T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ESKİÇAĞ DİLLERİ VE KÜLTÜRLERİ
(SUMEROLOJİ)
ANABİLİM DALI

KÜLTEPE METİNLERİ IŞIĞINDA ESKİ ANADOLU'DA TARIM VE HAYVANCILIK

Doktora Tezi

Esma ÖZ

Ankara – 2011

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ESKİÇAĞ DİLLERİ VE KÜLTÜRLERİ
(SUMEROLOJİ)
ANABİLİM DALI

KÜLTEPE METİNLERİ IŞIĞINDA ESKİ ANADOLU'DA TARIM VE HAYVANCILIK

Doktora Tezi

Esma ÖZ

Tez Danışmanı
Prof.Dr. İrfan ALBAYRAK

Ankara - 2011

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ESKİÇAĞ DİLLERİ VE KÜLTÜRLERİ
(SUMEROLOJİ)
ANABİLİM DALI

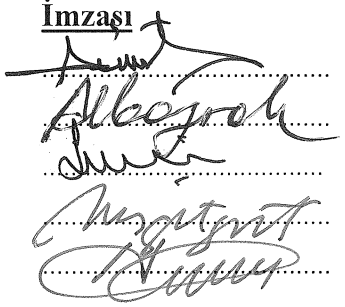
KÜLTEPE METİNLERİ IŞIĞINDA ESKİ ANADOLU'DA TARIM VE HAYVANCILIK

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İrfan ALBAYRAK

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
Prof. Dr. Cahit GÜNBATTI	.....
Prof. Dr. İrfan ALBAYRAK	.....
Prof. Dr. Salih ÇEÇEN	.....
Prof. Dr. Turgut YİĞİT	.....
Doç. Dr. Hasan Ali ŞAHİN	.....

Tez Sınavı Tarihi ..05.04.2011....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (18 /04/2011)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

Esma Öz

İmzası

……

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ..... **V**
KISALTMALAR ..... **VI**
ÖZEL İŞARETLER VE KISALTMALAR ..... **IX**
PROBLEMİN SUNUMU ..... **X**
GİRİŞ **1**

I. BÖLÜM

1. KÜLTEPE/KANİŠ'İN COĞRAFİ KONUMU **11**
2. ASUR TİCARET KOLONİLERİ DÖNEMİ (M.Ö ± 1975-1723) **14**
3. ASURLU TÜCCARLAR VE YERLİ HALK ARASINDAKİ İLİŞKİLER **20**
4. ANADOLU'DA GAYRİMENKUL ALIM-SATIMI ve TOPRAK MÜLKİYETİ **25**

II. BÖLÜM
KÜLTEPE METİNLERİ IŞIĞINDA ESKİ ANADOLU'DA TARIM

1. ANADOLU'NUN TARİH ÖNCESİ DÖNEMLERİNE AİT BAZI KAZI MERKEZLERİNDE ELE GEÇEN ARKEOBOTANİK BULUNTULAR **46**
2. ESKİ ANADOLU'DA TARIM FAALİYETLERİ **49**
2.1.TAHIL TARIMI
2.1.1. Arpa ve Buğday: *še'um* ve *aršātum* **55**
2.2. TAHILDAN ELDE EDİLEN BESİN MADDELERİ VE İÇECEKLER
2.2.1. Ekmek: *aklum* **74**
2.2.2. Bulgur: *hašlātum* **82**
2.2.3. Bira ve Çeşitleri **85**
2.3. KÜLTEPE TABLETLERİNDE GEÇEN SEBZE İSİMLERİ
2.3.1. Soğan: *šumkūm* **94**
2.3.2. Baklagillerden Bir Sebze: *kiššanum / kiš(š)i/en(n)um* **97**
2.4. M.Ö.II. BİNDE ANADOLU'DA MEYVE YETİŞTİRİCİLİĞİ **98**
2.4.1. Üzüm Yetiştiriciliği ve Bağcılık **99**

2.4.2. İncir: *tittum*… **106**
2.4.3. Nar: *lurmum* **109**
2.4.4. Meşe palamudu: *allānum*… **110**
2.5. TARIMSAL FAALİYETLERE BAĞLI OLARAK ANADOLU MUTFAĞINDA YER ALAN DİĞER BESİN MADDELERİ
2.5.1. Bitkisel Yağlar **114**
2.5.2. Baharatlar **121**
3. TARIMSAL FAALİYETLERLE İLGİLİ UNVANLAR
3.1. Hububat (lardan sorumlu kişilerin) Âmiri: GAL (*rabi*) *še'im* **123**
3.2. Değirmenci Başı, Tahıl ve Gümüş Ödemelerini Toplayan Memurların Âmiri: GAL (*rabi*) *alahhinim* **124**
3.3. Harman Yeri Âmiri: GAL (*rabi*) *adrim* **127**
4. TARIMDA SULAMA SİSTEMİ **130**
5. KÜLTEPE METİNLERİNDE GEÇEN ZİRAİ TÂBİRLER **134**
5.1. *ana/ina harpi:* Hasat zamanına kadar/hasat zamanında **135**
5.2.*ana/ina ṣibit niggallim*: Orak tutma zamanına kadar/orak tutma zamanında **136**
5.3. *ana/ina qitip ka/irānim*: Bağ bozumuna kadar/bağ bozumunda **136**
5.4. *ina gamar e/iršim:* Ekim işinin bitmesinde **137**
5.5. *ina iddi arāšim*: Tohum atma (ekme) zamanında **138**
5.6.*ana/ina kubur uṭṭ/atim:* Tahılın olgunlaşmasına kadar/tahılın olgunlaşmasında. **138**
5.7.*ina adrim*/*ina erab adrim*: Harmanda (harman zamanında)/harmana girişte **139**
5.8. *ana serdim panie*: İlk zeytin mahsulüne kadar. **140**
5.9. *ana rēš daš'im/ana daš'im:* İlkbaharın başına kadar/ilkbahara kadar **141**
6. KÜLTEPE TABLETLERİNDE GEÇEN TARIM ALETLERİ
6.1. Saban ve Orak: *epinnum* ve *niggallum* **142**

III. BÖLÜM

KÜLTEPE METİNLERİ IŞIĞINDA ESKİ ANADOLU'DA HAYVANCILIK

1. ANADOLU'NUN TARİH ÖNCESİ DÖNEMLERİNE AİT KAZI MERKEZLERİNDE ELE GEÇEN ARKEOZOOLOJİK BULUNTULAR..... 147
2. ESKİ ANADOLU'DA HAYVAN YETİŞTİRİCİLİĞİ 148
2.1. KÜÇÜKBAŞ HAYVAN YETİŞTİRİCİLİĞİ
2.1.1. Koyun: *i/emmerum* 152
2.1.1.2. Kültepe Kazılarında Ele Geçen Arkeolojik Eserlerde Koyun Tasvirleri..... 162
2.1.2. Keçi: *enzum/ezzum/inzum*..... 163
2.2. BÜYÜKBAŞ HAYVAN YETİŞTİRİCİLİĞİ
2.2.1. Sığır/Öküz: *alpum* 165
2.2.2. Boğa: *šūrum/būrum* 168
3. KÜLTEPE METİNLERİNDE YÜK VE BİNEK HAYVANI OLARAK EŞEK: *i/emērum, emārum, imīrum* 169
3.1. Eşek Yetiştiriciliği 178
3.2. Kervan Yolculuğunda Eşeklerin Kaybolması ve Eşek Ölümleri..... 180
3.3. Eşeklerin Bakımı, Beslenmesi ve Muhafaza Edilmesi 183
3.4. Kültepe'de Ele Geçen Arkeolojik Eserlerde Eşek Tasvirleri 185
4. KÜLTEPE METİNLERİNDE ATGİLLERDEN BİR HAYVAN: *perdum*= Katır[?] ... 186
5. ASUR TİCARET KOLONİLERİ DEVRİNDE ANADOLU'DA AT: *sīsum/sīsā'um*. 198
5.1. M.Ö II. Binde Anadolu'da At Yetiştiriciliği..... 204
5.2. Kültepe'de Ele Geçen Arkeolojik Eserlerde At Tasvirleri 208
6. KÜLTEPE METİNLERİNDE DOMUZ: *huzīrum*..... 210
7. HAYVANSAL ÜRÜNLER
7.1. Et: *šīrum* 216
7.2. Bal: *dišpum* 219
7.3. HAYVANSAL YAĞLAR
7.3.1. Domuz Yağı: İ.ŠAH (*ša huzīrim*) 223
7.3.2. Tereyağ: *himētum*..... 225

8. KÜÇÜKBAŞ HAYVAN YETİŞTİRİCİLİĞİNE BAĞLI OLARAK ESKİ ANADOLU'DA YÜN ÜRETİMİ VE TİCARETİ..... 225

SONUÇ 238
ÖZET 255
ABSTRACT 259
KAYNAKÇA 263
İNDEKS 281
EKLER. 289
1. LEVHALAR LİSTESİ 290
2. LEVHALAR 293

ÖNSÖZ

Anadolu'nun eskiçağ tarihine ışık tutan en eski yazılı kaynaklar, Kültepe tabletleridir. Bu belgeler, M.Ö ± 1975-1723 yıllarına tarihlenen ve "Asur Ticaret Kolonileri Devri" olarak adlandırılan döneme aittir. Ele geçen tabletlerin önemli bir kısmı, Asurlu tüccarların ticarî faaliyetleriyle ilgili olmakla birlikte, sayıları az da olsa yerli halktan kimselere ait belgeler de vardır.

Bilindiği üzere, tabletlerin büyük bir kısmı, Kültepe'nin II. yapı katında açığa çıkarılmıştır. Son yıllarda yapılan kazılarda, Kültepe'nin geç safhasını temsil eden Ib tabakasıyla ilgili tabletlerin sayısı da artmıştır. Özellikle yerlilerin ticarette daha aktif rol aldığı Ib dönemi belgeleri, konumuz açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu metinlerde yerli halkın ekonomik ve sosyal yaşamı hakkında daha ayrıntılı bilgiler kayıtlıdır. Gerek II. kat gerekse Ib katı tabletlerine göre, ticaretle ilgilenen az sayıdaki yerli tüccarların dışında, yerli halkın büyük çoğunluğunun tarım ve hayvancılıkla uğraştıkları anlaşılmaktadır.

"Kültepe Metinleri Işığında Eski Anadolu'da Tarım ve Hayvancılık" başlıklı çalışmamızı hazırlarken, Kültepe tabletleri esas malzememiz olmak üzere, konumuzla ilgili mevcut kitap ve makalelerdeki bilgiler biraraya getirilmiş, arkeolojik buluntulardan da yeri geldiğince konumuz çerçevesinde bahsedilmiştir.

Yüksek lisansa başladığım yıllardan bu yana, gerek tez gerekse diğer bilimsel çalışmalarımda, desteğini esirgemeyen Hocam Prof. Dr. İrfan Albayrak'a içten teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca, Kültepe'de kendisini birkaç kez ziyaret ettiğim ve beni memnuniyetle karşılayan Kültepe Kazı Başkanı Prof. Dr. Fikri Kulakoğlu'na teşekkür ediyorum. Tezime gösterdikleri yakın ilgileri için Doç. Dr. Hasan Ali

Şahin'e ve ulaşamadığım bazı kaynakları temin etmem konusundaki yardımları için Arş. Gör. Hakan Erol'a da teşekkürlerimi sunuyorum.

Esma ÖZ

KISALTMALAR

A	Tafelsignatur des Oriental Institute in Chicago
AHw	Akkadisches Handwörterbuch
AKA	The Annals of the Kings of Assyria
AKT	Ankara Kültepe Tabletleri I, II, III
ARM	Archives royales de Mari
ARMT	Archives royales de Mari (Texts in transliteration and translation)
ATHE	Die altassyrischen Texte des Orientalischen Seminars in Heidelberg und der Sammlung Erlenmeyer
BIN	Babylonian Inscriptions in the Collection of J.B. Nies
BM	Tablets in the collections of the British Museum
CAD	The Assyrian Dictionary of the University of Chicago
CCT	Cuneiform Texts from Cappadocian Tablets in the British Museum
CDA	A Concise Dictionary of Akkadian
CRRAI	Compte Rendu des rencontres Assyriologiques Internationales
CTMMA	Cuneiform Texts in the Metropolitan Museum of Art
EL	Die Altassyrischen Rechtsurkunden vom Kültepe
HUCA	Hebrew Union College Annual
ICK	Inscriptions Cunéiforms du Kültepe
JCS	Journal of Cuneiform Studies
K	Tablets in the Kouyunjik collection of the British Museum
KBo	Keilschrifttexte aus Boghazköi

KKS	Kappadukische Keischrittafeln mit Siegeln aus de Sammlung der Karlsuniversität
KTBL	Die Kültepetexte der Sammlung Blanckertz
KTK	Klinopisnye Teksty iz Kjul'Tepe
KTS	Keilschrifttexte in den Antiken Museen zu Stambul
KUG	Die Keilschrifttexte der Universitätsbibliothek Giessen
MRS	Mission de Ras Shamra
OIP	Oriental Institute Publications
Or	Orientalia
POAT	The Pennsylvania Old Assyrian Texts
PRAG I	Tafelsignatur der Kültepe Tafelsammlung der Prager Karlsuniversität
RA	Revue d'assyriologie et d'archéologie orientale
RS	Field numbers of tablets excavated at Ras Shamra
TC	Tablettes Cappadociennes du Louvre
TCL	Textes Cunéiformes du Louvre
TPAK	Tablettes paléo-assyriennes de Kültepe
TTC	Trente Tablettes Cappadociennes
VAS	Vorderasiatische schriftdenkmäler
VAT	Tablets in the Vorderasiatisches Museum
VS	Vorderasiatische Schrifdenkmäler der Königlichen Museen zu Berlin
YBC	Tablets in the Babylonian Collection
YOS	Yale Oriental Series, Babylonian Texts

ÖZEL İŞARETLER VE KISALTMALAR

[ ]	Tablette Kırık Olan İşaretler
⌜ ⌝	Tablette Kısmen Kırık Olan İşaretler
<< >>	Tablette Fazladan Yazıldığı Düşünülen İşaret veya Kelimeler
< >	Tablette İlave Edilen İşaret veya Kelimeler
a.g.e	Adı geçen eser
a.g.m	Adı geçen makale
bkz.	Bakınız
col.	Sütun
KEL	Kültepe Eponim Listesi
krş.	Karşılaştır
Kt.	Kültepe
lev.	Levha
n.	Dipnot
Neşr.	Neşredilmemiş
obv.	Ön yüz
pl.	Levha
Res.	Resim
Rs.	Arka yüz
st.	Satır
Ş.A	Şahıs Adı
T.A	Tanrı Adı
Y.A	Yer Adı
vb.	ve benzeri

PROBLEMİN SUNUMU

Kültepe tabletlerinde, tezimizle ilgili pek çok malzeme olmasına karşın, şimdiye kadar bu konuda toplu bir çalışma yapılmamıştır. Bazı bilimsel kitap ve dergilerde çeşitli makaleler yayınlanmış, ancak Eski Anadolu'da tarım ve hayvancılık faaliyetleri tüm yönleriyle, bir bütün olarak ele alınmamıştır. Bu çalışma ile, çivi yazılı Kültepe tabletleri temel alınarak mevcut kitap ve makalelerdeki bilgiler bir araya getirilmiş, metin taraması yoluyla tabletlerde tarım ve hayvancılık ile ilgili geçen kelimeler, fiiller, zirai tâbirler ve bazı terimler tespit edilerek konumuz çerçevesinde değerlendirilmiştir. Henüz neşredilmemiş tabletlerin ilgili satırları da yeri geldiğinde kullanılmış, zaman zaman Hititçe belgeler ve Mezopotamya kaynaklarından da faydalanılmıştır.

Anadolu'nun tarih öncesi dönemleri hakkındaki bilgileri, kazılarda ele geçen arkeolojik buluntulardan öğrenmekteyiz. Bu nedenle, Anadolu arkeolojisinden de bahsedilmiş, Kültepe/Kaniš kazıları başta olmak üzere, Anadolu'nun prehistorik dönemlerine ait bazı yerleşim yerlerinde yapılan kazı çalışmaları neticesinde ele geçen arkeolojik malzemelerden de faydalanılmıştır.

Çalışmamızda, Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde, yerli halkın tarım ve hayvancılık faaliyetleri, üretilen tarımsal ve hayvansal ürünler, bu ürünlerin toplum ekonomisine katkısı, yerli halkın beslenme alışkanlıkları ve mutfak kültürü, Anadolu'nun komşu ülkelere sattığı veya çevre bölgelerden ithal ettiği ürünler, hayvan yetiştiriciliği, bölgede yapılan hayvancılık sektörlerinin çeşit ve büyüklüğü, hayvanların kullanıldığı alanlar, tarımda sulama sistemleri gibi konular araştırılmıştır. Aynı zamanda bu sektörlerin yerel yönetim bakımından önemi üzerinde durulmuş, Anadolu saraylarının toprağın işlenmesi için aldıkları tedbirler ve

geliştirdikleri yöntemler metinler elverdiği ölçüde incelenmiştir. Ayrıca, tabletlerde çalışmamızla ilişkili görünen kelimeler, fiiller, zirai tâbirler ve bazı kalıplaşmış ifadeler de incelenmiştir. Böylelikle, Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde, yerli halkın ekonomik ve sosyal yaşamına ışık tutmak amaçlanmıştır.

Tezimiz üç bölüm olarak ele alınmıştır. I. Bölümde ilk olarak, Kaniš şehrinin M.Ö. II Binde, Anadolu'nun önemli bir yerleşim ve ticaret merkezi olmasına imkân veren coğrafi konumu üzerinde durulmuştur. Kaniš'te, tarımın gelişmesinde önemli bir role sahip Kayseri ovası tanıtılmıştır. Devamında, Eski Anadolu tarihi içerisinde özel bir yere sahip olan, Anadolu'nun yazılı tarihe girdiği Asur Ticaret Kolonileri Dönemi ve bu dönemde Asurlu tüccarlar ile yerli halk arasındaki ilişkiler anlatılmıştır. I. Bölümün sonunda, Anadolu'da gayrimenkul alım-satımı, yerel yönetimin gayrimenkuller üzerindeki hak ve yetkileri, Anadolu saraylarının, toprakların düzenli ve sistemli kullanımı ile toprakların işletilmesi hususlarında aldıkları tedbirler ve uyguladıkları yöntemler hakkında bilgi verilmiştir. Gayrimenkul alım-satım belgeleri içerisinde, ev ve arsa-arazi alım-satım belgeleri, toprak mülkiyeti ve arazilerin işletilmesi hususlarında dolaylı da olsa önemli bilgiler içeren tabletler olduğu için, sadece tarla satış belgeleri değil, aynı zamanda ev ve arsa-arazi alım-satım belgelerinin de bir bölümü konumuz çerçevesinde işlenmiştir.

II. Bölümde, yerli halkın yetiştiriciliğini yaptığı tahıllar, ekimi yapılan sebze ve meyveler, tahıllardan elde edilen besin maddeleri ve içecekler, bitkisel yağlar, baharatlar, tarımsal faaliyetlerle ilgili *rabi*'li unvanlar, tarımda sulama sistemleri, tabletlerde geçen zirai tâbirler ve kullanılan tarım aletleri araştırılmıştır. Çivi yazılı kaynaklarla birlikte, arkeolojik malzemelerden de faydalanılmıştır. Öncelikle, insanların yerleşik yaşama geçtiği ve ilk tarım faaliyetlerinin başladığı Neolitik

dönem merkezlerinde ve Anadolu'nun eskiçağ dönemlerine ait bazı yerleşim yerlerinde yapılan kazılarda ele geçen arkeobotanik buluntulara da yer verilmiştir.

III. Bölümde, M.Ö II. Binde, Anadolu'daki hayvancılık faaliyetleri ele alınmıştır. Kültepe metinlerinde geçen, Anadolu'da yetiştiriciliği yapılan kesim hayvanları ile yük taşıma ve binek amaçlı kullanılan hayvanlar metinler elverdiği ölçüde incelenmiştir. Hayvanların kullanıldığı alanlar, besin maddesi olarak tüketilen ve aynı zamanda ticareti yapılan hayvansal ürünler araştırılmıştır. Çivi yazılı kaynaklarla birlikte, Kültepe/Kaniš ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yapılan kazılarda ortaya çıkarılan arkeozoolojik buluntulardan da bahsedilmiştir.

Sözünü ettiğimiz üzere, şimdiye kadar konumuzla ilgili toplu bir çalışma yapılmamıştır. Sadece birkaç makalede ve bazı kitapların ilgili bölümlerinde, Anadolu'daki tarım ve hayvancılık faaliyetleri ele alınmıştır. Bu anlamda, C. Michel'in "À table les marchands paléo-assyriens"[1] ve "The *perdum*-mule, a mount for distinguished persons in Mesopotamia during the first half of the second millennium BC" [2] adlı makaleleri ile, İ. Albayrak,[3] "Kültepe Metinlerinde Geçen Besin Maddeleri"; L. G. Gökçek,[4] "Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda (M.Ö 1975-1723) Anadolu'da Hayvancılık ve Hayvan Ticareti" ; L. G. Gökçek-R. Kuzuoğlu,[5] "Kültepe Metinlerinde Geçen Hububat Türleri ve Ticareti"; Y. Kılıç-H.H. Duymuş,[6] M.Ö. II. Binyılda Anadolu'da Besin Maddeleri (Hitit Öncesi Toplumlarda ve

[1] Michel, 1997a: 95-113.

[2] Michel, 2004: 190-200.

[3] Albayrak, 2003c: 59-66.

[4] Gökçek, 2004: 59-78.

[5] Gökçek-Kuzuoğlu, 2003: 378- 387.

[6] Kılıç-Duymuş, 2008: 335-353.

Hititlerde); V. Donbaz, "One 1-B Kültepe Text Corcerning Onions"[7] ve "Old Assyrian Terms for Bread (*akalu, kirrum*)"[8] başlıklı çalışmalar, K.R. Veenhof,[9] *Aspects of Old Assyrian Trade and Its Terminology*; K. Nashef,[10] *Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes* (RGTC IV); J. G. Dercksen'in, "Subsistence, surplus and the market for grain and meat at ancient Kanesh"[11] ve "Observations On Land Use and Agriculture in Kaneš"[12] isimli makaleleri ile *Old Assyrian Institutions*[13] adlı kitabının ilgili bölümleri, konumuzu hazırlarken faydalandığımız temel eserlerdir. Çalışmamızda, Akadca sözlükler CAD, AHw ve CDA da sıkça kullanılmıştır.

Kültepe/Kaniš'in coğrafi konumu ve Kültepe'de ele geçen arkeolojik buluntular ile ilgili olarak, T. Özgüç'ün eserleri[14] ile, mühürler ve mühür baskıları konusunda N. Özgüç'ün çalışmaları[15] da yararlandığımız temel kaynaklar arasındadır.

Tabletlerin transkripsiyonlarında, Sumerce kelimeler büyük harflerle, Akadca kelimeler küçük harflerle ve italik yazılmıştır. Transkripsiyonlar dışında, metinlerin tercümelerinde de anlamı kesin olmayan kelimeler, okuyucunun dikkatini çekmek amacıyla italiktir. Tezimizin "Ekler" bölümünde, Anadolu-Mezopotamya arasındaki kervan güzergâhlarının haritası verilmiş, Kültepe kazıları başta olmak üzere,

---

[7] Donbaz, 1999: 149-153.

[8] Donbaz, 1989b: 91-97.

[9] Veenhof, 1972.

[10] Nashef, 1991.

[11] Dercksen, 2008a: 86-102.

[12] Dercksen, 2008b: 139-157.

[13] Dercksen, 2004a.

[14] T. Özgüç, 1950a; 1959; 1986; 2005.

[15] N. Özgüç, 1965; 1968.

Anadolu'nun eskiçağ tarihine ait bazı kazı merkezlerinde ele geçen arkeolojik eserlerden örnek fotoğraflar sunulmuştur.

GİRİŞ

Kültepe tabletleri, Anadolu'nun eskiçağ tarihi araştırmalarına ışık tutan en eski yazılı kaynaklardır. 1948 yılında başlayan Kültepe kazılarında, şimdiye kadar Akadca'nın Eski Asurca lehçesi ile yazılmış 23 binden fazla çivi yazılı tablet ele geçmiştir.[16] Bu tabletlerin bir kısmı çeşitli yollarla dünya müzelerine dağılmış olup, büyük bölümü Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesinde korunmaktadır.

Kültepe tabletleri, Anadolu'ya ticaret yapmak amacıyla gelen Asurlu tüccarların ve küçük çapta ticarî girişimlerde bulunan yerli halktan kimselerin kişisel arşivlerinden oluşmaktadır. Tabletlerin büyük çoğunluğu, tüccarların kendi aralarında veya yerlilerle düzenledikleri borç senetleri, iş mektupları, masraf listeleri, toplu kayıtlar, mahkeme tutanakları ve çeşitli konulardaki notları içermektedir. Sayıları fazla olmamakla birlikte, evlenme, boşanma, nafaka, miras hukuku gibi sosyal konuları içeren tabletler de bulunmaktadır.

Tüccarlar, Anadolu'ya geliş amaçları doğrultusunda, yazışmalarında çoğunlukla ticarî konulara yer vermişler, faaliyetlerini doğrudan etkilemeyen olayları belgelerinde kaydetmemişlerdir. Bu sebeple, Asurlu tüccarlara ait tabletlerden, yerli halkın sosyal hayatı, iktisadî ve idarî yaşamı hakkındaki bilgilerimiz sınırlıdır. Asurlulara ait belgeler içerisinde, kervan yolculuğu boyunca yapılan harcamaları gösteren masraf listelerinde ve tüccarların mektuplaşmalarında, sipariş verdikleri ürünler arasında çeşitli sebze-meyve ve baharat isimleri, şarap, bira gibi içecekler, et, bal ve yağ çeşitleri vb. besin maddeleri geçmektedir. Bu tür belgelerden az da olsa, Eski Anadolu florası ve faunası hakkında bilgi elde edilmektedir. Ancak asıl olarak

[16] Kültepe/Kaniš, Alişar, Boğazköy ve Kaman-Kalehöyük kazılarında ortaya çıkarılan Eski Asurca yazılmış tabletlerin bibliyografyası için bkz. Michel, 2003.

yerlilere ait belgeler, özellikle son yıllarda sayıları artan, Kültepe'nin geç safhasını temsil eden Ib dönemi[17] belgeleri konumuz açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü, yerlilerin ticarette daha aktif rol aldığı Ib dönemi tabletlerinde, yerli halkın ekonomik ve sosyal yaşamı hakkında daha ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Bu tabletlere göre, ticaretle ilgilenen bazı yerli tüccarların dışında, halkın büyük çoğunluğunun tarım ve hayvancılıkla uğraştıkları ve tarımsal üretimin yerlilerin kontrolünde olduğu anlaşılmaktadır. Yerliler arasında düzenlenen borç senetlerinde, borcun ödenmemesi durumunda karşı taraftan, hububat başta olmak üzere yağ, et ve bal gibi çeşitli besin maddeleri ile küçükbaş veya büyükbaş hayvan talep edilmesi, tarım ve hayvancılığın yerlilerin hayatındaki önemini göstermektedir. Yerliler, kendi tarlalarında, bağ ve bahçelerinde yetiştirdikleri tahılları, sebze-meyve ve çeşitli besin maddelerini tüketerek yaşamlarını sürdürmüşler ve aynı zamanda bu ürünleri satarak geçimlerini sağlamışlardır.

Neolitik Dönemin önemli merkezlerinden Konya-Çatalhöyük[18] başta olmak üzere Burdur-Hacılar, Karaman-Can Hasan ve Diyarbakır-Çayönü gibi Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yapılan kazılarda bulunan arkeolojik malzemeler, günümüzden yaklaşık yedi-sekiz bin yıl öncesinde de, Anadolu'nun tarıma elverişli topraklara sahip olduğunu ve bilhassa tahıl tarımının yaygınlaştığını göstermektedir. Kazılarda ele geçen bitki kalıntılarının analizi neticesinde, Eski Anadolu'da pek çok farklı türde tahıl yetiştirildiği anlaşılmış, en fazla yetiştirilen tarım ürünlerinin tahıl türleri olduğu tespit edilmiştir.

---

[17] Alişar metinleri ile çağdaş Ib katı tabletleri, II. kat belgelerinden hem tablet formu hem de paleografik ve ortografik bakımdan farklılıklar göstermektedir. Ib katı tabletleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Balkan, 1955; Donbaz, 1989a: 75-98; 1993a: 131-154; Veenhof, 1985: 191-218; 2003: 3 vd.

[18] Konya-Çatalhöyük kazıları için bkz. Mellaart, 2003.

Kültepe/Kaniš kazılarında bulunan arkeolojik eserlere ve çivi yazılı kaynaklara göre, Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde de Anadolu'da ağırlıklı olarak tahıl tarımı yapılmakta, bağ ve bahçelerde de sebze-meyve ekilmekteydi. Kültepe/Kaniš kazılarında, zahire küpleri içerisinde kömürleşmiş buğday taneleri ve arpa kabukları bulunmuş, evlerde tahılları ezerek un haline getirmek için kullanıldığı anlaşılan öğütme taşları ele geçmiştir.[19] Benzer şekilde Boğazköy, Ortaköy, Maşat höyük, Kuşaklı ve Kaman-Kalehöyük kazılarında da tahıl siloları ve erzak küpleri ortaya çıkarılmıştır.[20] Yine, Hattušaš-Büyükkaya'da, kapasiteleri 2000 litreye kadar ulaşan büyük küpler ve tahıl depoları bulunmuştur.[21]

Arkeolojik buluntularla birlikte, temel malzememiz olan Kültepe tabletlerinden anlaşıldığına göre, Eski Anadolu'da arpa ve buğday yerli halkın ekimini yaptığı tarım ürünlerinin başında gelmektedir. Tahıllar, yerlilerin kendi aralarında düzenledikleri borç senetlerinde alım-satımı yapılan ürünler arasında ilk sırada yer almaktadır. Arpa ve buğday, en çok üretimi yapılan besin maddesi olmasının yanında, borç verilen nesnelerin faizi olarak da kabul edilmekteydi. Bahsettiğimiz üzere, yerliler arasında düzenlenmiş borç senetlerinin birçoğunda, borcun ödenmemesi durumunda, faiz olarak başta tahıl olmak üzere, ekmek, yağ ve bal gibi besin maddeleri ile küçükbaş ve büyükbaş hayvan talep edilmektedir.

Tahıl, birtakım işlemlerden geçirildikten sonra ekmek ve bulgur gibi besin maddelerine dönüştürülmüş, özellikle arpanın çimlendirilmesi sonucu bira elde edilmiştir. Ekmek, tabletlerde çoğunlukla büyük rakamlarla geçmekte, arpa ve buğday gibi borç verilen nesnenin faizi olarak da kabul edilmekteydi. Kültepe

[19] bkz. T. Özgüç, 1950a; 1959; 1986; Kulakoğlu, Kültepe-Kaniš Kazıları 2006 Yılı Raporu.

[20] Ünal, 2007: 79.

[21] Ünal, a.g.e: 79.

metinleri arasında, ekmeklerin kimlere ne kadar verildiğini gösteren listeler de bulunmaktadır. Bu listelerde büyük rakamlarla ifade edilen ekmeklerin, adı geçen şahıslara bağışlanmış ya da sebebini bilmediğimiz bir şekilde dağıtılmış olduğunu anlıyoruz. Tahıldan elde edilen bulgur ise, Kültepe metinlerinde ekmek kadar sık geçmemekte, yerliler arasında düzenlenen borç senetlerinin sadece birkaçında kaydedilmektedir.

Çimlendirilmiş arpadan elde edilen bira da, çoğunlukla masraf listelerinde ve Asurlu tüccarlar arasındaki yazışmalarda, genellikle arpa, buğday, bira ekmeği, malt ve bira kâsesi ile birlikte geçmektedir. Metinlerde, bira ekmeği yapımı ile ilgili olarak, bildiğimiz kadarıyla hep Asurlu bayanların adı kayıtlıdır. Bu durum, Mezopotamya'da olduğu gibi Anadolu'da da biracılığın daha çok kadınlar tarafından meslek olarak benimsendiğini akla getirmektedir. Hammurabi kanunlarının ilgili maddelerinden,[22] Mezopotamya'da insanların bira yapımında ilerlemiş olduklarını ve biracılıkla ilgili olarak hep bayanlardan söz edildiğini biliyoruz. Dolayısıyla, Asurlu bayanların Anadolu'ya yerleştiklerinde de bira üretimiyle ilgilenmeye devam ettikleri söylenebilir. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, şu ana kadar ele geçen tabletlerde, bildiğimiz kadarıyla, bira yapımı ile ilgili olarak yerli bayan isimlerine rastlanmamıştır. Elbette bu durum yerli halkın bira yapımını bilmediği anlamına gelmez. Bira, herkesin kendi evinde yapabildiği, ticarî gelir sağlamaya yönelik olarak üretilmediğinden, ticaretle uğraşan az sayıdaki yerli tüccarlar dışında, yerliler, belgelerinde bira yapımı konusuna fazla değinmemişlerdir. Tabletlerde, bira yapımı ile ilgili olarak hep Asurlu isimlerin zikredilmesinin sebebi, yerlilerin aksine, biranın

[22] 108, 109 ve 111.

Asurlu tüccarlar için ticarî mal olarak görülmesi ve bu sebeple de belgelerinde bira ticaretine yer vermeleri ile açıklanabilir.

Anadolu'da tarlalar daha çok tahıl ekimi için ayrılırken, bağ ve bahçeler de meyve-sebze ekimi için kullanılmış olmalıdır. Kültepe metinlerde sebze isimleri sık geçmemektedir. Şu ana kadar neşredilmiş tabletlerde, sebzelerden sadece soğan ve sözlüklerde "baklagillerden bir sebze" anlamı verilen ve sadece birkaç tablette kayıtlı *kiššanum*/*kiš(š)i/en(n)um* kelimesi geçmektedir. Bu kelime için, A.M. Ulshöfer, "fasülye";[23] K. Balkan ise,[24] soru işareti ile "mercimek" anlamı vermişlerdir.

Metinlerinde meyve isimleri, sebze isimlerine göre daha sık geçmektedir. Tabletlere göre, yetiştiriciliği yapılan meyveler arasında ilk sırayı üzüm almaktadır. Kültepe tabletlerinde, üzüm, asma ve aynı zamanda şarap anlamlarında, Akadca *ki/arānum,* Sumerce GEŠTİN kullanılmıştır. Üzüm/şarap, masraf listelerinde ve Asurlu tüccarlar arasındaki mektuplaşmalarda sıkça sipariş verilen ürünler arasında kayıtlıdır. Üzüm/şarap, masraf listeleri ve mektup niteliğindeki belgelerin dışında, daha çok yerlilere ait borç senetlerinde "*ina /ana/ warki qitip kirānim*" "bağ bozumunda/bağ bozumuna kadar/bağ bozumundan sonra" şeklinde, borcun ödeneceği zamanı belirtmek amacıyla zirai tâbir olarak tarihlemede kullanılmaktadır. Bu durum, üzüm üretimine bağlı olarak bağcılığın yaygınlaştığını ve bu tarım faaliyetinin, insanların ticarî ve sosyal hayatında önemli etkilere sahip olduğunu göstermektedir.

Üzümden başka incir, nar ve meşe palamudu da bilinen diğer meyvelerdi. Nar, şu ana kadar sadece iki metinde kayıtlıdır. İncir, metinlerde bir meyveden çok, ITU.KAM *tīnātim* "incir ayı" şeklinde ay adı olarak tarihlemede geçmektedir. "İncir

[23] Ulshöfer, 1995: 237.

[24] Balkan, 1974: 39, n: 34.

ayı" ifadesi, daha çok Asurlulara ait borç vesikalarında, *hamuštum* ve *līmum* adlarıyla birlikte tarihlemede kullanılmaktadır. İncir'in Orta Anadolu iklimine yabancı bir meyve olduğunu biliyoruz. Ancak, KBo V 7 Rs. 38 numaralı Hititçe bir belgede, Pulliianni adındaki Hititli'nin zeytin ve incir ağaçlarına sahip olduğu kayıtlıdır.[25] Adı geçen şahsın arazileri, Orta Anadolu'nun iklimi daha özel ve sıcak bölgelerinde, belki biraz daha Anadolu'nun güneyine yakın yerlerde olmalıdır. Gerçekten de, Kayseri'nin Yahyalı ilçesinin güneydoğusu, Adana'nın Feke ilçesi ile sınır komşusudur ve ilçenin bazı ormanlık bölgelerinde, bugün karasal iklimden çok Akdeniz iklimi hâkimdir.

Meyvelerden meşe palamudu, bazı mektuplarda sipariş verilen ürünler arasında kayıtlıdır. Ancak, meşe palamudu da incir gibi daha çok "ITU.KAM *allānātim*" "*allānātum* ayı" kalıbında, ay adı olarak kullanılmaktadır.

Eski Anadolu mutfağında yer alan besin maddeleri elbette bunlarla sınırlı değildi. Yağ ve çeşitleri de çok tüketilen ürünlerdi. Yağ ve çeşitleri, borç senetlerinde ve masraf listelerinde geçmekte, Asurlu tüccarların mektuplaşmalarında da gönderilmesi istenilen ürünler arasında yer almaktadır. Tabletlere göre bitkisel yağlar, genellikle susam ve zeytinden elde edilmektedir.

Anadolu'da bazı baharatlar da biliniyordu. Kültepe metinlerinde "*kamūnum*" "kimyon", "*kisibirrītum*" "kişniş", bir kekik türü olabileceği düşünülen "*kuddimmum*" ve sadece bir belgede geçen, CAD A/2, s: 530'da "baharat olarak kullanılan bir bahçe bitkisi"; CDA, s: 33'te "safran" anlamı verilen ve Babil metinlerinde *kamūnum* ve *kisibirrītum* ile geçtiği anlaşılan *azupīrum/azappurum* olmak üzere, dört çeşit baharat adı kayıtlıdır.

---

[25] Ertem, 1987: 65.

Kültepe kazılarında bulunan hayvan biçimli içki kapları (ritonlar), mühürler ve mühür baskılarında tasvir edilen hayvanlar, çeşitli eserler üzerindeki hayvan figürleri ve kabartmalar, Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde Anadolu faunasını göstermesi bakımından önemli kaynaklardır. Kültepe kazılarında, hemen her evde en az çanak-çömlek ve küpler kadar sıkça ele geçen ritonlarda tasvir edilen hayvan figürleri, günümüzdeki pek çok hayvanın eskiçağ Anadolusunda da bilindiğini göstermektedir. Ritonlarda, ağırlıklı olarak antilop, kartal ve aslan figürleri tasvir edilmiş olup, domuz, koç, keçi, sığır ve boğa başının yanında, köpek, keklik, tavşan, salyangoz, balık ve çeşitli kuş figürleri de içki kaplarında betimlenmiştir.[26] Kültepe kazılarında ele geçen meyveliklerin bazılarının üzerinde de antilop, kartal ve kuş figürleri bulunmaktadır.[27]

Kültepe'de ele geçen silindir ve damga mühürlerde ve mühür baskılarındaki mitoloji, tapma, av ve savaş sahnelerinde de birçok hayvan tasvirine yer verilmiştir. Boğa, kartal, antilop ve aslan mühür baskılarındaki tasvirlerde ilk sırayı almışlar ve tanrıların kutsal hayvanı olarak resmedilmişlerdir.[28] Kültepe'nin Ib tabakasından bir tabletin (Kt 2001/k 325a/b) zarfındaki damga mühür baskısında da, bilgilerimize göre Kültepe mühür baskıları içerisinde ilk kez rastladığımız fil figürü bulunmaktadır.[29]

Kültepe metinlerine göre, M.Ö. II. Binde en çok yetiştiriciliği yapılan hayvanlar, koyun, keçi, sığır/öküz ve domuzdu. Küçükbaş ve büyükbaş hayvan alım-satımı, genellikle yerliler arasındaki belgelerde geçmektedir. Anadolu'da, yerli halk

[26] T. Özgüç, 1986: 54-65.

[27] T. Özgüç, a.g.e: 52, 56-57.

[28] bkz. N. Özgüç, 1965.

[29] bkz. Albayrak, 2004: 5.

tarafından besiciliği yapılan ve tabletlerde en sık kaydedilen küçükbaş hayvanların başında koyun gelmektedir. Koyun, eti ve yünü için besleniyordu. Tabletlerde, koyunun sütünden faydalanıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Anadolu'da koyun yetiştiriciliğine bağlı olarak yün üretimi ve ticareti de oldukça gelişmişti. Yün ticareti, ağırlıklı olarak Asurlu tüccarlar tarafından yapılmaktaydı.

Büyükbaş hayvanlardan sığır/öküz, Anadolu'da hem eti ve derisi için beslenen hem de iki ya da dört tekerlekli yük arabalarına ve tarlaları sürmek için de sabana koşulan bir hayvandı.

Anadolu'da yetiştiriciliği yapılan büyükbaş hayvanlardan domuz, metinlerde daha çok domuz yağı ticareti ile ilgili olarak geçmekte, domuz yağının hem yerli hem de Asurlu tüccarların ticaretini yaptığı bir ürün olduğu anlaşılmaktadır. Domuz, Kültepe kazılarında Asurlu ve yerli şahısların evlerinde ele geçen içki kaplarında da sıkça tasvir edilmiştir.

Eski Anadolu'da kesim hayvanları dışında, binme ve yük taşıma için kullanılan hayvanlar vardı. Kültepe metinlerde en sık geçen yük taşıma ve binek hayvanı eşektir. Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde eşek, Anadolu-Mezopotamya arasındaki mal sevkiyatında en önemli ulaşım ve taşıma aracı olarak görülmüştür. Anadolu-Mezopotamya arasındaki kervan yolculuğu, tabletlerden anlaşıldığı kadarıyla, ortalama 75 kg, bazı belgelere göre de 90 kg'ya kadar yük taşıyabilen eşeklerden oluşuyordu. Kervan hayvanı olarak eşeklerin kullanılmasının sebebi, diğer büyükbaş hayvanlara göre, zor iklim şartlarına ve aşılması güç yollara daha dayanıklı olması ve bakımının kolaylığı ile açıklanabilir. Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde, eşekler, sadece Anadolu-Mezopotamya arasındaki ulaşım ve taşımada değil, aynı zamanda Asurlu tüccarlar ve yerli halk tarafından Anadolu içlerindeki

diğer şehirlere, kasabalara ve pazar yerlerine gitmek için binek hayvanı olarak da kullanılıyordu.

Tezimizin III. Bölümünde tüm ayrıntıları ile ele alacağımız, tabletlere göre katır olabileceği görüşü ağır basan *perdum* da, eşek gibi Anadolu'da binme amaçlı kullanılan hayvanlardan biriydi. *perdum*, tabletlerde hem yerlilerin hem de Asurlu tüccarların ticaretini yaptığı, pahalı bir mal olarak geçmektedir. *perdum* ticaretinde, koyun, sığır/öküz ve eşek gibi hayvanların alım-satımında rastlamadığımız yerel yönetimin müdahalesi sözkonusudur. Bu müdahalenin, Asurlu tüccarlar için geçerli olduğu, tüccarların katırlarla ilgili faaliyetlerine birtakım sınırlandırmalar getirildiği ve Asurluların, *perdum* ticaretini sarayın izniyle yaptıkları metinlere yansımıştır. Kültepe metinlerinde *perdum*'un yük taşıdığına ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır. *perdum* ticaretinin yerel yönetimin izniyle yapılması, *perdum*'un satış fiyatlarının diğer büyükbaş hayvanlara göre daha yüksek olması, *perdum*'un eşek, koyun ve sığıra göre daha değerli bir hayvan olduğunu göstermektedir.

M.Ö II. Binde Anadolu'da at da biliniyordu. At anlamına gelen *sīsā'um*, Kültepe metinlerinde, *rabi sīsē/ī* "atlar(dan sorumlu kişilerin) âmiri" şeklinde hep meslek ismi olarak geçmektedir. Kültepe tabletlerinde atlarla ilgili bilgilerimiz sınırlıdır. Bunun sebebini şuna bağlayabiliriz: Bildiğimiz gibi, Kültepe tabletlerinin büyük bölümü Asurlu tüccarların kişisel arşivlerinden oluşmakta ve bu belgelerin çoğunluğu da tüccarların ticarî faaliyetleri ile ilgili konuları içermektedir. Tüccarlar, Anadolu-Mezopotamya arasındaki kervan yolculuğunda, zor iklim şartlarına dayanıklı olduğu için ve ucuz olmasından dolayı eşeği tercih etmişler, bu sebeple metinlerde sık sık kervanlarla birlikte eşeklerle ilgili konulara da değinmişlerdir. Ancak at, her bölgede yetiştirilmediği için temin edilmesi zordur ve bu sebeple de

diğer büyükbaş hayvanlara göre daha pahalıdır. Bundan dolayı at, sıradan halk tarafından değil, kraliyet ailesinden kişilerce günlük hayatta ve askerî seferlerde binek hayvanı olarak kullanılmış ve aynı zamanda sadece kraliyet arabalarına koşulmuş olmalıdır.

Tabletlere göre, Eski Anadolu'da küçükbaş ve büyükbaş hayvan yetiştiriciliğinin yanında hayvansal bir faaliyet olarak arıcılık da yapılıyordu. Kültepe tabletlerinde Akadca *dišpum* ve Sumerce LÀL yazılışları ile geçen bal, belgelerde alım-satımı yapılan ve sipariş verilen ticarî bir ürün olarak kayıtlıdır. Kültepe tabletlerine göre, Anadolu'da bal üretim merkezi olarak tanımlayabileceğimiz şehirler vardı. Ka/ipitra ve Uršu şehirleri, bal siparişlerinin verildiği, arıcılık faaliyetlerinin yoğunlaştığı yerler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anlaşılan, günümüzde olduğu gibi eskiçağlarda da Anadolu'nun coğrafi konumu, verimli toprakları ve uygun iklim şartları, çeşitli tahıl, meyve ve sebze yetiştirilmesini mümkün kılmıştır. Tarıma elverişsiz topraklar, çayır-mera tipi araziler ve dağlık alanlar hayvancılık için kullanılmıştır. Bu açıdan bakıldığında, tarımsal ve hayvansal üretimin sürekliliği ve verimliliği yönünden Anadolu'nun stratejik bir öneme sahip olduğu söylenebilir.

I. BÖLÜM

1. KÜLTEPE/KANİŠ'İN COĞRAFİ KONUMU

Kültepe/Kaniš, Kızılırmak'ın güneyindeki dağlık, yüksek arazinin bittiği yerden başlayarak Alidağ, Talas, Mancusun ve Gömeç'den itibaren, yeniden doğuya doğru devam eden ikinci bir dağ hattı arasında, sulak Kayseri ovasının kuzey doğusundadır.[30] Ovanın Kültepe hizasındaki genişliği aşağı yukarı 7-8 km'dir. Gömeç çevresinden başlayan bu düzlük, Karahöyük ve Salur üstünden Kayseri'ye, buradan da İncesu sazlığına kadar uzayan Kayseri ovasıdır.[31] Kayseri ovası, eskiçağlardan bu yana Kayseri'nin yerleşiminde ve şehrin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Verimli topraklara sahip bu ovanın çok yakınında kurulmuş Kaniš'te tarım faaliyetlerinin gelişmesinde Kayseri ovasının payı büyüktür.

Kayseri coğrafyası hakkında geniş araştırmalar yapmış olan R. İzbırak, Kayseri ovasını şöyle tarif etmektedir: "*Kayseri ovası, Erkilet ile Talas arasına düşen kuzeybatı-güneydoğu doğrultusundaki en geniş yerinde* 14 *km'lik bir genişlik gösterir. Neojen tortul temelli lav platolarından ötürü yer yer daralmalar görülür. Bu Neojen tabakalarının, yer altı suyunu tutucu ve besleyici olması bakımından ovadaki yerleşmelerde önemli bir yeri vardır. Su seviyesi, ovanın hemen her tarafında volkanik külteler altındaki Neojen tabakalarında yer tutmuştur. Kayseri ovası ve bölümleri*, y*ükseklikler arasına gömülmüş bir çukur çanak durumunu gösterir. Ova, kenarlarından ortaya doğru gittikçe çukurlaşmaktadır. Uzunluğu bakımından Kayseri ovası, kuzeydoğudaki Gömeç'ten Yılanlıdağ hizalarına kadar*

[30] T. Özgüç, 1950a: 8.

[31] T. Özgüç, a.g.e: 8.

uzanır (23 km.)*, daha batıda bu ovanın bir devamı olan Anbar ovası ile Karasazlık çanağı sıralanır* (12 km.)".[32]

Kayseri ovası, kaynağını Bünyan'ın doğusundan alan ve burada "Boğaz suyu" adı verilen bir kaynakla birleşerek ovaya inen ve oradan Kızılırmağa dökülen Sarımsaklı akarsuyu ile sulanmaktadır. Sarımsaklı suyunun kış ve ilkbahar dönemlerinde suyu bol, yazın ise azdır.

T. Özgüç, R. İzbırak'ın "*Kayseri ovası ve bölümleri*, y*ükseklikler arasına gömülmüş bir çukur çanak durumunu gösterir*" tarifinin, höyük çevresinde de rahatlıkla görülebildiğini söylemekte ve Kültepe/Kaniš'in coğrafyasını şöyle tanımlamaktadır: "*Kültepe, ovanın en çukur kısmına ve hatta sazlığa da çok yakın bir yerde kurulduğundan, höyük çevresinde yer altı suyu pek az derinlikte yeryüzüne çıkmaktadır. kārum'un en yüksek yerinin* ± 0 *olduğu dikkate alındığında, suyun bu alanda* 7, 5 *m. derinlikte ve buraya göre daha çukur olan Karahöyük köyünde suyun daha az derinlikte çıkması, Kayseri ovasının tabiî karakterine ve Kayseri içindeki kuyuların derinliğine de uymaktadır. Bugün, Karahöyük köyünde su,* 3-5 *m. derinlikteki kuyulardan alınır. Höyüğe, kārum'a ve köye en yakın kaynak, höyüğün* 600 *m. uzağında, Gömeç İstasyonu-Karahöyük yolu üstündeki çeşmedir. Eski Kanišliler suyu, bugünkü gibi bu kaynaklardan veya kuyulardan temin etmiş olmalıdırlar. Bugün köylüler, tarla ve bahçelerinde, buğday, arpa, fasülye, ayçiçeği, patates, soğan, patlıcan, domates, biber, kavun ve karpuz yetiştirmektedirler. Köyün en çok ağaçlanan kısmı olan kārum alanında*, *söğüt, ceviz, dut ve az miktarda da armut ve kayısı ağaçları vardır. Köy, bağcı değildir. Üzüm, civardaki dağ*

[32] İzbırak, 1947: 402.

eteklerinde, bol miktarda yetiştiriciliğini yapan bağcı köylerden temin edilmektedir".[33]

Bugün Karahöyük köyünde, tahıl, sebze ve meyve ekimi, bağcılığa göre daha yaygındır. Ancak, bağcılık da tamamen terk edilmemiştir. T. Özgüç, yaptığı araştırmalar neticesinde, ova seviyesinden 2,5 m. yüksekliği olan *kārum*'un en yüksek kısımlarındaki üç tarlaya bağ kurulduğunu ve olumlu sonuç alındığını söylemektedir.[34]

Kaniš şehri, coğrafi konumu itibariyle, kuzey-güney ve doğu-batı yönünden gelen ulaşım yollarının üzerinde bulunduğundan, Asurlu tüccarlar Kaniš'e ulaşmak için sadece bir güzergâh değil pek çok farklı yolları da kullanmışlardır. Asur-Kaniš arasında ve Anadolu içlerindeki kervan güzergâhlarında bulunan şehirlerin kaydedildiği, Eski Anadolu kentlerinin lokalizasyonu bakımından önemli kaynaklar olan, "itinerer metinleri" olarak adlandırılan belgelerden öğrendiğimize göre, tüccarların sıkça kullandıkları güzergâhlar vardı. Bunlar, Dicle, Habur, Balih vadileri üstünden Urfa'ya, Fırat'ı Birecik'ten geçerek Kahramanmaraş'a, oradan kuzeye doğru Doğu Toros geçitlerindeki zorlu yolculuktan sonra, Göksun-Sarız-Pınarbaşı yolundan Kaniš'e giden Birinci yol veya "Güney yolu" olarak adlandırılan güzergâh; İkinci yol ya da "Kuzey yolu" Diyarbakır'dan Malatya'ya oradan Kaniš'e giden yoldur.[35] **(Harita 1-2)**

Kaniš'in, sulak ve verimli Kayseri ovasının yakınında bulunması, bölgedeki su kaynaklarının bolluğu, iklim şartlarının uygunluğu ve ulaşımın kolaylığı, şehrin

[33] T. Özgüç, 1950a: 8-10.

[34] T. Özgüç, a.g.e: 10.

[35] T. Özgüç, 2005: 24.

Eski Anadolu'nun önemli bir yerleşim ve ticaret merkezi olmasında önemli rol oynamış, ovanın verimliliği bu topraklarda tarımın gelişmesine imkân sağlamıştır.

.

2. ASUR TİCARET KOLONİLERİ DEVRİ (M.Ö ± 1975-1723)

Anadolu, ulaşımın kolaylığı, iklim şartları, su kaynaklarının bolluğu, verimli toprakları ve sahip olduğu doğal zenginlikler bakımından tarihin ilk devirlerinden itibaren, başta Mezopotamya olmak üzere çevre bölgelerdeki kavimlerin ilgisini çekmiş, farklı etnik grupları bir araya getirerek, pek çok kültüre ev sahipliği yapmıştır.

Anadolu ile Mezopotamya arasındaki ilişkiler protohistorik dönemde başlamıştır. Sumer kaynaklarından öğrendiğimize göre, bu konudaki ilk bilgiler, Adap kralı Lugal-anne-mundu ve Uruk kralı Lugal-zaggesi'nin Amanos dağları ve yukarı memlekete kadar gittikleri şeklindedir.[36] II. Lagaš hanedanı beyi Gudea da kitabelerinde, Lagaš'ta Tanrısı Ningirsu için inşa ettiği ünlü tapınağın yapımında kullanmak üzere, Urfa bölgesinden diorit taşı, Amanos dağlarından sedir kerestesi, Hahhum'dan[37] da altın tozu getirdiğinden bahsetmektedir.

Anadolu'nun protohistorik dönemine ilişkin en eski kaynaklar, Akad kralı Sargon'a ait (M.Ö± 2334-2279) olan ve *šar tamhari*[38] "muharebenin kralı" adıyla anılan tabletlerdir. Akadca yazılmış nüshası Tel-El-Amarna'da, Hititçe nüshası Boğazköy'de bulunan tabletlerde, Sargon ve torunu Naramsin'in Anadolu'ya yaptığı

[36] Bilgiç, 1948: 493.

[37] Kültepe metinlerinde bir *kārum* merkezi olarak karşımıza çıkan Hahhum'un, bugünkü Samsat olabileceği düşünülmektedir. (Günbattı, 2005: 776, n: 16). Hahhum'un Yukarı Fırat bölgesindeki Lidarhöyük olabileceği yönünde de görüşler bulunmaktadır. (bkz. Çeçen-Hecker, 1995: 39; Nashef, 1991: 47). Hahhum ile ilgili diğer lokalizasyon çalışmaları için bkz. Veenhof, 2008: 7-10.

[38] *šar tamhari* metinleri için bkz. Westenholz, 1997: 103 vd.

askerî seferler anlatılmaktadır. *šar tamhari* metinlerinde Sargon, Anadolu'daki Akadlı tüccarların kendisinden yardım istemeleri üzerine Purušhanda'ya (bugünkü Acemhöyük olduğu düşünülmektedir.) yaptığı askerî sefer ve başarısından söz etmektedir. Sargon'un torunu Naramsin'in de Anadolu'ya seferler düzenlediği ve kendisine isyan eden 17 kral arasında Kaniš kralının da olduğu yazmaktadır.[39]

1958 yılı Kültepe kazılarında, Ah-šalim adlı tüccarın arşivinde ele geçen, Sargon'a ait Eski Asurca yazılmış bir başka belgede de (Kt j/k 97),[40] Sargon, doğudan batıya ele geçirdiği ülkeleri ve krallarını nasıl cezalandırdığını anlatmaktadır. Metnin, 59-60. satırlarında [59)] … *Kà-ni-ší-<e>* [60)] *sú-tù-hi-šu-nu ú-šé-er*… "[59-60)] … Kanišliler'in *sutuhhumu*'nu serbest bıraktım…" ve 61.satırında "*ša Ha-tim / qá-ba-al-tí / qá-qá-da-tí-šu-nu*... "[61)] Hattum(lular)ın kafalarının ortasının derisini yüzdürdüm…"şeklinde geçen ifadeler, Kaniš ve Hatti beyliklerinin, Sargon'un ele geçirdiği yerler arasında olabileceğini akla getirmektedir. *šar tamhari* metinlerindeki şüpheli KUR *Kà*-[*ni-iš*$^{?}$..] yazılışı dikkate alınmazsa, Sargon metinlerinde Kaniš adı, ilk defa bu belgede geçmektedir.[41]

Sargon ve Naramsin'in, Anadolu ile yakından ilgilenmelerinin temelinde, şüphesiz, Anadolu'nun yeraltı ve yerüstü zenginlikleri ve hammadde kaynaklarının bolluğu gibi ekonomik sebepler yatmaktadır.

Anlaşıldığı üzere, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde kurulan Asur Ticaret Kolonileri'nin ilk örnekleri, Sargon zamanında Akadlı tüccarların Anadolu ile başlattıkları küçük çaptaki ticarî girişimler şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Zaman içerisinde büyük bir gelişme gösteren bu ticarî faaliyetlerin, sonraki dönemlerde

---

[39] Westenholz, a.g.e: 250-151.

[40] Günbattı, 1997: 131-155.

[41] Günbattı, a.g.m: 145.

Asurlu tüccarlar tarafından sistemli bir koloni teşkilatına dönüştürüldüğünü görmekteyiz.

M.Ö 2000'li yıllarda, Babil ve Kuzey Mezopotamya'daki Asur'da mülkiyet anlayışı değişmiş, devlet mülkiyeti sistemi yerine, özel mülkiyet anlayışı hâkim olmuştur. Bu durum, ekonomik yaşamı canlandırarak, ticarî rekabeti artırmış ve tüccarları yeni pazar yerleri aramaya sevk etmiştir. Tüccarlar, Mezopotamya'da gereksinim duyulan hammadde ihtiyaçlarını karşılamak ve üretim fazlası malları satmak için en uygun pazar yeri olarak Anadolu'yu seçmişlerdir. Asurlu tüccarların, Anadolu'ya gelmesiyle, yazının Mezopotamya'da keşfinden yaklaşık 1300 yıl sonra Anadolu halkı yazı ile tanışmış ve böylelikle Anadolu tarihî devirlere girmiştir. Anadolu'nun yazılı tarihe girdiği bu dönem, Asur Ticaret Kolonileri Devri olarak adlandırılmaktadır. Eski Anadolu tarihinin ilk yazılı kaynakları olan Kültepe tabletleri, bu devre ait belgelerdir. Son yıllarda tespit edilen *līmum* listelerinin[42] incelenmesiyle, Kültepe kronolojisi yeni bir boyut kazanmış ve Asur Ticaret Kolonileri Devri'nin 250 yılı aşkın bir süre devam ettiği anlaşılmıştır.

Asur-Anadolu arasındaki ticaretin temel ürünlerini, çeşitli kalitedeki kumaşlar, dokuma ürünleri, kalay ve süs eşyaları oluşturmaktadır. Asurlu tüccarlar, Babil'den kumaş ve dokuma ürünleri, Afganistan'dan kalay getirerek, bunları

[42] Şu ana kadar Kültepe'de 7 *līmum* listesi bulunmuştur. Bunlardan, 1992 yılı Kültepe kazısında ele geçen listede (Kt 92/k 193=KEL A) 129 *līmum*'un ismi kaydedilmiştir. (KEL A, B ve C için bkz. Veenhof, 2003: 3 vd.) *līmum* listelerinden Kt n/k 517+1571=KEL D ve Kt p/k 9=KEL F, Günbattı, 2008b: 125 vd. neşredilmiştir. KEL D, 65 satırdan oluşmaktadır ve 104 *līmum*'un ismi geçmektedir. KEL F, 10 satırdan oluşmaktadır ve 7 *līmum*'un ismi kaydedilmiştir. Bir diğer *līmum* listesi Kt 01/k 287=KEL G, Günbattı: 2008a: 103-132'de işlenmiştir. Bu tablette 143 *līmum*'un ismi kayıtlı olup, tablet, 1992 yılında bulunan Kt 92/k 193 (=KEL A) numaralı *līmum* listesinin bir devamıdır. Bir başka *līmum* listesi Kt 94/k 836=KEL E, Larsen tarafından yakında neşredilecektir.

Anadolu pazarlarında satmışlar, karşılığında ise altın, gümüş ve çeşitli madenleri Asur'a götürmüşlerdir.

Asurlu tüccarlar, önceleri Asur'a yakın bölgelerde ticarete başlamışlar, sonraları bu ticarî ağı genişleterek Kuzey Suriye ve Anadolu'da, Kültepe metinlerinde büyüğü *kārum*, küçüğü *wabartum* olarak adlandırılan pazar yerleri kurmuşlardır. Arkeolojik çalışmalar neticesinde, pazar yerlerinin sadece ticarî amaçlarla kullanılmadığı, aynı zamanda insanların ikâmet ettiği yerler olduğu tespit edilmiştir.

Kültepe metinlerinde tespit edilen *kārum* ve *wabartum*lar'ın sayısı 40 civarındadır.[43] Bu *kārum*lar'ın en büyüğü Kaniš olup, Hattušaš (bugünkü Boğazköy) ve Alişar'da da Asurlu tüccarlara ait pazar yerleri ortaya çıkarılmıştır. Şu ana kadar, sadece Kaniš ve Hattuš *kārum*ları'nın yerleri tespit edilmiştir. Son yıllardaki araştırmalarla, Kültepe metinlerinde bir *kārum* merkezi olarak geçen Purušhattum'un bugünkü Acemhöyük; Amkuwa'nın Alişar, Hahhum'un da Samsat olduğu konusunda kuvvetli tahminler bulunmaktadır. Kaniš ve Hattušaš *kārum*lar'ı dışında, diğer *kārum* ve *wabartum*lar'ın yerleri henüz bulunamadığı için Koloni teşkilatının, Anadolu'nun kuzey ve doğu-batı istikâmetlerinde nerelere kadar yayıldığını bilemiyoruz. Yapılan lokalizasyon çalışmaları ile, *kārum* ve *wabartum*lar'ın, ağırlıklı olarak Orta Kızılırmak kavisi içerisinde yer aldığı düşünülmektedir.

Anadolu'da kurulan Asur Ticaret Kolonilerinin merkezi, Kaniš *kārum*'udur. Yapılan kazılar sonucunda,[44] Kaniš *kārum*u'nun 4 yapı katından oluştuğu ve

[43] Kültepe metinlerinde geçen *kārum* ve *wabartum*lar için bkz. Bayram, 1994: 233-234.

[44] Kültepe höyüğündeki ilk kazı, 1893 ve 1894 yıllarında E. Chantre tarafından yapılmıştır. İkinci kazıyı, 1906'da H. Winkler gerçekleştirmiş, aynı yıl içerisinde H. Grothe de Kültepe höyüğünde arkeolojik araştırmalarda bulunmuştur. Bu kazı çalışmalarında hiç tablet bulunamamıştır. Höyük'teki

kārum'un II. tabakadan itibaren Asurlu tüccarlar tarafından iskân edilmeye başlandığı anlaşılmıştır. *kārum*'un 4. ve 3. tabakalarında yazılı belge bulunamamıştır. Kaniš *kārum*u'nun II. tabakası büyük bir yangınla sona ermiş, höyükteki buna çağdaş tabakada da yangın izleri tespit edilmiştir. II. tabakanın sona ermesinden 50 yıl kadar sonra, son bir iskân katı (Ib) görülmektedir.[45]

Ib tabletlerinin çoğunlukla yerliler arasında düzenlenmiş olması ve bu metinlerde Asurca isimlerin II. tabaka tabletlerine göre daha az geçmesi, buna karşın yerli isimlerin artması, Ib tabakasında Anadolu-Mezopotamya arasındaki ticarî ilişkilerin giderek zayıfladığı şeklinde yorumlanmıştır. Ancak, 2000 yılı Kültepe kazısında bulunan, Ib dönemine ait iki antlaşma metni, bu dönemde de Anadolu-Mezopotamya arasındaki ticarî ilişkilerin yoğun olarak devam ettiğini göstermektedir. Antlaşma metinlerinden, Kt 00/k 6, Asur ile Kaniš arasında; Kt 00/k 10, Asur ile Hahhum arasında düzenlenmiştir.[46] Her iki antlaşma metninde de, Asurlu tüccarların can ve mal güvenliklerinin sağlanmasına yönelik birtakım kararlar

---

kazılar, 1925 yılında Çek bilgini Hrozny ile tekrar başlamış, Hrozny, köylülerin verdiği bilgiler sayesinde tabletlerin höyüğün eteğindeki, sonradan *kārum* alanı olduğu anlaşılan tarlada bulunduğunu öğrenmiş, burada yaptığı çalışmalar neticesinde 1000 kadar tablet bulmuştur. Ne yazık ki, bu kazı çalışmaları, arkeolojik metodlar ile yapılmadığı için şehrin kalıntılarındaki pek çok yapı zarar görmüştür. Kültepe/Kaniš'teki ilk sistemli kazılar, 1948 yılında Türk Tarih Kurumu adına Prof. Dr. Tahsin Özgüç başkanlığında, hem höyükte hem de *kārum* alanında başlatılmıştır. Kültepe/Kaniš kazıları 2006 yılından bu yana Prof. Dr. Fikri Kulakoğlu tarafından yürütülmektedir.

[45] Larsen, 1976: 366.

[46] Antlaşma metinlerinin (Kt 00/k 6 ve Kt 00/k 10) işlendiği yer için bkz. Günbattı, 2005: 759-780. Kültepe tabletlerinde bir *kārum* merkezi olarak kaydedilen, Asur-Kaniš arasındaki istasyonlardan biri olan Apum'da (bugünkü Tel-Leylan), Apum kralı Til-Apnu ile Asur şehri arasında düzenlenmiş bir antlaşma metni ele geçmiştir. (Bu metin, Eidem tarafından, 1991: 185-207'de yayınlanmıştır.) Tablette, sözleşmenin kaydedildiği yerlerin büyük bölümü kırık olduğu için sözleşme hükümlerinin neler olduğunu bilemiyoruz. Bir diğer belge, Çeçen ve Hecker tarafından, 1995: 31-41'de işlenen ve bir antlaşma metni izlenimi verdiğini söyledikleri Kt n/k 794'tür. Bu metinde de, hem Anadolu kralını hem de Asurluyu bağlayan birtakım kararların yer aldığı görülmektedir.

bulunmaktadır. Bunlar arasında; tüccarların mallarının, ellerinden zorla ve ucuza alınamayacağı, kayıp malların bulunup iâde edileceği, Anadolu'da öldürülen bir Asurlu için kan parası ödeneceği, katilin yakalanıp Asurlulara teslim edileceği ve bizzat onlar tarafından öldürüleceği, mahkemeye giden bir Asurlu için âdil karar verileceği, bir Asurlu yemin için çağrıldığında kendi inancı gereğince yemin edeceği, Kanišli'ye borçlu olan Asurlunun başka bir memlekete gitmesi durumunda, onun yerine bir başkasının alıkonulamayacağı gibi hükümler yer almaktadır.[47]

Anadolu-Mezopotamya arasındaki ticarî bağlantının giderek zayıfladığı ve 1723'lerde de sona erdiği anlaşılmaktadır. Kültepe tabletlerinde, bu konuda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Anadolu'da, şehir devletleri arasındaki siyasî mücadeleler ve savaşlar,[48] Hititler'in giderek güçlenmeleri ve Anadolu'da askerî-politik etki alanlarını genişletmeleri, Mezopotamya'daki muhtemel siyasî-sosyal ve etnik hareketlenmeler gibi sebeplerden dolayı, tüccarların iş hayatının olumsuz yönde etkilendiği, buna bağlı olarak ticarî ilişkilerin zayıfladığı ve nihayetinde de son bulduğu düşünülebilir.

---

[47] Günbattı, 2005: 759-780.

[48] KTK 10: [kırık satırlar] 1′ [*š*]*a A*-[*a*]*m-ku-*ʳ*a-i*¹-[*i/um*] 2′ *a-na-kam-ma*? *ku*? [x] *ú*?*-ma* 3′ *ru-ba-um ša Ší-na-hu-tim* 4′ *A-am-ku-a-i-um* 5′ *ú Kà-pí*'*-it-ra-i-um* 6′ *a-wa-sú*'*-nu*' 7′ *a-na iš-té-et* 8′ *iš-ku-nu-ma Ha-tù-š*[*a*]*-i-a*[*m*] 9′ *i-ták-ru* 10′ [*a-n*]*a*? *Kà-ni-ší-*ʳ*i*¹ [(x)] 11′ [x (x)] ʳx¹ *na*? *ú* […] 12′ [kırık satırlar] [x x x x]-*in*? "…1-12′ Amkuwalı'nın burada… Šinahuttum kralı, Amkuwalı ve Kapitralı adamlar isyana sebep oldular. Onlar, Hattuša'ya karşı ayaklandılar. Kanišlilere [x x x x]" (Larsen, 1972: 100); Kt n/k 1429: 10) 2 *ma-na* URUDU KI *Ha-d*[*a*…] 11) 1 GÍN KÙ.BABBAR KI *Ú-su*-[…] 12) 10 *ma-na* URUDU KI *A-šur-ba-ni* 13) DUMU *Ha-zu-zi-im iš-tù* 14) *nu-ku-ra-tim ša Kà-ni-iš* 15) 1 *ma-na*.TA *ṣi-ib-tám ú-*ṣ[*a-áb*]… "10-15) 2 *mina* bakır, Hada […] iledir. 1 *šeqel* gümüş, Usu[…] iledir. 10 *mina* bakır, Hazuzum'un oğlu Aššur-bāni iledir. Kaniš savaşından itibaren 1'er *mina*yı faiz olarak ilave edecek…" (Çeçen, 1991: 49-55).

3. ASURLU TÜCCARLAR VE YERLİ HALK ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Asurlu tüccarlar ve yerli halk arasındaki ilişkiler, tüccarların Anadolu'ya geliş amaçları doğrultusunda çoğunlukla ticarî niteliktedir. Bu ticarî ilişkilerin boyutunu, bilhassa Asurlu tüccarlar ve Anadolu halkı arasında düzenlenmiş iktisadî belgeler sayesinde öğrenmekteyiz. Bu belgeler içerisinden özellikle borç vesikalarında, Asurlu tüccarların, Asur pazarlarından ve Asur'a yakın bölgelerden getirdikleri kalay, tekstil ürünleri ve süs eşyalarını; altın, gümüş ve değerli madenler karşılığında yerlilere sattıkları anlaşılmaktadır.

Asurlu tüccarların, kendi aralarında düzenledikleri ticarî belgelerde, borcun ödeneceği zamanı ifade etmek üzere "*hamuštum*" "hafta", "*warhum*" "ay", "*līmum*" "yıl" adlarını; yerliler ile yapılan borç senetlerinde ise ziraî tâbirleri[49] ve yerli tanrı adlarını[50] kullandıkları görülmektedir. Yerlilere ait belgelerde, borcun ödeneceği zamanı belirtmek amacıyla "*ina qitip ki/arānim išaqqal*" "bağ bozumunda tartacak (ödeyecek)", "*ana harpi išaqqal*" "hasat zamanına kadar tartacak (ödeyecek)", "*ana ṣibit niggallim išaqqal*" "orak tutma zamanına kadar tartacak (ödeyecek)" gibi birtakım tarımsal faaliyetlere ilişkin tâbirler ve yerli tanrılar adına düzenlenen bayramlar/festivaller tarihleme için kullanılmıştır. Sayıları fazla olmamakla birlikte bazı belgelerde de hem Asurlu hem yerli tarihleme sistemi birarada görülmektedir.[51]

---

[49] Kültepe metinlerinde geçen zirai tâbirler için bkz. s: 134-141.

[50] "*ana*/*ina ša T.A šaqālu*" "T.A …'nın (bayramına kadar/bayramında) tartmak" kalıbıyla kullanılan yerli tanrı adları şunlardır: Anna, Parka, Nipas, Harihari, Higiša, Tuhtuhānum ve birkaç tablette tespit edilen Usummu ve Ukura'dır.

[51] Kt n/k 1716b: [1)] 2/3 *ma-na* 5 GÍN KÙ.BABBAR [2)] *i-ṣé-er Bu-li-na* [3)] *ù Wa-lá-wa-lá a-ší-tí-šu* [4)] *Bu-za-zu ù Ma-nu-ki-A-šùr* [5)] *i-šu-ú iš-tù ha-mu-<uš>-tim* [6)] *ša A-šùr-i-dí ù Šu-Ištar* ITU.1.KAM [7)] *Ma-hu-ri-li li-mu-um* [8)] *Ì-lí-dan a-na ša-na-at* [9)] *i-nu-mì ru-ba-um i-na* [10)] É *Ni-pá-as* [11)] *ú-sí-a-ni i-ša-qú-*

Asurlu tüccarlar, bazı ticarî belgelerde Anadolu'da meydana gelen savaşlar ve salgın hastalıklar gibi tarihî ve sosyal olayları da tarihlemede kullanmışlardır. Kt n/k 1429 numaralı[52] belgede, Kaniš şehrinde savaşların olduğu anlaşılmakta, bu olay Asurlu tüccarların ticaretini önemli ölçüde etkilemiş olmalı ki, borcun ödeneceği zamanı belirtmek amacıyla, *hamuštum*, *warhum* ve *līmum* adları yerine Kaniš'teki savaşın tarihleme olarak kullanıldığı görülmektedir. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [10)] 2 *ma-na* URUDU KI *Ha-d*[*a-*...] [11)] 1 GÍN KÙ.BABBAR KI *Ú-sú-*[...] [12)] 10 *ma-na* URUDU KI *A-šur-ba-ni* [13)] DUMU *Ha-zu-zi-im iš-tù* [14)] *nu-ku-ra-tim ša Kà-ni-iš* [15)] 1 *ma-na.*TA *ṣi-ib-tám ú-ṣ*[*a-áb*]… "[10-12)] 2 *mina* bakır Had[a-…] iledir. 1 *šeqel* gümüş Usu[-…] iledir. [12-15)] 10 *mina* bakır, Hazuzum'un oğlu Aššur-bāni iledir. Kaniš savaşından itibaren birer *mina* faizi ilave edecek…" Benzer şekilde, Asurlular arasında düzenlenmiş Kt n/k 1339 numaralı[53] belgede de, borcun Purušhattum'daki salgın hastalıktan itibaren ödeneceği kaydedilmiştir. Metnin 10-14. satırlarında şu ifadeler yer almaktadır: [10)] *iš-tù* / *mu-ta-ni* [11)] *ša Pu-ru-uš-ha-tim* [12)] 4 GÍN.TA AN.NA 1/2 *ma-na.*TA [13)] TÚG.HI.A *i-ta-aṭ-lám* [14)] *i-ta-dí-nu*... "[10-14)] Purušhattum'daki salgından itibaren kalayı 4'er *šeqel* (üzerinden), kumaşları yarımşar *mina* (üzerinden) peşinat olarak veriyorlar…"

Tüccarların, savaşları ve salgın hastalıkları tarihlemede kullanmaları, bu olayların, Asur-Anadolu arasındaki ticarî faaliyetleri olumsuz yönde etkilediği şeklinde düşünülebilir. Gerçekten de Kültepe tabletlerinde, Anadolu'daki bazı şehir

---

lu… "[1-5)] 2/3 *mina* 5 *šeqel* gümüş Bulina ve karısı Walawala üzerindedir. Buzāzu ve Mannum-kī-Aššur alacaklıdır. [5-11)] Aššur-İddi(n) ve Šū-İštar'ın *hamuštum*'luğundan (haftasından) itibaren, Mahur-ilī ayı, İlīdan'ın senesi, seneye kral (Tanrı) Nipas'ın mabedinden (dînî töreni tamamlayıp) çıktığı zaman ödeyecekler…" (Çeçen, 1998a: 120-121.)

[52] Çeçen, 1991: 49-52.

[53] Çeçen, a.g.m: 55-59.

devletlerinde ayaklanmaların ve huzursuzlukların olduğu ve tüccarların bu durumdan birbirlerini haberdar ettiklerini görmekteyiz.[54] Şüphesiz, böyle bir ortamda ticarî faaliyetlerin yürütülmesi güç olmuştur.

Borç senetlerinden öğrendiğimize göre, M.Ö II. Binde Anadolu'da faiz uygulaması biliniyordu. Borç senetlerinde alacaklı ve borçlu kişi(ler)in Asurlu olması durumunda "*bēt kārim*" "*kārum* dairesi"nin belirlediği faiz oranı yıllık %30 iken, borçlu Anadolulu bir şahıs ise, faiz oranının %60, bazı belgelerde de bu oranın %135, hatta bir belgeye göre (Kt a/k 335) %600'a kadar yükseldiği görülmektedir.[55] Bazı tabletlerde ise, faiz uygulamasından hiç bahsedilmemektedir. Bu belgelerdeki alacaklı ve borçlu kişilerin, akraba, yakın dost, ya da iş ortağı oldukları düşünülmektedir.[56]

Asurlu tüccarların Anadolu'da ticarî faaliyetlerini sürdürebilmeleri, yerli beylerle düzenledikleri antlaşmalara bağlıydı. Antlaşma hükümleri, her iki tarafın da

---

[54] KTH 1: [1)] *a-na A-šùr-na-da qí-bi$_4$-ma* [2)] *um-ma İ-dí-İštar-ma ki-ma* [3)] *ma-at Pu-ru-uš-ha-tim* [4)] *lu Wa-ah-šu-ša-na sà-ha-at-ni* [5)] *a-ší-a-tí Wa-ah-šu-ša-na* [6)] *lá e-tí-iq-ma…* "[1-6)] İddi(n)-İštar, Aššur-nādā'ya şöyle söyler: Hem Purushattum memleketinde hem de Wahšušana'da ayaklanma olduğundan sizin olduğunuz yere, Wahšušana'ya geçmedim…" (Çeçen, 2002: 65-68); Kt n/k 1251: [12)] *a-na I-ku-pì-a* [13)] *qí-bi-ma šu-ma a-dí-ni* [14)] *i-Kà-ni-iš wa-áš-ba-tí* [15)] *a-na Wa-áš-ha-ni-a* [16)] *et-qá-ma a-dí ma-tum* [17)] *i-nu-hu lá té-ra-ba-am* "[12-17)] Ikuppīya'ya söyle: Eğer şimdiye kadar Kaniš'te isen, Wašhania'ya geç! Ama, memleket tekrar sakinleşinceye kadar buraya gelme! (Çeçen, a.g.m: 66). Anadolu'daki bu olumsuz gelişmeler, tüccarların can ve mal güvenliklerini tehdit ettiği için, tüccarlar Asur'a gidememişler, dolayısıyla Asur şehrindeki gelişmelerden haberdar olamamışlardır. Bu durum, Asurlu tüccarların kendi aralarında düzenledikleri borç senetlerinde, borcun ödeneceği zamanı belirtmek amacıyla kullanılan *līmum* tarihlemelerinde görülmektedir. Bahsettiğimiz sebeplerden dolayı, Asur ile irtibata geçemeyen tüccarlar, Asur'daki gelişmeleri takip edemediklerinden, borcun ödeneceği zaman ile ilgili olarak *līmum* tarihlemesi yaparken, "*līmum ša qātē/ī* Ş.A" veya "*līmum ša warki* Ş.A" "Ş.A'dan sonra gelen *līmum*" tâbirini kullanmışlardır. Örnek metinler için bkz. Kryszat, 2004.

[55] Bayram, 1998b: 134.

[56] Bayram, a.g.m: 134.

haklarını korumaya yönelik olup, bu antlaşmalar ile, Anadolu sarayları ihtiyaç duydukları çeşitli ürünleri elde etmekte, Asurlu tüccarlar da hammadde ihtiyaçlarını karşılamak ve mallarını satabilmek için iyi bir pazar yeri olan Anadolu'da, ticaretlerini sürdürme şansına sahip olabilmekteydiler. Ancak, yerli idareciler ile Asurlu tüccarlar arasındaki ilişkilerin her zaman olumlu yönde gelişmediği, zaman zaman birtakım problemlerin çıktığı görülmektedir. Tüccarların, ticareti yasaklanmış bazı malları şehre gizlice sokmak ve Anadolu sarayları tarafından alınan birtakım vergilerden kurtulmak için "*harran suk*/*qinnim* " "gizli, dar yol"[57] adı verilen yolları kullanarak kaçakçılık[58] yaptıkları metinlere yansımıştır. Vergi ödemelerinin tüccarların kazançlarını önemli ölçüde azaltmış olması, onları yasadışı yollara itmiş olmalıdır. ATHE 62 numaralı[59] metinde geçen ifadelerden anlaşıldığına göre, Asurlu tüccar Pūšu-kēn kaçakçılıktan dolayı hapse atılmıştır. Metnin ilgili satırları şöyledir: [28)] *pá-zu-ur-tù-šu* DUMU *Ìr-ra-a a-ṣé-er* [29)] *Pu-šu-ke-en*$_6$ *ú-šé-ri-am-ma* [30)] *pá-zu-ur-tù-šu i-ṣí-bi-it-ma* [31)] *Pu-šu-ke-en*$_6$ É.GAL^{lúm} *iṣ-ba-at-ma* [32)] *a-na ki-ši-ir-ší-im i-dì ma-ṣa-ra-tum*! [33)] *da-na a-na Lu-hu-za-ti-a Hu-ra-ma* [34)] *Ša-lá-ah-šu-a ú a-na ma-ti-ša a-di ša* [35)] *pá-zu-ur-tim ru-ba-tum ta-áš-pur-ma* [36)] *e-na-tum na-ad-a a-pu-tum mì-ma* [37)] *lá tù-pá-za-ar*… "[28-29)] Onun kaçak malını İrrāya'nın oğlu Pūšu-kēn'e sevk etti. [30-32)] Onun kaçak malı yakalandı ve saray, Pūšu-kēn'i hapse attı….

---

[57] Günbattı, 1998c: 483-484'de, *harran suk*/*qinnim* tâbirinin, *qaqqadātum* ve *šaddūatum* vergileriyle geçtiği metinlerden örnekler vererek, bu yolların sapa ve sadece kaçakçılar tarafından kullanılan kontrol dışı yollar olmadıklarını, fakat sıkça gidilip gelindiği anlaşılan, asıl güzergâh dışındaki yollar olduklarını ifade etmiştir.

[58] Kaçakçılıkla ilgili metinler için bkz. Bayram, 1998a: 285-289; Veenhof, 1972: 305-336. Kültepe metinlerinde kaçakçılık karşılığında yazılan kelime, *pazārum* "sakla(n)mak, gizle(n)mek" fiilinden türeyen *pazzurum* veya *pazzurtum*'dur. (*pazzurum*/*pazzurtum*, aynı zamanda "kaçak mal" anlamına da gelmektedir.) Kaçakçıyı ifade etmek üzere de *mupazzirum* kullanılmaktadır.

[59] Kienast, 1960: 86-89.

32-37) Muhafızlar güçlüdür. Kraliçe, Luhuzattia, Hurama, Šalahšu(w)a ve onun (sahip olduğu) memleketlere kaçakçılıkla ilgili olarak yazdı ve (o şöyle söyledi): Dikkatli olun, hiçbirşeyin kaçakçılığını yapmayın!..."

Asurlu tüccarlar ile yerel yönetim arasında hukukî bir anlaşmazlık sözkonusu olduğunda, Kaniš *kārum*'unun bir birimi olan, "*bēt kārim*" "*kārum* dairesi", bir tür arabuluculuk görevi üstlenmiştir. Asur'dan getirilen malların saraya giriş-çıkışları, ticareti yapılan çeşitli mallardan *kārum* adına alınacak vergilerin toplanması, faiz oranlarının belirlenmesi gibi işlevleri olan bu kurum, bir nevî Asurlu tüccarların Anadolu'daki temsilciliğini simgelemektedir.[60]

Anlaşılan şu ki, Asurlular hiçbir zaman yerlilere karşı siyasî bir üstünlük sağlama çabası içinde olmamışlar, ancak ticarî anlamda onları kendilerine bağımlı hale getirmişlerdir. Asurluların, yerlilerle düzenledikleri borç senetlerinde borcun ödeneceği zamanı ifade etmek için kullandıkları ziraî tâbirler, yerli tanrı adları ve Asurlular'ın yerli bayanlarla gerçekleştirdiği evlilikler onların yerli halkla uyum içerisinde yaşadıklarının, birbirlerini benimsediklerinin göstergesidir. Zaman zaman yerel yönetim ile Asurlu tüccarlar arasında birtakım problemler yaşansa da, her iki taraf birbirlerinin çıkarlarını gözeterek, belli kurallar çerçevesinde yaklaşık 250 yıl sistemli bir şekilde bu ticarî ve sosyal ilişkilerini sürdürmeyi başarmışlardır.

---

[60] Kt n/k 504 numaralı belgede, Aššur-taklāku adlı Asurlu tüccar, saray tarafından tutuklanmıştır. *kārum* heyetinin yetkilileri kral ve kraliçenin huzuruna çıkarak, Aššur-taklāku'nun suçsuz olduğunu bildirmiş ve serbest bırakılmasını istemişlerdir. Tutuklunun bırakılması için *kārum* heyeti, tüccarın Tanrı Aššur'un hançeri önünde yemin etmesi veya yerli bir şahıs gibi nehre gitmesi (Su ordali uygulaması) teklifinde bulunmuşlar, hatta onun yerine kendilerinin yemin edebileceklerini söylemişlerdir. Bu metin, Anadolu'daki koloni merkezlerinin, yerel yönetimlere karşı vatandaşlarının haklarını korumakla yükümlü olduklarını gösteren en güzel örneklerden birisidir. (Tabletin işlendiği yer için bkz. Günbattı, 2000: 73-88)

2. ANADOLU'DA GAYRİMENKUL ALIM-SATIMI ve TOPRAK MÜLKİYETİ

Kültepe kazılarında ele geçen tabletlerin önemli bir grubunu, borç senetleri, iş mektupları, teslimat belgeleri, masraf listeleri, toplu kayıtlar ve çeşitli konularda düzenlenmiş notlar oluşturmaktadır. Gayrimenkul alım-satımına dair tablet sayısı fazla değildir; bunların da çoğunluğu yerli halktan kimselere ait belgelerdir. Bu belgelerin büyük bölümü ev alım-satımını, bir kısmı da arsa-arazi ve tarla satışlarını içermektedir.

Gayrimenkul alım-satımına ilişkin metinlerin az sayıda olması, Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde, Anadolu'da özel mülkiyetin sınırlı tutulduğu şeklinde düşünülmemelidir.[61] Bu konudaki belge eksikliğinin sebebi, Asurlu tüccarların Anadolu'ya geliş amaçlarıyla ilgili olmalıdır. Tüccarlar, Asur ve çevresindeki bölgelerden getirdikleri malları pazarlayabilmek amacıyla, Anadolu'nun pek çok şehrini dolaştıkları ve gerektiğinde memleketlerine geri döndükleri için, ticaretin başladığı ilk yıllarda Anadolu'da sürekli kalacakları bir mekâna ihtiyaç duymamışlar, dolayısıyla gayrimenkul ticaretiyle ilgilenmemişlerdir. Ancak zaman içerisinde, Anadolu-Mezopotamya arasındaki ticarî ilişkilerin gelişmesi ile bazı tüccarların, Asur'daki ailelerini de alarak Anadolu'ya yerleştikleri ve ev, tarla, bahçe gibi yeni mülkler satın aldıkları metinlere yansımıştır. Bu hususta, Kaniš ile Asur şehri arasında imzalanan, Ib dönemine tarihlenen Kt 00/k 6 numaralı[62] antlaşma metni aydınlatıcı bilgiler içermektedir. Tablette, Asurlular'ın can ve mal güvenliklerinin sağlanmasına yönelik birtakım hükümler yer almakta ve metnin devamında bir

[61] Günbattı, 1989: 51.

[62] Günbattı, 2005: 761-767.

Asurlu'nun evine, tarlasına, bahçesine göz dikilmeyeceği ve zorla alınamayacağı belirtilmektedir. Metinden, yerel yönetimin Anadolu'da yabancılara da gayrimenkul satın alma hakkı tanıdığı anlaşılmaktadır. Kt 00/k 6 numaralı metnin ilgili satırları şöyledir: 64) *a-na* É$^{be\text{-}tim}$ SIG_5 *ur-dim* SIG_5 65) *am-tim* SIG_5 ⌜GÁNA⌝ SIG_5 *ú ki-ri-im* 66) SIG_5 / *ša* DUMU *A-šùr* / *šu-um-šu* / *e-né-kà* 67) *lá ta-na-ší-ú-ma* / *i-na e-mu-qí* 68) *lá té-ṭé-ru-ni-ma* / *a-na ur-dí-kà* / *lá ta-du-nu-ni*… "64-68) Bir Asurlu'nun iyi bir evine, iyi bir kölesine, iyi bir cariyesine, iyi bir tarlasına, iyi bir bahçesine göz dikmeyeceksin ve zorla almayacaksın ve kölene (kendi vatandaşına) vermeyeceksin…"

Anadolu'nun verimli toprakları, tarih boyunca ekonominin temelini oluşturmuş ve en önemli üretim aracı olarak görülmüştür. Kültepe metinlerinden, Anadolu halklarının, tarım ve hayvancılık yaparak geçimlerini sağladıklarını biliyoruz. Bir tarım bölgesi olan Orta Anadolu topraklarının, bölge ekonomisine katkısı göz önüne alındığında, şüphesiz toprak unsuru ve buna bağlı olarak toprak mülkiyeti ve toprak rejimi çok önemli olmalıydı. Toprağın bu kadar önemli olduğu bir coğrafyada, Anadolu saraylarının da toprakların yönetimi, tahsisi ve işletilmesi hususlarında bazı tedbirler aldıklarını ve bunları bir sistem dâhilinde uygulamış olduklarını düşünmek herhalde yanlış olmayacaktır. Ancak, şu ana kadar yayınlanmış gayrimenkul alım-satım belgelerinde, kralın veya sarayın adı, toprakların yönetimi ve kimlere nasıl paylaştırılacağı, topraklardan elde edilen gelirler, bu gelirlerin kişilere tahsisi ve toprakların işletilmesiyle ilgili hiyerarşik yapı açıkça belirtilmemiştir. Ne yazık ki, Kültepe kazılarında, Boğazköy devlet arşivinde ortaya çıkarılan, "arazi bağış belgeleri" olarak adlandırılan, Hitit kralları tarafından mühürlenmiş, şahısların özel mülkiyetine verilen toprakları gösteren türden resmî

belgeler de ele geçmediği için yerli idarenin, topraklar üzerinde uyguladığı sistemin işleyişi konusundaki bilgilerimiz yetersiz kalmaktadır. Kültepe tabletlerinde bu konuda doğrudan bilgi veren belge yoktur. Sadece metinlerde satır aralarında geçen ifadelerden, ülke arazisinin krala ait olduğu ve yerel yönetimin, toprakların esas sahibi olarak mülk satışları üzerinde müdahale hakkının bulunduğu anlaşılmaktadır.

Eskiçağ toplumlarında kral, tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak görülmektedir. Dolayısıyla, ülke topraklarının sahibi kraldır. Bu açıdan bakıldığında, toprakların asıl mülkiyetini elinde tutan saray yönetimi, toprakları istediği kişilere bağışlama veya satma yetkisine sahip olmalıydı. Bu durum, Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde, Anadolu'da özel mülkiyetin sınırlı tutulmadığı, ancak büyük bir serbestlik de olmadığı şeklinde düşünülebilir. Çünkü, Anadolu sarayları, topraklar üzerindeki ekonomik ve idarî hakimiyetlerini kaybetmeyi göze alamazlardı.

Yerli idare, gayrimenkul alım-satımlarını saray yönetimine bağlı bazı yüksek dereceli memurlar aracılığıyla gerçekleştiriyor olmalıydı. Bu memurlar, mülk alım-satımları ve sonrasında ortaya çıkabilecek her türlü problemi saray adına çözüme ulaştırıyorlardı. Dolayısıyla saray, alıcı konumdaki kişi ya da kişilerle direk muhatap olmuyordu.

Gayrimenkul alım-satımı konusunda düzenlenmiş belgelerin birçoğunda, *tuzinnum*[63] ve *upatinnum*[64] unvanına sahip kimseler satılan mülk üzerinde potansiyel

[63] *tus/zinnum,* CAD T, s: 493'te "ilk satın alma hakkına sahip satıcı kimse, kurtarıcı"; AHw, s: 179'da "(satılan köleler üzerinde) hak sahibi"; CDA, s: 63'te "ev ve köle satışlarında potansiyel hak iddia edici" olarak geçmektedir. Bilgiç, 1953: 42'de, *tuzinnum*'un Hititçe "*tuzzi*" "ordu" kelimesi ile karşılaştırılabileceğini söyleyerek; J. Lewy'nin bu kelimeyi, Akadca *waṣû* "çıkmak" fiilinden "borçtan kurtarıcı" olarak tercüme ettiğini ifade etmektedir. Dercksen, 2004b: 148-149'da *tuzinnum*'un "(askerî) bir görevi yerine getirmekle yükümlü, tarımsal arazinin kiracısı" olarak tercüme edilebileceğini söylemektedir. Donbaz, 1993a: 148'de, *tuzinnum*'u, *rabi simmiltim* gibi üst düzey yöneticilerle bağlantı halinde olan kişiler şeklinde yorumlamıştır. Albayrak, 2005c: 28-30'da,

hak iddia edici olarak geçmektedirler. Anlamları üzerinde çeşitli görüşler bulunan *tuzinnum* ve *upatinnum* unvanlı kişiler, tabletlerde *rabi simmiltim*[65] ve *rabi sikka/itim*[66] gibi sarayın üst düzey yöneticilerine bağlı olarak çalışan görevliler olarak görülmektedirler. *tuzinnum* ve *upatinnum*lar'ın, saray yönetimine tâbi olmaları ve gayrimenkullerin satışında itiraz etme haklarının bulunması, onların, toprakların

---

tuzinnum'un, hem yüksek dereceli memurların görevlendirdiği bir kimseyi gösterebileceğini hem de onların özellikle köle ve gayrimenkul alım-satımlarında, taraflara verdikleri onay veya izin belgesine karşılık gelebileceğini belirtmektedir. *tuzinnum*, Kt 88/k 90 numaralı belgede de, sözlük anlamlarının çok dışında kralın hasatta ya da hasat zamanında gireceği bir yer olarak tarihlemede kullanılmıştır.

[64] *up*/*batinnum* için AHw, s: 1423'te "bir tımar sahibi"; CDA, s: 423'te "bir vasal[?]"; anlamları verilmektedir. Bilgiç, 1953: 43'te Kayseri 6 numaralı metindeki *šumma ina upatinnum lu Abarašna lu urdušu ana Kurduma iturrū*... "Eğer *upatinnum*'da gerek Abarašna gerekse esiri Kurduma'ya dönecek olurlarsa…" ifadesinden yola çıkarak *upatinnum*'un bir yeri, bir müesseseyi veya bir topluluğu gösterdiğini söylemektedir. Dercksen, 2004b: 155'de *upatinnum*'un, kral tarafından yüksek dereceli memurlara verilen evler ve arazilerden oluşan toprak tahsisatı olduğunu ifade etmektedir. Günbattı, 1989: 59'da, farklı bir yorumla *upatinnum*'un, asıl mülkiyeti başkasına ait olan ve işletme özelliği bulunan bir emlak üzerinde, bilemediğimiz bazı imtiyazlara sahip kiracılar olduklarını ileri sürmektedir.

[65] *simmiltum* için sözlüklerde (CAD S, s: 273; AHw, s: 1045; CDA, s: 323) "merdiven" anlamı verilmektedir. *rabi simmiltim* unvanı, CAD S, s: 275'de "yüksek bir memur"; AHw, s: 1045'de "veliaht"; CDA, s: 323'te "yüksek dereceli Anadolulu bir memur" olarak geçmektedir. *rabi simmiltim*, çoğunlukla "*iqqāti* vesikaları" olarak adlandırılan, para ve ölüm cezalarının uygulandığı belgelerde, kralla birlikte zikredilmektedir. *rabi simmiltim*'in anlamı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bilgiç, 1948: 506, n:79'da, Neşr. C.5 numaralı metindeki bilgilere göre, *simmiltum*'un "bir yeri, bir semti" gösterdiğinde şüpheye yer olmadığını söylemekte ve buna bağlı olarak *rabi simmiltim*'i "semt, mahalle büyüğü" olarak değerlendirmektedir. Garelli, 1963: 214-215'de ve Larsen, 1976: 155'de *rabi simmiltim*'e "veliaht" anlamı vermişlerdir.

[66] *sikkatum*, CAD S, s: 247; AHw, s: 1042 ve CDA, s: 322'de "çivi, kazık" anlamında geçmektedir. *rabi sikka/itim* unvanının, "çivi, kazık" kelimesi ile bağlantılı olup olmadığını bilemiyoruz. *rabi sikka/itim* unvanını, Bilgiç, 1948: 504'te "ordu komutanı" olarak tanımlarken; Garelli, 1963: 217, n: 4'te "metal ticaretinin denetçileri" olarak tercüme etmiştir. Günbattı daha farklı bir yorumla, *sikkatum*'un belirli zaman ve yerlerde kurulan, büyük ölçüde maden alışverişinin yapıldığı bir çeşit panayır karşılığında kullanılabileceğini söylemekte; *rabi sikka/itim*' in de, bu panayır yerlerindeki işlerden sorumlu, *sikkatum* olarak adlandırılan memurların âmiri olabileceğini belirtmektedir. (Günbattı, 1999b: 82) *sikkatum* ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kryszat, 2004: 15-45.

alım-satımı ve işletilmesiyle ilgili saray tarafından yetki verilmiş memurlar olabileceklerini akla getirmektedir. Nitekim, Kt a/k 1263b numaralı[67] belgede, *rabi sikkatim*'e bağlı olduğu anlaşılan, adı kaydedilmeyen *tuzinnum* unvanlı bir kişi ve beraberinde *rabi ṣābim* "askerlerin başı[?]" olan Hanu ile Hašui, Nikiliat ve Bulina olmak üzere toplam 5 yerli şahsın, yine bir Anadolulu olan Tikšar'a ev satışı konu edilmektedir. Tabletin devamında, evin satışını gerçekleştiren 5 kişinin *rabi sikkatim*'in *upatinnum*lar'ı oldukları anlaşılmaktadır. Tablet, iki yerli şahidin huzurunda düzenlenmiştir. Metnin tamamı şöyledir: 1) É*bi-tí ša Ša-lá* 2) DUMU *Zu-ú-zu* 3) *Tí-ak-ša-ar* 4) *iš-a-am* / *tú-sí-*[*nu*]*-um* 5) *ša* GAL / *sí-kà-tim* 6) *Ha-nu* GAL *ṣa-bi-im* 7) *Ha-šu-i* / DUMU *Za-ba-ar-na* 8) *Ni-ki-li-a-at* 9) *Bu-li-na* 10) *a-wi-lu* / *a-ni-ú-tum* 11) *ú-pá-ti-nu-um* <*ša*> 12) GAL *sí-kà-tim* É*bi-ti* 13) *Tí-ik-ša-ar* 14) *iš-a-am* / *šu-ma* 15) *ú-pá-tí-nu-um* 16) *a-na* É*bi-tí* 17) *i-tù-wa-ar* 18) 1 *ma-na* KÙ.BABBAR *a-na* 19) *Tí-ik-ša-ar* / *i-ša-qú-lu* 20) IGI *Lu-ùh-ra-ah-šu* 21) IGI *Ha-šu-i* "1-4) Zuzu'nun oğlu Šala'nın evini Tikšar satın aldı. 4-9) *rabi sikkatim*'in *tusinnum*'u (olan) askerlerin başı[?] Hanu, Zabarna'nın oğlu Hašui, Nikiliat, Bulina; 10-14) *rabi sikkatim*'in *upatinnum*(lar)ı (olan) bu adamlar(dan) evi Tikšar satın aldı. 14-17) Eğer *upatinnum*(lardan birisi) ev üzerinde hak iddia ederse, 18-19) Tikšar'a 1 *mina* gümüş ödeyecekler. 20-21) Luhrahšu'nun huzurunda, Hašui'nin huzurunda."

Ev satış fiyatının[68] belirtilmediği metinde, *upatinnum*lar'dan birisinin satılan ev üzerinde hak iddia etmesi durumunda, Tikšar'a 1 *mina* gümüş ödeyeceği

---

[67] Günbattı, 1989: 51-52.

[68] Ev satış fiyatları 18 *šeqel* gümüşten 960 *šeqel* gümüşe kadar değişmektedir. Satış fiyatlarındaki farklılık, evlerin büyüklük ve kalitelerine göre değişiklik göstermektedir. Ev satış fiyatları için bkz. Günbattı, a.g.m: 51-59; Bayram, 1991: 297-315; Kienast, 1960; Gökçek, 1998: 167. "*bētum*" kelimesi için sözlüklerde (CAD B, s: 282; AHw, s: 132-133; CDA, s: 46-47) "ev" anlamının dışında "mal, mülk, arsa, ticarethane" anlamları da verilmektedir.

kayıtlıdır. Tablette, *rabi sikkatim*'in *upatinnum*lar'ı olarak kaydedilen 5 kişinin arasında, *tuzinnum* unvanlı bir şahsın da bulunması, *tuzinnum*lar'ın, *upatinnum* grubundan kimselere bağlı, *upatinnum*lar'dan daha alt rütbede çalışan kişiler olduklarını göstermektedir.

Yerliler arasında düzenlenmiş Kt o/k 50 numaralı[69] tablette de, *rabi simmiltim*'in *tuzinnum*'u olarak kaydedilen bir kişinin, ev ile birlikte birkaç yerli şahsı da satın alması konu edilmiştir. Metnin ilgili satırları şöyledir: [4)] *Ta-mu-ri-<a> Ša*[?]*-ma-li-*⌜*a*⌝ [5)] *Ku-ul-zi-a-ar A-*[*t*]*a-a*[*h*]*-šu* [6)] *ú Ga-lá ta-al-*[ ] [7)] *tù-zi-nu-um ša* GAL [8)] *sí-mì-il*$_5$*-tim* É *ša Ta-mu-ri-a* [9)] *ú Ta-nu-uš-té il*$_5$*-qé*...'' [4-9)] Tamuria'yı, Kulziar'ı, Atahšu'yu ve Gala'yı …[…] Tamuria ve Tanušte'nin evi (ile beraber) *rabi simmiltim*'in *tuzinnum*'u aldı…"

Ev satışıyla ilgili bir başka tablet, *alahhinum* (olan) Ašet ve Ašet'in *upatinnum*lar'ı olarak kaydedilen 6 kişinin, Asinum'un evini Asurlu Pūšu-kēn'in oğlu Buzāzu'ya satmalarıyla ilgili KKS 21 numaralı[70] metindir. Tablette, ev satışından sonra herhangi birisinin Buzāzu'ya itiraz etmesi durumunda, *alahhinum* Ašet ve Ašet'in *upatinnum*lar'ı olarak adı geçen şahısların Buzāzu'yu temize çıkaracakları kaydedilmektedir. Metnin tamamı şöyledir: [1)] *bé-tum*$_8$ *ša A-sí-nim* [2)] *ša tì-hi-i* É [3)]*Pu-šu-ke-en*$_6$ *A-šé-e-et* [4)] *a-lá-hi-num Hi-iš-ta-ah-šu* [5)] *rabi ṣa-bi-im Uš-ha-ta* [6)] *A-zu Ku-lá-Ku-lá Ha-šu-i* [7)] *ù Ha-pu-a-lá ki-ma* [8)] *ù-pá-ti-nim* [9)] *ša A-še-e-et a-lá-hi-num* [10)] *a-na Bu-za-zu DUMU Pu-šu-ke-en*$_6$ [11)] *a-naší-mì-im* [12)] *i-dí-nu-ma ší-im* [13)] *bé-tim A-šé-e-et* [14)] *ù a-wi-lu a-ni-ú-tum* [15)] *ša-bu-ú a-na* [16)] *bé-té-e a-na Bu-za-zu* [17)] *ú-lá i-tù-ru-ú šu-ma* [18)] *ma-ma-an i-tù-a-ar* [19)] *A-šé-e-et a-lá-hi-num* [20)] *Hi-iš-ta-ah-šu* GAL *ṣa-bi-im* [21)] *Uš-ha-ta A-zu Ku-lá-ku-lá* [22)] *Ha-šu-i ù Ha-pu-a-*

[69] Albayrak, 2005c: 26-28.

[70] Matouš-Rajmová, 1984: 50-52.

lá-ma [23)] *ú-bu-bu-šu...* “[1-5)] Pūšu-kēn’in evine yakın (olan) Asinum’un evini, *alahhinum* Ašet, askerlerin başı[?] Hištahšu, [5-12)] Ušhata, Azu, Kulakula, Hašui ve Happuala, *alahhinum* Ašet’in *upatinnum*lar’ı olarak Pūšu-kēn’in oğlu Buzāzu’ya fiyatına sattılar. [12-15)] Ašet ve bu adamlar evin fiyatı(na) doyurulmuşlardır. [16-18)] Ev için Buzāzu’ya itiraz etmeyecekler. Eğer herhangi birisi itiraz ederse [19-23)] *alahhinum* Ašet, askerlerin başı[?] Hištahšu, Ušhata, Azu, Kulakula, Hašui ve Happuala onu temizleyecekler…”

Kt 87/k 39 numaralı[71] tablette de, Kikaršan adlı yerlinin, krala ait olduğu anlaşılan bir evi satın aldığı, *tuzinnum*’un da evin satışında aracı konumda olduğu görülmektedir. Metinde Kikaršan’ın, babasının *tuzinnum*’u olan kişiye itiraz etmesi durumunda, 3 *mina* gümüşle birlikte evin, Ayahšu ve Tikšar adlı kişilere verileceği belirtilmektedir. Metnin ilgili satırları şöyledir: [1)] *Ki-kà-ar-ša-an ú-ma-am* [2)] *a-nim ni-ša-am-šu* [3)] É <*a*>*-bi-ni ni-dí-šu* [4)] *ša ru-ba-im ar-ha-lá-am* [5)] *il*$_5$*-qé* É$^{bi\text{-}tám}$ [6)] *ša ru-ba-im il*$_5$*-qé* [7)] *šu-ma a-na tù-sí-ni-im* [8)] *ša a-bi-šu Ki-kà-*[*ar*]*-ša-*<*an*> [9)] *i-tù-a-ar* [10)] 3 *ma-na* KÙ.BABBAR [11)] *ù* É$^{bi\text{-}tám}$ [12)] *a-na A-a-ah-šu* [13)] *ù Tí-ik-ša-ar* [14)] *i-da-an*… “[1-3)] Bugünlerde, Kikaršan ile onu satın aldık. Babamızın evini (firmasını) ona teslim ettik. [4-7)] (Kikaršan) kralın *arhālum*’unu aldı, kralın evini aldı. [7-14)] Eğer Kikaršan, babasının *tusinnum*’una itiraz ederse 3 *mina* gümüşü ve evi, Ayahšu ve Tikšar’a verecek…”

Tabletten, Kikaršan’ın sarayla olan ilişkisi ve bu eve nasıl sahip olduğu anlaşılamamaktadır. Ancak, Kikaršan’ın babasının, *tuzinnum* unvanlı kişiyle bağlantı halinde olması, bu ailenin saray yönetimine yakın isimler olduklarını göstermektedir.

[71] Donbaz, 1993a: 146-152.

J.G. Dercksen,[72] kralın, arazilerin gerçek sahibi olarak arazileri bağışlama ya da satma yetkisinin bulunduğunu ve yeni mal sahiplerinin de çoğu kez arazileri başkalarına satmakta özgür olduklarını söylemekte, Kikaršan'ın sahip olduğu bu evin, hâlâ kralın malı olarak kabul edildiğini ve Kikaršan'ın evi devralmak suretiyle mülk edindiğini belirtmektedir. V. Donbaz da,[73] Kikaršan'ın evinin kralın koruması altında bulunduğunu, Ayahšu ve Tikšar'ın da *tuzinnum* üyelerinden kişiler olabileceklerini ifade etmektedir.

Yerel idarenin üst düzey yöneticilerine bağlı olarak çalışan *tuzinnum* ve *upatinnum* unvanlı saray memurları, mülkiyeti yerel yönetime ait olmak üzere, bir hizmet karşılığında, kendilerine belli bir miktar toprak tahsis edilen, bu toprakların kullanım amacına göre satışı ve işletilmesi, buralardan elde edilecek gelirlerin dağıtılması ve denetlenmesi, toprak üzerinde çalışan çiftçi[74] ailelerin kontrolü gibi konulardan sorumlu tımar sahipleri olmalıydı. Yüksek dereceli memurlara ve seçkin kişilere verildiğini düşündüğümüz tımar unsurları arasında ev, tarla ve bahçeler de yer almış olmalıdır. Bir nevi, Hititler'de, Babiller'de ve daha geç devirlerde Selçuklular'da ve Osmanlılar'da uygulanan tımar sistemi gibi düşünebiliriz. Hitit kanunlarının bazı maddelerinden anlaşıldığına göre, Hitit kralları, askerî, idarî, sosyal ve ekonomik mecburiyetlerin bir gereği olarak, mülkiyetini elinde tutmak şartıyla, ülke arazisini kullanma hakkını bazı kişilere vermekteydi.[75] Benzer şekilde,

---

[72] Dercksen, 2004b: 146.

[73] Donbaz, 1993a: 148.

[74] "Çiftçi" anlamına gelen *ikkarum* kelimesi, bildiğimiz kadarıyla şu ana kadar neşredilen Kültepe metinlerinde geçmemektedir. Sadece bir belgede (Kt g/t 42+ z/t 11: 4), "[*rabi sikk*]*atim* [?] (olan) İkkarum'un emrinde(dirler)." yazılışıyla şahıs adı olarak kayıtlıdır.

[75] Reyhan, 1998: 481. Hitit idarî sistemi, topluma 3 çeşit mükellefiyet yüklemiştir: Bunlardan birincisi askerlik hizmetiydi. Diğer iki mükellefiyet *šahhan* (tımar) ve *luzzi* (angarya) hizmetidir. *šahhan*, sahip olunan araziye karşılık devlete sunulan bir çeşit vergidir. (hizmet yerine alınan vergi). *luzzi* ise,

Hammurabi kanunlarının ilgili maddelerine[76] göre de saray, ülke topraklarını mülkiyet hakkına sahip olmak koşuluyla, bazı isimler altında birtakım sivil veya resmî kimselere bir hizmet veya kira karşılığı devretmekteydi.[77] Hititler'de ve Mezopotamya toplumunda uygulandığı anlaşılan, "tımar sistemi" olarak nitelendirebileceğimiz bu toprak rejiminin, yerel Anadolu krallıkları tarafından da bölgelere ve yönetimlere göre değişen bir politikayla yürütülmüş olması kuvvetle muhtemeldir. J. G. Dercksen, Kültepe tabletlerinde geçen ve henüz anlamı netlik kazanmamış *arhālum* kelimesinin, Eski Babil metinlerinde *ilkum*,[78] Hitit belgelerinde *šahhan* olarak geçen "tımar hizmeti"ne karşılık gelebileceğini söylemektedir. *arhālum*'un, krala sunulacak zorunlu bir hizmeti ifade ettiğini, tam olarak ne olduğu bilinemeyen bu hizmetin, bir ev ve bu evde yaşayan erkeklerin yaptığı bir işle ilgili olduğunu söylemektedir.[79]

Anadolu saraylarının, toprakların yönetimi, tahsisi ve işletilmesi hususlarındaki yetkileri ve aldığı tedbirler hakkında doğrudan bilgi veren tablet bulunmadığından bahsetmiştik. Sadece satır aralarında geçen ifadelerden yola çıkarak, yerel yönetimin, asıl mülkiyet sahibi olarak gayrimenkuller üzerinde birtakım haklara ve yaptırım gücüne sahip olduğunu anlıyoruz. Šū-Bēlum'dan,

---

yolların ve askerî tesislerin bakımı, resmî yapıların ve tapınakların restorasyonu gibi "çalışma mükellefiyeti" ve "angarya" olarak yorumlanmıştır. (Reyhan, 2009: 159).

[76] 26- 32, 36 ve 41.

[77] Günbattı, 1991: 1-12.

[78] *ilkum* CAD İ-J, s: 73'te "yüksek bir otorite tarafından kendisine arazi verilen kişinin, arazi üzerinden sunacağı hizmet; araziden elde edilen ürün veya para yükümlülüğü"; AHw, s: 371'de "hizmet için tahsis edilen arazi" ve CDA, s: 126'da "devlet için yapılan askerî veya sivil hizmet" olarak açıklanmıştır.

[79] Dercksen, 2004b: 154 vd.

Dalaš'ın oğullarına hitaben yazılmış AKT 2, 16 numaralı[80] mektupta, yerel yönetimin bu hakkını bizzat uyguladığı görülmektedir. Tablette sebebi belirtilmeyen bir olaydan dolayı, sarayın, Dalaš'ın evine el koyduğu, evin geri alınabilmesi için, Dalaš'ın oğullarının Šū-Bēlum'un babasından yardım istediği anlaşılmaktadır. Metne göre, Šū-Bēlum'un babası bir miktar para ödeyerek evi sarayın rehinesinden kurtarmış, ödenen paranın daha sonra tahsilatı için de Dalaš'ın oğulları mesul tutulmuştur. Ancak, Dalaš'ın oğulları, Šū-Bēlum'un babasına parayı geri ödemedikleri için aralarında gerginlik olduğu anlaşılmaktadır. Šū-Bēlum, Dalaš'ın oğullarına seslenerek parayı ödemedikleri için evin satıldığını, ev için ödenen para konusunda kendilerini uğraştırmamalarını bildirmekte ve babasının verdiği parayı ödemelerini istemektedir. Šū-Bēlum, konunun ister *kārum* dairesinde, ister mahkemede ya da Şehir meclisinde görüşülmesini de teklif etmiştir. Tabletin sonu da, anlaşılamayan bir şekilde ev ile birlikte tarla da konuya dâhil edilmiştir. Metnin tamamı şöyledir: 1) *Šu-Be-lúm* DUMU$^{me\text{-}er\text{-}e}$ 2) *Da-lá-áš iš-al-šu-nu* 3) *um-ma Šu-Be-lúm-ma* 4) É *a-bi-ku-nu* É.GAL^{lúm} 5) *iṣ-ba-at-ma* 6) *a-bi* KÙ.BABBAR *a-na* 7) É.GAL^{lim} *iš-qúl* 8) *ù a-bi iṣ-ba-at-ku-nu* 9) *tù-sà-li-a-šu-ma* 10) *a-na a-bi-a* 11) *ša ta-da-nim* 12) <*la*> *ta-dì-na-šum* 13) *um-ma a-tù-nu-ma* 14) *Da-ak-ni-iš* 15) *li-li-kam-ma* 16) *ù nu-ṭá-áb-kà* 17) *a-ni* É$^{bí\text{-}tí}$ 18) *ta-tá-ad-na* KÙ.BABBAR 19) *dí-na-nim lá tù-na-ha-ni* 20) KÙ.BABBAR *pí-iq-dá-ma* 21) *lu i-na kà-ri-im* 22) *lu i-na da-a-ni* 23) *lu i-na a-lim^{ki} lu ni-ta-wa-ma* 24) *a-šar i-bu-ru* KÙ^{pí} 25) *lá-al-qí* 26) É *ù eq-lá-tim i-na* 27) É.GAL^{lim} *a-bi ip-ṭur*$_4$ 28) *lá ip-ṭù-ur* "1-8) Šū-Bēlum, Dalaš'ın oğullarına sordu. Šū-Bēlum şöyle söyledi: Babanızın evini saray (rehin olarak) tuttu ve (sonra) da babam gümüşü (parayı) saraya tarttı ve babam sizi (mesul) tuttu. 9-12) Siz ondan yardım

[80]Bilgiç-Bayram, 1995: 31-32.

dilediniz ve babama vermeniz (gerekeni ona vermediniz) ve [13-16)] siz şöyle söylediniz: Dakniš gelsin de biz seni memnun edeceğiz. [17-18)] Şu anda evi satmış bulunuyorsunuz. [18-20)] Parayı bana verin, beni yormayın. Parayı bana teslim edin ve ister *kārum* (dairesi)nde, ister mahkemede, isterse Şehir (meclisi)nde (konuyu) görüşelim ve meydana çıktığı yerde paramı alayım. [26-28)] Babamın, saray nezdinde evi ve tarlaları kurtarıp kurtarmadığı (meselesi açıktır)."

Gayrimenkul alım-satım tabletleri içerisinde, ev satış belgelerine göre tarla alım-satımlarının konu edildiği metin sayısı çok azdır. Ev alım-satım belgelerinde sıkça rastladığımız *tuzinnum* unvanlı kişilerin, tarla satışlarında da hak iddia edici olarak geçtikleri görülmektedir. Henüz yayınlanmamış Kt d/k 6b numaralı metinde, Peruwa'nın, Buzuma ve Aluluwa'dan 5/6 *mina* 1 ½ *šeqel* gümüşe tarla satın aldığı anlaşılmaktadır. Tarlanın satışından sonra alacaklı ya da *tuzinnum* unvanlı kişinin, Peruwa'ya itiraz etmesi durumunda 1 *mina* gümüş ödeyeceği kayıtlıdır. Tarlanın satış fiyatı olarak teklif edilen 51,5 *šeqel* gümüş, tarlanın genişliği, kalitesi, tarıma elverişliliği ve su kaynaklarına yakınlığıyla ilgili olmalıdır. Tablet, 3 yerli şahsın huzurunda düzenlenmiştir. Metnin ilgili satırlarında şu ifadeler yer almaktadır: [1)] *a-na* 5/6 *ma-na* [2)] 1 1/2 GÍN KÙ.BABBAR [3)] *eq-lam iš-tí* [4)] *Bu-zu-ma* [5)] *ù A-lu-lu-wa* [6)] *Pé-ru-wa* [7)] *iš-a-am* / *šu-ma* [8)] *ma-ma-an* [9)] *a-šu-mì eq-li-im* [10)] *a-na Pé-ru-wa* [11)] *lu tù-zi-nu-um* [12)] *lu be-el hu-bu-li* [13)] *i-tù-wa-ar* [14)] 1 *ma-na* KÙ.BABBAR [15)] *a-na Pé-ru-wa* [16)] *i-ša-qal* [17)] IGI *Ha-šu-i* [18)] IGI *Pá-ri-tí-a* [19)] IGI *Šé-sú-ur* "[1-7)] 5/6 *mina* 1 1/2 *šeqel* gümüşe tarlayı, Buzuma ve Aluluwa'dan, Peruwa satın aldı. [7-16)] Eğer herhangi birisi tarla hakkında Peruwa'ya, ister *tuzinnum* olsun ister alacaklı itiraz edecek olursa, 1 *mina* gümüşü Peruwa'ya tartacak. [17-19)] Hašui'nin huzurunda, Paritia'nın huzurunda, Šesur'un huzurunda."

Kt a/k 583b numaralı[81] belgede de, saray ve memurlarının Uṣur-ša-Aššur adlı tüccara 24.000 bakır borçlandığı ve sarayın borcuna karşılık, tüccara tarlaları ve bahçeleri teklif ettiği anlaşılmaktadır. 24.000 bakır ifadesi ile, bakırın şekil verilmiş formu kastediliyor olmalıdır. Metnin ilgili satırları şöyledir: (Uṣur-ša-Aššur'dan Asānum'a) 5) *a-dí* 10 u_4*-me-e ha-ra-ni ú*$^{!}$*-ṣí-a-am* 6) *a-na ša* u_4*-me-e ma-du-tí-im* 7) *a-na-kam uš-bu-ni* 24 *li-me* 8) URUDU É.GAL^{lúm} *ù té-ra-tù-šu* 9) *i-hi-ib-lu-nim-ma lá li-/bi*$_4$ 10) *i-li-ma i-na sí-kà-tí-im* 11) [*uš-bu-m*]*a e-ša-ni-ma ša* KÙ.BABBAR 12) [x] *ma-na er-ba-am a-na* 13) É.GAL^{lim} *ag-mur-ma* 14) [1+]1 *ší-ta ša-na-tí-im* 15) É.GAL^{lam} *ú-ni-ih-ma* 16) URUDU^{i} *kà-lá-šu ar-ta-kà-/as* 17) *iš-tù* ITU.KAM[82] *eq-lá-tim* 18) *ù ki-ri-a-tim ša* 20 *ma-na* 19) KÙ.BABBAR *ù e-li-iš* É.GAL^{lúm} 20) *i-š*[*a*$^{?}$*-kà*]*-nam e-zi-ib-ší-na-ma…* "5-11) 10 gün içinde kervanım çıkacak (ayrılacak). Onların uzun bir süre burada kalacaklarıyla ilgili olarak, saray ve onun memurları 24.000 bakır bana borçlandılar ve şimdi maalesef onlar *sikkatum* (festivalinde) bulunuyorlar. 11-16) İkinci kez, yaklaşık x *mina* (gümüş değerindeki) hediyeyi saraya sundum (memnun ettim) ve (bu şekilde) sarayı 2 yıl için tatmin ettim ve bakırımı (bakır ödemelerimi) bağladım. 17-20) Saray, (bir) ay için 20 *mina* gümüş ve daha fazlası değerindeki tarlaları ve bahçeleri teklif etti, onları bıraktım…"

Anlaşıldığı üzere yerel yönetim, borçlarına karşılık birtakım gayrimenkulleri ödeme aracı olarak kullanabilmekteydi. Tarlaların ve bahçelerin değeri olarak 20 *mina* gümüş ve daha fazlası gibi yüksek bir fiyat verilmesi, bu arazilerin geniş,

---

[81] Dercksen, 1996: 202-203.

[82] *iš-tù* ITU.KAM "Ay'dan" ifadesinde, ay süresini belirten bir rakam yazılmadığından, sarayın tarlaları ve bahçeleri ne kadar süre ile verdiğini bilemediğimiz için bu ifadeyi "1 ay için" şeklinde tercüme ediyoruz.

kaliteli ve ziraate elverişli topraklar olduğunu göstermektedir. J.G. Dercksen,[83] bağışlanan (ve satılan) bu tip ekili arazilerin, muhtemelen çiftçiler ve onların çalışan ailelerini de kapsadığını ve bu araziler satıldığında, yeni mal sahibinin araziyle birlikte, tarlayı ekmek için çalışacak köylü ailelerinin de sahibi olduğunu belirtmekte, arazilerin bir borç karşılığında teminat olarak da verilebildiğini ve bu suretle alacaklı kişilerin de arsa-arazi sahibi olduklarını söylemektedir.

Anadolu'da gayrimenkullerin borcun ödenmemesi ihtimaline karşılık teminat olarak da verilebildiğine ilişkin KTK 95 numaralı[84] belge güzel bir örnektir. Tablette kırık kısımlar olduğu için, ismini okuyamadığımız bir şahsın ve muhtemelen bu şahsın karısı olan Hištahšušar adlı bayanın, bir miktar gümüşü Asurlu İkūnum'a borçlu oldukları, ailenin borçlarını ödeyene kadar, kölelerinin, çocuklarının, evlerinin ve tarlalarının İkūnum'a ait olduğu kaydedilmektedir. Metnin ilgili satırları şöyledir: 1) 7 [(x) *ma-na* KÙ.BABBAR] 2) *i-na* [*ṣé-er* Ş.A] 3) *ù Hi-iš-* […] 4) *İ-ku-num* [*i-šu*] 5) GÉME ÌR É […] 6) *ša-ru-šu ú eq-l*[*á-tù-šu*] 7) *ša İ-ku-nim*…20) *a-dí İ-ku-num uš-ta-bu-ú* 21) *mì-ma i-šu-ú ša İ-ku-nim*… "1-5) 7 [(x) *mina* (x) gümüş] [Ş.A] ve Hiš[tahšušar] üzerindedir. İkūnum [alacaklıdır]. 5-7) (Onun) kadın köle(ler)i, (onun) erkek köle(ler)i, (onun) evi, onun çocukları ve [onun] tarla[ları] İkūnum'un'dur… 20-21) İkūnum, memnun edilene (doyurulana) kadar mevcut herşey İkūnum'a aittir..."

Kültepe tabletlerinden, yerli halktan kimselerin borçlarını ödeyemediklerinde bazen sadece borç sahibinin bazen de ailesinin tamamının köle durumuna düştüklerini ya da rehin olarak alındıklarını biliyoruz.[85] Ancak, ödeme yapılmaması

---

[83] Dercksen, 2004b: 147.

[84] Dercksen, a.g.m: 147, n: 128.

[85] Örnek metinler için bkz. Bayram- Çeçen, 1996: 579-604; Balkan, 1974: 30, n: 11, 12, 13.

ihtimaline karşılık, bir gayrimenkulün teminat olarak alınması Kültepe metinlerinde sık karşılaşılan bir durum değildir.

Tarla satışına ilişkin bir diğer metin, Kt 84/k 169 numaralı[86] belgedir. Metnin ilk satırları kırık olduğu için satış işlemini gerçekleştiren şahısların adları iyi anlaşılamamakta, sadece Kaluwāya ve Šakriuman isimleri okunabilmektedir. Tarlanın alıcıları Haraniš ve Hudada adlı Anadolulu kimselerdir. Tablette, tarlanın 15 *šeqel* gümüş karşılığında satılışı konu edilmektedir. Metnin ilgili satırlarında şunları okuyoruz: 1) [Kİ *Kà*]-*lu-wa-a* 2) […] *-nu-ma-an* 3) *ù Ša-ak-ri-ú-ma-an* 4) [DUMU]^{e}-*šu eq-lam* 5) *me-ra-áš-tám a-na* 15 GÍN KÙ.BABBAR 6) *Ha-ra-ni-iš* 7) *ù Hu-da-da* 8) *iš-ú-mu* 9) *a-dí-i* MU.5.ŠE 10) *e-qal-šu-nu* 11) [*š*]*u-um-šu* 12) KÙ.BABBAR *a-dí-i* 13) MU.5.ŠE 15 GÍN 14) KÙ.BABBAR-*šu-nu ú-ta-ru-šu-nu-tí-ma* 15) *ù e-qal-šu-nu* 16) *i-la-qí-ú šu-ma* 17) *ma-ma-an a-na eq-lim* 18) *i-tù-a-ar* 2 *ma-na* KÙ.BABBAR 19) *i-ša-qú-lu*… "1-4) [Ka]luwa ile oğulları [ ]numan ve Šakriuman'dan 4-5) ziraate elverişli (ekime hazır) tarlayı 15 *šeqel* gümüş karşılığı 6-8) Haraniš ve Hudada satın aldılar. 9-10) (Tarla) 5 seneye kadar onların tarlasıdır. 11-14) Onların parası (olan) 15 *šeqel* gümüşü, 5 seneye kadar onlara iâde edecekler ve 15-16) tarlalarını (geri) alacaklar. 16-19) Eğer herhangi bir kimse tarla için itiraz edecek olursa, 2 *mina* gümüş ödeyecekler…"

Metnin 4-5. satırlarında kayıtlı "*eqlam mēraštam*"[87] "ziraate elverişli (ekime hazır) tarlayı" ifadesi, şimdiye kadar yayınlanmış Kültepe metinlerinde ilk defa geçmektedir. Tarlanın satış fiyatı olarak belirlenen 15 *šeqel* gümüşün, ziraate

[86] Bayram, 1991: 303-304.

[87] *mēra/eštum*, Eski Asurca'da "ekim, ekilmiş tarla" anlamındadır. *mēra/eštum,* yerliler arasında düzenlenmiş, çeşitli miktarlardaki hububat ve gümüşün ödenmesiyle ilgili bilgilerin kaydedildiği, bir borç senedi olan ATHE 75 st: 14-16'da "*kaspam i-na me-ra-áš-tim i-ša-qú-lu*" "gümüşü ekim zamanında tartacaklar" şeklinde, ödeme zamanını belirtmek amacıyla kullanılmıştır.

elverişli, kaliteli bir tarla için düşük bir miktar olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum, tarlanın büyüklüğüne, verimliliğine ve su kaynaklarına yakınlığına bağlı olmalıdır.

Gayrimenkul alım-satımının konu edildiği tabletler arasında, ev ve tarla satışları ile ilgili belgelerin dışında, "toprak, yeryüzü, arsa, arazi" anlamındaki *qaqqarum* ile ifade edilen toprakların satışının konu edildiği belgeler de vardır. Bu tabletlerin sayısı ev ve tarla satış belgelerine göre daha azdır.

qaqqarum, Kt c/k 1642 numaralı[88] belgede, "*qaqqarim ša merēti*" "otlak, mera arazisi" tamlaması içinde geçmektedir. Tablette, yerli Šadahšu'nun otlak arazisini 2 *mina* gümüşe Batalāya'ya satışından bahsedilmektedir. Tablet, Kültepe metinlerinde ilk kez mera arazisi olarak kullanılan toprakların satışının konu edilmesi bakımından önemlidir. Metnin ilerleyen satırlarında, arazi ve araziden elde edilecek 70 çuval tahıl üzerinde *alahhinum*'un[89] hakkı olduğu görülmektedir. Tabletin devamında anlaşılamayan bir şekilde *sikkatum* da konuya dâhil edilmiştir. *sikkatum* ve *alahhinum* gibi üst düzey saray memurlarının mera arazisinin satışıyla ilgili bir konuda zikredilmesi, otlak arazisinin satışının sarayın izni dâhilinde olduğunu akla getirmektedir. Tablette, her iki tarafın da hakları gözetilmiş olup, mera arazisinin satışından sonra tarafların birbirlerinden memnun kalmaması durumunda, 2 *mina* gümüşü geri verecekleri de belirtilmektedir. Eğer taraflar, gümüşü o yıl içinde istemezlerse, 4 yıla kadar ödeyebilecekleri de belgede kaydedilmiştir. Tablet, 5 yerli şahidin huzurunda düzenlenmiştir. Metnin tamamı şöyledir: [1)] 2 *ma-na* KÙ.BABBAR *ší-i*[*m*] [2)]*qá-qá-ri-im ša me-re-tí-e* [3)] *ša Ša-da-ah-šu* / *Ba-ta-lá-a* [4)] ⌜*il*$_5$⌝*-qé* <*ša*> *qá-qá-ri-*<<ri>>*-im* [5)] 70 *na-ru-uq a-na* [6)] *a-lá-hi-ni lá ṭá-hu-a-ak* [7)] *a-na sí-kà-tim* / *lá ṭá-hu-a-ak* [8)] *a-na mì-mì-šu-um-ma* [9)] *lá ṭá-hu-a-ak* [10)] 4 *ša-na-*

[88] Albayrak, 2007: 219-224.

[89] *alahhinum*'un anlamı için bkz. s: 124.

tim [11)] *šu-ma Ba-ta-lá-a lá da-*[*mì-i*]*q* [12)] *ú šu-a-tí a-na Ša-da-ah-šu*! [13)] 2 *ma-na* KÙ.BABBAR *ú-ta-ar* [14)] *šu-ma šu-a-tí lá dá-mì-iq* [15)] *<<a-na>> Ša-da-ah-šu*! KÙ.BABBAR [16)] *a-na Ba-ta-lá-a i-da-an* [17)] *šu-ma i-na ša-tí-im a-ni-tim* [18)] *lá im-tù-a a-dí* 4 *ša-na-tim* [19)] *i-lá-kà-ni-ni* KÙ.BABBAR *ú-ta-ra-a-ni* [20)] *šu-ma šu-ut lá im-tù-a* [21)] 4 *ma-na* KÙ.BABBAR *i-ša-qal* [22)] IGI *Ša-ma-ah-šu-šar* [23)] IGI *Ki-kà-ar-áš-ah-šu* [24)] IGI *Mu-ša-a* DUMU *Za-ba-ar-*[*n*]*a* [25)] IGI *Lá-ar-ra-ah-šu-ma-*[*an*] [26)] DUMU *Du-ša-a* IGI *Ha-šu* "[1-4)] Šadahšu'nun çayırlık arazisinin fiyatı 2 *mina* gümüştür. Batalāya (satın) aldı. [4-9)] *alahhinum* için söz konusu olan arazinin 70 çuval (tahılı ile ilgili olarak) ben sorumlu değilim. *sikkatum* ile ilgili olarak ben sorumlu değilim. Onunla ilgili ne olursa olsun ben yükümlü değilim. [10-13)] 4 yıl boyunca, eğer Batalāya'nın hoşuna gitmezse o, Šadahšu'ya 2 *mina* gümüşü geri verecek. [14-16)] Eğer o, onun hoşuna gitmezse Šadahšu gümüşü Batalāya'ya verecek. [17-19)] Eğer bu yıl onu istemezse 4 yıl geçene kadar gümüşü geri verecek. [20-21)] Eğer, bunu da istemezse 4 *mina* gümüş tartacak. [22-26)] Šamahšušar'ın huzurunda, Kikarašahšu'nun huzurunda, Zabarna'nın oğlu Mušāya'nın huzurunda, Dušāya'nın oğlu Larrahšuman'ın huzurunda, Hašu'nun huzurunda."

Henüz yayınlanmamış II. tabakadan bir belgede de (Kt v/k 150), "*qaqqaru ša ekallim*" "saray arazisi" olarak nitelendirilen bir evi, Anadolulu bir kimsenin, bir Asurlu'ya satışı söz konusudur.[90] Bir Asurlu'nun, gayrimenkul satın alması, onun gayrimenkul'ün ticaretini yapmaktan çok, ikâmet amaçlı kullandığı şeklinde açıklanabilir. Asurlu bir tüccarın, Anadolu'da mülk satın almasının bir başka sebebi de, onun yerli bir bayanla evlenip Anadolu'ya yerleşmesi ile ilişkilendirebilir. J.G.

[90] Dercksen, 2004b: 146.

Dercksen,[91] özellikle Anadolu kökenli biriyle evlenen bazı Asurlu tüccarların, elde ettikleri araziyi satmadıklarını ve onların bu şekilde emlak ve arazi sahibi olduklarını söylemektedir.

Yerel yönetimin, asıl mülkiyeti saraya ait olmak şartıyla, Anadolu'da gayrimenkul satın alma hakkı tanıdığı Asurlu tüccarlar, sahip oldukları mülkleri miras olarak da bırakabiliyorlardı. Böylelikle, Asurlulara ait ev, tarla ve arsalar ailenin diğer fertlerine miras yoluyla aktarılabiliyordu. Şu ana kadar neşredilmiş Kültepe tabletleri arasında, miras intikaline ilişkin, vasiyetnâme olarak nitelendirebileceğimiz yalnızca birkaç belge bulunmaktadır; bunların da tamamı Asurlu tüccarlardan kalmıştır.[92] Buna karşın, Anadolulu kimselere ait tam bir vasiyet özelliği taşıyan belge bulunmamaktadır. Aile bireyleri arasındaki ilişkileri düzenleyen, anne ve baba öldükten sonra mevcut malların nasıl pay edileceği hakkında birtakım bilgiler veren, yerli halktan kimselere ait bazı belgeler bulunsa da, bu tür belgeler Asurlu tüccarlara ait vasiyetnâmelerden önemli farklılıklar göstermektedir.[93] Yerlilerden kalma bu belgeler,[94] henüz anne ve baba hayatta iken geçerlidir ve bu tabletler Asurlu tüccarların bıraktığı, onun bir vasiyetnâme olduğunu anlaşılır kılan, "Ş.A *šīmtim bēti-šu* (*ša Kaniš*/*alim*^{ki}) *išīm*" "Ş.A (Kaniš'teki/Asur'daki) evinin vasiyetini etti" şeklinde tipik bir giriş cümlesine sahip

[91] Dercksen, a.g.m: 147.

[92] ICK 1, 12; BIN 6, 222 ve BIN 6, 224 (222'ye ait bir parça olduğu düşünülmektedir), I 705; Kt o/k 196c; Kt c/k 1301+1342. Aşağıda ilgili satırlarını işleyeceğimiz bu vasiyetnâmelerin dışında, Kültepe tabletleri arasında, yine Asurlu tüccarlara ait, ancak tam bir vasiyet özelliği taşımayan, ölen şahsın vasiyetnâmesinin açılmasına yönelik ya da kişinin vasiyet bırakıp bırakmadığına dair aile fertleri arasındaki yazışmaları konu alan belgeler de vardır. (Kt o/k 30; Kt v/k 77; EL 287; POAT 19).

[93] Albayrak, 2000: 1.

[94] KKS 57; TC 1, 62; Kt 89/k 369; Kt 89/k 370.

değildirler.[95] Yerli halka ait vasiyet niteliğinde belgelerin bulunmaması, yazılı bir hukuka sahip olmayan Anadolulular'ın, pek çok konuda olduğu gibi miras intikalini de, onların yaşam kurallarını belirleyen gelenek-göreneklerine göre düzenlemiş olmaları ile açıklanabilir.

Asurlu tüccarların vasiyetlerinde, miras olarak bıraktıkları gayrimenkullerin başında Kaniš'teki evleri gelmektedir. I 705 numaralı[96] belgede, adları kaydedilmeyen iki kardeşin, babalarının mirasını paylaşım sırasında birtakım problemler yaşadıkları anlaşılmaktadır. Kaniš'teki ev ile birlikte hizmetliler ve mobilya da miras verilen mallar arasında yer almaktadır. Metnin ilgili satırları şöyledir: 1) *i-na ší-ma-tim* 2) *ša a-bi-ni* / É 3) *ša Kà-ni-iš ṣú-ub-ru-um* 4) *ù ú-tù-up-tum* 5) *i-a-um*… "1-5) Babamızın vasiyetine (göre) Kaniš'teki ev, hizmetliler ve mobilya bana (aittir)…"

Benzer şekilde, Asurlu Agua'ya ait Kt o/k 196c numaralı[97] vasiyetnâmede de, Agua'nın, eşine Asur'daki evi, oğlu Šū-Bēlum'a da Kaniš'teki evi miras payı olarak verdiği kayıtlıdır. Metnin ilgili satırlarında şu ifadeleri okuyoruz: 1) *A-gu-a* / *ší-im-tù-šu* 2) *i-ší-ma* / *bé-tum ša a-lim*^{ki} 3) *ša a-ší-tí-a* / *i-na* KÙ.BABBAR 4) *qá-dì* / *me-er-e-a-ma* 5) *ta-zu-az i-na* KÙ.BABBAR 6) *zi-tí-ša* / *a-ba-at ù um-ma-at* 7) *bé-tù-um ù* KÙ.BABBAR *wa-ar-kà-sà* 8) *ù mì-ma tí-šu-ú* 9) *ša Šu-Be-lim bé-tù-um* 10) *ša Kà-ni-iš ša Šu-Be-lim*… "1-3) Agua vasiyetini etti. Asur'daki ev, karımındır. 3-10) Karım, gümüşü oğullarımla birlikte paylaşacak. Gümüşten onun hissesi (hem) baba (hem de) anne (olarak)tır. Ev, gümüş ve sahip olduğu her şey o (karım) öldükten sonra Šū-Bēlum'undur. Kaniš'teki ev, Šū-Bēlum'undur…"

---

[95] Albayrak, 2000: 1.

[96] Hecker-Kryszat-Matouš, 1998: 278-279.

[97] Albayrak, 2000: 6-7.

Kt c/k 1301+1342 numaralı[98] metinde de, Šū-İštar'ın Asur'daki evini, evin eşyalarını, kadın ve erkek kölelerini, Kutāya'yı ve Kaniš'teki arsalarını Buzutāya'ya miras yoluyla bıraktığı anlaşılmaktadır. Metnin ilgili satırları şöyledir: [1)] *Šu-İštar šī-im-tí* É^{tí}*=šu* [2)] *i-šī-im-ma* [3)] É^{tum} *ša a-lim*^{ki} [4)] *a-ma-tum wa-ar-du* [5)] *ù Ku-ta-a-a ša Bu-zu-ta=a-a…* [26)] *qá-qú-ru ša Kà-ni-iš* [27)] *ša Bu-zu-ta-a-a-a…* "[1-5)] Šū-İštar evinin vasiyetini etti. Asur'daki ev, kadın köleler, erkek köleler ve Kutāya, Buzutāya'nındır… [26-27)] Kaniš'teki arsalar Buzutāya'nındır…"

Anadolu'da mülk edinen Asurlular'ın sahip oldukları gayrimenkulleri miras olarak bırakmalarıyla ilgili bir diğer tablet, 2001 yılı Kültepe kazılarında ele geçen Ib dönemine ait Kt 2001/k 325b numaralı[99] belgedir. Bu belge, tam bir vasiyetnâme değildir; tarafların isteği ile açılmış bir davanın neticelenmesi ile düzenlenmiş bir mahkeme kaydı olup, içeriği bakımından bir vasiyet belgesi gibi değerlendirilebilir. Tablet, Šalim-Aššur'un ölümünden sonra, aile fertleri arasında malların nasıl paylaştırılacağına ilişkin önemli bilgiler içermektedir. Tablette, aile fertleri olduğu anlaşılan pek çok Asurlu ve yerli kişinin isimleri kayıtlıdır. Metinde dikkate değer en önemli nokta, Kaniš kralı'nın bu davaya müdâhil olması ve Šalim-Aššur'un büyük evini, Kaniš kralının lütfu ile damadı Hamala'ya bırakmasıdır. Oysaki, Asurlu tüccarların kendi aralarındaki hukukî meselelerini *kārum* mahkemelerinde çözdüklerini biliyoruz. Šalim-Aššur sağlığında sahip olduğu mülklerle ilgili yerel yönetim ile bir problem ya da özel bir durum yaşamadı ise, Kaniš kralının bu davaya iştirak etmesi, gayrimenkullerin esas sahibi olarak müdahale hakkını kullandığı şeklinde düşünülebilir. İ. Albayrak farklı bir yorumla, Asurlu bir tüccarın miras

[98] Henüz yayınlanmamış metnin ilgili satırlarını kullanmama izin verdiği için Prof. Dr. İrfan Albayrak'a teşekkür ediyorum.

[99] Albayrak, 2004: 1-21.

davasına, yerel kralın iştirak etmesinin, Ib döneminde Kaniš'teki Asur kurumlarının idarî etkinliklerinin azlığıyla ilgili olabileceğini belirtmektedir.[100] Kt 2001/k 325b numaralı tabletin ilgili satırları şöyledir: [1)] *Ha-ma-lá Ma-da-i-um* [2)] ^{d}UTU-*ba-ni A-mur-İštar* [3)] *Šu-ma-A-šùr ú A-šùr-*^{d}UTU^{ši} [4)] DUMU^{ú} *Šál-lim-A-šùr* [5)] *ú Zi-ki* DUMU.MÍ / *Šál-lim-A-šùr* [6)] DINGİR.NIN *i-na mì-ig-ra-tí-šu-nu* [7)] *iṣ-bu-tù-ni-a-tí-ma a-na* [8)] É / *Šál-lim-A-šùr n*[*é*]*-ru-ub-ma* [9)] É$^{be\text{-}tám}$ GAL / <*ša*> *Šál-lim-A-šù*[*r*] [10)] *ša ru-ba-um Kà-ni-ší-i-um* [11)] *qá-dum du-um-qí-šu a-na* [12)] *Ha-ma-lá Ma-da-i-um i-dí-nu* [13)] *a-na Ha-ma-lá-ma i-za-az…* "[1-7)] Mada'lı Hamala, Šalim-Aššur'un oğulları Šamaš-bāni, Amur-İštar, Šūmi-Aššur, Aššur-Šamši ve Šalim-Aššur'un kızı rahibe Ziki kendi rızalarıyla bizi (şahit) tuttular ve Šalim-Aššur'un evine girdik. [9-13)] Kaniš kralının kendi lütfu ile Mada'lı Hamala'ya verdiği Šalim-Aššur'un büyük evi, Hamala için duracak…"

İşlediğimiz metinler çerçevesinde, Anadolu'da toprak mülkiyeti ve arazi işletmeciliği hakkında birtakım sonuçlar çıkarmamız mümkün olmaktadır. Anadolu'da mülkiyet anlayışı, bütün toprakların krala ait olduğu yönündedir. Kral, asıl mülk sahibi olarak toprakları istediği kişilere satma ya da bağışlama yetkisine sahip olmalıydı. Topraklar, Anadolu'da ve Mezopotamya'da uygulandığını bildiğimiz, tımar sistemi olarak tanımlayabileceğimiz bir yöntemle işletiliyor olmalıydı. Bir hizmet karşılığında kendilerine toprak tahsis edilen, tımar sahipleri olduğunu düşündüğümüz, *tuzinnum* ve *upatinnum* unvanlı yüksek dereceli saray memurları, aynı zamanda gayrimenkullerin saray adına satışı, arazilerin işletilmesi, topraklardan elde edilen gelirler, gelirlerin tahsisi, toprak üzerinde çalışan çiftçi ailelerin denetimi gibi işlerden sorumlu olmalıydılar.

---

[100] Albayrak, a.g.m: 7.

Eski Anadolu'da gayrimenkul sahibi olmanın birçok yolu vardı. Saray, mülkiyeti kendisine ait olmak şartıyla, birtakım gayrimenkulleri başkalarına devredebiliyordu. Devralma suretiyle, arsa-arazi sahibi olan kişiler vardı.

Gayrimenkul sahibi olmanın yollarından biri de, borcun ödenmemesi ihtimaline karşılık, borçlu kişinin borcunu ödeyene kadar, teminat olarak tarla, arsa ve arazilerini alacaklı şahsa vermesidir ve bu sayede alacaklı kişinin de yeni mülklere sahip olmasıdır.

Anadolu'da miras yoluyla da gayrimenkul edinmek mümkündü. Kaniš şehri ile Asur arasında düzenlenen Kt 00/k 6 numaralı antlaşma metninden, bir Asurlu'nun evine, tarlasına ve bahçesine göz dikilmeyeceği ve zorla alınamayacağının antlaşma şartları arasında olduğunu biliyoruz. Miras intikaline ilişkin değindiğimiz belgeleri de dikkate aldığımızda, yerel yönetimin Anadolu'da gayrimenkul satın alma hakkı tanıdığı anlaşılan Asurlu tüccarların, Kaniš'teki ev, bağ-bahçe ve arsalarını miras olarak bırakabildiklerini ve böylelikle Asurlular'ın Anadolu'da gayrimenkul sahibi olduklarını söyleyebiliriz.

II. BÖLÜM

KÜLTEPE METİNLERİ IŞIĞINDA ESKİ ANADOLU'DA TARIM

1. ANADOLU'NUN TARİH ÖNCESİ DÖNEMLERİNE AİT BAZI KAZI MERKEZLERİNDE ELE GEÇEN ARKEOBOTANİK BULUNTULAR

Neolitik dönem ile birlikte insanoğlunun yerleşik hayata geçmesi, sosyo-kültürel ve ekonomik değişimleri de beraberinde getirmiştir. Öncelikle, insanlar göçebe yaşam ve avcılık kültüründen gelen, doğada rastgele buldukları besin maddelerini tüketme alışkanlığı yerine, düzenli olarak günlük gıda ihtiyaçlarını karşılayacak ürünleri elde etmeye çalışmışlardır. Bu yeni yaşam tarzı, insanları sürekli ürün alabilecekleri tarım kültürüne yöneltmiştir.[101]

Biliyoruz ki, bir bölgede tarımın yapılabilmesi şüphesiz bölgenin coğrafi koşullarına bağlıdır. Bu açıdan bakıldığında, Anadolu'nun yeryüzü şekilleri ve iklim şartları, hemen her ürünün yetişmesini mümkün kılmaktadır. Günümüzde olduğu gibi, yaklaşık yedi-sekiz binyıl öncesinde de, Anadolu'nun tarıma elverişli topraklara sahip olduğunu ve bilhassa tahıl tarımının yaygınlaştığını, Neolitik Dönemin önemli merkezlerinden Konya-Çatalhöyük, Burdur-Hacılar, Karaman-Can Hasan ve Diyarbakır-Çayönü başta olmak üzere Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yapılan kazılarda bulunan arkeolojik kalıntılar ortaya koymaktadır. Kazılarda ele geçen

[101] M. Baskıcı, evcilleştirme tarihi konusunda yaptığı çalışmasında, bitki evcilleştirmesinin ilk ortaya çıktığı bölgenin Yakın Doğu olarak kabul edildiğini ve yakın bir tarihte bu görüş lehinde bazı bulgular elde edildiğini söyleyerek, Yakın Doğu'daki bölgesel arkeoloji ve ekosistem dinamikleri ile çevresel çalışmalara göre, evcilleştirmenin anayurdunun Ürdün Vadisi ve Verimli Hilal'in güneyindeki bölge olduğunu belirtmektedir. M. Baskıcı'nın verdiği bilgilere göre, M.Ö 8500-7500 civarlarında evcilleştirilmiş ilk tahıllar, Jericho'da (Filistin'de bir yerleşim yeri) bulunan *emmer* cinsi buğday ve iki sıralı kabuklu arpa, Netiv Hagdud'da (İsrail'de bir yerleşim yeri) iki sıralı arpa ve Şam bölgesindeki en eski yerleşim köyünde (Tell Aswad) ortaya çıkarılan, M.Ö 7800'lere tarihlenen *emmer* cinsi buğday, bezelye ve mercimektir. (Baskıcı, 1998: 79-82).

tohum örnekleri, Anadolu'da farklı türlerde tahıl ekildiğini göstermektedir. Çatalhöyük'te, M.Ö 6800'lere tarihlenen tek taneli kızıl buğday (*einkorn*), çift taneli kavuzlu buğday (*emmer*) ve ekmeklik buğday çeşitlerinin ekildiği kanıtlanmıştır.[102] Can Hasan'da 1967 yılı kazı çalışmalarında, 5. tabakada iki büyük tahıl ve tohum yığını bulunmuştur. Bunlardan, 14 tahıl örneğinin altı sıralı arpa (*hordeum hexastichum*) ve 5 tahıl örneğinin kavuzlu buğday (*triticum spelta*) olduğu tespit edilmiştir.[103]

Burdur-Hacılar kazılarında, M.Ö 5400 yıllarına tarihlenen bir yerleşim alanında, çömlekçi işlikleri, bir kuyu ve tapınak ile birlikte tahıl ambarı da ortaya çıkarılmıştır.[104] Burdur-Antalya arasındaki Höyücek'te yapılan kazılarda da, Neolitik dönemden kalma (yaklaşık M.Ö 6400-6100) toplam 39.000 adet bitki kalıntısı incelenmiş ve bu bitkiler arasında kızılca buğday (*triticum dicoccum*), durum buğdayları (*triticum aestivum*), mercimek, acı bakla ve nohut örnekleri bulunmuştur.[105] Yine, Aksaray yakınlarındaki Aşıklı'da, kaplıca-siyez buğdayı (*einkorn*), kızılca buğday (*emmer*, *triticum dicoccum*), sert/yaygın buğday, iki sıralı kabuklu arpa (*hordeum vulgare*), kabuksuz arpa (*h. vulgare*), burçak, mercimek ve bezelye taneleri ele geçmiştir.[106]

Sözünü ettiğimiz tahıl çeşitlerinin, sonraki dönemlerde de Anadolu'da ekimine devam edildiğini öğreniyoruz. Asur Ticaret Kolonileri Devri ile çağdaş Kaman-Kalehöyük IIIc tabakasında yapılan arkeobotanik araştırmalar neticesinde ele geçen tahıl türlerinden, 11 örneğin "yaygın/sert buğday", 9 örneğin "kabuklu arpa"

[102] Erkut, 2008: 3.

[103] Renfrew, 1968: 55-56.

[104] Macquen, 2001: 19.

[105] Ünal, 2007: 95.

[106] Ünal, a.g.e: 95.

ve 8 örneğin "kavuz cinsi buğday"a ait olduğu tespit edilmiştir.[107] Kaman-Kalehöyük kazılarında bulunan kömürleşmiş zahire kalıntılarında da ekmeklik tahıl örneklerine rastlanmıştır.[108] Yine, Kültepe'nin Ib tabakasıyla çağdaş Konya-Karahöyük'ün I. tabakasında[109] da "durum buğdayı" örnekleri tespit edilmiştir.[110] Bütün bu arkeolojik buluntular, Eski Anadolu'da insanların tahıl ürünlerini diğer besin maddelerine göre daha fazla ürettiklerinin bir işaretidir.

Daha geç devirlere Asur Ticaret Kolonileri Devrine geldiğimizde, Anadolu halkının beslenme alışkanlıklarının değişmediğini, yine ağırlıklı olarak tahıl tarımı yapıldığını, bunun yanında sebze-meyve ekiminin de devam ettiğini Kültepe/Kaniš kazılarında bulunan arkeolojik eserler ve çivi yazılı kaynaklar sayesinde öğreniyoruz. Kültepe/Kaniš kazılarında, hemen her evde duvar diplerine sıralı bir şekilde yerleştirilmiş zahire küpleri içerisinde, kömürleşmiş buğday taneleri ve arpa kabukları bulunmuş, evlerde tahılları ezerek un haline getirmek için kullanıldığı anlaşılan öğütme taşları ele geçmiştir.[111] **(Res. 1-2)**. Kaniš şehri dışında diğer Eski Anadolu kentlerinde de tarımsal faaliyetlerde ilk sırayı tahıl tarımının aldığı anlaşılmaktadır. Boğazköy, Ortaköy, Maşathöyük, Kuşaklı ve Kaman-Kalehöyük kazılarında tahıl siloları ve erzak küpleri ortaya çıkarılmıştır.[112] Yine, Hattušaš-Büyükkaya'da, Hititler'in kıtlık olaylarına karşı yaptıkları anlaşılan, kapasiteleri 2000 litreye kadar ulaşan büyük küpler ve tahıl depoları bulunmuştur.[113] **(Res. 3-4)**

---

[107] Dercksen, 2008b: 145.

[108] Ünal, 2007: 144.

[109] Konya-Karahöyük kazıları, 1953 yılında Sedat Alp başkanlığında başlamıştır. Kazı çalışmaları sonucunda Konya-Karahöyük'ün 27 kattan oluştuğu anlaşılmıştır.

[110] Erkut, 2008: 2- 5.

[111] bkz. T. Özgüç, 1950a; 1959; 1986; Kulakoğlu, Kültepe-Kaniš Kazıları 2006 Yılı Raporu.

[112] Ünal, 2007: 79.

[113] Ünal, a.g.e: 79.

2. ESKİ ANADOLU'DA TARIM FAALİYETLERİ

Arkeolojik buluntularla birlikte çivi yazılı kaynaklar, Eski Anadolu'daki tarım faaliyetleri ve mutfak kültürü hakkında önemli bilgiler vermektedir. Yerli halka ait tabletlerden, özellikle Kültepe'nin geç safhasını temsil eden Ib dönemi belgeleri, Eski Anadolu'daki tarım ve hayvancılık faaliyetleri, dolayısıyla yerli halkın ekonomik hayatı hakkında bilgi vermesi bakımından önemli tabletlerdir. Bu tabletlerden, tarımsal üretimin yerlilerin kontrolünde olduğu anlaşılmaktadır.

Kültepe metinlerine göre, Orta Anadolu'da arpa ve buğday, ekimi yapılan tarım ürünlerinin başında gelmektedir. Arpa ve buğday, temel besin maddesi olarak tüketilmesinin yanında, borç verilen ürünlerin faizi olarak da kabul edilmekteydi. Yerliler arasında düzenlenmiş borç senetlerinin birçoğunda, borcun ödenmemesi durumunda, borcun faizi karşılığında başta tahıl olmak üzere, ekmek, yağ ve bal gibi besin maddeleri ile küçükbaş ve büyükbaş hayvan talep edilmektedir. Alacaklının Asurlu, borçlu kişinin yerli olması durumunda ise, Asurlu tüccarlar faiz olarak çoğunlukla gümüş istemektedirler. Ancak sayıları fazla olmamakla birlikte bazı borç senetlerinde, Asurlu tüccarların yerli şahıslara verdikleri borcun faizi olarak hububat talep ettiklerini anlıyoruz.

Arkeolojik malzemeler ve çivi yazılı kaynaklar, Orta Anadolu'da tahıl tarımı yanında, sebze-meyve ekimi de yapıldığını göstermektedir. Kaniš *kārum*'unda yapılan kazılarda hemen her evde farklı biçimlerde ve renklerde meyvelikler ele geçmiştir.[114] **(Res. 5)**. 2006 yılı Kültepe kazısında, üzüm salkımı şeklinde kaplar

[114] bkz. T. Özgüç, 1986: 52, 56-57.

ortaya çıkarılmıştır.[115] **(Res. 6)**. Kültepe'nin Ib dönemiyle çağdaş Konya-Karahöyük'ün I. tabakasında ele geçen içki kaplarından bazılarının da üzüm salkımı şeklinde olduğu görülmektedir.[116] **(Res. 7)**

Kültepe tabletlerine göre, Eski Anadolu'da yetiştiriciliği yapılan meyvelerin başında üzüm gelmektedir. Üzüm, hem meyve hem de birtakım işlemlerden geçirildikten sonra şarap olarak tüketiliyordu. Şarap, ticarî bir ürün olarak hem Asurlu hem de yerlilere ait belgelerde geçmektedir. Şarap, Asurlu tüccarların, Anadolu-Mezopotamya arasındaki kervan yolculuğu boyunca yaptıkları harcamaları gösteren masraf listelerinde ve tüccarların birbirleriyle yazışmalarında, sipariş verilen ürünler arasında da kayıtlıdır.

Üzüm yetiştiriciliğine bağlı olarak bağcılık, Anadolu halkının hem ticarî hem de sosyal hayatını şekillendiren tarımsal bir faaliyettir. Yerli halkın aralarında düzenledikleri borç senetlerinde, borcun ödeneceği zamanı belirtmek amacıyla "*ana/ina/warki qitip ka/irānim*" "bağ bozumuna kadar/bağ bozumunda/bağ bozumundan sonra" şeklinde bağcılıkla ilgili zirai terimleri kullanmaları, bunun açık göstergesidir.

Üzüm dışında, incir, nar ve meşe palamudu da, Anadolu'da bilinen meyvelerdi. Bu meyvelerden incir, daha çok "ITU.KAM *tīnātim*" "incir ayı" ve meşe palamudu "ITU.KAM *allānātim*" "*allānātum* ayı" şeklinde daha çok ay adı olarak geçmektedir. İncir ve nar'ın, Orta Anadolu iklimine yabancı meyveler olduğunu biliyoruz. Anadolu'nun coğrafi koşullarını göz önüne aldığımızda, incir ve nar'ın

[115] bkz. Kulakoğlu, Kültepe-Kaniš Kazıları 2006 Yılı Raporu.

[116] Alp, 1999: 75.

Orta Anadolu'nun iklimi özel ve daha sıcak bölgelerinde yetiştirilmiş olabileceği ya da bu meyvelerin Akdeniz bölgesinden getirildiği akla gelmektedir.[117]

Şu ana kadar neşredilen Kültepe tabletlerinde, üzüm, nar, incir ve meşe palamudu dışında başka meyve isimleri geçmemektedir. Ancak, Hititçe belgelerden öğrendiğimize göre elma, hurma, kayısı, kiraz, alıç ve muşmula Anadolu'da bilinen meyvelerdi.[118]

J.G. Dercksen, J.A. Morrison'un verdiği bilgilere göre, Kültepe'nin Ib dönemiyle çağdaş Alişar'da, üzüm, kayısı, armut ve elma ağaçlarının yetiştirildiğini söylemekte, Alişar ve Kaniš'in mesafe olarak birbirlerine yakınlıklarına değinerek, Kaniš şehrinde de bu meyvelerin ekiminin yapılmış olabileceğini ileri sürmektedir.[119]

Kültepe metinlerinde sebze isimleri, meyve isimleri kadar sık geçmemektedir. Tabletlere göre, ekimi yapılan sebzelerin başında soğan gelmektedir. Soğan, çuvallarla alınıp-satılan, çok tüketilen ticarî bir üründü.

Kültepe tabletlerinde kayıtlı diğer bir sebze, anlamı henüz netlik kazanmamış *kiššanum/kiš(š)i/en(n)um*'dur. Bu bitkinin "baklagillerden bir sebze" olabileceği düşünülmektedir.

Şüphesiz, Eski Anadolu'da yetiştirilen sebzeler bunlarla sınırlı değildi. Yine Hitit kaynaklarından öğrendiğimize göre, Anadolu'da fasülye, bezelye çeşitleri, bakla, sarımsak, pırasa, lahana ve salatalık da bilinen diğer sebzelerdi.[120]

Tabletlere göre, Anadolu mutfağında bitkisel yağlar da çok tüketiliyordu. Bitkisel yağlar, genellikle susam ve zeytinden elde ediliyordu. "Susam" anlamına

---

[117] İncir ağacının Orta Anadolu'da yetiştirildiği ile ilgili olarak bkz. s: 108.

[118] bkz. Ertem, 1987; Ünal, 2007: 152.

[119] Dercksen, 2008b: 151.

[120] bkz. Ertem, 1987; Ünal, 2007: 152.

gelen *šamaššammū* kelimesi, Kültepe tabletlerinde sadece bir belgede (BIN 6, 84) kayıtlıdır. "Zeytin, zeytin ağacı" anlamındaki "*se/ardum*"[121] kelimesi, susam yağına göre daha sık geçmektedir. Zeytin ağacı, Orta Anadolu iklimine yabancı bir bitkidir. Zeytin, Orta Anadolu'ya Akdeniz bölgesi veya Güneydoğu civarlarından ithal edilmiş olmalıdır. Çünkü, bugün Türkiye'nin en kaliteli zeytin türlerinin Akdeniz bölgesinde ve Gaziantep'in Nizip ilçesinde yetiştirildiğini biliyoruz. Bununla birlikte, KBo V Rs. 38 numaralı Hititçe bir belgede, Pulliianni adındaki bir şahsa ait zeytin ve incir ağaçlarından bahsedilmesi,[122] eskiçağlarda zeytinin sadece Akdeniz ikliminin hâkim olduğu yerlerde değil, incir ve nar örneğinde olduğu gibi Orta Anadolu'nun iklimi özel, daha sıcak bazı bölgelerinde de yetiştirilmiş olabileceğini akla getirmektedir.

Kültepe metinlerinde "*kamūnum*" "kimyon", "*kisibirrītum*" "kişniş", bir kekik türü olabileceği düşünülen "*kuddimmum*" ve *azupīrum/azappurum* olmak üzere dört çeşit baharat adı kayıtlıdır. Sadece bir belgede geçen *azupīrum/azappurum* için CAD A/2, s: 530'da "baharat olarak kullanılan bir bahçe bitkisi", AHw, s: 93 ve CDA, s: 33'te "safran" anlamı verilmekte ve bu bitkinin Babil metinlerinde kimyon ve kişniş ile geçtiği anlaşılmaktadır. Kt 94/k 1686 numaralı belgede kayıtlı *azupīrum/azappurum*'u M. T. Larsen, "safran" olarak tercüme etmiştir.[123]

Anadolu'da tarım kültürü, yerli halk için âdeta bir yaşam biçimi olmuştur. Yerli halk ticarî işlerini, *ana/ina harpi* "hasat zamanına kadar/hasat zamanında", *ina qitip ki/arānim* "bağ bozumunda", *ana ṣibit niggallim* "orak tutma zamanına kadar", *ina iddi arāšim* "tohum atma (ekme) zamanında" gibi yıl içerisinde çeşitli dönemleri

[121] *se/ardum* kelimesinin anlamı için bkz. s: 115.

[122] bkz. s: 108.

[123] Larsen, 2010: 255.

gösteren zirai tâbirlere göre şekillendirmişlerdir. Zirai terimler, yerlilerin kendi aralarında düzenledikleri borç senetlerinde, borcun ödeneceği zamanı belirtmek amacıyla tarihlemede sıkça kullanılmıştır.

Tarih boyunca su, tarım toplumları için hayatî bir önem taşımış ve âdeta kutsallaştırılmıştır.[124] Mezopotamya'da Fırat ve Dicle, Mısır'da Nil ve Hindistan'da Ganj nehirleri insanlar için ne kadar önemli ise, Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde de de Sarımsaklı akarsuyu bölge halkı için hayat kaynağıydı. Sarımsaklı akarsuyu, kaynağını Bünyan'ın doğusundan alır ve burada "Boğaz suyu" adı verilen bir kaynakla birleşerek Kayseri ovasına iner, oradan Kızılırmağa dökülür.

Kaniš şehrindeki tarlalar ve etrafındaki ova, Sarımsaklı suyundan açılan kanallar aracılığıyla sulanıyordu. Sulama suyunun ulaşamadığı yerlerde ya da daha yüksek alanlarda ise kuyu suyundan faydalanılmış olmalıdır. Tarlalar, düzenli sulamayı gerektirdiği için ve kapladıkları yer bakımından geniş araziler olmaları nedeniyle kanallar yardımıyla sulanıyordu. Bu sebeple, tarlalar köyün içinde değil, sulama kanallarına yakın bölgelerde, şehrin daha dış kısımlarında yer almıştır.

---

[124] Yazılı kanunları olmayan, gelenek-göreneklerini temel alarak yaşam kurallarını oluşturan Anadolu'nun yerli halkı, bazı olayların çözümü için Nehir tanrısının (^{d}Nârum) hakemliğine başvurmuştur. Bunun en güzel örneğini Kt n/k 504 numaralı belgede görüyoruz. (Metnin işlendiği yer için bkz. Günbattı, 2000: 71-88). Tablete göre, Aššur-taklāku adlı Asurlu tüccar, Kaniš krallığına karşı Tawiniya krallığı ile işbirliği yapmak ve bazı faaliyetlerde bulunmak suçundan saray tarafından tutuklanmıştır. *kārum* heyetinin yetkilileri kral ve kraliçenin huzuruna çıkarak, Aššur-taklāku'nun suçsuz olduğunu bildirmiş ve serbest bırakılmasını istemişlerdir. Aššur-taklāku'nun bırakılması için *kārum* heyeti, tüccarın Tanrı Aššur'un hançeri önünde yemin etmesi veya yerli bir şahıs gibi nehre gitmesi teklifinde bulunmuşlardır. "Nehir ordali, Su ordali" olarak bilinen bu uygulama ile, suçlu görülen kişinin masum olup olmadığı anlaşılmaktadır. Eğer, kişi nehirden sağ kurtulmayı başarırsa suçsuz olduğu kabul edilmektedir. Hititler'de de bilinen Su ordali uygulaması ilk kez Ur-Nammu kanunlarında görülmektedir.

Eski Anadolu'da tarlalar, daha çok arpa ve buğday için ayrılırken, sebze-meyve ekimi için bahçeler tercih edilmekte, tarım için uygun olmayan verimsiz topraklar, dağlık alanlar ve çayır-mera tipi araziler de hayvanların otlatılması için kullanılmaktaydı. J.G. Dercksen, bu dönemde Kaniš'te, sulanmamış ürün arazisi, bahçe arazisi ve çeşitli yollarla geliştirilmiş bozkırlar olmak üzere 3 tip arazinin bulunduğunu söylemektedir.[125] Ona göre, en geniş arazi tipleri olan sulanmamış ürün arazileri, arpa ve buğday için ayrılmıştır ve bu araziler tabletlerde "*eqlum*" olarak geçmektedir; sulanmamış ekin arazileri, sebzeleri yetiştirmek için sulama gerektiren bahçe alanının hemen bitişinde yer almıştır.[126] Sebze bahçeleri bol sulamayı gerektirdiği için daha alçak bölgelerde, meyve bahçeleri ve üzüm bağları ise çok daha geniş ve sulamanın kısmen mümkün olduğu tepe arazilerde bulunmaktadır.[127]

Eskiçağlardan beri insanların yaşadıkları bölgelerin coğrafyası ve iklim şartları, mutfak kültürünü ve beslenme alışkanlıklarını şekillendirmiştir. Orta Anadolu'nun iklimi, bilhassa tahıl yetiştiriciliğine elverişli olduğu için ağırlıklı olarak hububat yetiştirilmiş ve tahıldan pekçok besin maddesi üretilmiştir. Tahıllar, birtakım işlemlerden geçirildikten sonra, ekmek ve bulgur gibi temel gıdalar ve bira gibi içecekler elde edilmiştir. Bereketin ve üretimin simgesi topraklar başıboş bırakılmamış, tarım arazilerinin düzenli ve sistemli kullanımı ile tarımsal üretimin devamlılığı amaçlanmıştır. Dönemin şartları gözönüne alındığında, bunun insanlık tarihi için önemli bir gelişme olduğunu ve Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde Anadolu'da üretim anlamında ilerlemiş, zengin mutfak kültürüne sahip bir toplum yapısının oluştuğunu söyleyebiliriz.

---

[125] Dercksen, 2008b: 141.

[126] Dercksen, a.g.m: 141.

[127] Dercksen, a.g.m: 150.

2.1. TAHIL TARIMI

2.1.1. Arpa ve Buğday: *še'um* ve *aršātum*

Anadolu'da neolitik dönemle başlayan tahıl kültürü, sonraki devirlerde de devam etmiştir. Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde, Anadolu insanının beslenme alışkanlığı tahıl ağırlıklı olup, sofra kültürü oldukça gelişmiş ve tahıl ürünlerinden yeni besin maddeleri üretilmiştir.

Kültepe metinlerinde *še'um* (ŠE)[128] ve *aršātum* (GİG) olmak üzere iki çeşit hububat adı geçmektedir.[129] *še'um* için CAD Š/II, s: 346; AHw, s: 1222 ve CDA, s: 369'da "tahıl, arpa" anlamları verilmektedir. *aršātum,* CAD A/II, s: 308'de soru işareti ile "buğday", AHw, s: 71 ve CDA, s: 24'te "tahıl, arpa" olarak geçmektedir. H. Lewy'e göre, *še'um* "buğday" iken, *aršātum* "siyah bir arpa türü"dür.[130] Dercksen, H. Lewy'nin bu görüşüne değinerek, H. Lewy'nin *aršum* "kirli" sıfatından yola çıkarak böyle bir değerlendirmede bulunduğunu söylemekte, *aršātum*'un "buğday" olması gerektiğini ifade etmektedir.[131] L. G. Gökçek-R. Kuzuoğlu da, hububatlarla ilgili yaptıkları çalışma neticesinde, *še'um* için "arpa" anlamı vermişlerdir.[132]

Tabletlerde *še'um* ve *aršātum*, *uṭṭatum* ((ŠE).BAR) kelimesi ile sıkça geçmektedir. *uṭṭatum,* sözlüklerde (AHw, s: 1446; CDA, s: 431) "arpa ve buğday gibi

---

[128] *še'um*'un etimolojisi ile ilgili olarak bkz. Weeden, 2009: 77-107.

[129] Sözünü ettiğimiz hububatlardan başka, sözlüklere göre (CAD K, s: 340; AHw, s: 742 ve CDA, s: 156) bir hububat türü olduğu anlaşılan *kibtum* için "buğday" anlamı verilmektedir. Bu kelime, Babil dönemi metinleri ile Orta ve Yeni Asur belgelerinde geçmesine karşın, Eski Asurca tabletlerde görülmemektedir.

[130] H. Lewy, 1956: 203.

[131] Dercksen, 2008b: 144, n: 24.

[132] Gökçek-Kuzuoğlu, 2003: 380.

tahıllara verilen genel isim" olarak geçmektedir.[133] G. Eisser-J. Lewy, GİG ideogramı ile yazılan *aršātum*'un Akadca *uṭṭatum* kelimesine karşılık geldiğini ileri sürmektedirler.[134] Her ne kadar *uṭṭatum*'un, bir hububat türünü gösterdiği düşünülse de, tabletler incelendiğinde, *uṭṭatum*'un sözlüklerde "arpa ve buğday gibi tahıllara verilen genel isim" anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Bugün kabul edilen yaygın görüş de, *še'um*'un "arpa", *aršātum*'un "buğday", *uṭṭatum*'un da "tahıllara verilen genel isim" olduğu yönündedir. Metinler de bu görüşü destekler niteliktedir. Henüz yayınlanmamış, yerliler arasında düzenlenen Kt k/k 32 numaralı borç senedinde, 21 çuval *uṭṭatum* içinden, 6 çuval *aršātum*'u değirmenci? Hašui ve karısı Kukran'ın borçlu olduğu kayıtlıdır. Bu bilgilere göre, *aršātum*'un bir hububat türü ve *uṭṭatum*'un da *aršātum*'u niteleyen, tahıl türlerine verilen genel bir isim olduğunu söyleyebiliriz. Tabletin ilgili satırları şöyledir: 6) 21 *na-ru-uq ú-tá-tám* 7) ŠÁ.BA 6 *na-ru-uq* 8) *ar-ša-tim* 9) *i-ṣé-er* 10) *Ha-šu-i a-lá-hi-nim* 11) *ù Ku-uk-ra-an* 12) *a-ší-tí-šu* 13) *Wa-li-za-áp-ra* 14) *ù Ša-am-na-ah-šu* 15) *i-šu-ú*… "6-15) 21 çuval *uṭṭatum* içinden 6 çuval *aršātum*, değirmenci? Hašui ve karısı Kukran üzerindedir. Walizapra ve Šamnahšu alacaklıdır…"

Benzer şekilde, yerliler arasında düzenlenmiş bir başka borç senedinde de, yarısı *še'um*, yarısı GİG (*aršātum*) olmak üzere, 21 çuval *uṭṭatum*'dan bahsedilmesi *še'um* ve *aršātum*'un bir hububat türü, *uṭṭatum*'un da genel anlamda hububatlar için kullanılan bir kelime olduğunu göstermektedir. Kt d/k 48b numaralı[135] tabletin ilgili satırları şöyledir: 1) 21 *na-ru-uq* 2) *ú-ṭá-tám mì-iš-lúm še-am* 3) *mì-iš-lúm* GİG 15 GÍN

---

[133] *uṭṭatum/uṭṭetum* "tahıl, arpa gibi tahıllara verilen genel isim" anlamının dışında 1/180 *šeqel*'e (±1, 22 gr) karşılık gelen bir ağırlık ölçüsüdür.

[134] Eisser-Lewy, 1930: 142, n: c.

[135] Balkan, 1974: 35.

[4)] KÙ.BABBAR *i-ṣé-er* [5)] *Ša-al-mu-úh* [6)] *ù Iš-ku-na-ni-kà a-ší-tí-šu* [7)] *Iš-pu-na-ah-šu ù Ki-ri* [8)] *Pé-ru-wa i-šu…* "[1-8)] Yarısı *še'um*, yarısı GİG (olmak üzere) 21 çuval tahıl, 15 *šeqel* gümüş, Šalmuh ve onun karısı İškunanika, İšpunahšu ve Kiri üzerindedir. Peruwa alacaklıdır…"

Hunnīya ve Akadia arasındaki Kt n/k 1372 numaralı[136] mektuplaşmada da, *še'um*'un, *bappirum* "bira ekmeği (mayası)" yapmak için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bira ekmeğinin arpadan yapıldığını göz önünde bulundurursak, *še'um*'un "arpa" anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Metnin ilgili satırlarında şu ifadeleri okuyoruz: [21)] *a-ba-pì-ri-im* [22)] *ša ta-áš-pu-ra-ni še-um* [23)] *lá da-mi-iq la e-pá-áš* [24)] *i-na da-ma-aq ša-tim* [25)] *e-pá-áš* [21-25)] Bira ekmeği için bana gönderdiğin *še'um* iyi değildir, (onu) kullanmayacağım. Yılın iyi zamanında yapacağım."

še'um'dan, *buqlum* "çimlendirilmiş arpa (malt)" ve bira ekmeği (mayası) yapıldığını gösteren bir başka metin AKT 2, 26 numaralı belgedir. Tablette, "*še'um*'u satın alınız ki, o kadın çimlendirilmiş arpayı ve bira ekmeğini (mayasını) yapacak" denilmektedir.[137] Bütün bu ifadeler, *še'um*'un "arpa" olduğunun açık delilidir. İşlediğimiz tabletler doğrultusunda, bize göre *še'um* "arpa", *aršātum* "buğday" ve *uṭṭatum* "tahıllara verilen genel isim"dir.

Henüz yayınlanmamış Kt 87/k 304 numaralı[138] mektupta da, "*še'um kalāṣum*" olarak geçen bir tamlama kayıtlıdır. *kalāṣum,* sözlüklerde (CAD K, s: 66; AHw, s: 424; CDA, s: 142) "buruşmak, kırışmak, kurutmak, küçültmek"

---

[136] Metnin ilgili satırları için bkz. Günbattı, 1994: 197.

[137] AKT 2, 26: [16)] *a-na ma-lá té-er-tí-a še-am* [17)] *lu ta-áš-a-ma bu-uq-lam* [18)] *ù ba-pì-ra-am-ma té-pu-uš…* "[16-18)] Emrim gereğince *še'um*'u satın alınız ki, o kadın çimlendirilmiş arpayı ve bira ekmeğini yapacak…" (Bilgiç-Bayram, 1995: 50-51).

[138] Kt 87/k 304: [5)] 2 *na-ru-uq še-am* [6)] *ù* 1 *na-ru-uq še-am* [7)] *ka-lu-ṣa-am…* "[5-7)] 2 çuval arpa ve 1 çuval kurutulmuş arpa…"

anlamlarında geçmektedir. Herhalde "*še'um kalāṣum*", arpanın kurutulmuş şekline verilen isimdi.

Kt g/k 18 numaralı[139] belgede de, *še'um kalāṣum*, arpa, yağ ve sözlüklerde baklagillerden bir sebze anlamı verilen *kiššanum/kiš(š)i/en(n)um*[140] ile birlikte geçmektedir. Metnin ilgili satırları şöyledir: 9) 11 *na-ru-uq* 10) ŠE^{am} 6 *na-ru-uq* 11) *ha-áš-la-tim* 1 *na-ru-uq* 12) ŠE^{um} *kà-lu-ṣú-um* 13) 2 DUG Ì.GIŠ 1 *na-ru-uq* 14) *ki-ší-ni mì-ma* 15) *a-nim za-ar-a-am* 16) *i-na-dí-ú*… "9-16) 11 çuval arpa, 6 çuval bulgur, 1 çuval kurutulmuş arpa, 2 kap yağ (ve) 1 çuval *kišinnum*; bütün bunları saplarından ayrılmış (bir şekilde) bırakacaklar…"

Eski Asurca metinlere göre, Anadolu'da ekimi yapılan tahıl ürünlerinin başında *še'um* "arpa" ve *aršātum* "buğday" gelmektedir. Kültepe tabletlerinde sıklıkla bir arada geçen arpa ve buğday, yerliler arasında düzenlenen borç senetlerinde, borç alınıp-verilen nesnelerin başında gelmektedir. Anadolu insanı için en temel besin maddeleri olan arpa ve buğday'ın ticarî ürün olarak da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yerli halk, kendi tarlalarında, bağ ve bahçelerinde yetiştirdikleri tahılları, sebze-meyve ve çeşitli besin maddelerini tüketerek yaşamlarını sürdürmüşler ve aynı zamanda da bu ürünleri de satarak geçimlerini sağlamışlardır.

Kültepe metinlerine göre arpa ve buğday; DUG (*karpatum*)[141], *naruqqum*[142] ve BANEŠ (*ṣimdum*)[143] ağırlık ölçüleri ile tartılmaktadır. Yerliler arasında

---

[139] Balkan, 1974: 39, n: 34.

[140] *kiššanum/kiš(š)i/en(n)um* ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. s: 97.

[141] *karpatum*, metinlerde genellikle DUG ideogramı ile karşımıza çıkmaktadır. Sözlüklerde (CAD K, s: 219; AHw, s: 449; CDA, s: 149) "topraktan çömlek" ve "*naruqqum*'un ¼'ne karşılık gelen ölçü" anlamlarında kullanılan bir hacim ölçüsüdür. Bu ölçü kabı herhalde topraktan yapılmaktaydı.

[142] *narūqum* /*naruqqum* için sözlüklerde (CAD N/I, s: 379; AHw, s: 749; CDA, s: 242) "deri torba, çuval", "tahılı tartmada kullanılan hacim ölçüsü", "ticarî sermaye" olmak üzere üç farklı anlam

düzenlenmiş bir borç senedi olan ATHE 75'de,[144] borç verildiği anlaşılan arpa ve buğday'ın, *karpatum* (kabı) ve *naruqqum* ile ölçüldüğü kayıtlıdır. Tabletin ilgili satırları şöyledir: 6) 2 *na-ru-uq* 1 ½ DUG 7) MAŠ *še-am* MAŠ GİG 8) *ú* 3 2/3 GÍN 15 ŠE 9) KÙ.BABBAR *i-ṣé-er* 10) *Ha-šu-uš-ma-an* 11) *Tár-hu-a-lá* / *ú Šu-pu-na-ah-šu* 12) *A-ta-ta i-šu*… "6-12) Yarısı arpa, yarısı buğday olmak üzere 2 çuval 1 ½ kap (tahıl) ve 3 2/3 *šeqel* 15 *uṭṭet* gümüş, Hašušman, Tarhuala ve Šupunahšu üzerindedir. Atata alacaklıdır…"

VS 26, 118 numaralı belgede de, 1'er *ṣimdum* (30 litre) buğday'ın bir aylık yiyecek olduğu anlaşılmaktadır. Metnin ilgili satırlarında şunları okuyoruz: 9′ 2 GÍN.TA KÙ.BABBAR *ù* 1 BANEŠ.TA G[IG] *a-na* 10′ *ú-ku-ul-tí-kà i-na* İTU.1.KAM… "9-10′ 2'şer *šeqel* gümüş ve 1'er *ṣimid* (30 litre) buğday senin bir aylık yiyeceğindir…"

Bir Kültepe metninden öğrendiğimize göre, buğday *šaršarānum* (kabı) [145] ile de ölçülmekteydi. KTK 68 numaralı metnin ilgili satırları şöyledir: 9) 1 GÍN KÙ.BABBAR *a-na ša-ar-ša-ra-nim* 10) *ar-ša-tim* 11) *áš-qúl*… "9-11) (Bir) *šaršarānum* (kabı) buğday için 1 *šeqel* gümüş tarttım…"

Arpa ve buğday'ın, Anadolu'nun hemen her bölgesinde yetişebilmesi, kuşkusuz bu ürünlerin satış fiyatlarını da etkilemiş ve bu fiyat doğal olarak yüksek

---

verilmektedir. Veenhof, 1978: 302'de bir çuval *naruqqum*'un 120 *qa* (*qa*: yaklaşık olarak 1 litre'ye karşılık gelen bir hacim ölçüsüdür.) veya 1 hektolitre olabileceğini söylemektedir. *naruqqum* hakkındaki diğer görüşler için bkz. AKT I, s: 26.

[143] *ṣimdum*, tabletlerde çoğunlukla BANEŠ yazılışıyla geçen ve 30 litreye tekabül eden bir hacim ölçüsüdür.

[144] Kienast, 1960: 99.

[145] *šaršarānum* için CAD Š/II, s: 124'te "standart hacimli bir kap"; AHw, s: 1191'de "bir kap" ve CDA, s: 361'de "*karpatum*'dan daha küçük bir hacim ölçüsü" anlamları verilmektedir.

tutulmamıştır. Besin maddelerinin fiyatlarını öğrenmemiz hususunda, bilhassa masraf listeleri önemlidir. Arpa ve buğday, masraf listelerinde genellikle ekmek, bulgur ve yağ ile birlikte geçmekte, ödemeler çoğunlukla küçük miktarlarda ve *šeqel* üzerinden yapılmaktadır.

Hububat, meyve-sebze, ev-mutfak aletleri, kumaş çeşitleri, giyim eşyaları ve birçok hayvan isimleri de dâhil olmak üzere pek çok nesne için yapılan ödemelerin kaydedildiği, Kt 88/k 71 numaralı[146] masraf listesinde, 6 çuval arpa için 7 *šeqel*'den 15 *uṭṭet* eksik, 4 çuval buğday için de 6 2/3 *šeqel* (yaklaşık 7 *šeqel*) gibi düşük miktarlar ödendiği görülmektedir. Metnin ilgili satırları şöyledir: 15) 7 GÍN LÁ 15 ŠE *a-na* 6 *na-ru-uq* 16) *še-am áš-qúl* 6 2/3 GÍN *a-na* 4 *na-ru-uq* 17) *ar-ša-tim áš-qúl*… "15-17) 7 *šeqel*'den 15 *uṭṭet* eksik (olmak üzere) 6 çuval arpa için tarttım. 6 2/3 *šeqel*, 4 çuval buğday için tarttım..."

Buğday ve arpa için yapılan ödemelerin kaydedildiği bir başka masraf listesi, henüz yayınlanmamış Kt 91/k 426 numaralı belgedir. Metinde, 2 ya da 3 *karpatum* kabı ile verilen buğday ve arpa için ödenen fiyatların genellikle 2-3,5 *šeqel* arasında olduğu görülmektedir. Metnin ilgili satırlarında şu sözleri okuyoruz: 16) 2 DUG GİG 2 1/6 GÍN 17) 2 DUG *še-um* 2 1/3 GÍN *ša-qí-il*$_5$ 18) *i-ha-muš-tim áš-qúl* 19) 2 1/3 GÍN *a-na-ru-uq še-im* 20) *áš-qúl* 2 DUG GİG 2 1/3 GÍN 21) *áš-qúl*… 25) ½ *na-ru-uq še-am* 26) 2 1/3 GÍN *áš-qúl* 27) 3 DUG GİG 3 ½ GÍN *áš-qúl*… "16-18) 2 kap buğday (için) 2 1/6 *šeqel*, 2 kap arpa (için) 2 1/3 *šeqel* tartılmıştır. *hamuštum*'da tarttım. 19-21) Arpa (dolu) çuval için 2 1/3 *šeqel* tarttım. 2 kap buğday (için) 2 1/3 *šeqel* tarttım… 25-27) Yarım çuval arpayı 2 1/3 *šeqel*(e) tarttım. 3 kap buğday (için) 3 ½ *šeqel* tarttım…"

---

[146] Albayrak, 2002: 1-10.

Arpa ve buğday, temel besin maddesi ve ticarî ürün olma özelliklerinin yanında, borç verilen nesnelerin faizi olarak da kabul edilmekteydi. Yerliler arasında düzenlenmiş borç senetlerinin birçoğunda, borcun ödenmemesi durumunda, faiz olarak başta tahıl olmak üzere, ekmek, yağ ve bal gibi besin maddeleri ile küçükbaş ve büyükbaş hayvan talep edilmektedir. Alacaklının Asurlu, borçlu kişinin yerli olması durumunda ise, Asurlu tüccarlar faiz olarak çoğunlukla gümüş istemektedirler. Ancak sayıları fazla olmamakla birlikte, bazı borç senetlerinde, Asurlu tüccarların, yerli şahıslardan, verdikleri borcun faizi olarak hububat da kabul ettiklerini görmekteyiz. ATHE 6a numaralı[147] borç senedinde, yerli İšpunuman ile Amalia şehrinde[148] bulunan oğulları Talia ve Tališ'in, Asurlu tüccar Pūšu-kēn'e 1 *mina* 9 *šeqel liti* (cinsi) kaliteli gümüş borçlu oldukları, Pūšu-kēn'in borcun faizi olarak, yarısı arpa yarısı buğday olmak üzere tahıl istediği anlaşılmaktadır. Tablette borcun ödeneceği zaman, yerli tarihleme sistemine göre hasat zamanı olarak belirlenmiştir. Metnin ilgili satırları şöyledir: 1) 1 *ma-na* 9 GÍN KÙ.BABBAR 2) *li-tám* SIG_5 *i-ṣé-er* 3) *Iš-pu-nu-ma-an ù* 4) [*T*]*a-li-a ú Ta-li-iš me-er-e-šu* 5) [*š*]*a A-ma-li-a Pu-šu-ke-en*$_6$ *i-šu* 6) *i-*[*h*]*a-ar-pí ša i-lá-kà=ni* 7) [x *na-r*]*u-uq* 8) [*mì-iš-lam*] *še-am mì-iš-lam* 9) [*ar-ša-t*]*im ú-ṣú-bu* 10) [IGI x x x DUMU A]-*du-du* "1-5) 1 *mina* 9 *šeqel liti* (cinsi) kaliteli gümüş, İšpunuman ve Amalia'daki oğulları Talia ve Tališ üzerindedir. 5-10) Pūšu-kēn alacaklıdır. Hasat zamanı geldiğinde, [yarısı] arpa yarısı buğday (olmak üzere) x çuval (hububatı) faiz olarak ilave edecekler. Adudu'nun [oğlu x'in huzurunda]."

Henüz yayınlanmamış Kt 87/k 96 numaralı belgede de, Asurlu İddi(n)-Kūbum'un, Kurka adlı yerliden 1 *mina* 12 *šeqel* gümüş alacağının olduğu ve

[147] Kienast, 1960: 8-10.

[148] Amalia yer adı için bkz. Bilgiç, 1951a: 32.

gümüşün faizi olarak 10 çuval buğday, 10 çuval arpanın ilave edileceği anlaşılmaktadır. Tabletin ilgili satırlarda şu ifadeleri okuyoruz: [1)] 1 *ma-na* 12 GÍN [2)] KÙ.BABBAR *li-tí* SÍG$_5$ [3)] *i-ṣé-er Ku-ur-kà* [4)] DUMU *Tí-li-na* [5)] *İ-dí-Ku-bu-um* [6)] *i-šu* 10 *na-ru-uq* [7)] *ar-ša-tim* [8)] 10 *na-ru-uq še-am* [9)] *ṣí-ib-tám i-ša-tim* [10)] *ú-ṣa-áb*… "[1-4)] 1 *mina* 12 *šeqel* kaliteli *liti* (cinsi) gümüş, Tilina'nın oğlu Kurka üzerindedir. [5-10)] İddi(n)-Kūbum alacaklıdır. 10 çuval buğday, 10 çuval arpayı (bir) yılda faiz olarak ilave edecek…"

Asurlu bir tüccarın, yerli kimselere verdiği borcun faizi olarak hububat istemesi, Kültepe tabletlerinde sık karşılaştığımız bir durum değildir. Asurlu tüccarlar'ın, faiz karşılığında gümüş yerine bazı durumlarda hububatı tercih etmelerinin sebebini şöyle açıklayabiliriz: Tüccarlar, Anadolu'nun belli bir şehrinde kalmayıp, ticaret amacıyla sürekli başka memleketleri dolaştıkları için, yerleşik yaşamı gerektiren tarımla uğraşmaları söz konusu değildi. Bundan dolayı, Asurlu tüccarlar besin ihtiyaçlarını, yerlilerin tarlalarında, bahçelerinde yetiştirdikleri ürünleri satın almak ya da verdikleri borcun faizi olarak hububat talep etmek yoluyla karşılıyorlardı.

Lamassī'den, Pūšu-kēn'e yazılan BIN 6, 102 numaralı mektupta da, Pūšu-kēn'in İlištikal'e, arpa satın alması için gümüş verdiği kayıtlıdır. Tabletin ilgili satırlarında şunları okuyoruz: [1)] *a-na Pu-šu-ke-en*$_6$ [2)] *qí-bi-ma um-ma Lá-ma-sí-m*[*a*] [3)] KÙ.BABBAR *ša a-na Ì-lí-iš-tí-kál* [4)] *a-na še-im ša-a-mì-im* [5)] *ta-dí-nu-ni*… "[1-5)] Pūšu-kēn'e söyle, Lamassī şöyle söyler: İlištikal'e verdiğin gümüş, arpa satın almak için(dir)…"

Benzer şekilde, Asurlular arasındaki bir diğer mektuplaşmada, eğer arpaya ihtiyaç varsa, yarım *mina* gümüşe satın alınabileceği bildirilmektedir. BIN 4, 49

numaralı metnin ilgili satırları şöyledir: [1)] *a-na A-lá-hi-im E-me-me* [2)] *ù A-šùr-ta-ak-lá-ku qí-bi*$_4$*-ma* [3)] *um-ma A-šur-na-da-ma a-ša-me-ma…* [14)] *…šu-ma* [15)] *še-am ta-ha-ša-ah* [16)] *ša* KÙ.BABBAR ½ *ma-na* [17)] *ša-ma-ší-im…* "[1-3)] Alāhum, Ememe ve Aššur-taklāku'ya söyle, Aššur-nādā şöyle söyler: İşitiyorum… [14-17)] Eğer arpaya ihtiyacın varsa yarım *mina* gümüşe onu satın al…"

BIN 4, 95 numaralı belgede de, İliama ve Lāqep, miktarı belirtilmeyen gümüş karşılığında 160 *ṣimdum* arpayı satın aldıklarından bahsetmektedirler. Metnin 1-7. satırlarında şunları okuyoruz: [1)] *um-ma İ-li-a-ma* [2)] *ù Lá-qé-ep a-na ṣé-er* [3)] *İ-dí-İštar* URUDU [4)] *ša té-zi-bu i-na* [5)] KÙ.BABBAR^{pí}*-kà ša a-na-kam-ma* [6)] *ni-il*$_5$*-qé* 1 *me-at* 60 BANEŠ [7)] *še-am ni-iš-am…* "[1-7)] İliama ve Lāqep şöyle (söyler): İddi(n)-İštar üzerine bıraktığın bakırı, buradaki gümüşünle aldık. (Bıraktığın gümüşle) 160 *ṣimid* arpayı satın aldık…"

Bazı metinlerde de yerli şahısların, Asurlu tüccarlara gümüşle birlikte tahıl da borçlandıkları ve Asurlular'ın bu sayede de hububat elde ettikleri anlaşılmaktadır.

ICK 1, 13 numaralı belgede, kraliçenin çobanı olan geçen Happuala'nın, 12 ½ *mina* gümüşle birlikte 100 çuval arpayı da Aššur-malik'e borçlu olduğu ve bu sayede Aššur-malik'in önemli miktarda hububat elde ettiği anlaşılmaktadır. Tabletin ilgili satırlarında şu ifadeler kayıtlıdır: [4)] *um-ma A-šùr-ma-lik-ma* [5)] 12 ½ *ma-na* KÙ.BABBAR *ù* 1 *me-at na-ru-uq* [6)] *še-am* / *Ha-pu-a-lá* / *re-i-um* [7)] *ša ru-ba-tim ha-bu-lam…* "[1-7)] Aššur-malik şöyle söyler: 12 ½ *mina* gümüş ve 100 çuval arpayı kraliçenin çobanı (olan) Happuala bana borçludur…"

Asurlu tüccarların Asur'daki aileleri yiyecek sıkıntısı çektiğinde onların gıda ihtiyacını karşılamak amacıyla Asur'a arpa ve buğday gönderdikleri de metinlerde kayıtlıdır. Tarām-Kūbi adlı bayan, kocası İnnāya'ya yazdığı CCT 3, 24 numaralı

mektupta, Asur şehrinde maddi anlamda zor zamanlar geçirdiğinden bahsetmekte ve İnnāya, şehirden (Asur'dan) ayrılırken kendisine arpa bırakmadığı için sitem etmektedir. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [15] *da-nu-tum* [x x]-*tum* [16] *i-na a-lim*^{ki} / *ù-lá še-am* [17] 1 SİLA$_3$ / *té-zi-ba-am še-am* [18] *a-n*[*a*] *ú-kúl-tí-ni* / *áš-ta-na-am*… "[15-18] Şehirde (Asur'da) (günler) […] zor geçiyor. (Şehirden ayrılırken) 1 litre arpayı bırakmadın. Arpayı yiyeceğimiz olarak satın aldım …"

Mezopotamya iklimi, Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan alüvyonlu topraklar hariç, tarım yapılabilmesini pek mümkün kılmamaktadır. Dolayısıyla, Anadolu'nun tarım ürünleri yönünden zenginliğinin de Asurlular tarafından değerlendirildiğini söyleyebiliriz.

Tarım ve hayvancılıkla uğraşan yerli halktan kimselerin dışında, küçük çaplı ticarî girişimlerde bulunan yerli tüccarlar olduğu gibi, büyük tahıl tüccarı olarak nitelendirebileceğimiz kişiler de vardı. Anadolu'da faaliyet gösteren büyük tahıl tüccarlarından birisi, 1951 yılı Kültepe kazılarında ele geçen belgelerin birçoğunda, başta tahıl ticareti olmak üzere gümüş ve köle alım-satımlarıyla da ilgilendiği anlaşılan ve hep alacaklı konumda olduğu görülen Peru(w)a/Pirwa'dır. Peru(w)a'ya ait bu tabletlerden Kt d/k 28b numaralı[149] belgede, Peru(w)a'ya gümüş ve tahıl borcu olan kişiler arasında, Talwahšušara şehri (kasabası) halkı da bulunmaktadır. Bu şehrin (kasabanın) ismi Kültepe metinlerinde ilk defa geçmektedir. Bu belge, Peru(w)a'nın ticarî faaliyetlerinin sadece Kaniš şehri ile sınırlı kalmadığını, onun Anadolu'nun diğer kasaba ve köyleriyle de ticarî ilişkiler içerisinde bulunduğunu göstermektedir. Tahılın Kaniš şehrine gönderileceği anlaşılmaktadır. Tablette borçlu olan kişilerin tamamı yerlidir. Tahılın ve gümüşün hasat zamanında, Peru(w)a'nın

[149] Balkan, 1979: 52-56.

ölçü kabı ile tartılacağı belirtilmektedir. Metnin tamamı şöyledir: [1)] ½ *ma-na* KÙ.BABBAR 7 *na-ru-uq* [2)] *še-um ù* 3 *na-ru-uq* [3)] GİG *i-ṣé-er Tár-hu-a-lá* [4)] *Ku-ul-zi-a-ar Kà-lu-lu* [5)] *Hu-ší-ú-ma-an Lu-úh-ra-ah-šu* [6)] *ù Kà-lá-a a-lim*^{ki} *Tal-wa-ah-šu-ša-ra Pí-ir-wa i-šu* [7)] KÙ.BABBAR *ù ú-ṭá-ṭám i-na* [8)] *ha-ar-pí-im i-du-nu* [9)] *ù* 20 *ma-ak-ri-e-eš* [10)] ù 20 *a-ší-iš* [11)] *i-du-nu* KÙ.BABBAR *i-na* [12)] *qá-qá-ad šál-mì-šu-nu* [13)] *ú ki-ni-šu-nu ra-ki-is* [14)] *ú-ṭá-tám a-na Kà-ni-iš*^{ki} [15)] *šu-nu-ma i-ša-du-du-nim* [16)] *ú-ṭá-ṭám i-na* DUG^{tim} [17)] *ša Pí-ir-wa-ma i-ma-du-du* [18)] IGI *Ha-za-mì-il*$_5$ DUMU *Ha-ma-ar* [19)] IGI *Pí-ir-wa* DUMU *A-zu* [20)] IGI *A-šùr-i-dì* DUMU *Dan-A-šùr* "[1-6)] ½ *mina* gümüş, 7 çuval arpa ve 3 çuval buğday Tarhuala, Kulziar, Kalulu, Hušiuman, Luhrahšu, Kalāya ve Talwahšušara şehri (kasabası) üzerindedir. Pirwa alacaklıdır. [7-13)] Gümüşü ve tahılı hasatta verecekler. 20 *makriš* ve 20 *ašiš* [150] verecekler. Gümüş, onların sağ ve doğru (dürüst) olanlarının başına bağlanmıştır. [14-17)] Tahılı, Kaniš'e taşıyacaklar (çekecekler). Tahılı, Pirwa'nın ölçü kabı ile ölçecekler. [18-20)] Şahit Hamar'ın oğlu Hazamil, şahit Azu'nun oğlu Pirwa, şahit Dān-Aššur'un oğlu Aššur-İddi(n)."

Tabletin 6. satırında kayıtlı "*alim*^{ki} *Talwahšušara*" yazılışı ile büyük bir şehir değil de, bir kasaba ya da köy kastedilmiş olmalıdır. Çünkü, sözlüklere göre (CAD A/I, s: 379; AHw, s: 39; CDA, s: 13) *ālum* kelimesinin sadece şehir değil, köy ve kasaba anlamına da geldiğini biliyoruz.

Metinde, borcun ödenmemesi halinde diğer aile fertlerinin borçtan sorumlu tutulacağı da belirtilmiştir. Yerlilere ait borç senetlerinde sık karşılaştığımız, asıl borçlu kişinin ölmesi durumunda ailenin diğer fertlerinin borçtan mesul tutulduğunu

[150] Balkan, a.g.m: 51'de *makriš*'in, yük arabasının önemli parçalarından "dingil" veya "tekerlek çubuğu"; *ašiš* olarak kayıtlı kelimenin de "saban arkası" olabileceğini söylemektedir.

gösteren "*ina qaqqad šalmišunu u kīnišunu rakis*" "Onların sağ ve doğru olanlarının başına bağlanmıştır" ifadesi metinde kaydedilmiştir.

Metne göre Peru(w)a, borç olarak verdiği tahılın kendisine ait ölçme kabı ile tartılarak ödenmesini istemektedir. Kültepe metinlerinde, bazı yerli tüccarların alacaklarını tahsil ederken, standart Anadolu ağırlıklarını değil, kendilerine ait ölçü kaplarını kullandıklarını biliyoruz. Tabletlerde, "*ina* DUG Ş.A *madādu*" "Ş.A'nın ölçme kabı ile ölçmek (tartmak)" kalıbı, bazı tüccarların kendi belirledikleri ağırlıkları kullandıklarını göstermektedir. Bu ölçü kapları, bildiğimiz *karpatum* kabından hacim olarak daha farklı olmalıdır.

Peru(w)a'nın tahıl alacaklı olduğu bir diğer belge Kt d/k 48b'dir.[151] Belgede, Peru(w)a'nın yarısı arpa yarısı buğday olmak üzere, 21 çuval tahıl ve 15 *šeqel* gümüş alacağı olduğu anlaşılmaktadır. Borçlu kişilerin tamamı yerli şahıslardır. Gümüş ve tahılın hasatta ödeneceği ve bu ürünlerin Hailawakuwa şehrine (kasabasına) gönderileceği kayıtlıdır. Hailawakuwa şehri de (kasabası) Talwahšušara şehri (kasaba) gibi Kültepe metinlerinde ilk defa geçmektedir. Tablette, tahılın Peruwa'nın ölçü kabı ile tartılarak ödenmesi ve borçlu kişinin ölmesi durumunda diğer aile fertlerinin borçtan sorumlu tutulacağı kaydedilmiştir. Tabletin tamamı şöyledir: [1)] 21 *na-ru-uq* [2)] *ú-ṭá-tám mì-iš-lúm še-am* [3)] *mì-iš-lúm* GİG 15 GÍN [4)] KÙ.BABBAR *i-ṣé-er* [5)] *Ša-al-mu-úh* [6)] *ù Iš-ku-na-ni-kà a-ší-tí-šu* [7)] *Iš-pu-na-ah-šu ù Ki-ri* [8)] *Pé-ru-wa i-šu* [9)] KÙ.BABBAR / *ú ú-ṭá-tám* [10)] *i-na ha-ar-pí-im* [11)] *i-du-nu* / *šu-nu-ma* [12)] *a-na Ha-i-lá-wa-ku-wa* [13)] *i-ša-du-du-nim* [14)] *ú-ṭá-tám i-na* DUG^{tim} [15)] *ša Pé-ru-wa ú-ma-du-du* [16)] KÙ.BABBAR *ú ú-ṭù-tum* [17)] *i-na qá-qá-ad šál-mì-šu-nu* [18)] *ù ki-ni-šu-nu* É$^{bi_4\text{-}tí}$*-šu-nu ra-ki-is* [19)] IGI *Kà-ak-ri-a* [20)] IGI *İ-dí-Sú-en*$_6$ [21)] IGI *İ-li-dí-na-šu* [22)] *šu-*

[151] Balkan, 1974: 35.

ma ru-ba-um [23)] *hu-bu-lam i-ma-sí* [152] [24)] *a-ta ú-ṭé-tí ta-dá-nam* “[1-8)] Yarısı arpa, yarısı buğday (olmak üzere) 21 çuval tahıl, 15 *šeqel* gümüş, Šalmuh ve onun karısı İškunanika, İšpunahšu ve Kiri üzerindedir. Peruwa alacaklıdır. [9-13)] Gümüşü ve tahılı hasatta verecekler, onları Hailawakuwa’ya çekecekler (taşıyacaklar). [14-24)] Tahılı, Peruwa’nın ölçü kabı ile ölçecekler. Gümüş ve tahıl, onların sağ ve doğru olanlarının başına, onların evlerine bağlanmıştır. Şahit Kakria, şahit İddi(n)-Su’en, şahit İlī-(İ)ddinaššu. Eğer, kral borcu temizlerse, tahılı bana vereceksin.”

Peru(w)a’ya ait Kt d/k 19b numaralı[153] belgede de, Peru(w)a’nın 6 çuval arpa ve 2 çuval buğday alacaklı olduğu kaydedilmiştir. Tahılın hasat zamanında Peru(w)a’nın ölçü kabı ile tartılacağı ve borçlu kişinin ölmesi halinde diğer aile fertlerinin borçtan mesul tutulacağı bu metinde de belirtilmiştir. Tabletin tamamı şöyledir: [1)] 6 *na-ru-uq še-am* [2)] *ù 2 na-ru-uq* GİG [3)] *i-ṣé-er Kà-ru-a* [4)] *ù Ta-ha-a* [5)] *Pé-ru-wa i-šu* [6)] *ù-ṭá-ṭám i-na* [7)] *e-bu-ri-im* [8)] *i-du-nu i-na* [9)] *kàr-pi-tim ša Pé-ru-wa* [10)] *i-ma-du-du* [11)] *i-qá-qá-ad* [12)] *šál-mì-šu-nu ù* [13)] *ki-ni-šu-nu ra-ki-is* [14)] IGI *Ha-šu-i* [15)] IGI *A-ta-li* [16)] IGI *Hi-iš-ta-ah-šu* [17)] *šu-ma hu-bu-lam* [18)] *i-ma-sí-ú* [19)] *ù šu-nu* [20)] *hu-bu-lá-áš-nu* [21)] *lá i-ma-sí-ú* “[1-10)] 6 çuval arpa ve 2 çuval buğday, Karua ve Tahāya üzerindedir. Peruwa alacaklıdır. Tahılı hasatta verecekler. Peruwa’nın ölçü kabı ile ölçecekler. [11-21)] Onların sağ ve doğru olanlarının başına bağlanmıştır. Hašui’nin huzurunda, Atali’nin huzurunda, Hištahšu’nun huzurunda. Eğer (borçlular) borçlarını temizlerseler, onlar (borçtan sorumlu tutulan diğer kişiler) onların borçlarını temizlemeyecekler.”

Yine 1951 yılı arşivinden henüz yayınlanmamış Kt d/k 18b numaralı tablette de, Šalimmuh ve karısı Aškunanika’nın, Peru(w)a’ya 1 çuval buğday, 1 çuval arpa, 9

[152] *hubullam masā’um*: Borcu temizlemek.

[153] Balkan, 1974: 35-36.

šeqel gümüş, 100 ekmek ve *ṣuppum* (cinsi) 2 koyun borçlu oldukları kayıtlıdır. 1 çuval arpanın hasat zamanında, bir çuval buğdayın da o yıl içerisinde ödeneceği belirtilmektedir. Tablet, yerli şahısların huzurunda düzenlenmiştir. Metnin tamamı şöyledir: [1)] 1 *na-ru-uq* GİG [2)] 1 *na-ru-uq še-am* [3)] 9 GÍN KÙ.BABBAR *me-at* NİNDA [4)] 2 *ṣú-pé-e* [5)] *i-ṣé-er* [6)] *Ša-lim-mu-ùh* [7)] *ú Áš-ku-na-ni-kà* [8)] *a-ší-tí-šu Pé-ru-a* [9)] *i-šu* 1 *na-ru-uq* [10)] *i-na ha-ar-pì-im* [11)] *i-da-an a-ša-ni-tim* [12)] *ša-tim* 1 *na-ru-uq* [13)] *i-da-an* [14)] IGI *Na-ki-li-et* IGI [15)] *Kà-kà-ri-a* [16)] IGI *A-pé-zi-a-šu* "[1-9)] 1 çuval buğday, 1 çuval arpa, 9 *šeqel* gümüş, 100 ekmek (ve) 2 *ṣuppum* (cinsi) koyun, Šalimmuh ve karısı Aškunanika üzerindedir. Perua alacaklıdır. [9-16)] 1 çuval (buğdayı) hasatta verecek. 1 çuval (arpayı) o yılda verecek. Nakiliet'in huzurunda, Kakria'nın huzurunda, Apeziašu'nun huzurunda."

Peru(w)a, tabletin zarfında (Kt d/k 18a: 12) "Perua GAL *re-i*" "çobanlar başı" unvanı ile geçmektedir. Aynı şekilde, Kt d/k 51 numaralı belgenin zarfında da (st: 8) "çobanlar başı" olarak ve yine alacaklı konumda görülmektedir. Kültepe tabletlerinden, Peru(w)a/Pirwa adının Anadolu'da yaygın olarak kullanıldığını biliyoruz. 1951 yılı arşivinde (d/k) aktif olarak tahıl ve gümüş ticaretiyle uğraşan bir tüccar olarak karşımıza çıkan Peru(w)a ile yine d/k yılı arşiv belgelerinde "çobanlar başı" unvanı ile kayıtlı Peru(w)a'nın aynı kişi olduğunu düşünüyoruz. Çünkü, "çobanlar başı" olarak geçen Peru(w)a da, tahıl ve gümüş ticaretiyle ilgili görünmektedir.

Eski Anadolu'da erkek tüccarlarla birlikte kadınlar da ticarî faaliyetlerde bulunmuşlar, özellikle aktif olarak tahıl ticaretiyle ilgilenmişlerdir. Bu bayanların başında yerli Madawada gelmektedir. 1963 yılı Kültepe kazılarında ele geçen arşiv belgeleri arasında, Madawada'nın ticarî ilişkilerini gösteren bir grup tablet

bulunmuştur. Bunlardan Kt o/k 64 numaralı[154] metinde, Kubidahšu ve karısı Azulša'nın, Madawada'ya toplam 3 *mina* gümüş borçları olduğu, borcun bir bölümü olan 2 *mina* gümüş için 1 *mina* gümüş faiz ilave edileceği, kalan 1 *mina* gümüşün faizi olarak da 10 çuval arpa, 10 çuval buğday, 1 besili sığır ve 60 ekmek verileceği kayıtlıdır. Metnin 1-17. satırlarında şu ifadeleri okuyoruz: [1)] 3 *ma-na* KÙ.BABBAR *i-ṣé-er* [2)] *Ku-bi-da-ah-šu ù* [3)] *A-zu-ul-ša / a-ší-tí-šu* [4)] *Ma-da-wa-da tí-šu* [5)] *a-na* 2 *ma-na* KÙ.BABBAR 1 *ma-na* [6)] KÙ.BABBAR *ṣí-ib-tám ú-ṣa-áb* [7)] *a-na* 1 *ma-na* KÙ.BABBAR [8)] 10 *na-ru-uq šé-am* [9)] 10 *na-ru-uq ar-ša-tim* [10)] 1 GUD *ma-ar-a-am* [11)] *ù* 60 NİNDA [12)] ŠUNİGİN 4 *ma-na* KÙ.BABBAR [13)] *ù* 20 *na-ru-uq* [14)] *mì-iš-lu-um še-um* [15)] *mì-iš-lam ar-ša-tim* [16)] *i-na ha-ar-pí-a* [17)] *i-da-ší-im*… "[1-4)] Madawada, Kubidahšu ve karısı Azulša'dan 3 *mina* gümüş alacaklıdır. [5-6)] 2 *mina* gümüş için 1 *mina* gümüş faiz ilave edecek. [7-10)] (Kalan) 1 *mina* gümüş için (ise) 10 çuval arpa, 10 çuval buğday, 1 besili sığır [11-15)] ve 60 ekmek (verecek). Toplam 4 *mina* gümüşü ve yarısı arpa, yarısı buğday 20 çuval tahılı [16-17)] hasat mevsiminde ona (Madawada'ya) verecek…"

Kt o/k 40 numaralı[155] belgede de, Madawada'nın, Tamuria, Talia ve karısı İatalka'dan 1 *mina* gümüş, yarısı arpa yarısı buğday olmak üzere 30 çuval tahıl ve 60 ekmek alacağı vardır. Tahılın, orak tutma zamanına kadar, gümüşün ise hasat mevsimine kadar ödeneceği kayıtlıdır. Borcun ödenmemesi durumunda, 1 *mina*ya yarım *mina* ilave edileceği ve gümüşün sağ olanların başına bağlandığı, yani asıl borçlu kişinin ölmesi durumunda ailenin diğer fertlerinin borçtan sorumlu tutulacağı belirtilmektedir. Tablette, biri Asurlu olmak üzere 6 kişinin mührü bulunmaktadır. Metnin tamamı şöyledir: [1)] KIŠIB *İ-ri-ši-im* KIŠIB *Ha-pu-a-šu* [2)] KIŠIB *Pé-ru-a*

[154] Albayrak, 1998: 7-9.

[155] Albayrak, a.g.m: 4-6.

KIŠIB *Ta-mu-ri-a* [3)] KIŠIB *Ta-li-a* KIŠIB *İ-a-ta-al-kà* [4)] 1 *ma-na* KÙ.BABBAR 30 *na-ru-uq* [5)] ½ ŠE ½ GİG 60 NİNDA [6)] *i-ṣé-er Ta-mu-ri-a* [7)] *Ta-li-a* [8)] *ù İ-a-ta-al-kà* [9)] *a-ší-tí-šu* [10)] *Ma-da-wa-da tí-šu* [11)] *iš-tù ha-mu-uš-tim* [12)] *ša kà-ší-im ša qá-té* [13)] *İ-ku-pí-a* İTU.KAM *ša sà-ra-dim* [14)] *li-mu-um ša qá-té* [15)] *En-na-Sú-en*$_6$ *ú-ṭá-ṭám* [16)] *a-na ṣi-bi*$_4$*-it ni-ga-lim* [17)] *i-du-nu* KÙ.BABBAR *a-na* [18)] *ha-ar-pì-i iš-qú-lu šu-ma* [19)] *lá iš-qú-lu* 1 *ma-na-um* [20)] ½ *ma-na i-sà-hu-ur-šu-nu-tí* [21)] KÙ.BABBAR *i-qá-qá-ad* [22)] *i-na ka-ar-pi-ti-im ša Ma-da-wa-da* [23)] *i-ma-da-ad* [24)] *šal-mì-šu-nu* [25)] *ra-ki-is*[156] "[1-3)] İrīšum'un mührü, Happuašu'nun mührü, Perua'nın mührü, Tamuria'nın mührü, Talia'nın mührü, İatalka'nın mührü. [4-10)] Madawada, Tamuria, Talia ve karısı İatalka'dan, 1 *mina* gümüş, yarısı arpa yarısı buğday (olmak üzere) 30 çuval tahıl ve 60 ekmek alacaklıdır. [11-13)] İkuppīya'dan sonra gelen *kaššum*'un haftasından başlayarak, [13-18)] *sarrātum* ayı, Enna-Su'en'den sonra gelen *līmum*'un senesi. Tahılı orak tutma zamanına kadar verecekler, gümüşü (ise) hasat zamanına kadar tartacaklar. Eğer [19-20)] tartmazlarsa 1 *mina*ya ½ *mina* ilave edecekler. Gümüş, onların sağ olanlarının başına bağlanmıştır. [21-25)] Madawada'nın ölçü kabı ile ölçecekler."

Madawada'nın tahıl alacaklı olduğu bir başka belge, bir kısmı kırık olan Kt o/k 46 numaralı[157] açılmamış zarftır. Madawada'nın, Abāya adlı yerliden 4 çuval ve 2 kap tahıl alacağı kayıtlıdır. Gümüşün ve tahılın hasat zamanında ödeneceği anlaşılmaktadır. Metnin tamamı şöyledir: [1)] KIŠIB *A-ba-a* KIŠIB *Zu-ba-nu-ma-an* [2)] DUMU *Hu-za-za* [3)] KIŠIB *Ši-d*[*a*]*-ru* DUMU *Ga-zu-ba* [4)] [KIŠIB] [x] [x]-*d*[*a*]*-ni-iš*

[156] Tabletlerde "*ina qaqqad šalmišunu u kīnišunu*" kalıbında yazılan ifade, bu metinde "*ina qaqqad ina karpitim ša Madawada imadad šalmišunu u kīnišunu*" şeklinde bir ara açıklama ile birlikte yazılmıştır. Tableti neşreden Albayrak, a.g.m: 6, n: 12'de bu yazımın kâtip hatası olarak değerlendirilebileceğini söyleyerek, normal olarak bu yapının metnin en sonunda "*ina qaqqad šalmišunu u kīnišunu*" şeklinde, bir bütün olarak geçmesi gerektiğini belirtmektedir.

[157] Albayrak, a.g.m: 7.

[5] [DUMU] [x]-*hi-im* [6] [ ] [7] [x *ma-na*] KÙ.BABBAR *ù* ⌜4⌝ [*na*]-*ru-uq* 2 DUG [9] *še-am i-ṣé-er A-ba-a* [10] *Ma-da-wa-da tí-šu* [11] KÙ.BABBAR *ù ú-ṭá-tám* [12] *a-na ha-ar-pì-im* [13] *i-da-an* "[1-3] Abāya'nın mührü, Huzazu'nun oğlu Zubanuman'ın mührü, Gazuba'nın oğlu Sidaru'nun mührü, [4-7] …'in oğlu […] [x]-danniš'in mührü. [7-10] Madawada […] *mina* gümüş, 4 çuval (ve) 2 kap tahılı Abāya'dan alacaklıdır. [11-13] Gümüşü (ve) tahılı hasat zamanına kadar verecek."

Kt o/k 81 numaralı[158] belgede de, Madawada ve İddi(n)-Aššur'un, Peru(w)a'dan yarısı arpa yarısı buğday olmak üzere 6 çuval ve 3 kap tahıl alacağı kayıtlıdır. Borcun hasat zamanında Madawada'nın ölçü kabı ile ödeneceği belirtilmektedir. Tablet, bir Asurlu ve bir yerli şahsın huzurunda düzenlenmiştir. Metnin tamamı şöyledir: [1] 6 *na-ru-uq* [2] *ù* 3 *kà-ar-pé-e* [3] *mì-iš-lam a*[*r-ša-ti*]*m* [4] *mì-iš-lam še-*[*a*]*m*[5] *i-ṣé-er Pé-r*[*u*]-[*a*] [6] *Ma-da-wa-da* [7] *ù İ-dí-A-šur* [8] [*i*]-*šu-ú* [9] [*i*]-*na ha-ar-pí-im* [10] *i-kà-ar-pá-tim* [11] *ša Ma-da-wa-da* [12] *i-ma-da-ad* [13] IGI *Puzur*$_4$*-İštar* [14] IGI *Pè-ru-a* [15] *ša Kà-nu-ú-e* "[1-8] Madawada ve İddi(n)-Aššur, Perua'dan yarısı buğday yarısı arpa (olmak üzere) 6 çuval ve 3 kap (tahıl) alacaklıdır. [9-12] Hasat zamanında Madawada'nın ölçü kabı ile ölçecek. [13-15] Şahit Puzur-İštar, şahit Kanualı! Perua."

Eski Anadolu'da sadece tüccarlar değil, din adamları da kendi mesleklerinin dışında tahıl ticaretiyle uğraşıyorlardı. Birkaç belgede, Tanrı Higiša'nın rahibi olarak geçen Šiwašmei adlı şahsın, tahıl ve bira ekmeği ticaretiyle ilgilendiği anlaşılmaktadır. Tamamı yerli kişilerden oluşan Kt 88/k 1087 numaralı[159] belgenin zarfında, Higiša'nın rahibi Šiwašmei'nin 3 *mina* gümüş ve 2 çuval arpa alacağı kayıtlıdır. Metnin ilgili satırları şöyledir: [10] 3 *ma-na* KÙ.BABBAR *ú* 2 *na-ru-uq še-*

[158] Albayrak, a.g.m: 9-10.

[159] Donbaz, 1996a: 192-193.

am [11)] *i-ṣé-er İ-lá-li-*[*iš-ka*(*n*)] [12)] *Tù-pè-zi-al-ga a-š*[*a-tí-šu*] [13)] *Na-ki-iš-tù-ar Ha-nu* [14)] *Ga-lu-ba Tu-ma-na* [15)] DUMU *Bu-li-na Ší-wa-áš-me-i* [16)] GÚDA *ša Hi-gi*$_5$*-ša* [17)] *i-šu*… "[10-17)] 3 *mina* gümüş ve 2 çuval arpa, İlal[iška(n)], onun karısı Tupezialga, Nakištuar, Hanu, Galuba, Bulina'nın oğlu Tumana üzerindedir. Higiša'nın rahibi Šiwašmei alacaklıdır…"

Šiwašmei, Kt 89/k 358a numaralı[160] tablette de, borçlu kişiler arasında görülmektedir. Kt 88/k 1087 numaralı belgede borçlu olarak kaydedilen İlališkan, karısı Tupezialga, Hanu, Galuba ve Bulina adlı şahıslar bu belgede de kayıtlıdır. Metinde, 160 çuval arpanın borç olarak verildiğinden bahsedilmektedir. Tahılın hasat zamanında ödeneceği kayıtlıdır. Tablet, Asurlu ve yerli şahısların şahitliğinde düzenlenmiştir. Metnin zarfında şunları okuyoruz: [1)] 1 *me-at ú* 60 [2)] *na-ru-uq še-um* [3)] *İ-lá-li-iš-kà-an* [4)] *Tu-pe-zi-al-ga* [5)] *Ga-lu-ba* [6)] *Tu-ma-na* [7)] *Ha-áš-ta-li* [8)] *Bu-li-na* [9)] *Ha-nu A-šu-áš-šu* [10)] *Ta-ak-ša-ma* [11)] *İ-ri-šu-nu* [12)] *Ši-wa-áš-me-i* [13)] *ku-um-ru-um* [14)] *ša Hi-gi*$_5$*-ša ú* [15)] *Sà-mi-la* [16)] *ba-pí-ri ha-bu-lu* [17)] IGI *En-na-Sú-en*$_6$ [18)] IGI *A-šur-na-da* [19)] IGI *Ša-ra-ni-kà-an* [20)] IGI *Ta-mu-ri-a* [21)] IGI *Ki-ka-ar-áš-na-ah-šu* [22)] *a-na ha-ar-pì* [23)] *i-ša-qu-lú* "[1-7)] 160 çuval arpayı, İlališkan, Tupezialga, Galuba, Tumana [7-16)] Haštali, Bulina, Hanu, Ašuaššu, Takšama, İrišunu, Higiša'nın rahibi Šiwašmei ve Samila, bira ekmeğini borçludurlar. [17-23)] Enna-Su'en'in huzurunda, Aššur-nādā'nın huzurunda, Šaranikan'ın huzurunda, Tamuria'nın huzurunda, Kikarašnahšu'nun huzurunda. (Tahılı) hasat zamanına kadar tartacaklar."

Kt 88/k 1082a numaralı[161] borç senedinde de, Higiša'nın rahibi olan ancak adı kaydedilmeyen kişinin tahıl ve bira ekmeği alacaklı olduğu anlaşılmaktadır. Tablette adı kaydedilmeyen Higiša rahibi, Kt 88/k 1087 ve Kt 89/k 358a'da da

[160] Donbaz, a.g.m: 193.

[161] Donbaz, a.g.m: 191.

kayıtlı Šiwašmei olmalıdır. Anadolulula ra ait belgelerde rastladığımız bir uygulama ile borçlu kişinin ölmesi durumunda yakınlarının borçtan sorumlu tutulacağı ifadesi de tablette belirtilmiştir. Tabletin zarfında Asurlu ve yerli şahıslara ait mühürler kaydedildikten sonra şu ifadeler yer almaktadır: [9)] 2 *me-at ba-pí-ri-e* [10)] *ù* 21 *na-ru-uq še-um* [11)] *še-um i-ṣé-er Ta-mu-ri-a* [12)] DUMU A-*da-lá Ni-ki-tù-a-ar* [13)] DUMU *Ha-pu-a-šu* [14)] *Ha-nu* DUMU *A-bi-áš-ku-lá-a* [15)] *ù Ha-áš-ta-li* DUMU *Wa-li-iš-ra* [16)] *a-wi-lim* GÙDA *ša Hi-gi*$_5$*-ša* [17)] *i-šu iš-tù ha-mu-uš-tim* [18)] *ša En-na-Sú-en a-ha-ar-pi* [19)] *ba-pi-ri-e i-di-nu ù še-am* [20)] *i-ma-du-du ba-pi-ru-ú ù še-um* [21)] *i-qá-qá-ad šal-mì-šu-nu* [22)] *ù ki-ni-šu-nu ra-ki-is* "[9-15)] 200 bira ekmeği ve 21 çuval arpa, Adala'nın oğlu Tamuria, Happuašu'nun oğlu Nikituar, Abiaškulāya'nun oğlu Hanu ve Wališra'nın oğlu Haštali üzerindedir. [16-20)] Higiša'nın rahibi olan adam alacaklıdır. Bira ekmeğini, Enna-Su'en'in *hamuštum*'luğundan (haftasından) itibaren verecekler ve arpayı ölçecekler. [20-22)] Bira ekmeği ve arpa, onların sağ ve doğru olanlarının başına bağlanmıştır."

Tahıl tüccarlarının borç olarak verdikleri hububatlar, hep büyük miktarlardaki çuvallarla ifade edilmektedir. Borç olarak verilen ürünler arasında tahıllarla birlikte bira ekmeği de sıkça kaydedilmiştir.

Bir tarım toplumunda hububatlar, insanların hayatlarını devam ettirmelerini sağlayan ürünlerin başında gelmektedir. Yetiştirilmesi ve saklanması kolay, besin değeri yüksek olan arpa ve buğday gibi kültür bitkilerinden insanoğlu hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Eski Anadolu halkları, tarlalarında ve bahçelerinde yetiştirdikleri bu ürünlerle yiyecek ihtiyaçlarını karşılamışlar, ticarî ürün olarak satışını yapıp gelir elde etmişlerdir. Aynı zamanda hububatlardan ekmek, bulgur ve bira gibi başka besin maddeleri ve içecekler de üretmişlerdir.

2.2. TAHILDAN ELDE EDİLEN BESİN MADDELERİ VE İÇECEKLER

2.2.1. Ekmek: *aklum*

Tahılllardan elde edilen en önemli besin maddelerinden birisi ekmektir. Kültepe metinlerinde ekmek, genellikle NİNDA ideogramı ile geçmekte, Akadca *akalu* ya da *aklu* yazılışlarına sık rastlanmamaktadır. Ekmek, daha çok borç senetlerinde ve masraf listelerinde görülmektedir.

Ekmek, çoğunlukla *ṣuppum* (cinsi) koyun ile birlikte kaydedilmekte ve ekmeklerin hep büyük rakamlarla verildiği görülmektedir. Yerliler arasında düzenlenmiş bir borç senedi olan ICK 1, 129 numaralı metinde, 3 *mina* gümüş, 30 ekmek ve 2 *ṣuppum* (cinsi) koyunun Tanrı Tuhtuhānum'un bayramına kadar ödeneceği kayıtlıdır. Metinde ekmek, *aklu* yazılışıyla geçmektedir. Tablet, biri Asurlu olmak üzere 3 kişinin şahitliğinde düzenlenmiştir. Şahit olarak kaydedilen Asurlu şahıs muhtemelen tabletin kâtibidir. Tabletin tamamı şöyledir: [1)] 3 *ma-na* KÙ.BABBAR *Ša-da-ah-šu* [2)] DUMU *Ša-ak-tù-nu-a E-ni-iš-ru* [3)] DUMU *Ku-un-za-at ú Ta-mu-ri-a* [4)] DUMU *Ha-al-ki-a-šu* [5)] *i-ṣé-er* / *Ar-za-na-ah-šu* [6)] DUMU *Ku-ul-ku-li-a* [7)] *ú Ar-za-na-ah-šu* DUMU *Ki-pu-ú-ma-an* [8)] *i-šu-ú a-na* [9)] *ša Tù-ùh-tù-ha-nim* [10)] 3 *ma-na* KÙ.BABBAR [11)] *i-ša-qú-lu* [12)] 30 *ak-le ú* 2 UDU [13)] *ṣú-pu-ú a-na* [14)] *ša Tù-uh-tù-ha-nim-ma* [15)] *i-du-nu* / IGI *Ša-da-ah-šu* [16)] DUMU *Da-lá-áš* [17)] IGI *Šál-ma-A-šur* [18)] DUMU *Tù-pì-zi* [19)] IGI *Ú-ṣur-A-šur* [20)] DUMU *Dan-A-šur* "[1-5)] 3 *mina* gümüş Šaktunua'nın oğlu Šadahšu, Kunzat'ın oğlu Enišru ve Halkiašu'nun oğlu Tamuria üzerindedir. [5-11)] Kulkulia'nın oğlu Arzanahšu ve Kipuman'ın oğlu Arzanahšu alacaklıdır. (Tanrı) Tuhtuhānum'un (bayramına) kadar 3 *mina* gümüşü tartacaklar. [12-20)] 30 ekmek ve *ṣuppum* (cinsi) 2 koyunu (Tanrı) Tuhtuhānum'un

(bayramına) kadar vercekler. Şahit Dalaš'ın oğlu Šadahšu, şahit Tuppuzi'nin oğlu Šalma-Aššur, şahit Dān-Aššur'un oğlu Uṣur-Aššur."

Henüz yayınlanmamış Kt d/k 30b numaralı borç senedinde de, *aklum* yazılışıyla 63 ekmek ve yine *ṣuppum* (cinsi) 1 koyun kayıtlıdır. Tablette Peru(w)a'nın, Humundašu ve Laknanhašušar'dan 1 *mina* 7 ½ *šeqel* gümüş alacağı olduğu ve borcun ilkbaharda ödeneceği belirtilmekte, metnin devamında herhangi bir fiille bağlanmayan 63 ekmek ve *ṣuppum* (cinsi) 1 koyun ifadesi geçmektedir. Sonraki satırlar şahitlerin isimleri ile devam etmektedir. Herhalde, ekmek ve koyun, 7,5 *šeqel* gümüşün faizi olarak istenmiştir. Metnin ilgili satırları şöyledir: 1) 1 *ma-na* 7 ½ GÍN 2) KÙ.BABBAR *i-ṣé-er* 3) *Hu-mu-un-<da>-šu* 4) *ú Lá-ak-na-an-ha-šu-šar* 5) *Pè-ru-wa* 6) *i-šu i-na* 7) *da-áš-e* 8) *i-ša-qal* 9) 63 *ak-li* 10) 1 *e-ma-ra-am* 11) *ṣú-pá-am* 12) IGI *Ša-am-nu-ma-an* 13) IGI *Ša-ra-bu-nu-a* 14) IGI *Ì-lí-áš-ra-ni*… "1-6) 1 *mina* 7 ½ *šeqel* gümüş, Humundašu ve Laknanhašušar üzerindedir. Peruwa alacaklıdır. 6-14) İlkbahara kadar tartacak. 63 ekmek, *ṣuppum* (cinsi) 1 koyun. Şahit Šamnuman, şahit Šarabunua, şahit İliašrani…"

Henüz neşredilmemiş Kt d/k 44b numaralı borç senedinde de, Humadašu'nun 1 ½ *mina* gümüşü Peruwa'ya borçlu olduğu, gümüşün tahılın olgunlaşma zamanına kadar ödeneceği ve *ṣuppum* (cinsi) 1 koyun ile 60 ekmeğin de Peruwa'ya verileceği kayıtlıdır. Tablet, 3 yerli şahsın huzurunda düzenlenmiştir. Tabletin tamamı şöyledir: 1) 1 ½ *ma-na* KÙ.BABBAR 2) *i-ṣé-er Hu-ma-da-šu* 3)*Pè-ru-a* / *i-šu* 4) *a-na ku-bu-ur* 5) *ú-ṭí-tim* KÙ.BABBAR 6) *i-ša-qal* 7) 1 UDU / *ṣú-pá-am* 8)*ú* 60 NÍNDA *i-da-šu-um* 9) IGI *Ta-al-tù-ul* 10) IGI *Šu-hu-u*[*r-pí*]*-a* 11) IGI *Pè-ru-a* 12) DUMU *Mu-lu-a* "1-6) 1 ½ *mina* gümüş Humadašu üzerindedir. Perua alacaklıdır. Gümüşü, tahılın olgunlaşma

zamanına kadar tartacak. [7-12)] 1 *ṣuppum* (cinsi) koyunu ve 60 ekmeği ona verecek. Şahit Taltul, şahit Šuhurpia, şahit Mulua'nın oğlu Perua."

KKS 31 numaralı[162] borç senedinde de *aklum* yazılışıyla kayıtlı ekmek, borç verildiği anlaşılan gümüş ve hububat ile geçmektedir. Tablette, Sahutašu ve karısı Šinilka'nın, Enišru ve Tamuria'ya 1 *mina* 15 *šeqel* gümüş, 7 çuval arpa ve 3 çuval buğday borçlu olduğu kayıtlıdır. Gümüşün bağ bozumunda ödeneceği, ayrıca arpa ve 40 ekmek verileceği belirtilmektedir. Tablet, 3 yerli şahsın huzurunda düzenlenmiştir. Tabletin tamamı şöyledir: [1)] 1 *ma-na* 15 GÍN KÙ.BABBAR [2)] 7 *na-ru-uq še-um*^{um} [3)] 3 *na-ru-uq* [4)] *ar-ša-tim* [5)] *i-ṣé-e Sà-hu-tá-šu* [6)] *ú Ší-ni-il*$_5$*-kà* [7)] *a-ší-tí-šu E-ni-iš-ru* [8)] *ú Ta-mu-ri-a* [9)] *i-šu-ú* [10)] *A-ta-ah-šu* [11)] *qá-ta-tù* [12)] *i-na qí-tí-ip* [13)] *ki-ra-nim* [14)] KÙ.BABBAR *i-ša-qú-lu* [15)] *ú še-um i-du-nu* [16)] *ú* 40 *ak-le* [17)] IGI *Hu-ma-da-šu* [18)] IGI *Ša-ra-bu-nu-a* [19)] IGI *Ta-am-na-ša-ar* "[1-9)] 1 *mina* 15 *šeqel* gümüş, 7 çuval arpa, 3 çuval buğday Sahutašu ve onun karısı Šinilka üzerindedir. Enišru ve Tamuria alacaklıdır. [10-19)] Atahšu kefildir. Gümüşü bağ bozumuna kadar tartacaklar ve hububat verecekler ve (de) 40 ekmek. Şahit Humadašu, şahit Šarabunua, şahit Tamnašar."

Masraf listelerine göre, ekmek için ödenen ücretler genellikle *šeqel* üzerindendir. TC 1, 85'te[163] 2/3 *šeqel*; RA 59, 38'de[164] ekmek ve et için 1/2 *šeqel*; KTS 1, 52a'da[165] soğan ve ekmek için ½ *šeqel* ödenmiştir. KTS 1, 51a numaralı

---

[162] Matouš-Rajmová, 1984: 61-63.

[163] TC 1, 85: [12)] 2/3 GÍN *a-na* NİNDA… "[12)] 2/3 *šeqel* ekmek için..."

[164] RA 59, 38: [29)]…1/2 GÍN *a-na* NİNDA [30)] *ú ší-ri-im áš-qúl-ma*… "[29-30)] …1/2 *šeqel* ekmek ve et için tarttım…"

[165] KTS 1, 52a: [20)]…1/2 GÍN *a-na šu-um-ke ú* NİNDA… "[20)] …1/2 *šeqel* soğan ve ekmek için…"

masraf listesinin[166] pek çok satırında da ekmek için yine *šeqel* üzerinden değişen fiyatlarda ödemeler yapılmıştır.

Ekmek, Asurlu tüccarlar arasındaki mektuplaşmalara da konu edilmiş, besin maddesi olarak ekmeğe duyulan ihtiyaç belirtilmiştir. Aššur-İddi(n), Aššur-malik'e yazdığı CCT 4, 45b numaralı mektupta, kış şartlarından dolayı sıkıntı çektiklerini, ne yiyecek bir ekmek ne yakacak bir odun ne de giyecek bir kıyafet bulunmadığını söylemektedir. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [22)] *a-na-kam ku-ṣú-um ik'-ta-áš-da-ni* [23)] *lá* NİNDA *iš-té-en*$_6$ *lá e-ṣú-ú* [24)] *lá* TÚG.Hİ.A *a-lu-bu-uš-tí-ší-na* [25)] *i-ba-ší*… "[22-25)] Burada kış bizi yakaladı. Yiyecek (bir) ekmek, yakacak (bir) odun (ve) giyecek (bir) kıyafet yoktur…"

İlī-wedāku'nun, Puzur-Aššur'a yazdığı I 603 numaralı[167] mektupta da, çocuğun ekmeğe aç bırakılmaması gerektiği söylenmektedir. Tabletin ilgili satırlarında şunları okuyoruz: [15)]*... ṣu-ha-ra-am* [16)] NİNDA *e u*$_4$*-mì-ṣú-šu* [17)] *a-šar ku-a-tí lu-ší-ib*… "[15-17)] …Çocuk ekmeğe aç kalmasın. Senin yanında otursun…"

Ekmek, arpa ve buğday gibi borç verilen nesnenin faizi olarak da kabul edilmekteydi. Yerliler arasında düzenlenen, henüz neşredilmemiş Kt d/k 34b numaralı borç senedinde, 2 *mina* gümüşün faizi olarak 12 *šeqel* gümüş, 2 *ṣuppum* (cinsi) koyun ve 100 ekmeğin ilave edileceği kaydedilmiştir. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [1)] 2 *ma-na* KÙ.BABBAR *i-ṣé-er* [2)] *Ša-ra-pu-nu-wa* [3)] *Li-li-wa-áš-he a-ší-tí-šu* [4)] *E-lá-lí Ha-pu-a-šu* [5)] *Ha-pì-a me-er-e-šu* [6)] *Pè-ru-wa Tù-hu-pì-iš* [7)] *i-šu-ú a-na* İTU.KAM [8)] *i-ša-qú-lu šu-ma* [9)] *ú-lá iš-qú-lu* [10)] 12 GÍN KÙ.BABBAR 2 UDU.Hİ.A

[166] KTS 1, 51a: [5)] ¼ GÍN *a-na* NİNDA…[12)] 2/3 GÍN *a-na* NİNDA *ša Ha-pu-a-lá*…[22)] 1/3 GÍN 7 ½ ŠE *a-na* NİNDA [23)] ¼ GÍN *a-na* NİNDA-*ma* 1/3 GÍN 7 ŠE [24)] *a-na* NİNDA-*ma*… "[5)] ¼ *šeqel* ekmek için…[12)] 2/3 *šeqel* Happuala'nın ekmeği için…[22-24)] 1/3 *šeqel* 7 ½ *uṭṭet* ekmek için, ¼ *šeqel* ekmek için ve 1/3 *šeqel* 7 *uṭṭet* ekmek için…"

[167] Hecker-Kryszat-Matouš, 1998: 188-189.

ṣú-pu [11] *me-at* NİNDA *ṣí-ib-tám* [12] *i-na* İTU.KAM *ú-ṣú-bu*... "[1-7] 2 *mina* gümüş, Šarapunuwa (ve) onu karısı Liliwašhe, oğulları Elāli, Happuašu ve Hapia üzerindedir. Peruwa (ve) Tuhupiš alacaklıdır. (x) ay'a kadar [8-12] tartacaklar, eğer tartmazlarsa 12 *šeqel* gümüş, 2 *ṣuppum* (cinsi) koyun (ve) 100 ekmeği faiz olarak (bir) ayda ilave edecekler…"

Kültepe metinleri arasında, ekmeklerin kimlere ne kadar verildiğini gösteren listeler de bulunmaktadır. Bu belgelerde, büyük rakamlarla ifade edilen ekmeklerin adı geçen şahıslara bağışlanmış ya da sebebini bilmediğimiz bir şekilde kişilere dağıtılmış olduğunu anlıyoruz. BIN 6, 155 numaralı belgede, sayıları 100'lerle ifade edilen ekmeklerin, Asurlu ve yerli şahıslara dağıtımı görülmektedir. Bir bağış ya da hizmetin karşılığında verilen erzak dağıtımının kaydedildiği liste görünümündeki bir belgedir. Tabletin tamamı şöyledir: [1] 1 *me-at* NİNDA [2] ^{m}*A-lá-hu-*ˈ*um*ˀ [3] 1 *me-at* [NİNDA] *mì-im* [….] [4] 1 *me-*[*at*] NİNDA [5] ^{m}*İ-na-a* ˈDUMUˀ *A-mu-ra-a* [6] 1 *me-at* NİNDA [7] ^{m}*A-šur-iš-tí-kál* [8] 1 *me-*ˈ*at*ˀ NİNDA [9] ^{m}*İ-ku-nim* ˈDUMUˀ İl$_5$-*ba-ni* [10] 1 *me-at* ˈNİNDAˀ [11] ^{m}*Šu-Bé-lúm* [12] 1 *me-at* NİNDA [13] ^{m}*Bu-zí-a* [14] 150 NİNDA *A-mur-İštar* [15] 1 *me-at* NİNDA *Ba-lá-a* [16] 1 *me-at* NİNDA [17] ^{m}*En-nam-Be-lúm* "[1-9]100 ekmek Alāhum, 100 [ekmek] […], 100 ekmek Amurāya'nın oğlu İnnāya, 100 ekmek Aššur-ištikal, 100 ekmek İlī-bāni'nin oğlu İkūnum, [10-17] 100 ekmek Šū-Bēlum, 100 ekmek Buzia, 150 ekmek Amur-İštar, 100 ekmek Balāya, 100 ekmek Ennam-Bēlum."

Yine bir liste görünümündeki ICK 1, 134 numaralı belgede de ekmeklerin verildiği kişilerin tamamı Asurludur. [1] 1 *me-at* NİNDA [2] *a-na* ^{d}*En-líl-ba-ni* [3] 1 *me-at* NİNDA *a-šu-a-tí-ma* [4] 150 NİNDA *a-na Ah-ša-lim* [5] 150 NİNDA *a-na E-na-Sú=en*$_6$ [6] 150 NİNDA *a-na* [7] *Šu-ma-a-bi*$_4$*-a* [8] 50 NİNDA *a-Ku-da-dim* [9] 2 *me-at*

NİNDA [10)] *a-na A-šur-ma-lik* [11)] 1 ½ GÍN KÙ.BABBAR [12)] *a-na Šu-İštar ú-bi-il*$_5$ [13)] 50 NİNDA *A-šur-iš-ta-ki=il*$_5$ "[1-8)] 100 ekmek Enlil-bāni'ye, 100 ekmek onlar için, 150 ekmek Ah-šalim'e, 150 ekmek Enna-Su'en'e, 150 ekmek Šumma-abīya'ya, 50 ekmek Kudādum'a [9-13)] 200 ekmek Aššur-malik'e, 1 ½ *šeqel* gümüş Šū-İštar'a gönderdi(m). 50 ekmek Aššur-ištakil (içindir)."

CCT 1, 26a numaralı belgede de, adı geçen Asurlu ve yerli şahıslardaki ekmek miktarları kaydedilmiştir. Metnin tamamı şöyledir: [1)] 1 *me-at* NİNDA [2)] *Kar-wa-a* [3)] 1 *me-at* NİNDA [4)] *A-šur-ma-lik* [5)] 1 *me-at* NİNDA [6)] *A-šur-i-mì-tí* [7)] *me-at* NİNDA [8)] *Kur-ub-İštar* [9)] *me-at* NİNDA [10)] *Hu-ra-ṣa-num* [11)] *me-at* NİNDA [12)] *Šál-ma-A-šur* [13)] *mì-ma a-wi-li* [14)] *a-ni-ú-tim* [15)] *ha-bu-lu-nim* "[1-10)] 100 ekmek Karwāya, 100 ekmek Aššur-malik, 100 ekmek Aššur-imittī, 100 ekmek Kurub-İštar, 100 ekmek Huraṣānum, [11-15)] 100 ekmek Šalma-Aššur, bunların hepsini adamlar borçludurlar."

Albayrak, niçin düzenlendikleri tam olarak anlaşılamayan bu tür belgelerin, bir hizmetin karşılığı veya erzak olarak bazı kişilere dağıtıldığını gösteren, bir tür tayın listesi olarak adlandırılabileceğini söylemektedir.[168] Liste görünümündeki bu belgeler, belki de büyük ekmek fırınlarından şahıslara ayrılan ya da sevkedilen ekmeklerin kayda geçirildiği tabletlerdi.

ICK 1, 181 numaralı[169] belgede de, Asurlu ve yerli kişilere verilmek üzere tahsis edilen ekmek, bira, bira kâsesi, şarap, koyun ve sığırların sayısı kayda geçirilmiştir. Tablette, NİNDA ile belirtilen normal ekmeğin dışında, farklı tatlardaki

[168] Albayrak, 2003c: 61.

[169] Tabletin kırık satırları Ulshöfer, 1995: 292-293'de tamamlanmıştır.

ekmek türlerini gösterdiğini düşündüğümüz *kukkum*-ekmeği[170] ve *tahšīmum*-ekmeği[171] de kayıtlıdır. Tabletin son satırlarında şahıslara tahsis edilen edilen ekmek, koyun ve sığırların toplamı kaydedilmiştir. Bu sayıya göre 3080 ekmek verildiği anlaşılmaktadır. Metnin son satırında kırık kısımlar bulunduğu için koyun ve sığırların toplam sayısını okuyamıyoruz. Metnin tamamı şöyledir: 1) [1 *me-a*]*t* NİNDA *Zu-pá me-at* NİNDA 2) [*A-šu*]*r-ṣu-lu-li me-at* NİNDA 3) [*A-šu*]*r-i-mì-tí* 1 *me-at* NİNDA 4) [*H*]*u-ra-ṣa-num* 1 *me-at* NİNDA 5) [*Šu-B*]*e-lúm me-at* NİNDA *A-ra-na-áp-šu* 6) [50 Nİ]NDA *E-lá-ma* 50 NİNDA *Puzur*$_4$*-A-šur* 7) [50 NİND]A *Kur-ub-İštar* DUMU *A-lá-hi-im* 8) [50 NİNDA] É *Lu-ša-ri-hu* 50 NİNDA 9) É *A-šur-ma-lik* DUMU *Ú-lá-a* 10) *me-at* NİNDA *A-šur-ma-lik* DUMU *A-lá-hi-im* 11) *me-at* NİNDA UDU *ku-kà-am ta-ah-ší-ma-am* 12) KAŠ GEŠTİN *E-nu-Be-lúm* 2 *me-at* NİNDA 13) *ku-kà-am ta-ah-ší-ma-am* KAŠ GEŠTİN 14) [1] GU$_4$ *A-šur-be-lí* 50 NİNDA *A-mur-İštar me-at* 15) [NİNDA] *a-šé-ni-šu ša-hi-re-en* NİNDA *Zu-mu* 16) [DUMU…]-*zu-li* 1 *me-at* NİNDA *ku-kam* 17) [*ta*]*-ah-ší-ma-am* KAŠ GEŠTİN *a-na* 18) [*šé-ni-šu*] *ša-hi-re-en Ší-zi-zi* 19) [50 NİND]A *Ba-lá-a* 50 NİNDA *A-šur-i-dí* 20) [50 NİND]A *Na-ra-am-Sú me-at* NİNDA 21) [*ta*]*-ah-ší-ma-am* KAŠ GEŠTİN 22) [*Ha*]*-pu-wa-lá* UH.ME 23) [50 NİNDA] ^{d}MAR.TU-*ba-ni* [50 NİNDA] *La-qé-pu-um* 25) [50 NİNDA *A*]*-lá-hu-um* 50 NİNDA *Šu-i-dí* [50 NİNDA *T*]*ù-pì-zi me-at* NİNDA 27) [4] UDU.HİA *Ta-li-a* 28) ⌜50⌝ NİNDA *ki-ru-um*[172] *Lá-lá* 60 NİNDA 29) *ta-*

[170] CAD K, *kukkum* A, s: 498'de "bir ekmek türü ya da kek"; AHw, s: 500'de "bir tür pasta" ; CDA, s: 165'de "bir kek türü" anlamları verilmektedir.

[171] *tahšīmum* için CAD T, s: 54'te "bir yiyecek" ; AHw, s: 1302'de "pasta, hamur işi" ; CDA, s: 394'te soru işareti ile birlikte "ekmekçi" anlamları verilmektedir.

[172] Donbaz, 1989b: 91-92'de ilgili satırlarını işlediği ICK 1, 181 numaralı metindeki "NİNDA *kirrum*" ifadesini, *g/kirrum* "yolculuk, kervan" kelimesinden yola çıkarak "yolculuk için ayrılmış ekmek"

ah-ší-ma-am KAŠ *İ-lá-li-iš-kà* [30] 50 NİNDA *Lu-lu me-at* NİNDA *A-lu* [31] 40 NİNDA *Lu-ùh-zu-ba* 50 NİNDA [32] *Bu-zu-ta-a* 50 NİNDA *İ-dí-a-bu-um* [33] *me-at* <NİNDA> *Ga-al-ga-li-a* [34] *me-at* NİNDA *Pu-šu-ke-en*$_6$ [35] 60 NİNDA *ta-ah-ší-ma-am* KAŠ UDU [36] *Ha-da-ha-da* 50 NİNDA *A-šur-ma-lik* [37] DUMU *Qá-a-a-tim* [38] ⌜*me*⌝*-at* NİNDA *İ-tur*$_4$-DİNGİR 40 NİNDA *ki-ru-um* [39] ⌜*Na*⌝*-ki-li-a-at me-at* NİNDA [40] [*Kur-u*]*b-İštar* DUMU *Puzur*$_4$*-ì-lí* [41] [*me-at* NİN]DA *Ì-lí-a-lúm* DUMU [*Ga-*]*al-gal-li-i-a* [42] … [43] [ŠUNİGİN 1+]2 *li-mì* 80 NİNDA [44] […] 6 UDU.HİA *ú* GU$_4$ “[1-10] [100] ekmek Zuppa; 100 ekmek Aššur-ṣulūlī; 100 ekmek Aššur-imittī; 100 ekmek Hurasānum; 100 ekmek Šū-Bēlum; 100 ekmek Aranapšu; 50 ekmek Elamma; 50 ekmek Puzur-Aššur; [50 ekm]ek Alāhum’un oğlu Kurub-İštar; [50 ekm]ek Lušarihu’nun firması; 50 ekmek Ulāya’nın oğlu Aššur-malik’in firması; 100 ekmek Alāhum’un oğlu Aššur-malik; [11-20] 100 ekmek, koyun, *kukkum*-ekmeği, *tahšīmum*-ekmeği, bira, şarap Enna-Bēlum; 200 ekmek, *kukkum*-ekmeği, *tahšīmum*-ekmeği, bira, şarap, 1 sığır Aššur-bēli; 50 ekmek Amur-İštar; 100 [ekmek], bir çift ayakkabı, ekmek […]zuli’nin oğlu Zumu; 100 ekmek, *kukkum*-ekmeği, *tahšīmum*-ekmeği, bira, şarap, bir çift ayakkabı için Šizizi; [50 ekm]ek Balāya; 50 ekmek Aššur-İddi(n); [50 ekm]ek Naram-Su’en; 100 ekmek [21-31] *tahšīmum*-ekmeği, bira, şarap, rahip Happuala; [50 ekmek] Amurru-bāni; [50 ekmek] Lāqēpum; [50 ekmek] Alāhum; 50 ekmek Šū-İddi(n); [50 ekmek] Tuppuzi; 100 ekmek, 4 koyun Talia; 50 ekmek, bira kâsesi Lala; 60 ekmek, *tahšīmum*-ekmeği, bira, İlališka(n); 50 ekmek Lulu; 100 ekmek Alu; 40 ekmek Luhzuba; 50 ekmek [32-44] Buzutāya; 50 ekmek İddi(n)-abum; 100 <ekmek> Galgallīya; 100 ekmek Pūšu-kēn; 60 ekmek, *tahšīmum*-ekmeği, bira, koyun, Hadahada; 50 ekmek Qayyātum’un oğlu Aššur-malik; 100 ekmek İtūr-ilī; 40

olarak tercüme etmiştir. Metindeki *kirrum*’un, bira kâsesi veya bir koyun türü anlamlarına gelen *kirrum* yazılışıyla rastladığımız kelime olamayacağını söylemiştir.

ekmek, bira kâsesi Nakiliat; 100 ekmek Puzur-ilī'nin oğlu Kurub-İštar; 100 ekmek Galgallīya'nın oğlu İlī-ālum (içindir). […] toplam 3080 ekmek, […] 6 koyun ve 4 sığır."

Kültepe tabletlerinde, ekmeğin nasıl yapıldığına dâir bir bilgi yoktur. *kārum* alanındaki kazılarda hemen her evde ortaya çıkarılan fırınlar, her ailenin kendi ekmeğini yapabildiğini göstermektedir. Ocaklar yemek pişirmek, fırınlar ise ekmek ve tablet pişirmek için tercih edilmiş olmalıdır. Fırınların çoğu, ateşe dayanıklı bazalt molozlarıyla örülmüş, içleri ve dışları çamurla sıvanmış olup, çok azı kerpiçle örgülüdür.[173] *kārum*'un dört yapı katında da fırınların teknik ve şekillerinin değişmediği görülmektedir.[174]

2.2.2. Bulgur: *hašlātum*

Tahıllardan elde edilen diğer bir besin maddesi bulgurdur. Kültepe metinlerinde bulgur'un "ezmek, tahılı veya maltı ezmek, parçalamak" anlamındaki *hašālu* fiilinden türetilmiş, *hašlātum* kelimesine karşılık gelebileceği düşünülmektedir.[175] Bulgur, Kültepe tabletlerinde sık geçmemektedir. Sadece birkaç masraf listesi ve borç senedinde kaydedilmektedir. Bu belgelerde de daha çok arpa ve buğday ile geçmekte, *karpatum* kabı, çuval ve *ṣimdum* ile ölçüldüğü anlaşılmaktadır.

Kt 88/k 71 numaralı[176] masraf listesinde, bulgur'un *karpatum* kabı ile tartıldığı ve bulgur için yarım *šeqel* ödendiği görülmektedir. Tabletin ilgili

---

[173] T.Özgüç, 1959: 40.

[174] T.Özgüç, 1950a: 30; 1959: 21.

[175] Balkan, 1974: 38, n: 34; Michel, 1997a: 100.

[176] Albayrak, 2002: 1-10.

satırlarında şunları okuyoruz: [35)] ½ GÍN *a-na* 1 DUG *ha-áš-lá-tim* [36)] *áš-qúl*… "[35-36)] ½ *šeqel*, 1 kap bulgur için tarttım…"

Yerliler arasında düzenlenmiş Kt f/k 60 numaralı[177] borç senedinde de, Peruwa'nın, Tutupiala'ya 4 çuval arpa ile 2 çuval saplarından ayrılmış (elenmiş) bulgur vereceği kayıtlıdır. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [1)] 4 *na-ru-uq* [2)] ŠE^{am} 2 *na-ru-uq* [3)] *ha-áš-la-tim za-ar-a-am* [4)] *Pé-ru-wa a-na* [5)] *Tù-tù-p*[*í-a-l*]*á* [6)] *i-da-an-ma*… "[1-6)] 4 çuval arpayı, 2 çuval saplarından ayrılmış bulguru Peruwa, Tutupiala'ya verecek…"

Yine yerli kimselere ait Kt f/k 62 numaralı[178] borç senedinde, Lulu ve Hapuanika'nın, Šaktunua'ya 1 çuval bulgur ve 1 çuval arpa borçlu oldukları anlaşılmaktadır. Metnin ilgili satırlarında şu ifadeler kayıtlıdır: [1)] 1 *na-ru-uq še-am* [2)] 1 *na-ru-uq* [3)] *ha-áš-lá-tim* [4)] *i-ṣé-er* [5)] *Lu-lu-ú* [6)] *ú Ha-pu-a-ni-kà* [7)] *Ša-ak-tù-nu-a* <*i-šu*>… "[1-7)] 1 çuval arpa, 1 çuval bulgur, Lulu ve Hapuanika üzerindedir. Šaktunua alacaklıdır…"

Kt h/k 333 numaralı[179] masraf listesinde de, 4 çuval buğday ve 2 çuval bulgur için 11'den ¼ *šeqel* eksik gümüş ödendiği kayıtlıdır. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [1)] 4 *na-ru-uq* [2)] *ar-ša-tum* [3)] *ší-na na-ru-uq* [4)] *ha-áš-lá-tum* [5)] 11 LÁ ¼ GÍN KÙ.BABBAR [6)] *ší-im-šu-nu* [7)] *áš-qú-ul* [8)] *iš-tù ha-mu-uš-tim* [9)] *ša En-na-nim* "[1-9)] 11'den ¼ *šeqel* eksik gümüş, 4 çuval buğday, 2 çuval bulgur'un fiyatı (olarak) tarttım. Ennānum'un *hamuštum*'luğundan (haftasından) (itibaren)."

Ušpita ve karısı Ušhata'nın borçlu, Dān-Aššur adlı Asurlu'nun alacaklı olduğu, henüz yayınlanmamış Kt z/t 14 numaralı borç senedinde de, bulgur'un

---

[177] Balkan, 1974: 38-39, n: 34.

[178] Balkan, a.g.m: 38-39.

[179] Balkan, a.g.m: 39, n: 34.

ṣimdum ile ölçüldüğü anlaşılmaktadır. Dān-Aššur'un gümüş ve tahıl alacağı olduğu, tahılın hasada girişte Dān-Aššur'un ölçme kabı ile ödeneceği, gümüşün ise bağ bozumunda verileceği kayıtlıdır. Tabletin ilgili satırları şöyledir: 1) 4 ½ ŠE^{um} KÙ.BABBAR 2) ŠÀ.BA 2 BANEŠ *mu-ha-lu hu-šu-lu-tum* 3) 1 BANEŠ *ar-ša-tum* 4) *i-ṣé-er Uš-pí-ta* 5) *ù Uš-ha-ta a-ša-tí-šu* 6) *Dan-^{d}A-šur i-šu* 7) *ú-ṭá-tám i-na* 8) *e-ra-áb ad-ri-im* 9) *i-na kà-ar-pì-tim* 10) *i-a-tim i-ma-du-du* 11) KÙ.BABBAR^{pì} *i-qí-tí-ip* 12) *ki-ra-nim i-ša-qu-lu*… "1-6) 4 ½ tahıl (ve) gümüş: (tahıl) içinden 2 *ṣimid muhālum*[180] (ve) bulgur, 1 *ṣimid* buğday, Uşpita ve karısı Uşhata üzerindedir. Dān-Aššur alacaklıdır. 7-12) Tahılı harmana girişte benim ölçü kabımla tartacaklar. Gümüşümü, bağ bozumunda tartacaklar…"

Bulgur, Kt g/k 18 numaralı[181] belgede de, arpa, yağ ve sözlüklerde baklagillerden bir sebze anlamı verilen *kiššanum/kiš(š)i/en(n)um* ile birlikte geçmektedir. Tabletin ilk satırları kırık olduğu için belgenin kimler arasında düzenlendiğini bilemiyoruz. Metnin ilgili satırları şöyledir: 9) 11 *na-ru-uq* 10) ŠE^{am} 6 *na-ru-uq* 11) *ha-áš-la-tim* 1 *na-ru-uq* 12) ŠE^{um} *kà-lu-ṣú-um* 13) 2 DUG Ì.GIŠ 1 *na-ru-uq* 14) *ki-ší-ni mì-ma* 15) *a-nim za-ar-a-am* 16) *i-na-dí-ú*… "9-16) 11 çuval arpa, 6 çuval bulgur, 1 çuval kurutulmuş arpa, 2 kap yağ (ve) 1 çuval *kišinnum*; bütün bunları saplarından ayrılmış (bir şekilde) bırakacaklar…"

Kültepe-Kaniš kazılarında ele geçen öğütme taşları, insanların tahılları ezerek bulgur ve un gibi besin maddeleri elde ettiklerini göstermektedir. Arkeolojik buluntularla birlikte, çivi yazılı belgeler de tahılların öğütülerek kullanıldığını ortaya

---

[180] *muhālum* CAD M/II, s: 172'de "anlamı bilinmeyen bir kelime" olarak geçmekle birlikte *muhālum*'un, kapta saklanan bir yiyecek olabileceği belirtilmektedir. CDA, s: 215'te de soru işareti ile birlikte "bir yiyecek" anlamı verilmektedir.

[181] Balkan, 1974: 39, n: 34.

koymaktadır. Bir Kültepe metninden öğrendiğimize göre, Anadolu'da öğütme işini bayanlar yapıyordu. Aššur-İddi(n), Aššur-nādā ve İlī-ālum arasındaki TC 3, 88 numaralı yazışmada, evlerin, kadın kölelerin ve kadın değirmencilerin satılmasından söz edilmektedir. Metinde "değirmenci, öğütücü" anlamında kullanılan kelime Akadca *ṭē'inum*'dur. Bu kelime, bildiğimiz kadarıyla şu ana kadar neşredilmiş Kültepe tabletlerinde ilk defa geçmektedir. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [4)] *i-na ba-áb ha-ra-ni-kà* [5)] *aq-bi*$_4$*-a-kum um-ma* [6)] *a-na-ku-ma ú-za-kà-ma* [7)] *a-ša-pá-ra-kum* [8)] *ú-za-ki-ma a-wa-at* [9)] DINGIR^{li} *da-na* [10)] *a-pu-tum i-na u*$_4$*-mì-*[*im*] [11)] *ša ṭup-pá-am ta-ša-*[*me-ú*] [12)] É^{tí} 2 GEME$_2$.Hİ^{tí}*-kà* [13)] *ki-lá-al-tí-ma* [14)] *ù ṭé-i-tí-in ki-lá-a*[*l*]*-tí-m*[*a*] [15)] *a-na ší-mì-im dí-na-ma* [16)] KÙ.BABBAR *šé-bi*$_4$*-lam ù* [17)] É^{tám} *ag-ra-ma* [18)] *ta-áš-ba*… "[4-7)] Senin yola çıkışında sana (şöyle) söyledim: Ben temize çıkacağım (iddialarım temize çıkacak) ve (sonra) sana yazacağım. [8-15)] (Şimdi) temize çıktım. Tanrının sözü güçlüdür (önemlidir). Günlerdir mektubu işitiyorum. Lütfen, (hem) evleri, hem senin iki bayan köleni, hem değirmenci (öğütücü) kızları sat. [16-18)] Gümüşü bana gönder ve (bir) ev kirala (ve) orada otur.…"

2.2.3. Bira ve Çeşitleri

Anadolu'da, tahıllardan özellikle arpadan elde edilen diğer bir ürün de biradır. Bira, Anadolu kaynaklarından çok daha öncesinde Mezopotamya belgelerinde kayıtlıdır. Bu belgelere göre, biranın ilk olarak Mezopotamya'da üretildiği anlaşılmaktadır. Mezopotamya'da yapılan kazılarda bulunan arkeolojik ve filolojik malzemeler, insanların günlük hayatta, bilhassa bayramlarda ve dînî törenlerde bol miktarda bira tükettiklerini ve birçok bira çeşidini de bildiklerini göstermektedir. Mezopotamya kaynaklarından, bilhassa Sumerce tabletlerde pek çok

bira isimleri kayıtlıdır. Tabletlerden anlaşıldığına göre bira, Sumer ülkesinde neredeyse su kadar çok tüketilen ve aynı zamanda kutsal sayılan bir içecekti. Biranın ilk olarak, Sumerler tarafından bulunduğu yönünde iddialar yer almaktadır. Ancak bu iddiaları kuvvetlendirecek yeterli kanıt yoktur. Biranın, Sumerler'den önce Mezopotamya'ya yerleşmiş halklar tarafından biliniyor olması da muhtemeldir.

Mezopotamya'da olduğu gibi Anadolu'da da en çok tüketilen içeceklerin başında bira gelmektedir. Kültepe metinlerinde, bira karşılığında Sumerce KAŠ ya da Akadca *šikarum* kullanılmaktadır. Bira, genellikle masraf listelerinde ve Asurlu tüccarlar arasındaki yazışmalarda, arpa, buğday, bira ekmeği (mayası), çimlendirilmiş arpa ve bira kâsesi ile birlikte geçmektedir.

Bira, bira ekmeği ve bira maltı için genellikle *šeqel* ve *uṭṭet* üzerinden ödeme yapılmaktadır. Bu ürünlerin *karpatum* kabı ve çuval ile ölçüldüğü anlaşılmaktadır. Henüz yayınlanmamış Kt 73/k 12 numaralı masraf listesinde, bira için yarım *šeqel* 7 1/3 *uṭṭet* gümüş ödendiği kayıtlıdır. Tabletin 7-8. satırları şöyledir: [7)]…1/2 GÍN 7 1/3 ŠE KÙ.BABBAR [8)] *a-na ší-ik-ri-im áš-qúl*… "[7-8)] …Yarım *šeqel* 7 1/3 *uṭṭet* gümüş, bira için tarttım…"

CCT 5, 30b numaralı masraf listesinde, bira ekmeği ve bira kâsesi için *šeqel* ve *uṭṭet* üzerinden değişen miktarlarda yapılan ödemeler kaydedilmiştir. Tablette şu satırları okuyoruz: [6)] 2/3 GÍN 16 ŠE [7)] *a-na ba-pì-ri-im a-dí-in*…[13)] 1/3 GÍN [14)] 15 ŠE *a-na ki-ri-im* [15)] 5/6 GÍN KÙ.BABBAR *a-na* 2 [16)] *ki-ra-tim áš-qúl* "[6-7)] 2/3 *šeqel* 16 *uṭṭet* bira ekmeği için verdim…[13-16)] 1/3 *šeqel* 15 *uṭṭet* bira kâsesi için, 5/6 *šeqel* gümüş 2 bira kâsesi için tarttım…"

Bir başka masraf listesi Kt 88/k 71 numaralı[182] belgede de, bira maltı ve bira ekmeği birlikte geçmektedir. Pek çok ürün için yapılan ödemelerin kaydedildiği tablette, *karpatum* kabı ile tartılan bira ekmeği ve bira maltı için *šeqel* üzerinden yapılan harcamalar verilmiştir. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [12)] 4 ½ GÍN *a-na* [13)] 2 *na-ru-uq ù* 1 DUG *bu-uq-lim áš-qúl* [14)] 4 GÍN *a-na* 2 *na-ru-uq ba-pí-ri-im* [15)] *áš-qúl*… " [12-15)] 4 ½ *šeqel*, 2 çuval ve 1 kap bira maltı için tarttım. 4 *šeqel*, 2 çuval bira ekmeği için tarttım…"

Bira ekmeği ve bira maltının birlikte kaydedildiği bir başka belge TC 3, 181 numaralı tablettir. Tablette, çuvallarla ve *karpatum* kabı ile ölçülen hububatların şahıslara dağıtımı kayda alınmıştır. Metnin tamamı şöyledir: [1)] 10 *na-ru-uq* GİG [2)] *a-lá-hi-num* GAL [3)] 6 *na-ru-uq še-um* [4)] Kİ *Da-la-áš ša-pì-ri-im* [5)] 2 *na-ru-uq še-um* [6)] *ùší-im* 7 *na-ru-uq* [7)] *še-im i-li-bi* [8)] *A-zu* IH.ME *ša A-na* [9)] 33 *na-ru-uq* [10)] *ù* 3 DUG ŠÀ.BA [11)] 10 *na-ru-uq* GİG [12)] Kİ *Ku-du-pí-iš* [13)] 1 *na-ru-uq ba-pí-ru-um* [14)] Kİ *Pè-ru-a Da-da-ni-a-i-im* [15)] 1 DUG *bu-uq-lúm* Kİ *Du-du* [16)] 1 *na-<ru-uq>* 3 DUG *bu-uq-lúm*[17)] 3 DUG *še-um* Kİ *me-er-e* [18)] *Zu-ur-zu-ur* 9 GÍN [19)] KÙ.Kİ *a-ša-at* GAL *sí-*[*sí-e*] [20)] 10 *na-ru-uq* [21)] *bu-uq-lúm me-at* 40 *ba-pì-ri* [22)] Kİ *Ku-ra ú A-šur*-DU_{10} [23)] *İ-ta-ma* Kİ GAL *sí-sí-e* "[1-8)] 10 çuval buğday, değirmenci başı;[?] 6 çuval hububat haberci Dalaš ile, 2 çuval hububat ve 7 çuval hububatın parası Anna rahibi Azu ile(dir). [9-15)] 33 çuval ve 3 kap, (bunun) içinden 10 çuval buğday Kudupiš ile(dir). 1 çuval bira ekmeği (mayası) Dadania'lı Peruwa ile(dir). 1 kap bira maltı Dudu ile(dir). [16-23)] 1 çuval, 3 kap bira maltı, 3 kap hububat, Zurzur'un oğulları ile(dir). 9 *šeqel* altın seyisler başı'nın eşi (iledir). 10 çuval bira maltı, 140 bira ekmeği Kura ve Aššur-ṭāb ile(dir). İtama, atlardan (sorumlu kişilerin) âmiri iledir."

[182] Albayrak, 2002: 1-10.

Kültepe tabletleri arasında, biranın geçtiği bazı metinler vardır ki, tezimizin ekmek ile ilgili bölümünde işlediğimiz, bağış belgeleri ya da bir hizmetin karşılığında verilen erzak dağıtımının kaydedildiği listeler görünümünde olduğunu söylediğimiz metinler gibi bir liste halinde düzenlenmiştir. Bu tür belgelerde bira, genellikle *silqum* "kesim için hayvan",[183] koyun, bira kâsesi, *turuhtānum* "bir kap"[184] ve *sikkum*[185] ile geçmektedir.

CCT 5, 33a numaralı metinde bira, Asurlu ve yerli şahıslara verilen bira kâsesi, koyun, kesim için hayvan ve *sikkum* olarak kayıtlı ürünlerle birlikte kaydedilmektedir. Tablet, şahıslara tahsis edilecek ürünlerin sıralandığı bir liste görünümündedir. Metnin ilgili satırları şöyledir. 1) 1 *sí-il*$_5$*-qám* 1 *ki-ra-am* 2) DİNGİR-*pì-lá-ah* / DUMU *A-šur-na-da* 3) *sí-il*$_5$*-qám* 20 *sí-ke-e* 4) *Ma-zi-lá-ša-ar* 2 *ší-ik-ra-t*[*im*] 5) *İr-ma-A-šùr* / *sí-il*$_5$*-qám* 6) 30 *sí-ke-e* 7) *ší-ik-ra-am* 8) *A-šur-mu-ta-bi*$_4$*-il*$_5$ 9) DUMU *Pu-šu-ke-en*$_6$ 10) 1 *sí-il*$_5$*-qám* 1 *ki-ra-am* 11) *A-zu-zu* DUMU *A-šur*-SIPA 12) 1 *sí-il*$_5$*-qám* 13) *ù tù-ru-ùh-ta-nam* 14) *ší-ik-ra-am* 15) *Pì-lá-ah-İštar* DUMU *A-šur*-SIPA… "1-7) Kesim için 1 hayvanı (ve) 1 bira kâsesini Aššur-nādā'nın oğlu İlī-Pilah; kesim için 1 hayvanı (ve) 20 *sikkum*'u Mazillašar; 2 birayı İrma-Aššur; kesim için 1 hayvanı (ve) 30 *sikkum*'u Mazillašar; 7-15) birayı Pūšu-kēn'in oğlu Aššur-muttabil; kesim için 1 hayvanı (ve) 1 bira kâsesini Aššur-rē'î'nin oğlu Azuzu; kesim için 1 hayvanı ve *turuhtānum* kabını, birayı, Aššur-rē'î'nin oğlu Pilah-İštar."

---

[183] *silqum*, CAD S, s: 267'de "bir koyun türü"; AHw, s: 1044 ve CDA, s: 323'te "kesim için hayvan"; olarak geçmektedir.

[184] *turuhtānum* için CAD T, s: 493'te soru işareti ile birlikte "bira için kap"; AHw, s: 1373' te soru işaretiyle "bir gıda"; CDA, s: 410'da "bira için kap" anlamları verilmektedir.

[185] *sikkum* A için, CAD S/I, s: 254'te ve CDA, s: 322'de "elbise parçası, kenarı"; *sikkum* B için, CAD, s: 255'de "anlamı bilinmeyen bir kelime"; AHw, s: 1042'de "(kumaş) kenarı" olarak geçmektedir.

Biranın kaydedildiği liste görünümündeki bir başka metin I 682'dir.[186] Bu belgede de bira, bira kâsesi ve *turuhtānum* kabı ile geçmektedir. Koyun ve gümüş de listeye dâhil edilmiştir. Tablette, adı geçen ürünlerin Asurlu ve yerli şahıslara dağıtımı konu edilmiştir. Metnin tamamı şöyledir: 1) *sí-il*$_5$*-qám ú* KAŠ 2) *Ma-zi-lá-šar Hu-ra-ṣa-num* 3) *ki-ra-am Šu-İštar* 4) *tù-ru-ùh-ta-nam* KAŠ 5) [*H*]*a-pu-wa-lá ki-ra-am* 10 NİNDA 6) *Šu-Be-lúm ki-ra-am* 7) *Šu-Ku-bu-um sí-il*$_5$*-qám* 8) *ki-ra-am Puzur*$_4$*-İštar* 9) *ki-ra-am* ^{d}UTU-*ba-ni* 10) *ki-ra-am Puzur*$_4$-SA.TU 11) *ki-ra-am* 1 ½ GÍN KÙ.BABBAR 12) *Puzur*$_4$*-A-šur* 2 GÍN KÙ.BABBAR 13) *Ú-ṣú-ur-ša-A-šùr* 14) 10 GÍN KÙ.BABBAR *A-lá-hu-um* 15) 2 GÍN KÙ.BABBAR *A-šur-ma-lik* 16) 2 GÍN KÙ.BABBAR *E-lá-ma* 17) 1 GÍN KÙ.BABBAR *A-šur-i-dí* 18) *sí-il*$_5$*-qám tù-ru-ùh-ta-num* 19) KAŠ *Ú-ṣú-ur-ša-İštar* 20) 1 GÍN KÙ.BABBAR *E-me-me* 21) *ki-ra-am A-šur-ta-ak-lá-ku* 22) *ki-ra-am En-na-num* 23) 1 GÍN *İ-tur*$_4$-DİNGİR 1 GÍN KÙ.BABBAR 24) *A-šur-i-mì-tí ki-ra-am* 25) *Sú-sà-a ki-ra-am* 26) ^{d}*En-líl-ba-ni* 1 ½ GÍN KÙ.BABBAR 27) *İ-dí-a-bu-um* ½ GÍN KÙ.BABBAR 28) *Šu-Be-lúm* 1 UDU / *A-lu* DUMU *A-du-du* 29) 1 UDU *Ga-al-ga-li-a* 30) 2 GÍN KÙ.BABBAR *Pu-šu-ke-en*$_6$ "1-10) Kesim için hayvan ve bira Mazillašar (ve) Huraṣānum; bira kâsesini Šū-İštar; *turuhtānum* kabını (ve) birayı Happuwala; bira kâsesini (ve) 10 ekmeği Šū-Bēlum; bira kâsesini Šū-Kūbum; kesim için hayvanı (ve) bira kâsesini Puzur-İštar; bira kâsesini Šamaš-bāni; bira kasesini Puzur-šadû; 11-23) bira kâsesini (ve) 1 ½ *šeqel* gümüş Puzur-Aššur; 2 *šeqel* gümüş Uṣur-ša-Aššur; 10 *šeqel* gümüş Alāhum; 2 *šeqel* gümüş Aššur-malik; 2 *šeqel* gümüş Elamma; 1 *šeqel* gümüş Aššur-İddi(n); kesim için hayvan (ve) *turuhtānum* kabı, bira, Uṣur-ša-İštar; 1 *šeqel* gümüşü Ememe; bira kâsesini Aššur-taklāku; bira kâsesini Ennānum; 23-30) 1 *šeqel* İtūr-ilī; 1 *šeqel* gümüş

[186] Hecker-Kryszat-Matouš, 1998: 265-266.

Aššur-imittī; bira kâsesini Susāya; bira kasesini Enlil-bāni; 1 ½ *šeqel* gümüş, İddi(n)-abum; ½ *šeqel* gümüşü Šū-Bēlum; 1 koyun Adudu'nun oğlu Alu; 1 koyun Galgallīya; 2 *šeqel* gümüş Pūšu-kēn."

Kültepe metinlerine göre, bildiğimiz kadarıyla Anadolu'da bira ekmeği (mayası) yapımı ile uğraşan kişiler hep Asurlu bayanlardı. İlabrat-bāni'nin, Hanana ve Uṣur-ša-Aššur'a yazdığı AKT 2, 26 numaralı[187] mektupta, satın alınan arpanın bira ekmeği yapılması için Tariš-mātum adlı Asurlu bayana verilmesi istenmektedir. Tabletin ilgili satırları şöyledir: 13) URUDU [*ku-nu*]-*ki-a šu-ma a-na* 14) KÙ.BABBAR [*dí*]-*na-šu-ma a-na* 15) *Ta-ri-iš-ma-tim dí-na-šu-ma* 16) *a-na ma-lá té-er-tí-a še-am* 17) *lu ta-áš-a-ma bu-uq-lam* 18) *ù ba-pí-ra-am-ma té-pu-uš* 19) KÙ.BABBAR *ma-lá ta-dá-na-ší-<ú>-ni* 20) *té-er-ta-ku-nu li-li-kam* 21) *a-na Ú-ṣur-ša-Ištar qí-bi$_4$-ma* 22) *šu-ma Ha-na-na lá-šu-ú* 23) *<šé'>-um a-ta-ma dí-šu-ma* 24) *té-er-ta-kà* 25) *li-li-kam*… "13-18) Benim mührümle (gelen) bakırı, eğer paraya çevirirseniz onu Tariš-mātum'a veriniz ve emrim gereğince arpayı satın alınız ki, o kadın çimlendirilmiş arpayı ve bira ekmeğini yapacak. 19-25) Parayı o kadına vereceğimize göre haberiniz bana gelsin. Uṣur-ša-İštar'a söyle, eğer Hanana orada yoksa arpayı sen (alıp) ona ver ve haberin bana gelsin…"

Biracılıkla uğraşan bir diğer Asurlu bayan Akadia'dır. Kt n/k 1372 numaralı[188] mektupta, Akadia'nın depo ettiği tahılları daha sonra bira ekmeği yapmak için kullandığı anlaşılmaktadır. Metnin ilgili satırlarında şu ifadeleri okuyoruz: 12) *še-am ki-lá áš-pu-uk-ma*…16) *a-na ú-ṭí-tim* 17) *lá id-mì-iq ù ša i-ba-ší-ú* 18) *šé-um lá da-mì-iq*… 21) *a-ba-pì-ri-im* 22) *ša ta-áš-pu-ra-ni še-um* 23) *lá da-mi-iq la e-pá-áš* 24) *i-na da-ma-aq ša-tim* 25) *e-pá-áš* "12) Bütün arpayı depo ettim…

[187] Bilgiç-Bayram, 1995: 50-51.

[188] Metnin ilgili satırları Günbattı, 1994: 197'de işlenmiştir.

16-18) Tahıl iyi değildir ve eldeki arpa iyi değildir…21-25) Bira ekmeği için bana gönderdiğin arpa iyi değildir, (onu) kullanmayacağım. Yılın iyi zamanında yapacağım."

Bira ekmeği yapımıyla ilgilenen bir başka bayan, Asurlu Tarām-Kūbi'dir. Tarām-Kūbi, kocası İnnāya'ya yazdığı CCT 3, 25 numaralı mektupta, hazırladığı bira ekmeğinin zamanının geçtiğini, yani ekşidiğini söylemektedir. Tabletin ilgili satırları şöyledir: 14) *ú-ṭá-tám a-pá-ni-kà li-iš-pu=ku-ni-kum* 15) *ba-pí-ra-am ša e-pu-ša-ku-ni* 16) *il*$_5$*-té-be-er*… "14-16) Tahılı, senin önüne (İnnāya'ya) yığsınlar, sana yaptığım (hazırladığım) bira ekmeğinin zamanı geçmiştir..."

Metinlerde görüldüğü üzere, bira ekmeği ile ilgili olarak hep Asurlu bayanların zikredilmesi, Mezopotamya'da olduğu gibi Anadolu'da da biracılığın daha çok kadınlar tarafından meslek olarak benimsendiğini akla getirmektedir. Mezopotamya'da, insanların bira yapımı konusunda oldukça ilerlemiş olduklarını biliyoruz. Hammurabi kanunlarının ilgili maddelerinde de,[189] biracılıkla uğraşan kişiler olarak hep bayanlardan bahsedilmesi, Mezopotamya'da bira üretimiyle kadınların meşgul olduklarının bir göstergesidir. Dolayısıyla, Asurlu bayanların Anadolu'ya yerleştiklerinde de bira üretimiyle ilgilenmeye devam ettiklerini söyleyebiliriz. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, şu ana kadar ele geçen tabletlerde, bildiğimiz kadarıyla, bira yapımı ile ilgili olarak yerli bayan isimlerine rastlanmamıştır. Elbette bu durum yerli halkın bira yapımını bilmediği anlamına gelmez. Bira, herkesin kendi evinde yapabildiği, ticarî gelir sağlamaya yönelik olarak üretilmediğinden, ticaretle uğraşan az sayıdaki yerli tüccarlar dışında, yerliler belgelerinde, bira yapımı konusuna fazla değinmemişlerdir. Tabletlerde, bira yapımı

[189] 108, 109 ve 111. maddeler.

ile ilgili olarak hep Asurlu isimlerin zikredilmesinin sebebi, yerlilerin aksine, biranın Asurlu tüccarlar için ticarî mal olarak görülmesi ve bu sebeple de belgelerinde bira ticaretine yer vermeleri ile açıklanabilir.

Anadolu'da birçok bira çeşidinin üretildiğini yine Kültepe tabletlerinden öğreniyoruz. Sadece birkaç tablette kayıtlı bu bira çeşitleri; *marnuātum*-birası,[190] *mazītum*-birası[191] ve *tabalātum*-birasıdır.[192]

Bu üç bira türü, KTH 35 numaralı[193] belgede *karpatum* kabı ile ölçülerek verilmektedir. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [8)] 2 DUG *ma-zi-tám i-dí-nu* [9)] 1 DUG *a-na ma-ar-nu-a-tim* [10)] 2 DUG *ta-ba-lá-tim* [11)] *i-dí-nu*…[18)] 3 DUG *ta-ba-lá-tim* [19)] *i-dí-nu* … "[8-11)] 2 kap *mazītum* birası, 1 kap *marnuātum*-birası, 2 kap *tabalātum*-birası verdiler…[18-19)] 3 kap *tabalātum*-birası verdiler…"

CCT 5, 33a numaralı belgede de, Šalim-ahum için ayrılan ürünler arasında *mazītum*-birası ve *tabalātum*-birası da kayıtlıdır. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [18)] *ší-ik-ra-am* [19)] *sí-ku-ú mì-iš-lu-um* [20)] *ma-zi-tum* [21)] *mì-iš-lu-um* [22)] *ta-ba-lá-tum* [23)] *En-um-A-šur* [24)] DUMU *Šál-mì-hi-im* "[18-24)] Kesim için (bir) hayvan, *sikkum* (ve) yarısı *mazītum*-birası yarısı *tabalātum*-birası Šalim-ahum (içindir)."

Bira çeşitlerinin kaydedildiği bir diğer belge POAT 38'dir.[194] Metinde, 2 kap *mazītum*-birası ve 1 *šaršarānum* kabı ile ölçülmüş *marnuātum*-birasından bahsedilmektedir. Tabletin ilgili satırlarında şunları okuyoruz: [8)] 2 DUG [9)] *ša ma-zi-*

---

[190] CAD M/I, s: 284'te "arpadan yapılan bir tür bira"; AHw, s: 612'de arpa ile ilgili bir tür hamur tatlısı; CDA, s: 198'de "nişastalı bir yiyecek" anlamı verilmektedir.

[191] CAD M/I, s: 439'da "birayı niteleyen bir kelime"; AHw, s: 637'de "ucuz bira"; CDA, s: 205'de "ucuz bira" olarak geçmektedir.

[192] CAD T, s: 10'da "bir yiyecek"; AHw, s: 1296'da "iyi bir bira" ; CDA, s: 392'de "iyi kalitede bir bira" anlamı verilmektedir.

[193] J. Lewy, 1930: 45-46.

[194] Gwaltney, 1983: 93-94.

tim… [14)] 1 DUG *ša-ar-ša-ra-nam* [15)] *a-ma-ar-nu-a-tim* [16)] *i-dí-nu*… “[8-9)] 2 kap *mazītum*-birası (ve) [14-16)] 1 *šaršarānum* kabı ile (ölçülmüş) *marnuātum*-birası için verdiler…”

Kısa bir not niteliğindeki I 592 numaralı[195] belgede de, ekmek ile birlikte *mazītum*-birasının da şahıslara dağıtımı görülmektedir. Tabletin ilgili satırlarında şunları okuyoruz: [1)] 2 *me-at* NİNDA *ma-zi-*[*tám*] [2)] *Šu-İštar* DUMU *Ma-ṣí-*[*ì-lí*] [3)] 1 *me-at* NİNDA *ma-zi-tám* [4)] *Šu-Sú-en*$_6$ ŠEŠ-*šu* [5)] 1 *me-at* NİNDA *ma-zi-tám* [6)] *A-šur-na-da* DUMU [7)] *A-mur-İštar* 70 NİNDA [8)] *ú* 2 *ki-ra-tim* [9)] *Pé-ru-wa* “[1-9)] 200 ekmek (ve) *mazītum*-birası, Maṣi-ilī’nin oğlu Šū-İštar, 100 ekmek (ve) *mazītum*-birası, onun kardeşi Šū-Su’en; 100 ekmek (ve) *mazītum*-birası Amur-İštar’ın oğlu Aššur-nādā; 70 ekmek ve 2 bira kâsesi Peruwa (içindir).”

BIN 4, 157 numaralı masraf listesinde de, *marnuātum*-birasının hazırlanırken kaynatıldığını anlıyoruz. Metnin ilgili satırları şöyledir: [37)] ¼ GÍN *a-na šu-ru-up-tim* [38)] *i-nu-mì ma-ar-nu-a-tám* [39)] *nu-ša-áb-ší-lu áš-qúl*… “[37-39)] ¼ *šeqel marnuātum*-birasını pişirirken yakacak için tarttım. Biranın hazırlanma aşamasında kaynatılma işleminden geçirildiği, bir masraf listesi olan TC 2, 53’de de kayıtlıdır. Metnin ilgili satırları şöyledir: [10′] ½ GÍN 15 ŠE [11′] *a-šu-ru-up-tí i-nu-mì ki-ra-tí* [12′] *ib-lu-lu-ni* “[10-12′] ½ *šeqel* 15 *uṭṭet* gümüşü, bira kaynatılırken (gerekli olan) yakacak için (tarttım).”

Bira çeşitlerinden *tabalātum*-birasının hazırlanma aşamasında da temel malzeme olarak buğday’ın kullanıldığını anlıyoruz. CCT 6, 40a numaralı metnin ilgili satırları şöyledir: [1)] 5 *na-ru-uq* [2)] *ar-ša-tim a-n*[*a*] [3)] *Lu-zi-na* 4 *na-ru-u*[*q*] [4)] *ar-ša-tim* [5)] *a-ta-ba-lá-tim i-dí-nu* [6)] 2 *na-ru-uq* [7)] *ar-ša-tim* [8)] *a-na ta-ba-lá-tim* [9)] 5 *na-*

[195] Hecker-Kryszat-Matouš, 1998: 179.

ru-uq [10)] *še-am a-na* [11)] DU_{10}-*ṣí-lá-A-šùr* [“1-5)] 5 çuval buğday Luzina için, 4 çuval buğday *tabalātum*-birası için verdiler. [6-11)] 2 çuval buğday *tabalātum*-birası için, 5 çuval arpayı Ṭāb-ṣilla-Aššur’a (verdiler).”

tabalātum-birası hazırlanırken buğday’ın yanında un da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kısa bir not niteliğindeki VAT 13517 numaralı belgede kayıtlı “*qēmam ša tabalātim*” “*tabalātum*-birası için un” ifadesi, biraların yapımında ağırlıklı olarak tahıl ve tahıl ürünlerinin kullanıldığını göstermektedir.

2.3. KÜLTEPE TABLETLERİNDE GEÇEN SEBZE İSİMLERİ

2.3.1. Soğan: *šumkūm*

Kültepe tabletleri arasında, sebze isimlerinin kaydedildiği metin sayısı fazla değildir. Bu metinlerde de en çok adı geçen sebze, soğandır. Eski Asurca metinlerde Akadca *šum/nkūm* değeriyle geçen soğan, Kültepe metinlerinden çok daha öncesinde Mezopotamya kaynaklarında görülmektedir. Soğan, Sargon Dönemi (M.Ö ±2334-2279) ile III. Ur Devri’nde (M.Ö ± 2060-1960) SUM yazılışıyla yaygın olarak biliniyordu.[196] Bu devirlerde,“SUM.BABBAR” “açık renkli soğanlar”, “SUM.GUD” “ilkbahar soğanı”, “SUM.KUR” “dağ soğanı”, “SUM.^{d}UTU” “yaz soğanı” gibi pek çok soğan çeşitleri vardı.[197]

Soğan, daha çok kervan yolculuğu boyunca yapılan harcamaların kaydedildiği masraf listelerinde geçmekte, *karpatum* kabı ve çuval ile ölçüldüğü anlaşılmaktadır. Metinlerinde soğan için yapılan ödemelerin çoğunlukla *šeqel* üzerinden olduğu ve fiyatların düşük tutulduğu görülmektedir.

---

[196] Donbaz, 1999: 149.

[197] Donbaz, a.g.m:149-150.

I 429 numaralı[198] masraf listesinde, 2 kap soğan için 1,5 *šeqel* gümüş ödendiği görülmektedir. Metnin 10. satırında şunları okuyoruz: [10)] 2 DUG *šu-um-ku* 1 ½ GÍN KÙ.BABBAR / *ší-im-šu-nu*… "[10)] 1 ½ *šeqel* gümüş, 2 kap soğanın fiyatıdır…"

Bir başka masraf listesi Kt 88/k 71'de[199] soğan için, 1/3 *šeqel* ödenmiştir. Metnin ilgili satırları şöyledir: [34)] 1/3 GÍN *a-na šu-um-ki* [35)] *áš-qúl*… "[34-35)] 1/3 *šeqel*, soğan için tarttım…"

KTS 1, 52a numaralı belgede, soğan ve ekmek için yarım *šeqel* ödendiği anlaşılmaktadır. Metnin ilgili satırlarında şu ifadeler geçmektedir: [20)] ½ GÍN *a-na šu-um-ki ù* NİNDA…[22)] *ša-qú-ul*… "[20)] Yarım *šeqel* soğan ve ekmek için [22)] tartılmıştır…"

BIN 4, 162'de de, 2 kap soğanın fiyatı olarak 1,5 *šeqel* gümüş verildiği görülmektedir. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [13)]… 2 *kà-ar-pì-im* [14)] *šu-um-ke* 1 ½ GÍN KÙ.BABBAR *ší-im-šu-nu*… "[13-14)]…2 kap soğanın fiyatı 1 1/2 *šeqel* gümüştür…"

Soğan üretimi ve ticareti yerlilerin kontrolündeydi. Soğan, ticarî bir ürün olarak da alım-satımı yapılan bir sebzeydi. Yerliler arasında düzenlenmiş, çeşitli miktarlardaki soğanların paylaşımıyla ilgili bilgilerin kaydedildiği, Kt 89/k 367 numaralı[200] belgede, çuvallarla satın alınan soğanların kişiler arasında paylaşımı kayıtlıdır. Metnin devamında, yeni hasat edilmiş soğanların bahçıvan başı Hadiani'den alındığı söylenmektedir. Metnin ilgili satıları şöyledir: [1)] 2 *na-ru-uq šu-um-ki* [2)] 8 *na-ru-uq šu-um-ku-ma* [3)] 4 *na-ru-uq šu-um-ku* [4)] *ša* 1 ½ *ma-na*

[198] Hecker-Kryszat-Matouš, 1998: 10-14.

[199] Albayrak, 2002:1-10.

[200] Donbaz, 1999: 150-153.

KÙ.BABBAR *šu-um-ku* [5)] *iš-tù Ta-ba-ar-ri-iš ni-il$_5$-qi* [6)] 20 *na-ru-uq šu-um-ku iš-tù* [7)] *A-li-li ša ṣú-ba-te ni-zu-a-az* [8)] 3 *na-ru-uq šu-um-ki* [9)] 3[?] *na-ru-uq za-ar-ú iš-tù* [10)] *Tu-ut-ha-li-a ni-zu-a-az* [11)] *iš-tù Bu-ru-a-áš-na* 4 *na-ru-uq* [12)] *šu-um-ki ú a-ha-am-ma* [13)] *šu-um-ki e-šu-tí ša* 9 GÍN KÙ.BABBAR [14)] *Tù-ut-ha-li-a ú a-na-ku* [15)] *ni-zu-zu-nu*… "[1-4)] 2 çuval soğan, 8 çuval soğan ve 1 ½ *mina* gümüş (fiyatındaki) 4 çuval soğan. [4-5)] Soğanları, Tabarriš ile aldık. [6-10)] 20 çuval soğanı, kumaşların (fiyatına karşılık) Alili ile paylaşacağız. 3 çuval soğanı, 3[?] çuval (soğan)-tohumunu Tuthalia ile paylaşacağız. [11-15)] Buruašna ile 4 çuval soğanı, ek olarak, 9 *šeqel* gümüş (fiyatındaki) yeni (hasat edilmiş) soğanları, Tuthalia ve ben paylaştık…"

Soğanların, 14-20 çuval gibi büyük rakamlarla satın alınması, çok tüketildiğinin ve aynı zamanda soğanın, ekonomik değeri olan bir besin maddesi olduğunu göstermektedir.

Şu ana kadar neşredilmiş Kültepe tabletleri arasında, Anadolu'da ekimi yapılan soğan çeşitleri ile ilgili olarak tek bir belge bulunmaktadır. Sözlüklerde (CAD Š/II, s: 204; AHw, s: 1261; CDA, s: 380) "bir soğan türü" anlamı verilen ve Eski Babil ile Mari metinlerinden[201] bilinen *šuhu/atinnum* (cinsi) bir soğan, OIP 27, 6'da[202] geçmektedir. Metnin 13-14. satırlarında şunları okuyoruz: [13)] *šu-u*[*m*]*-ki ú šu-hu-*[*t*]*í=ni* [14)] [*šé-b*]*i*$_4$*-lam*… "[13-14)] Soğanları ve *šuhu/atinnum* (cinsi) soğanı bana [gön]der…"

Orta Anadolu'nun iklimi, soğan yetiştiriciliği için elverişli olduğundan, o çağlarda, muhtemelen yeşil soğan, kuru soğan ve yabanî soğan gibi birçok soğan türü yetiştiriliyordu. Ancak, bahsettiğimiz üzere şimdilik sadece *šuhu/atinnum* cinsi

[201] YOS 2,103: 40; VAS 16, 92: 7,10; TCL 17, 61: 33; YOS 12, 182: 4; ARMT 12, 734: 2; JCS 34, 160: 6.

[202] Gelb, 1935: 27-28.

soğanın üretildiğini biliyoruz. Bu soğan türünün özellikleri de ne yazık ki, tablette kaydedilmemiştir.

2.3.2.Baklagillerden Bir Sebze: *kiššanum/ kiš(š)i/en(n)um*

Kültepe metinlerinde geçen diğer bir sebze, sözlüklerde (CAD K, s: 456; AHw, s: 492; CDA, s: 162) "baklagillerden bir bitki, sebze" anlamı verilen *kiššanum/kiš(š)i/en(n)um*'dur. Anlamı henüz netlik kazanmamış bu kelime için A.M. Ulshöfer,[203] fasülye; K. Balkan ise soru işareti ile "mercimek" anlamı vermektedir.[204]

kiššanum/kiš(š)i/en(n)um'un, Kültepe metinlerinde çok az geçmesi ve geçtiği metinlerde de bu sebze ile ilgili açıklayıcı bilgilerin bulunmaması sebebiyle, *kiššanum/kiš(š)i/en(n)um* ile, baklagillerden hangi sebzenin kastedildiğini çok iyi bilemiyoruz. Ancak, Kt g/k 18 numaralı[205] belgede, arpa ve bulgur ile 1 çuval *kiššanum/kiš(š)i/en(n)um*'un da saplarından ayrılmış bir şekilde verildiğinden söz edilmesi, bu kelimenin sözlük anlamı da dikkate alındığında, *kiššanum/kiš(š)i/en(n)um*'un fasülye, bezelye, bakla gibi bir sebze olabileceği fikrini kuvvetlendirmektedir. Kt g/k 18 numaralı tabletin ilgili satırlarında şunları okuyoruz: 9) 11 *na-ru-uq* 10) ŠE^{am} 6 *na-ru-uq* 11) *ha-áš-la-tim* 12) ŠE^{um} *kà-lu-ṣú-um* 13) 2 DUG Ì.GÌŠ 1 *na-ru-uq* 14) *ki-ší-ni mì-ma* 15) *a-nim za-ar-a-am* 16) *i-na-dí-ú*…" "9-12) 11 çuval arpayı, 6 çuval bulguru, kurutulmuş arpayı, 13-16) 2 kap yağ (ve) 1 çuval *kišinnum*'u, bütün bunları saplarından ayrılmış (bir şekilde) bırakacaklar…"

Çuval ile tartıldığı anlaşılan *kiššanum/kiš(š)i/en(n)um* için küçük miktarlarda ödeme yapıldığı anlaşılmaktadır. TC 3, 176 numaralı masraf listesinde, *kiššanum/*

---

[203] Ulshöfer, 1995: 237.

[204] Balkan, 1974: 39, n: 34.

[205] Balkan, a.g.m: 39, n: 34.

kiš(š)i/*en*(*n*)*um* için 5 *šeqel* ödenmiştir. Tabletin ilgili satırlarında şunlar kayıtlıdır: [15)] 5 GÍN *ki-ší-ni*… [18)] *i-dí-nu-um*… "[15)] 5 *šeqel kišinnum* (için)...[20)] verdiler…"

Kt o/k 70 numaralı[206] belgede de, *kiššanum/kiš(š)i*/*en*(*n*)*um* için 1 *mina* bakır tartıldığı anlaşılmaktadır. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [19)] 1 *ma-na* URUDU *a-na ki-ša-nim* [20)] *áš-qúl* "[19-20)] 1 *mina* bakır *kiššanum* için tarttım."

2.4. M.Ö. II. BİNDE ANADOLU'DA MEYVE YETİŞTİRİCİLİĞİ

Kültepe kazılarında ortaya çıkarılan arkeolojik malzemeler ve çivi yazılı tabletler, Anadolu'da tahıl tarımı yanında meyve yetiştiriciliğinin de yaygın olarak yapıldığını göstermektedir. Kaniš *kārum*'u kazılarında, özellikle II. katta ve her evde en çok kullanılan kaplardan birinin meyvelikler olduğu anlaşılmıştır.[207] Meyveliklerin kulplu, kulpsuz ve çan biçimli olanları vardır. Meyvelikler monokrom ve polikrom olup, bazılarının üzerlerinde antilop, kartal ve kuş figürleri bulunmaktadır.[208]

Kültepe metinlerinde meyve isimleri sebze isimlerine göre daha sık geçmektedir. Tabletlere göre, Eski Anadolu'da yetiştiriciliği yapılan meyveler arasında ilk sırayı üzüm almaktadır. Üzümün yanında incir, nar ve meşe palamudu da Kültepe tabletlerinde geçen diğer meyvelerdi. Anadolu'da bilinen meyveler elbette bunlarla sınırlı değildi. Hititçe belgelerden öğrendiğimize göre elma, hurma, kayısı, alıç, muşmula ve kiraz da yetiştiriciliği yapılan meyvelerdi.

---

[206] Öz-Albayrak, 2005: 22-24.

[207] T. Özgüç, 1986: 52.

[208] T. Özgüç, a.g.e: 52, 56.

2.4.1. Üzüm Yetiştiriciliği ve Bağcılık

Anadolu'da yetiştirilen meyvelerin başında üzüm gelmektedir. Kültepe tabletlerinde, üzüm, asma ve aynı zamanda şarap anlamlarında Akadca *ki/arānum,* Sumerce GEŠTİN kullanılmaktadır. Bu kelimenin geçtiği metinlerde üzümden çok, şarap anlamı tercih edilmiştir.

Şarap, Anadolu insanı için sıradan bir içecek değildi. Bir metinde[209] kayıtlı "GAL *karānim*" "şarap (üretiminden sorumlu kişilerin) âmiri" unvanı, şarabın hazırlanması ve sunulması gibi birtakım işlemlerden sorumlu kişilerin olduğunu ve bunun bir meslek olarak yapıldığını göstermektedir ki, bu durum şaraba verilen önemin bir işaretidir. Muhtemelen bu kişiler, kral yemeklerinde veya tanrılar için yapılan bayram törenlerinde/festivallerde, şarap sunan ve sarayın ihtiyacı olan şarabın hazırlanmasından sorumlu kişilerdi.

Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde Anadolu'da üzüm yetiştiriciliği en önemli tarım faaliyetlerinden biriydi. Masraf listelerine ve mektup niteliğindeki[210] belgelere de konu olan üzüm/şarap, daha çok "*ina /ana/ warki qitip ki/arānim*" "bağ bozumunda/bağ bozumuna kadar/bağ bozumundan sonra" kalıbında, borcun ödeneceği zamanı belirtmek amacıyla, yerliler arasında düzenlenen borç senetlerinin pekçoğunda zirai tâbir olarak tarihlemede kullanılmaktadır. Üzüm üretimine bağlı

---

[209] Henüz neşredilmemiş Kt 93/k 946 numaralı belgenin zarfında şunları okuyoruz: [1)] KİŠİB *Ši-im-nu-ma-an* GAL *kà-ra-nim*… "[1)] Şarap (üretiminden sorumlu kişilerin âmiri) Šimnuman'ın mührü…"

[210] Tuhpia rubā'um'undan, tüccar İtūr-ilī'ye hitaben yazılmış Kt 85/k 27 numaralı mektupta kral, kendisine *erbum* olarak tüccarların getirdiği kumaşların bedelini ödediğinden bahsettikten sonra, İtūr-ilī'nin kendisine yolladığı *erbum*'un karşılığı olarak 2 tulum şarap gönderdiğini ve İtūr-ilī'nin saraydan alacağının kalmadığını ifade etmektedir. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [17)] *a-na er-bi$_4$-im ša tù-šé-bi$_4$-lá-ni* [18)] 2 *zi-qú-qá-tim ša* DUG [19)] *ki-ra-na-am er-bi$_4$* [20)] *A-mu-na-ni na-áš-a-kum*… "[17-20)] Bana gönderdiğin *erbum* için, benim *erbum*'um'un (karşılığı olan) 2 tulum şarabı Amunani sana getirmektedir…" (Günbattı, 1999b: 75-79).

olarak bağcılığın yaygınlaştığı ve bu tarım faaliyetinin, insanların ticarî ve sosyal hayatında önemli etkilere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

"*ina /ana/ warki qitip ki/arānim*" "bağ bozumunda/bağ bozumuna kadar/bağ bozumundan sonra" tâbiri, metinlerde çok sık geçtiği için burada birkaç metin yerinden örnek vereceğiz.

Yerliler arasında düzenlenmiş BIN 4, 186 numaralı borç senedinde, Nunu, Nanāya ve Zuhuzāya'nın 1/3 *mina* 2 ½ *šeqel* gümüşü Tatāya'ya borçlu olduğu, borcun bağ bozumunda ödeneceği kayıtlıdır. Metnin ilgili satırları şöyledir: [1)] 1/3 *ma-na* 2 ½ GÍN [2)] KÙ.BABBAR *i-ṣé-er* [3)] *Nu-ú-nu-ú Na-na-a* [4)] *ú Zu-hu-za-a* [5)] *Ta-ta-a i-šu* [6)] *i-qí-tí-ip* [7)] *kà-ra-nim* [8)] *i-ša-qú-lu*… "[1-8)] 1/3 *mina* 2 ½ *šeqel* gümüş, Nunu, Nanāya ve Zuhuzāya üzerindedir. Tatāya alacaklıdır. Bağ bozumunda tartacaklar (ödeyecekler)…"

Yine yerliler arasında düzenlenen I 584 numaralı[211] belgede de, 6 *šeqel liti* (cinsi) gümüşün faizi olarak ödenecek arpa ve buğdayın, bağ bozumuna kadar verileceği kayıtlıdır. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [1)] 6 GÍN KÚ.BABBAR *li-tí* [2)] *i-ṣé-er* [3)] *Ša-ší-a ù* [4)] *Ša-áš-ni-na* [5)] *Ni-ma-ah-šu-ša-ar* [6)] *tí-šu a-na qí-tí-ip* [7)] *ki-ra-nim* [8)] *na-ru-uq ú* 2 BANEŠ *še-am* [9)] 1/3 BANEŠ *ar-ša-tim* [10)] *ṣí-ba-at* [11)] KÙ.BABBAR *i-du-nu*… "[1-10)] 6 *šeqel liti* (cinsi) gümüş, Šašia ve Šašnina üzerindedir. Nimahšušar alacaklıdır. Çuval (içindeki tahılı) ve 2 *ṣimid* arpayı, 1/3 *ṣimid* buğdayı, gümüşün faizi olarak bağ bozumuna kadar verecekler…"

ina qitip ki/arānim tâbirinin vadelemede kullanıldığı bir diğer belge, ICK 3, 31a numaralı metindir. Borç olarak verildiği anlaşılan 1 *mina* 15 *šeqel* gümüş, 7 çuval arpa ve 3 çuval buğday'ın, bağ bozumunda ödeneceği belirtilmektedir.

---

[211] Hecker-Kryszat-Matouš, 1998: 173.

Tabletin ilgili satırları şöyledir: [1)] 1 *ma-na* 15 GÍN KÙ.BABBAR [2)] 7 *na-ru-uq še-um* [3)] 3 *na-ru-uq* [4)] *ar-ša-tim* [5)] *i-ṣé-er Za-hu-da-šu* [6)] *ú Ší-ni-il$_5$-kà* [7)] *a-ší-tí-šu E-ni-iš-ru* [8)] *ú Ta-mu-ri-a* [9)] *i-šu-ú* [10)] *A-ta-ah-šu* [11)] *qá-ta-tù* [12)] *i-na qí-tí-ip* [13)] *ki-ra-nim* [14)] KÙ.BABBAR *i-ša-qú-lu*… "[1-9)] 1 *mina* 15 *šeqel* gümüş, 7 çuval arpa, 3 çuval buğday, Zahudašu ve karısı Šinilka üzerindedir. Enišru ve Tamuria alacaklıdır. Atahšu kefildir. Bağ bozumunda gümüşü ödeyecekler…"

Tarım ve hayvancılık yaparak geçimini sağlayan yerli halk için önemli bir tarım faaliyeti olan bağcılığın, insanların sosyal ve ekonomik hayatlarını şekillendirdiği ve Anadolu'da bir kültür olarak benimsendiği anlaşılmaktadır.

Anadolu'da bağcılığın gelişmişliğine bağlı olarak şarap üretiminin yaygın olarak yapıldığı merkezler vardı. Kültepe tabletlerinde bu konuda doğrudan bilgi veren tablet bulunmasa da, metinlerde satır aralarında geçen ifadeler, Anadolu'daki şarap üretim merkezleri hakkında fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır. Bu metinlerden, Asurlu tüccarlar arasındaki Kt a/k 345 numaralı[212] mektuplaşmaya göre, Anadolu'daki şarap üretim merkezlerinden birisi Tegarama şehridir. Tablette, Aššur-emūqi, Asānum'a x+7 litre şarap ve 1 litre Tegarama şarabının gönderildiğinden bahsetmektedir. Metnin ilgili satırlarında şunlar kayıtlıdır: [17)] [x+] 7 SÌLA *ki-ra-nam* [18)] *i*-1 SÌLA *ša Té-ga-ra-ma* [19)] *na-áš-ú-ni-kum*… "[17-19)] [x]+7 litre şarap, 1 litre Tegarama şarabı sana taşınmaktadır…"

Tegarama'nın lokalizasyonu ile ilgili olarak çeşitli fikirler ileri sürülmektedir. K. Nashef, Buruddum-Mama-Kaniš güzergâhını işaret etmektedir.[213] K. R. Veenhof,

[212] Michel, 1997a: 105, n: 106.

[213] Nashef, 1991: 117.

bugünkü Gürün olabileceğini söylemektedir.[214] J.D. Hawkins ise, Elbistan ovasına lokalize edilebileceğini belirtmektedir.[215]

CCT 1, 29 numaralı belgedeki ifadeler de, bir diğer şarap üretim merkezi olarak Zalpa'yı işaret etmektedir. Tablette, şarap için özellikle Zalpa'da ödeme yapıldığının belirtilmesi, bu şehirde bağcılığın geliştiğini akla getirmektedir. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [11)] 2 GÍN KÙ.BABBAR *a-ki-ra-nim i-Za-al-*[*pá*]… [32)] *áš-qúl*... "[11)] 2 *šeqel* gümüş, şarap için Zalpa'da…[32)] tarttım…"

Zalpa'nın yeri husunda farklı görüşler bulunmaktadır. Zalpa'nın, Bafra yakınlarında bir yer olabileceği ya da Güneydoğu'da, Gaziantep civarında aranması gerektiği düşünülmekte[216] ve iki farklı Zalpa şehrinin bulunduğu yönünde iddialar yer almaktadır. J.L. Miller, Zalpa'nın geçtiği Asur, Hitit, Mari ve Eski Babil metinlerinden örnekler vererek Zalpa'nın; Zalpa, Zalpuwa ve Zalpah olmak üzere üç farklı yazılışla karşımıza çıktığını, Hitit metinlerinde Zalpa/Zalpuwa olarak geçen şehrin Hattuša'nın kuzeyine; Eski Babil itenerer metinlerinde ve Mari arşivlerinde, Zalpah şeklinde yazılan şehrin de, Balih nehri yakınlarına ya da havzasına lokalize edilebileceğini ifade etmektedir.[217] Ö. Gavaz, Zalpa'nın geçtiği Kültepe metinleri ve Hititçe belgeleri değerlendirmiş, J.L. Miller'in bu görüşüne de atıfta bulunarak iki farklı Zalpa şehrinin olduğunu, kuzeydeki Zalpa'nın daha çok tarihî metinlerde karşımıza çıkması açısından siyasî ve kültürel olarak Hitit Devleti ile ilişkiler içerisinde olduğunu; güneyde bulunan Zalpa'nın ise özellikle Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde, geçiş güzergâhında bulunmasından dolayı Kaniš-Asur arasında kilit bir

[214] Veenhof, 1980: 42.

[215] Hawkins, 1993: 273-279.

[216] bkz. Nashef, 1991: 138-140.

[217] Miller, 2001: 70-71.

rol üstlendiğini söylemektedir.[218] M. Forlanini[219] ve K.R. Veenhof'a[220] göre de Zalpa, Tilmenhöyük'tür. Zalpa'nın lokalizasyonu konusunda bugün genel kabul edilen görüş, bu şehrin Güneydoğu'da bir yerde aranması gerektiği yönündedir.

Bir metinden öğrendiğimize göre Zalpa ve Tegarama, Mama şehrine ulaşmak için takip edilecek, birbirine yakın ve aynı güzergâhta bulunan iki şehirdi. Üç kaçağın yakalanması için verilen emri içeren Adana 237Ö numaralı[221] belgede, eğer kaçaklar Mama şehrine gitmişler ise, Zalpa ve Tegarama'nın takip edilerek Mama'ya ulaşılabileceği kaydedilmiştir. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [10)]… *a-li* [11)] *wa-áš-bu-ni* [12)] *qá-at-ku-nu* [13)] *li-iṣ-ba-sú-nu* [14)] *šu-ma a-Ma-a-ma* [15)] *Ṣí-lá-*^{d}IM [16)] *lu-kà-ší-sú-nu* [17)] *lu a-Za-al-pa* [18)] *lu a-Te-ga-ra-ma* [19)] *lá i-bi-a-at* [20)] *lu-kà-ší-sú-nu* "[10-16)] …Nerede oturuyorlarsa, elleriniz onları takip etsin. Eğer Mama'ya (gittilerse) Ṣilla-Adad onları takip etsin. [17-20)] (Bu maksatla) hem Zalpa hem Tegarama'ya (gitsin). Onları tutuncaya kadar bir gece bile geçirmesin."

Asur-Kaniš güzergâhında, tüccarların kervanlarıyla uğradıkları önemli istasyonlardan biri olan Zalpa'nın, lokalizasyon çalışmalarına göre Güneydoğu'da bir yerde aranması gerektiğini kabul edersek ve Zalpa ile aynı güzergâhta olduğu anlaşılan Tegarama şehrini de Orta Anadolu veya Orta Anadolu'nun güneyine yerleştirdiğimizde, bağcılığın Orta Anadolu'dan Güneydoğu'ya doğru uzanan bir alanda yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Gerçekten de, bu dönemde bağcılık faaliyetlerinin Güneydoğu Anadolu topraklarında yaygın olarak yapıldığını Mari mektupları da doğrulamaktadır. Kargamış kralı Aplahanda ve Mari kralı Yasmah-

---

[218] Gavaz, 2008: 1-14.

[219] Forlanini, 1997: 123.

[220] Vennhof, 2008: 16.

[221] İlgili satırlar için bkz. Balkan, 1957: 35-36.

Adad arasındaki mektuplaşmalarda, Kargamış kralı'nın, Mari kralına gönderdiği mallar arasında şaraptan da bahsedilmektedir. Bu belgelerden, ARM V, 5'te Aplahanda, Yasmah-Adad'a "kardeşim" diye seslendikten sonra kaliteli şarabı gönderdiğinden söz etmektedir.[222] ARM V, 13'te de Aplahanda'nın, Yasmah-Adad'a, 50 küp şarap, 50 küp bal, bir parça keten kumaşı ve beş *biltum* değerli taş gönderdiği anlaşılmaktadır.[223]

Anadolu'nun iklim şartları ve coğrafi özellikleri, çok soğuk iller ve yüksek yaylalar hariç, hemen her bölgede bağcılık yapılmasını mümkün kılmaktadır. Günümüzde Kayseri'deki bağ arazileri, Erciyes dağının ağırlıklı olarak kuzey yamaçlarında ve eteklerinde toplanmış, bazı bağlar da Kayseri ovasının batı, güney ve güneybatı yönlerine doğru kurulmuştur. Özellikle, Kayseri'nin İncesu ilçesinde üzüm yetiştiriciliği ve bağcılık oldukça yaygınlaşmıştır ve bugün burada bağcılık, bir tarım faaliyeti olarak bütün canlılığı ile devam etmektedir.

Kaniš'teki üzüm bağları da şehrin dışında, yüksek tepe arazilerine yakın bölgelerde kurulmuş olmalıdır. T. Özgüç, ova seviyesinden 2.5 m. yüksekliği olan *kārum*'da ve onun en yüksek kısımlarında, bugün köylülerin üç tarlaya bağ kurmuş olduklarını ve bu bağlardan iyi neticeler elde edildiğini söylemektedir.[224] J.G. Dercksen, Kaniš şehrindeki meyve ve asma arazilerinin, bahçeciliğin yoğun olduğu

---

[222] ARM V, 5: (Aplahanda'dan Yasmah-Adad'a): [4)] *a-hu-ka-ma a-nu-um-ma karânam ṭâbam* [5)] *uš-ta-bi-la-kum*... "[4-5)] Sen benim kardeşimsin. Şimdi, kaliteli şarabı sana gönderiyorum…" (Dossin, 1952: 20-21).

[223] ARM V, 13: (Aplahanda'dan Yasmah-Adad'a): [5)] *a-nu-um-ma* [6)] 50 *karpat karânim ša ša-te-ia* [7)] 50 *karpat dišpim* [8)] 1 (*ṣubat*) *kitâm hi-ri ša-da-a* [9)] 5 *bilat abni* [10)] *pa-sà-li* [11)] *a-na qa-at A-bi-(il)-Addu* [12)] *ù Ia-wi-i-la* [13)] *uš-ta-bi-la-*[*a*]*k-kum* "[5-13)] Şimdi, içmek için 50 kap şarabı, 50 kap bal'ı, *šaddum*-kutusu içinde bir parça keten kumaşı, 5 *biltum* taşı, *pasullum*'u, Abil-Adad ve Yawila aracılığıyla sana gönderiyorum." (Dossin, a.g.e: 28-29).

[224] T. Özgüç, 1950a: 10.

Kaniš'in kuzey bölgesinde, bugünkü Salur, Gömeç ve Barsama yakınlarında toplanmış olabileceğini ifade etmektedir.[225]

Erciyes Dağı, Karadağ, Karacadağ, Hasan Dağı ve Melendiz Dağı gibi volkanik dağların bulunduğu Orta Anadolu'da, tüflü toprakların üzüm yetiştiriciliği açısından verimi göz önüne alındığında, bilhassa Kapadokya sınırları içinde olan şehirler, günümüzde de şarap üretiminin ve bağcılık kültürünün yoğunlaştığı yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Volkanik araziler, bağcılık bakımından elverişli olduğu için eskiçağlarda da insanlar üzüm bağları için bu arazilerin bulunduğu bölgeleri tercih etmişlerdir.

Çivi yazılı kaynaklarla birlikte arkeolojik malzemeler de, Anadolu'da üzüm yetiştiriciliğinin gelişmişliğini ve bağcılık kültürüne verilen önemi göstermektedir. 2006 yılı Kültepe kazısında, üzerinde üzüm taneleri bulunan kaplar ortaya çıkarılmıştır.[226] Kültepe Ib dönemiyle çağdaş Konya-Karahöyük'ün I. tabakasında yapılan kazılarında bulunan içki kaplarından bazılarının üzüm salkımı şeklinde olduğu görülmekte ve aplik olarak duvara asılan üzüm salkımı biçiminde bir lamba da buluntular arasında yer almaktadır.[227] 2006 yılı Kültepe kazılarında, Roma Dönemine ait, kalın duvarlı ve yalnız temelleri korunmuş, dikdörtgen planlı, sarnıça benzer bir yapı ortaya çıkarılmış ve bu yapı "şıralık" olarak nitelendirilmiştir.[228] **(Res. 8)**. Burada bulunan cam ve terra sigilata (Roma seramiklerinde kullanılan, süzülmüş ince dokulu çamurun sır gibi uygulanıp çok yüksek derecelerde pişirilmesiyle elde edilen ürünlere verilen ad) kırıkları da yapının Roma çağına ait

[225] Dercksen, 2008b: 151.

[226] Kulakoğlu, 2006 Yılı Kültepe-Kaniš Kazıları Raporu.

[227] Alp, 1999: 75.

[228] Kulakoğlu, 2006 Yılı Kültepe-Kaniš Kazıları Raporu.

olduğunu doğrulamaktadır.[229] Bu durum, Asur Ticaret Kolonileri Devri'nden sonra da, Kaniš şehrinde üzüm yetiştiriciliğinin ve bağcılığın aynı şekilde devam ettiğinin bir göstergesidir.

2.4.2. İncir: *tittum*

Kültepe metinlerinde incir anlamına gelen kelime *tittum*'dur. İncir, metinlerde çoğul formu *tīnātum* şeklinde görülmekte ve bir meyveden çok, ITU.KAM *tīnātim* "incir ayı" şeklinde ay adı olarak tarihlemede kullanılmaktadır.

J. Lewy, incirlerin olgunlaşma ayının, Babil takviminin 4. ayına denk gelen *dumuzi* "temmuz" ayı olduğunu söylemektedir.[230] İncir'in olgunlaşması, günümüzde genellikle temmuz ayına rastlamaktadır. Eskiçağlarda, iklim şartlarının günümüzdekinden çok da farklı olmadığını göz önüne alırsak, ITU.KAM *tīnātim* "incir ayı" ifadesi ile temmuz ayının kastedildiği düşünülebilir.

İncir ayı, genellikle Asurlular'ın kendi aralarında düzenledikleri borç senetlerinde, borcun ödeneceği zamanı belirtmek amacıyla tarihlemede kullanılmaktadır. Asurlular arasında düzenlenmiş AKT 1, 2 numaralı[231] borç senedinde, 1 *mina* gümüş borcunun Puzur-Aššur'un *hamuštum*'luğundan itibaren 7 haftaya kadar tartılacağı belirtilmiş, incir ayı ve Aššur-imittī'nin *līmum*'luğu tarihleme olarak verilmiştir. Metnin ilgili satırlarında şunları okuyoruz: 1) 1 *ma-na* KÙ.BABBAR 2) *i-ṣé-er E-lá-a* 3) *ù A-šur-ma-lik* 4) MAN-*A-šur i-šu iš-tù* 5) *ha-muš-tim ša* MAN-*A-šùr* 6) *a-na* 7 *ha-am-ša-ti*[*m*] 7) *i-ša-qú-lu šu-ma* 8) *lá iš-qú-lu* 1 ½

[229] Kulakoğlu, 2006 Yılı Kültepe-Kaniš Kazıları Raporu.

[230] J. Lewy, 1939b: 36.

[231] Bilgiç-Sever-Günbattı-Bayram, 1990: 18.

GÍN.T[A] [9)] *i-na* ITU.KAM *ṣí-ib-tám* [10)] *ú-ṣú-bu* ITU.KAM [11)] *tí-i-na-tim* [12)] *li-mu-um* [13)] *A-šur-i-mì-tí* [14)] *ma-lá-hu-um*… "[1-4)] 1 *mina* gümüş, Elāya ve Aššur-malik üzerindedir. Puzur-Aššur alacaklıdır. [5-10)] Puzur-Aššur'un *hamuštum*'luğundan (haftasından) itibaren, 7 haftaya kadar tartacaklar. Eğer tartmazlarsa ayda birer buçuk *šeqel'*i faiz olarak ilave edecekler. [10-14)] *tīnātum* ayı, gemici Aššur-imittī'nin *līmum*'luğu (senesi)…"

Yine Asurlular'a ait Kt o/k 148 numaralı[232] borç senedinde de incir ayı, Kūbīya'nın *līmum*'luğu ile birlikte tarihleme olarak kullanılmıştır. Metnin ilgili satırları şöyledir: [1)] ½ *ma-na* KÙ.BABBAR *li-*[*tí*] [2)] SIG_5^{tim} *i-ṣé-*[*er*] [3)] *Šu-*^{d} *En-líl* [*ú*] [4)] *A-šur-ni-im-ri* [5)] *Šu-Lá-ba-an i-šu* [6)] *iš-tù ha-mu-uš-tim* [7)] *ša Pu-šu-ke-en*$_6$ [8)] *ù A-šùr-ma-lik* [9)] *a-na* 2 ITU.KAM *i-ša-qú-lu* [10)] *šu-ma lá iš-qú-lu* [11)] *ki-ma a-wa-at* [12)] *kà-ri-im ṣí-ib-tám* [13)] *ú-ṣú-bu* ITU.KAM [14)] *te*$_9$*-i-na-tim* [15)] *li-mu-um Ku-bi*$_4$*-a*… "[1-5)] ½ *mina* kaliteli *liti* (cinsi) gümüş, Šū-Enlil ve Aššur-nimri üzerindedir. Šū-Laban alacaklıdır. [6-9)] Pūšu-kēn ve Aššur-malik'in *hamuštum*'luğundan (haftasından) itibaren 2 aya kadar tartacaklar. [10-15)] Eğer tartmazlarsa, *kārum*'un hükmüne göre faiz ilave edecekler. [14-15)] *tīnātum* ayı, Kūbīya'nın *līmum*'luğu (senesi)…"

tīnātum ayının tarihlemede kullanıldığı bir başka belge, borçlu ve alacaklının Asurlu olduğu AKT 1, 36 numaralı tablettir.[233] Metnin ilgili satırları şöyledir: [1)] 1/3 *ma-na* 3 GÍN [KÙ.BABBAR] [2)] *li-tí* SIG_5 [3)] *i-ṣé-er* [4)] [*Ṣí-li-*^{d}İM] [5)] DUMU *Na-áp-*[*li-iš*] [6)] *Šu-Ku-bu-um i-šu* [7)] *iš-tù* [8)] *ha-mu-uš-tim* [8)] *ša Šu-Nu-nu* [9)] *ù Puzur*$_4$*-A-šur* [10)] *a-na* ITU.KAM [10)] *i-ša-qal* [11)] *šu-ma lá iš-qú-ul* [12)] *ki-ma a-wa-at* [13)] *kà-ri-im ṣí-ib-tám* [14)] *i-na* ITU.KAM^{im} *ṣí-ib-tám* [15)] *ú-ṣa-áb* ITU.KAM [16)] *tí-i-na-tim* [17)] *li-mu-*

[232] Albayrak, 2006b: 23-24.

[233] Bilgiç-Sever-Günbattı-Bayram, 1990: 54-55.

um A-lá-hu-um [18)] DUMU *İ-na-ah-i-lúm*… "[1-6)] 1/3 *mina* 3 *šeqel liti* (cinsi) kaliteli gümüş, Naplis'in oğlu Ṣilli-Adad üzerindedir. Šū-Kūbum alacaklıdır. [7-10)] Šū-Nunu ve Puzur-Aššur'un *hamuštum*'luğundan (haftasından) itibaren (bir) aya kadar tartacak. [11-18)] Eğer tartmazsa, *kārum*'un hükmü gereğince, faizi ayda ilave edecek. *tīnātum* ayı, İnah-ilī'nin oğlu Alāhum'un *līmum*'luğu (senesi)…"

"ITU.KAM *tīnātim*" "incir ayı" ifadesinin, daha çok Asurlulara ait borç vesikalarında, *hamuštum* ve *līmum* adlarıyla birlikte tarihlemede kullanılması ve incir'in sıcak bölgelerde yetişen bir meyve olması, incir'in Mezopotamya bölgesinden Anadolu'ya getirilmiş olabileceğini,[234] dolayısıyla "*tīnātum* ayı" ifadesinin, Mezopotamya kökenli bir ay ismi olduğunu akla getirmektedir. J. Lewy'nin ileri sürdüğü gibi bu ay adı, Eski Asur takviminde "*warah*^{kam} *Sîn*", Eski Babil takviminde "*Du'uzu*" yazılışıyla geçen temmuz ayına karşılık geliyor olmalıdır.

Orta Anadolu bölgesinin iklimi incir yetiştiriciliği için pek uygun değildir. Ancak, KBo V 7 Rs. 38 numaralı Hititçe bir belgeden, Pulliianni adındaki Hititli'nin zeytin ve incir ağaçlarına sahip olduğu anlaşılmaktadır.[235] Bu bilgi, eskiçağlarda incir'in Orta Anadolu'da yetiştirildiğine işaret etse de, bu hususta kesin bir şey söylemek için yeterli kanıt yoktur. Adı geçen şahsın arazileri, Orta Anadolu'nun iklimi daha özel ve sıcak bölgelerinde, belki biraz daha Anadolu'nun güneyine yakın yerlerde olmalıdır. Gerçekten de, Kayseri'nin güneyinde kurulan Yahyalı ilçesinin güneydoğusu, Adana'nın Feke ilçesi ile sınır komşusudur ve ilçenin bazı ormanlık bölgelerinde, bugün karasal iklimden çok Akdeniz iklimi hâkimdir.

---

[234] Gerçekten de, Mari metinlerinden Mezopotamya'nın iklimi özel bazı bölgelerinde incir ve nar ağaçlarının bulunduğu bilinmektedir. (bkz. Lafont, 2000: 143).

[235] bkz. Ertem, 1987: 65.

Kültepe'den bir metinde de, incir ile ilgili tam olarak anlayamadığımız, "*eblam ša tīnātim*" tâbiri geçmektedir. "İncirden sicim[?]" olarak tercüme ettiğimiz bu tâbir ile, incir ağacının bazı kısımlarının birtakım işlemlerden geçirilerek ip haline getirilmesi kastedilmiş olmalıdır. Kt o/k 26 numaralı[236] belgede, Puzur-Ana tarafından Niwahšušar'a gönderilen mallar sıralandıktan sonra, "incirden sicim[?]" ve koşum takımının da sevkedildiği anlaşılmaktadır. Metinde, incir ve ip arasında anlayamadığımız bir bağlantı sözkonusudur. Metnin 12-15. satırları şöyledir: [12)] *eb-lam* [13)] [*š*]*a tí-na-tim ú pa-na-ra-am* [14)] *En-na-A-šur mì-ma a-nim ku-nu-ki-a* [15)] [*ub*]-*lu-ni-ki-im*… "[12-15)] İncirden sicimi[?] ve koşum takımını, Enna-Aššur, bütün bunları benim mührümle sana taşımıştır…"

2.4.3. Nar: *lurmum*

Kültepe metinlerine göre, Anadolu'da bilinen bir diğer meyve nar'dır. Nar anlamında kullanılan *lurmum* kelimesi, şu ana kadar sadece iki metinde kayıtlıdır. Bu belgelerde de nar, *lurmātum* olarak çoğul formuyla karşımıza çıkmaktadır. OIP 27, 5 numaralı[237] masraf listesinde, 210 adet nar için 1 *šeqel* gümüş ödendiği ve nar'ın tane olarak satıldığı anlaşılmaktadır. Tabletin 57-58. satırlarında şu ifadeler yer almaktadır. [57)] 2 *me-at* 10 *lu-ur-ma-tim* [58)] 1 GÍN KÙ.BABBAR *ší-im-ší-na*… " [57-58)] 210 (adet) nar'ın fiyatı 1 *šeqel* gümüştür."

Nar'ın kayıtlı olduğu bir diğer metin Kt 92/k 239'dur.[238] Tablette, Aššur-imittī'ye teslim edilen mallar arasında 80 adet nar da sayılmaktadır. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [12)] 10 *pí-ri-kà-nu* 1 GÚ SÍG.HİA 2 *ú-kà-pé-e* 80 *lu-ur-ma-tum* 10

---

[236] Albayrak, 2006b: 90-92.

[237] Gelb, 1935: 24-27.

[238] Veenhof, 2010: 168-169.

ma-na [15)] Ì.GÌŠ *sà-ar-dam* [16)] *sà-áp-tí-nam ni-ib-ra-<ra>-am* [17)] 2 *ší-it-re-e ša* [18)] *Za-la-pá* 2 *e-ma-re* [19)] *ú ù-nu-sú-nu mì-ma* [20)] *a-nim* [21)] *a-na A-šùr-i-mì-tí a-dí-in* ‘‘[12-21)] 10 *pirikannum* kumaşı, 1 *biltum* yün, 2 semer, 80 nar, 10 *mina* zeytinyağ, (bir) *saptinnum*, (bir) *nibrārum* kumaşı, Zalpa’dan 2 tül, 2 eşek ve onların koşum takımlarını, bütün bunları Aššur-imittī’ye verdim…”

İki metin dışında, nar’ın Eski Asurca belgelerde geçmemesi, diğer meyvelere göre fazla talep edilmediğini akla getirmektedir. Nar’ın, Orta Anadolu iklimine yabancı bir meyve olduğunu biliyoruz. Şayet, o dönemlerde Anadolu’da nar yetiştiriliyor ise, incir örneğinde olduğu gibi Anadolu’nun iklimi özel ve daha sıcak bölgelerinde yetiştirilmiş olmalıdır.

2.4.4. Meşe palamudu: *allānum*

allānum için sözlüklerde (CAD A/I, s: 354; AHw, s: 37; CDA, s: 12) “meşe, meşe palamudu” anlamı verilmektedir. C. Michel,[239] *allānum*’un, meşe palamudu anlamının dışında, yenilebilir bir ceviz de olabileceğini söylemektedir. J. Lewy,[240] *allānum* için, çam sakızı türünden bir madde anlamı vermiştir. I.J. Gelb, OIP 27, 6 numaralı belgede geçen “benim *allānum*’um büyüdü” ifadesinden yola çıkarak, *allānum*’un bir bitki ya da hayvan olabileceğini, *allānum*’un tıbbî metinlerde de pek çok bitki arasında sayıldığını söylemektedir. I.J. Gelb, *allānum*’un, Alişar metinlerinde “*ašlākum*” “çamaşırcı”lar ile birlikte geçtiğini ve bu metinlerde çamaşırcılar için üzerlikten sabun yapıldığından söz edildiğini söylemekte, buradan hareketle *allānum*’un “üzerlik otu” olabileceğini ifade etmektedir.[241]

---

[239] Michel, 1997a: 106-107.

[240] J. Lewy, 1938: 455-456, n: 11.

[241] Gelb, 1935: 24-27.

Alişar tabletlerinden OIP 27, 5 numaralı metinde, Enna-Aššur, Nabi-Enlil'in bulunduğu yere çamaşırcıyı gönderdiğinden bahsetmekte, Nabi-Enlil'den de ne kadar meşe palamudu varsa kendisine ulaştırmasını istemektedir. Acil olarak ihtiyaç duyulduğu anlaşılan meşe palamudu'nun litre ile ölçüldüğü anlaşılmaktadır. Metnin 1-6. satırları şöyledir: 1) *a-na Na-bi*$_4$*-*^{d}*En-líl qí-bi-ma* 2) *um-ma E-na-A-šùr-ma a-na* 5 *u*$_4$*-*[*me*] 3) *a-na Za-al-pá a-lá-ak a-ma áš-lá-kam* 4) *áš-ta-áp-ra-ku-um a-ma-kam a-lá-ni lu* [15 SÌLA] 5) *lu* 10 SÌLA *lu* 5 SÌLA *lu* 3 SÌLA *a-šar i-ba-ší-ú* 6) *li-qé-ma šé-bi*$_4$*-lam*… "1-6) Nabi-Enlil'e söyle, Enna-Aššur şöyle söyler: 5 güne kadar Zalpa'ya gideceğim. Bak! Çamaşırcıyı sana gönderdim. Orada, ya 15 litre, ya 10 litre, ya 5 litre, ya da 3 litre (her ne kadar) meşe palamudu varsa, al ve bana gönder…" [242]

OIP 27, 5 numaralı tablete göre litre ile ölçülen meşe palamudu, bazı metinlerde de *karpatum* kabı ile ölçülmektedir. TC 2, 62 numaralı[243] belgede, yarım *mina* gümüş ile birlikte 1 kap; Kt o/k 2'de[244] 2 kap; CCT 1, 34a'da[245] kırık olduğu için sayısını bilemediğimiz x kap; BIN 4, 160 numaralı[246] belgede de 13 kap meşe palamudu kayıtlıdır. Meşe palamudu'nun litre ile ölçülmesi, palamutların (yemişlerin) öğütüldüğünü göstermektedir.

allānum, Kültepe metinlerinde meşe, meşe palamudu anlamından çok "ITU.KAM *allānātim*" "*allānātum* ayı" şeklinde ay adı olarak sıkça geçmektedir.

---

[242] krş. Gelb, a.g.e: 24-27.

[243] TC 2, 62: 7) …1/2 *ma-na* 8) ˹KÙ˺.BABBAR 1 DUG *a-lá-nu* 9) ˹KI˺ *En-na-nim*… "7-9) …Yarım *mina* gümüş, 1 kap *allānum* Ennānum iledir…"

[244] Kt o/k 2: 8) 2*ší-ta kà-ar-pá-at* 9) *a-lá-ni*… "8-9) 2 kap meşe palamudu…" (Albayrak, 2006b: 75-77).

[245] CCT 1, 34a: 11) [x DU]G *a-lá-nu* KI *En-na-nim*… "11) x kap *allānum* Ennānum iledir…"

[246] BIN 4, 160: 45) [ ] 13 DUG *a-lá-ni iš-tí İ-ku-pì-a* DUMU *A-da-da*… "45) [ ] 13 kap *allānum*, Adada'nın oğlu İkuppīya iledir…"

allānātum, *tīnātum* ayı gibi daha çok Asurluların kendi aralarında düzenledikleri belgelerde *līmum* tarihlemeleri ile geçen bir ay adıdır. J. Lewy, bu ayı "dua edilen kutsal ay, teşekkür ayı" olarak yorumlamakta, Eski Asur takvimine göre nisan ayının başlangıç kabul edildiği göz önüne alındığında, bu ay'ın 6. aya tekabül edeceğini ve Babil takviminin 6. ayı "*warah elūlim*" "eylül ayı"nın, *alālu*'dan türemiş olabileceğini ifade etmektedir.[247] Herhalde *allānātum* ayı ile, meşe palamudu'nun olgunlaştığı eylül ayı kastedilmiş olmalıdır.

"*allānātum* ayı" pek çok tablette kayıtlı olduğu için burada birkaç metin yerinden örnekler vereceğiz.

Asurlular arasında düzenlenen AKT 1, 3 numaralı[248] borç senedinde, borç olarak verilen 23 ½ *mina* 3 *šeqel* gümüşün, Amurru-bāni ve İkūnum'un *hamuštum*'luğundan itibaren 40 haftaya kadar ödeneceği belirtilmiş, belge, *allānātum* ayı ve Sukkallia'nın *līmum*'luğuna tarihlendirilmiştir. Tabletin ilgili satırları şöyledir: 1) 23 ½ *ma-na* 3 GÍN 2) KÙ.BABBAR *ṣa-ru-pá-am* 3) *i-ṣé-er I-ku-nim* 4) *A-šur-i-mì-tí i-šu* 5) *iš-tù ha-muš-tim* 6) *ša* ^{d}MAR.TU-*ba-ni* 7) *ù I-ku-nim* 8) *a-na* 40 *ha-am-ša-tim* 9) *i-ša-qal šu-ma* 10) *i-na* u_4*-mì-šu* 11) *ma-al-ú-tim* 12) *lá iš-qú-ul* 13) 1 ½ GÍN.TA 14) *i-na* ITU.1.KAM 15) *a-na* 1 *ma-na-im* 16) *ṣí-ib-tám ú-ṣa-áb* 17) ITU.1.KAM *a-lá-na-tim* 18) *li-mu-um Sú-kà-lí-a*… "1-9) 23 ½ *mina* arıtılmış gümüş, İkūnum üzerindedir. Aššur-imittī alacaklıdır. Amurru-bāni ve İkūnum'un *hamuštum*'luğundan (haftasından) itibaren 40 haftaya kadar tartacak. 9-18) Eğer günün doluşunda tartmazsa, bir ayda her bir *mina*ya birer buçuk *šeqel*'i faiz olarak ilave edecek. *allānātum* ayı, Sukkallia'nın *līmum*'luğu (senesi)…"

---

[247] J. Lewy, 1939b: 40-41.

[248] Bilgiç-Sever-Günbattı-Bayram, 1990: 18-19.

Alacaklı ve borçlunun Asurlu olduğu Kt h/k 156 numaralı[249] belgenin zarfında, yarım *mina* arıtılmış gümüşün Šū-Laban'ın *hamuštum*'luğundan itibaren 3 haftaya kadar ödeneceği kaydedilmiş, belgenin tarihlendirilmesi *allānātum* ayı ve Buzutāya'nın *līmum*'luğu olarak belirtilmiştir. Tabletin ilgili satırları şöyledir: 4) ½ *ma-na* KÙ.BABBAR *ṣa-ru-pá-am* 5) *i-ṣé-er* ^{d}İM-SİPA 6) *Ì-lí-a-lúm i-šu iš-tù* 7) *ha-mu-uš-tim* 8) *ša Šu-La-ba-an a-na* 3 9) *ha-am-ša-tim i-ša-qal* 10) *šu-ma lá iš-qú-ul* 11) *a-na* 1 *ma-na-im i-na* 12) ITU.1.KAM *ṣí-ib-tam* 13) *ú-ṣá-áb* ITU.1.KAM 14) *a-lá-na-tim li-mu-um* 15) *Bu-zu-ta-a* "4-9) Yarım *mina* arıtılmış gümüş, Adad-re'û üzerindedir. İlī-ālum alacaklıdır. Šū-Laban'ın *hamuštum*'luğundan (haftasından) itibaren 3 haftaya kadar tartacak. 10-15) Eğer tartmazsa bir ayda 1 *mina* faizi ilave edecek. *allānātum* ayı, Buzutāya'nın *līmum*'luğu (senesi)."

allānātum ayının kayıtlı olduğu bir başka borç senedi Kt v/k 2b'dir.[250] Asurlu şahıslar arasında düzenlenen belgede, belgenin *allānātum* ayı ve Belīya'nın *līmum*'luğuna tarihlendirildiği anlaşılmaktadır. Tabletin ilgili satırları şöyledir: 1) 2 *ma-na* KÙ.BABBAR *tí-ri* 2) *i-ṣé-er A-šùr-ták-lá-ku* 3) DUMU *I-ku-pí-a* 4) DUMU *A-šùr-ták-lá-ku* 5) *ša É Ú-ku-ub-tù-ru-uš* 6) *E-dí-in-A-šùr* 7) DUMU *A-šùr-ma-lik* 8) *i-šu* 1 *ma-na-um* 9) 12 GÍN *ṣí-ib-tám* 10) *ú-ṣá-áb* 11) ITU.KAM *a-lá-na-t*[*im*] 12) *li-mu-um* 13) *Bé-lí-a-a* 14) DUMU *I-na-Sú-en*$_6$… "1-8) 2 *mina tiri* cinsi gümüş, Ukub-turūš'un firmasındaki Aššur-taklāku'nun oğlu (olan) İkuppīya'nın oğlu Aššur-taklāku üzerindedir. Aššur-malik'in oğlu Edin-Aššur alacaklıdır. 8-14) 1 *mina* 12 *šeqel*'i faiz olarak ilave edecek. *allānātum* ayı, İnna-Su'en'in oğlu Belīya'nın *līmum*'luğu (senesi)…"

---

[249] Karaduman, 1994: 53-54.

[250] Bilgiç-Günbattı, 1995: 15-16.

2.5. TARIMSAL FAALİYETLERE BAĞLI OLARAK ANADOLU MUTFAĞINDA YER ALAN DİĞER BESİN MADDELERİ

2.5.1. Bitkisel Yağlar

Kültepe metinlerinde yağ, Akadca *šamnum*, Sumerce Ì.(GİŠ) yazılışlarıyla geçmektedir. Yağ ve çeşitleri, masraf listelerinde en çok satın alınan ürünler arasında yer almakta, yağ ve çeşitleri için ağırlıklı olarak gümüş üzerinden ödeme yapıldığı görülmektedir.[251] Yağ, masraf listelerinde daha çok küçükbaş ve büyükbaş hayvan isimleri ve baharatlar başta olmak üzere kalay, gümüş ve bakır gibi çok çeşitli ürünlerle birlikte kaydedilmekte, yağ'ın *karpatum* kabı ve litre ile ölçüldüğü anlaşılmaktadır.

Kültepe metinlerinde, bitkisel yağları tanımlarken çoğunlukla Ì veya Ì.GİŠ ideogramları kullanılmıştır. Tabletlere göre, bitkisel yağların genellikle susam ve zeytinden elde edildiğini söyleyebiliriz. Susam'dan yağ elde edildiğine dair tek bir metin vardır. BIN 6, 84 numaralı belgede, susam anlamına gelen *šamaššammū*, bitkisel yağları belirtirken kullanılan Ì.GİŠ ideogramıyla yazılmıştır. Aššur-muttabil'den, Karanuwa ve Kunanīya'ya yazılan mektupta, gönderilen çeşitli ürünler arasında susam yağının da bulunduğunu anlıyoruz. Metnin 20-22. satırlarında şu ifadeler kayıtlıdır: [20)] 10 SÌLA Ì.GİŠ *ša ša-m*[*a-š*]*a-me* [21)] 1 ½ SÌLA *re-eš*$_{15}$*-tám ar-za-lam* [22)] *mì-ma a-nim* / *ṣú-ha-ru ub-lu-ni-ki=im*... "[20-22)] 10 litre susam yağını, 1 ½ litre birinci kalite *arzalum*'u, bütün bunları çocuklar sana taşıdılar..."

---

[251] Bazı metin yerlerinden örnekler: Yağ için, BIN 4, 130: 3-4'te yarım *šeqel* gümüş; I 562: 5'te 2 *šeqel* gümüş; Kt 91/k 364'te 1 *šeqel* gümüş; TC 3,162: 27'de 2/3 *šeqel* gümüş; TC 3, 164: 18-19'da 3 *šeqel* gümüş; TC 1, 102: 4-5'te 1 ½ *šeqel* gümüş; OIP 27, 10: 9-10'da ¼ *šeqel* gümüş ödenmiştir.

Tabletten, Anadolu'da zeytinin de bilindiğini ve zeytinden yağ elde edildiğini öğreniyoruz. Kültepe metinlerinde, "zeytin ağacı, zeytinyağ" anlamına gelen kelime *se/ardum*'dur.[252] Zeytinyağ, Asurlu tüccarlar arasındaki Kt o/k 17'de numaralı[253] mektuplaşmada, gönderilmesi istenilen mallar arasında kayıtlıdır. *se/ardum,* metinde bitkisel yağları tanımlamada kullanılan Ì.GİŠ ideogramı ile yazılmıştır. Metnin ilgili satırlarında şunları okuyoruz: [18)] ½ SÌLA Ì.GİŠ *sà-ar-dam*…[22)] *šé-bi-lam*… "[18)] ½ litre zeytinyağı…[22)] bana gönder…"

Kt 92/k 239 numaralı[254] belgede de, Aššur-imittī'ye verilen pek çok ürün arasında zeytinyağ da bulunmaktadır. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [12)] 10 *pí-ri-kà-nu* 1 GÚ [13)] SÍG.Hİ.A 2 *ú-kà-pé-e* [14)] 80 *lu-ur-ma-tum* 10 *ma-na* [15)] Ì.GİŠ *sà-ar-dam* [16)] *sà-áp-tí-nam ni-ib-ra-<ra>-am* [17)] 2 *ší-it-re-e ša* [18)] *Za-al-pá* 2 *e-ma-re* [19)] *ú ù-nu-sú-nu mì-ma* [20)] *a-nim* [21)] *a-na A-šùr-i-mì-tí a-dí-in* "[12-20)] 10 *pirikannum*-kumaşı, 1 *biltum* yün, 2 semer, 80 (adet) nar, 10 *mina* zeytinyağ, bir *saptinnum* (ve) *nibrāru*-kumaşı, Zalpa'nın 2 *šitrum*-kumaşı, 2 eşek ve koşum takımları, bütün bunları Aššur-imittī'ye verdim."

KBo V 7 Rs. 38 numaralı Hititçe bir metne göre, Pulliianni adlı Hititli'nin zeytin ve incir ağaçlarına sahip olduğundan ve adı geçen şahsın arazilerinin, Orta Anadolu'nun iklimi özel ve daha sıcak bölgelerinde olabileceğinden bahsetmiştik.

---

[252] AHw, s: 1037 ve CDA s: 321'de *serdum* için "zeytin ağacı, zeytinyağ" anlamı verilmiştir. CAD S, s: 176'da *sardum* yazılışıyla geçen kelime için "bir mal" anlamı verilmiş, *sardum*'un litre ile ölçüldüğünü gösteren metin yerlerden örnekler sunulmuştur. AHw, s: 1037'de "sözleşme, mukavele" anlamında geçen *serdûm* kelimesi de bulunmaktadır. Ancak, bu kelimenin metnimizdeki *se/ardum* ile bağlantısı olduğunu düşünmüyoruz. Albayrak, 2006b: 85-86'da, metindeki *sardum*'un, bitkisel yağları belirtmek amacıyla kullanılan Ì.GİŠ ideogramı ile yazılmasından yola çıkarak ve kelimenin sözlüklerde verilen anlamlarına da değinerek, *se/ardum*'un zeytinden elde edilen bitkisel bir yağ olabileceğini söylemektedir.

[253] Albayrak, 2003c: 62, n:18.

[254] Veenhof, 2010: 168-169.

Zeytin'in Orta Anadolu iklimine yabancı olduğunu biliyoruz. Zeytin, eskiçağlarda Ege-Akdeniz ikliminin hâkim olduğu yerlerden temin ediliyor ya da Orta Anadolu'nun daha sıcak bölgelerinde yetiştiriliyor olmalıydı. Gerçekten de, İzmir'in Urla ilçesinde, İyonya kentlerinden biri olan antik Klazomenai'de, günümüzden 2500 yıl öncesine tarihlenen bir zeytinyağ işliğinin ortaya çıkarılması, bugün olduğu gibi eskiçağlarda da zeytin yetiştiriciliğinin Akdeniz ikliminin etkili olduğu bölgelerde yoğunlaştığını göstermektedir.

Kültepe tabletlerine göre, Anadolu'da çeşitli kalitede yağlar üretiliyordu. *šamnum* (Ì.GIŠ) "normal kalite yağ" dışında, yağlar kalitelerine göre, Ì.GIŠ *rēštum* "birinci kalite yağ", Ì.GIŠ *ṭābum* "iyi, (ince) yağ" ve Ì.GIŠ *marrurum* "acı, kötü yağ" olarak adlandırılmıştır.

Yağ ve çeşitleri, tüccarlar arasındaki mektuplaşmalarda sipariş olarak verilen ürünler arasında yer almaktadır. Aššur-nādā'dan, Agua, Uṣur-ša-Aššur ve Šišahšušar'a yazılan, gümüş ve faiziyle ilgili bir meselenin ele alındığı, KTS 1, 13a numaralı mektupta, Aššur-nādā normal kalitedeki tam, dolu yağ'ın kendisine ulaştırılmasını istemektedir. [24)] Ì.GIŠ *ma-li-a-*[*m*]*a* [25)] *še-bi*$_4$*-lá-nim*… "[24-25)] Tam, dolu normal kalitede yağı bana gönderin…"

Asurlu tüccarlar arasındaki Kt 88/k 972 numaralı[255] mektuplaşmada da, 15 kap normal kalitede yağ ve 45 çuval arpadan bahsedilmektedir. Tabletin ilgili satırları şöyledir: (Aššur-lamassī, Nimar-İštar ve Adad-rabi'den İštar'ın rahibi Šū-İštar'a): [10)] 5 2/3 *ma-na* KÙ.BABBAR *ù ša-am-nam* [11)] 15 *kà-ar-pá-tim ša-am-nam* [12)] *lu ra-bi*$_4$*-a-tim lu sa*$^{?}$*-ha-ra-tim* [13)] *še-am* 45 *na-ru-uq ša i-na* [14)] *me-ra-áš-tim A-šur*-GAL *ub-lá-ni* [15)] *a-lá-an a-mì-im mì-ma* <<*i-na*>> [16)] *i-na* É^{bi}$_4$$^{-tí-kà}$ *lá ni-ik-šu-*

[255] Donbaz, 2008: 219-222.

ud … “[10-16)] 5 2/3 *mina* gümüş ve yağı, ister büyük ister küçük 15 kap normal kalite yağı, Aššur-rabi’nin ekim zamanında bana getirdiği 45 çuval arpayı, ek olarak bütün bunları senin evinde (firmanda) bulamadık…”[256]

KTS 2, 31 numaralı belgede de, Aššur-muttabil, Kunania’dan yarım litre Kaniš yağı ile Walhišna adlı kişiye ait yağı kendisine göndermesini istemektedir. Kültepe metinlerinde yağ, “*šāptum ša* Mama” “Mama yünü, “TÚG *ša Akad*” “Akad kumaşı” örneğinde olduğu gibi “Ì.GIŠ *ša* Y.A” “Y.A yağı” kalıbında, üretildiği şehrin adı ile anılmaktadır. Bu şehirlerden birinin de Kaniš olduğunu öğreniyoruz. Tablette kayıtlı Walhišna adı ise, Kültepe metinlerinde hep şahıs ismi olarak geçmektedir. Dolayısıyla, bu metinde de Walhišna, yer adını değil bir şahıs ismini gösteriyor olmalıdır. KTS 2, 31 numaralı metnin ilgili satırlarında şunları okuyoruz: (Aššur-muttabil’den Kunania’ya): [19)] ½ SÌLA Ì.GIŠ / *ša Kà-ni-iš* [20)] *i-na ša-am-ni-im* [21)] *ša Wa-al*$^{!}$*-hi*$^{!}$*-<iš>-na-<<na>>* [22)] *šé-bi*$_4$*-lim*… “[19-22)] Yarım litre Kaniš yağını (ve) Walhišna’ya ait yağı (bana) gönder…”

Anadolu’daki yağ üretim merkezlerinden birisi de Tuhpia şehridir. İddi(n)-Su’en, Kuliya’ya yazdığı Kt 92/k 244 numaralı[257] mektupta da, Tuhpia yağı ve 5 *mina* bakırın teslim edilmediğini, bu konuda özen gösterilmesi gerektiğini belirtmektedir. Tuhpia yağı, yukarıda sözünü ettiğimiz üzere, bu metinde “Ì.GIŠ *ša* Y.A” kalıbında geçmektedir. Tabletin tamamı şöyledir: [1)] *um-ma İ-dí-Sú-in* [2)] *a-na Ku-li-a* [3)] *qí-bi*$_4$*-ma* 1 *ma-na* Ì.GIŠ [4)] *ša Tù-ùh-pí-a* [5)] *ú* 5 *ma-na* URUDU [6)] *ša ša-du-i-šu* [7)] *i-pá-ni-kà* [8)] *lá té-zi-ba-am* [9)] *a-hi a-ta* [10)] *i-hi-id* Ì.GIŠ [11)] *ú* URUDU *lá té-zi-ba-am* “[1-8)] İddi(n)-Su’en, Kuliya’ya şöyle söyler: 1 *mina* Tuhpia yağını ve 5 *mina* yerli

[256] krş. Donbaz, a.g.m: 222.

[257] Veenhof, 2010: 122.

bakırı senin huzurunda bana bırakmadı. [9-11)] Sen kardeşimsin. Dikkat et, yağı ve bakırı bana bırakmadı."

Yağ çeşitlerinden Ì.(GİŠ) *marrurum* "acı, kötü yağ" ise sadece bir metinde kayıtlıdır. Acı, kötü yağ, tablette "kesilen hayvanın bir parçası ya da ayak bileği" anlamına gelen *kursinnum* ile geçmektedir. Bu yağ, hayvanların çok da iyi olmayan yerlerinden elde ediliyor olmalıydı. CCT 1, 42b numaralı belgenin ilgili satırları şöyledir: [5)] 1 *ku-ur-sá-num* [6)] *re-eš*$_{15}$*-tum* 2 *ku-ur-sá=num* [7)] *ma-ru-ru-um*…[13)] 1 SÌLA Ì [14)] *ma-ru-ra-am* "[5-7)] 1(kap) birinci kalite *kursinnum* eti, 2 (kap) kötü kalite *kursinnum* eti … [13-14)] 1 litre acı, kötü kalite yağ…

Yağ çeşitlerinden olan Ì.GİŠ *rēštum* "birinci kalite yağ", metinlerde genellikle Ì.GİŠ *ṭābum* "iyi, (ince) yağ" ile geçmektedir. Sipariş listesi olarak nitelendirebileceğimiz TTC 1 numaralı belgede, gönderilecek ürünler arasında 6 litre iyi, (ince) yağ ve 5 litre birinci kalite yağ da bulunmaktadır. Metnin 14-19. satırlarında şunları okuyoruz: [17)] 6 SÌLA Ì.GİŠ DU$_{10}$.GA [18)] 5 SÌLA *re-eš*$_{15}$*-tum*… "[17-19)] 6 litre iyi, (ince) yağ, 5 litre birinci kalite yağ…"

İmdīlum'dan, Ennum-Bēlum, İtūr-ilī, Pilah-İštar ve Amur-ilī'ye hitâben yazılmış I 706'da numaralı[258] belgede de, farklı kişilere teslim edilen pek çok ürün arasında 5 litre birinci kalite yağ, 6 litre de iyi, (ince) yağ bulunmaktadır. Metnin ilgili satırları şöyledir: [18)] 5 SÌLA / *re-eš*$_{15}$*-tám* [19)] 6 SÌLA / Ì.GİŠ DU$_{10}$.GA….[27)] *áp-qí-id-ma*… "[18-19)] 5 litre birinci kalite yağı, 6 litre iyi, (ince) yağı… [27)] teslim ettim…"

Asurlu tüccarlar arasındaki bir başka mektuplaşmada, İlī-wēdāku, Puzur-Aššur'dan iyi, (ince) yağı kendisine göndermesini istemektedir. VS 26, 30 numaralı

[258] Hecker-Kryszat-Matouš, 1998: 279-281.

mektupta şunları okuyoruz: [14)] Ì.GÍŠ DU_{10}.GA / *šé-bi-lam* “[14)] İyi, (ince) yağı bana gönder.”

İlī-wēdāku, bir başka mektubunda da Asurlu tüccar Buzāzu’dan iyi, (ince) yağ istemektedir. CCT 2, 16a numaralı belgede şu sözler kayıtlıdır: [27)]… *ša-am-*[*nam*] [28)] *ṭa-ba-am* / *šé-bi*$_4$*-lam* “[27-28)]… İyi, (ince) yağı bana gönder.”

İmdīlum, Puzur-Aššur’a yazdığı CCT 4, 18a numaralı mektupta da, bulunduğu yerde yağlanmak amacıyla kullanabileceği yağ bulunmadığı için, hem Asur hem Hahhum şehrinden kaliteli yağların gönderilmesini istemektedir. Metinden, Hahhum’un da Anadolu’daki yağ üretim merkezlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Metnin 24-28. satırlarında şu ifadeler kayıtlıdır: [23)] ... Ì.GÍŠ *a-na* [24)] *pì-ta-ší-a lá i-šu lu re-eš*$_{15}$*-tám* [25)] *ša a-lim*^{ki} *lu re-eš*$_{15}$*-tám* [26)] *ša Ha-hi-im ṭá-ab-tám* [27)] *ša* É.GAL^{lim} *i-na a-lá-ki-kà* [28)] *a-na pì-ta-ší-a bi*$_4$*-lá-am* “[23-28)] …Yağlanmam için yağ yoktur. Hem Asur’un birinci kalite yağını, hem Hahhum’un iyi, (ince) yağını (ve) sarayın tuzunu, gidişinde yağlanmam için bana göndersinler.”

Eski Anadolu’da yağ, besin maddesi olarak tüketiminin dışında, yağla(n)mak amacıyla da kullanılıyordu. Yağla(n)mak, Akadca Ì.GÍŠ *ana pitašši* yazılışı ile ifade edilmektedir. Yağlanmak tâbiri ile güzel kokma, parfümlenme kastediliyor olmalıdır. Asurlu tüccarların birbirlerine yazdıkları mektuplarda, yağlanmak için birbirlerine sık sık yağ siparişi verdikleri anlaşılmaktadır.

Sabasia’nın, Puzur-Aššur, Šalim-İštar ve İkuppī-Aššur’a yazdığı ATHE 64 numaralı[259] mektupta, bulunduğu yerde yağ kalmadığını belirtmekte, yağlanmak amacıyla kendisine yağ gönderilmesini istemektedir. Metnin 49-50. satırları şöyledir:

[259] Kienast, 1960: 90-91.

49) Ì.GÍŠ.HI.A *a-na pí-ta-ší-ma šé-bi-lam* 50) Ì.GÍŠ *lá i-šu-ú* “49-50) Yağları, yağlanmam için bana gönder. Burada yağ yoktur.”

Asurlu tüccarlar arasındaki bir başka mektuplaşmada da, yağlanmak için gerekli yağ bulunmadığından bahsedilmektedir. CCT 4, 18a numaralı metnin ilgili satırları şöyledir: (İmdīlum’dan Puzur-Aššur’a) 23) …Ì.GÍŠ *a-na* 24) *pì-ta-ší-a lá i-šu lu re-eš*$_{15}$*-tám* 25) *ša a-lim*^{ki} *lu re-eš*$_{15}$*-tám* 26) *ša Ha-hi-im ṭá-ab-tám* 27) *ša* É.GAL^{lim} *i-na a-lá-ki-kà* 28) *a-na pì-ta-ší-a bi*$_4$*-lá-am* “23-28) …Yağlanmam için yağ yoktur. Hem Asur’un birinci kalite yağını, hem Hahhum’un iyi, (ince) yağını (ve) sarayın tuzunu, gidişinde yağlanmam için bana göndersinler.”

Yağlanmak amacıyla kullanılacak yağ’ın, sipariş verildiği bir başka belge KTS 2, 40a’dır. Tablet, altın, gümüş ve kumaşların teslimatı ile ilgilidir. Tabletin son satırlarında yağlanmak için gerekli yağ’ın gönderilmesi istenmektedir. Metnin ilgili satırları şöyledir: (İlī-wedāku’dan Puzur-Aššur’a) 35) Ì.GÍŠ / *a-na pí-ta-ší-a* 36) *šé-bi-lam* “35-36) Yağı, yağlanmam için bana gönder.”

Benzer şekilde, Asurlu tüccarlar arasındaki I 440 numaralı[260] mektuplaşmada da, sevkedilen mallar arasında yağlanmak amacıyla kullanılacak yağ da bulunmaktadır. Tabletin ilgili satırları şöyledir: (Tariša’dan Bēlum-bāni’ye): 45) … *ša-am-na-am* / *ša té-zi-ba-ni* 46) *a-na pì-ta-ší-a* / *ú* TÚG *a-na li-tab-ší-a* “45-46) …Yağlanmam için bıraktığın yağ ve kumaş benim için mevcut olsun (bulunsun).”

Ib dönemine ait Kt 2001/k 325b numaralı[261] belgede de, ailenin rahibe kızı Ziki’nin yağlanmasından bahsedilmektedir. Tablet, Šalim-Aššur’un ölümünden sonra geriye kalan malların nasıl paylaşılacağına ilişkin düzenlenmiş bir mahkeme

[260] Hecker-Kryszat-Matouš, 1998: 36-39.

[261] Albayrak, 2004: 1-21.

kaydıdır. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [15)] … *Zi-ki* DUMU.Mİ *Šál-lim-A-šùr* [16)] DINGIR.NİN *ki-ma um-mì-*[*šu š*]*a Ha-ma-lá* [17)] *ú a-ší-t*[*í*]*-šu uš-b*[*a-a*]*t* [18)] *a*[*k*]*-lá-at ú pá-ša-at* [19)] *iš-t*[*í*]*-šu-nu*… "[15-19)]... Šalim-Aššur'un rahibe kızı Ziki, Hamala ve karısıyla birlikte onun (Hamala'nın) annesi gibi, onlarla oturacak, yiyecek ve yağlanacak…"

Yağlanmak amacıyla kullanılan yağların, bitkisel yağları tanımlayan Ì.GİŠ ideogramı ile yazılması, yağlanmak için bitkilerden elde edilen yağların tercih edildiğini göstermektedir.

2.5.2. Baharatlar

Kültepe metinlerinde "*kamūnum*" "kimyon", "*kisibirrītum*" "kişniş", bir kekik türü olabileceği düşünülen "*kuddimmum*" ve sadece bir belgede geçen, CAD A/2, s: 530'da "baharat olarak kullanılan bir bahçe bitkisi", CDA, s: 33'te "safran" anlamı verilen ve Babil metinlerinde kişniş ve kekik ile geçtiği anlaşılan *azupīrum/azappurum* olmak üzere, dört çeşit baharat adı kayıtlıdır.

Baharat isimleri, metinlerde sık geçmemektedir. Bu belgelere göre de baharatların genellikle litre ile ölçüldüğü, birkaç belgede de *karpatum* kabı ve *ṣimdum* ile tartıldığı ve ödemelerin gümüş üzerinden yapıldığı anlaşılmaktadır. Baharatların litre ile ölçülmesi, toplanan baharatların öğütülerek inceltildiğini akla getirmektedir.

OIP 27, 55 numaralı[262] masraf listesinde, kimyon, kekik ve kişniş birlikte kaydedilmiştir. Metnin ilgili satırları şöyledir: [12)] 2 SÌLA *kà-mu-ni* [13)] 1 1/3 GÍN KÙ.BABBAR *ší-im-šu-nu* ½ SÌLA *ku-dí-mu* ¼ GÍN KÙ.BABBAR [14)] *ší-im-šu-nu* ½

[262] Gelb, 1935: 54-56.

SÌLA *ki-sí-ba-ra-tum* ¼ GÍN KÙ.BABBAR *ší-im=ša*…[31] … ½ SÍLA *kà-mu-ni mì-ma a-nim a-na* [32] dİM-*ba-ni ú Ú-ra-ad-Ku-bi*$_4$ *a-qá-tí-šu-nu* [33] *a-dí-in*… “[12-14] 2 litre kimyonun fiyatı 1 1/3 *šeqel* gümüş, yarım litre kekik'in fiyatı ¼ *šeqel* gümüş, yarım litre kişniş'in fiyatı ¼ *šeqel* gümüş(tür)… [31-33] Yarım litre kimyonu, bütün bunları Adad-bāni ve Urad-Kūbi'nin hisseleri için verdim…"

BIN 4, 162 numaralı masraf listesinde de, 2 litre kimyonun fiyatı olarak 1 1/3 *šeqel* gümüş; yarım litre kimyon için ¼ *šeqel* gümüş ve yarım litre kişniş için ¼ *šeqel* gümüş ödendiği kayıtlıdır. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [19]…2 SÌLA *kà-mu-num* [20] 1 1/3 GÍN KÙ.BABBAR *ší-im-šu-nu* [21] ½ SÌLA *ku-dí-me* ¼ GÍN KÙ.BABBAR [22] *ší-im-šu-nu* ½ SÌLA *ki-sí-ba-ra-tum* [23] ¼ GÍN KÙ.BABBAR *ší-im-ša*… “[19-23] 1 1/3 *šeqel* gümüş, 2 litre kimyon'un fiyatıdır. ¼ *šeqel* gümüş, yarım litre kekik'in fiyatıdır. ¼ *šeqel* gümüş, yarım litre kişniş'in fiyatıdır…"

Tabletlerde kimyon, kekik ve kişniş'e göre daha sık geçmektedir. Kt o/k 17 numaralı[263] belgede, Amur-ilī'nin, Ennanātum'dan istediği ürünler arasında yarım litre kimyon da bulunmaktadır. Metnin 18-22. satırları şöyledir: [18] 1/2 SÌLA Ì.GİŠ [19] *sà-ar-dam* ½ SÌLA *kà-mu-ni* [20] 10 *ma-na* Ì.GİŠ *ša hu-zi-ri-im* [21] *iš-tí pá-nim-ma* [22] *šé-bi-lam*… “[18-22] Yarım litre zeytinyağını, yarım litre kimyonu ve 10 *mina* domuz yağını ilk ulak ile buraya gönder…"

Kt 92/k 239 numaralı[264] belgede de, D/Turhumit'te bekletilen ürünler arasında 2 kap kimyon da sayılmaktadır. Kimyonun *karpatum* kabı ile ölçüldüğü anlaşılmaktadır. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [8] … 2 *kà-ar-pát* [9] *kà-mu-nu mì-ma a-nim* [9] *i-na Du-ur-hu-mì-it* [10] *i-ba-ší*… “[8-10] 2 kap kimyon, bütün bunlar Durhumit'te mevcuttur…"

---

[263] Albayrak, 2006b: 84-86.

[264] Veenhof, 2010:168-169.

İnnāya'dan, Šū-İštar, Nazi ve Dān-Aššur'a yazılan CCT 3, 18b+19a numaralı mektupta da, satın alınan 1 litre kimyon ve 1 litre zeytinyağın gönderilmesi istenmektedir. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [11)] 1 SÌLA *kà-mu-e* [12)] 1 SÌLA *sà-ar-dám* [13)] *ša-ma-ma-a* [14)] *šé-bi$_4$-lá-nim*… "[11-14)] Satın alınan 1 litre kimyon'u (ve) 1 litre zeytinyağı bana gönder…"

Sözlüklerde "baharat olarak kullanılan bir bitki, safran" anlamı verilen *azupīrum/azappurum,* tek bir metinde geçmektedir. Metni neşreden M.T. Larsen, *azupīrum/azappurum*'u "safran" olarak tercüme etmiştir.[265] Asurlu tüccarlar arasındaki Kt 94/k 1686 numaralı[266] mektuplaşmada, *azupīrum/azappurum*'un litre ile ölçüldüğü anlaşılmaktadır. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [28)] 2 BANEŠ *a-za-pu-ru*… "[28)] 2 *ṣimid* (60 litre) safran…"

3. TARIMSAL FAALİYETLERLE İLGİLİ UNVANLAR

3.1. Hububat (lardan sorumlu kişilerin) Âmiri: GAL (*rabi*) *še'im*

Anadolu'da yerel yönetim, tarımsal üretimin sistemli bir şekilde devamını ve kontrolünü sağlamak amacıyla, saray hiyerarşisi içinde yer alan memuriyetler de oluşturmuştu. Bunlardan birisi, GAL (*rabi*) *še'im*'dir. Bu unvan, *še'um* "arpa" kelimesinden yola çıkılarak oluşturulmuş bir memuriyet olmalıdır. GAL *še'im* unvanına sahip kişi, saraya ait tarım arazilerinden elde edilen tahılların toplanması, kayda geçirilmesi, yöneticilere tahsis edilecek hububatların ayrılması ve diğer Anadolu şehirlerine hububat sevkiyatı gibi işlerden sorumlu şahısları denetleyen âmir olmalıydı. GAL *še'im*, şu ana kadar neşredilmiş Kültepe tabletlerinin sadece

[265] Larsen, 2010: 255.

[266] Larsen, a.g.e: 255-257.

birkaçında, İnar ve Peruwa'nın unvanı olarak geçmektedir. İnar, Kt 89/k 376: 1'de[267] "KIŠIB *İ-na-ar* GAL *šé-i*"; Kt n/k 31: 3-4'te[268] "KİŠİB *İ-na-ar* GAL *šé-i-e*" ve Kt 99/k 138: 1'de [269] "KIŠIB *I-na-ar* GAL *ší-i-e*" "hububat (lardan sorumlu kişilerin) âmiri İnar'ın mührü" şeklinde mühür sahipleri arasında kaydedilmektedir. Peruwa da, Kt n/k 32: 1'de[270] "KIŠIB *Pè-ru-wa* GAL *šé-i*" "hububat (lardan sorumlu kişilerin) âmiri Peruwa'nın mührü" yazılışıyla geçmektedir.

J. G. Dercksen, Kt 99/k 138 numaralı metindeki GAL *ší-i-e* yazılışını, "hububat (lardan sorumlu kişilerin) âmiri" olarak değil, daha farklı bir yorumla "*ši'u*'ların başı" şeklinde tercüme etmiştir.[271]

3.2. Değirmenci Başı, Tahıl ve Gümüş Ödemelerini Toplayan Memurların Âmiri: GAL (*rabi*) *alahhinim*

Tarımsal faaliyetlerle ilgili görünen diğer bir memuriyet, GAL (*rabi*) *alahhinim*'dir. *alahhinum* için CAD A/I, s: 294'te "idarî bir memur"; AHw, s: 30'da "değirmenci" ve CDA, s: 10'da " bir memur" anlamları verilmektedir. Orta ve Yeni Asur belgelerinde de kayıtlı *alahhinum*'un CAD A/I, s: 296'da, Orta Asur Dönemi krallarından Ninurta-Tukul-Aššur'un arşivindeki belgelerde, arpaları kabul ettiğinden ve *alahhinum*lar'ın genellikle bira yapımcılarıyla birlikte zikredildiğinden bahsedilmektedir. Aynı zamanda bu belgelerde, *alahhinum*lar'ın koyunları şişmanlatan kişiler olarak da kaydedildikleri söylenmektedir.

---

[267] Donbaz, 1993a: 136-137.

[268] Donbaz, 1989a: 77-78.

[269] Dercksen, 2004b: 172.

[270] Donbaz, 1989a: 75-77.

[271] Dercksen, 2004b: 171-172.

alahhinum kelimesinin anlamı konusunda fikir birliği sağlanmış değildir. E. Bilgiç "değirmenci" olarak tercüme ettiği *alahhinum*'un, Kültepe metinlerinde görüldüğünü, ancak Babilce'de geçmediğini söyleyerek, bu kelimenin Asurca olmadığını, Asurcaya yabancı bir dilden geçmiş olabileceğini belirtmektedir.[272] K. R. Veenhof, *alahhinum*lar'ın yönetimde ve ekonomide önemli bir rol üstlendiğini söylemektedir.[273] S. Bayram-S. Çeçen, *alahhinum*'u "tahıl ve para toplamaktan sorumlu kişi" olarak yorumlamışlardır.[274] J.G. Dercksen, *alahhinum*lar'ın yerel ekonomide önemli bir rol oynadığını söyleyerek, bunların saray adına tüccarlardan mal satın alan kimseler olabileceğini ifade etmiştir.[275]

P. Garelli, GAL *alahhinim*'in, "Asurlularla sık sık ticarî ilişkilerde bulunan, saraya veya yerel memurlara tahıl, bakır, gümüş ve kumaş gibi malları sağlayan memurların başı" olduğunu belirtmiştir.[276] *alahhinum*'un geçtiği metinler değerlendirildiğinde ve sözlüklerdeki bilgiler dikkate alındığında GAL *alahhinim* unvanına sahip kişilerin "değirmenci başı" ve aynı zamanda "tahıl ve gümüş ödemelerini toplayan memurlar" olabilecekleri yönündedir.

alahhinum'un tahıl ticaretiyle ilgili olarak geçtiği metinlerden CCT 2, 30 numaralı belgede, "*bēt alahhinim*" "*alahhinum* dairesi" olarak ifade edilen kurumda, tahılların depo edildiği ve aynı zamanda burada tahıl satışı ile ilgilenen memurların olduğu anlaşılmaktadır. Buzāzu ve Puzur-Aššur arasındaki mektuplaşmada, tüccarların *alahhinum* dairesi'nden aldıkları tahıl böcekli çıktığı için, tahılın bir *alahhinum* memuruna geri verileceğinden bahsedilmektedir. Metinde, *alahhinum*

[272] Bilgiç, 1953: 28.

[273] Veenhof, 1989: 525.

[274] Bayram-Çeçen, 1996: 504.

[275] Dercksen, 1996: 166-167.

[276] Garelli, 1963: 218-221.

memurlarının verdikleri tahıl karşılığında, tüccarlardan kumaş talep ettikleri görülmektedir. Tabletin ilgili satırlarında şu ifadeler kayıtlıdır: [1)] *a-na Puzur$_4$-A-šùr qí-bi-ma* [2)] *um-ma Bu-za-zu-ma / a-dí* [3)] *ša* É *a-lá-hi-nim / šu-ma / ú-ṭá-tám* [4)] *ú-ša-bi-ú-kà / ta-áš-bi-it* [5)] TÚG.HI^{tí}*-šu / dí-šu-um…* [27)] *a-ša-me-ma ú-ṭù-tum* [28)] *ša wa-ar-ki-a i-dí-nu-ni-ku-nu-tí-ni* [29)] *kà-al-ma-tám* [30)] *lá-áp-ta-at / a-ma-kam* [31)] *a-na a-lá-hi-ni / ke-nu-tim* [32)] *ša lá ni-ša-hu-tù / dí-ší-ma...* "[1-5)] Puzur-Aššur'a söyle, Buzāzu şöyle söyler: *alahhinum* dairesine gelince; eğer sana tahılı doyuracaklarsa (vereceklerse) kumaşlarını eksiksiz (olarak) ona ver… [27-32)] İşitiyorum ki, benden sonra size verdikleri tahıl böceklenmiştir. Orada dürüst, korkmayacağımız bir *alahhinum*'a onu (tahılı) ver."

Buzāzu ve Puzur-Aššur arasındaki TC 3, 15 numaralı mektuplaşmada da, Buzāzu, Puzur-Aššur'u *alahhinum*'dan alınacak tahıl ve karşılığında verilecek kumaşlar konusunda uyarmaktadır. Öncelikle, *alahhinum*'dan tahılın alınması, sonrasında tahılın karşılığı olarak kumaşların bırakılması gerektiğini söylemektedir. Bu tablette de *alahhinum* memurları, tahıl ihtiyacı olan kişilerin müracaat ettiği görevliler olarak görünmektedir. Metnin ilgili satırları şöyledir: [23)] … *a-lá-hi-num* [24)] *e iṣ-li-ku-nu-ma /* TÚG.HI^{tí} [25)] *e ta-dí-na / ú-ṭá-tám* [26)] *li-ig-mu-ra-ma* [27)] *ú* TÚG.HI^{tí} */ ta-áš-bi$_4$-sú* [28)] *dí-šu-um...* "[23-28)] … *alahhinum* sizi aldatmasın! Kumaşları (ona) vermeyin, (önce) tahılı ödesin ki onun memnuniyeti (için) kumaşları ona verin…"

Kt c/k 1642 numaralı[277] belgede de, mera olarak kullanılan arazilerden elde edilen tahıl üzerinde *alahhinum* ve *sikkatum*'un da hakkı olduğu anlaşılmaktadır. Herhalde *alahhinum* memurları, tarlalardan elde edilen tahıl ürünlerinin bir

[277] Albayrak, 2007: 219-224.

bölümünü alma hakkına sahipti. Metnin ilgili satırlarında şunları okuyoruz: [1)] 2 *ma-na* KÙ.BABBAR *ší-i*[*m*] [2)]*qá-qá-ri-im ša me-re-tí-e* [3)] *ša* Ša*-da-ah-šu* / *Ba-ta-lá-a* [4)] ⌜*il*$_5$⌝*-qé* <*ša*> *qá-qá-ri-*<<ri>>*-im* [5)] 70 *na-ru-uq a-na* [6)] *a-lá-hi-ni lá ṭá-hu-a-ak* [7)] *a-na sí-kà-tim* / *lá ṭá-hu-a-ak* "[1-4)] Šadahšu'nun çayırlık arazisinin fiyatı 2 *mina* gümüştür. Batalāya (satın) aldı. [4-9)] *alahhinum* için söz konusu olan arazinin 70 çuval (tahılı ile ilgili olarak) ben sorumlu değilim. *sikkatum* ile ilgili olarak ben sorumlu değilim…"

Kültepe tabletlerinde "GAL (*rabi*) *alahhinim*" unvanına, "*alahhinum* GAL" yazılışıyla da rastlıyoruz. TC 3, 181 numaralı belgede, 10 çuval buğdayın büyük *alahhinum* ile olduğu kayıtlıdır. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [1)] 10 *na-ru-uq* GİG [2)] *a-lá-hi-num* GAL… "[1-2)] 10 çuval buğday büyük *alahhinum* (iledir)…" Benzer şekilde Kt o/k 60 numaralı[278] belgede de, 1 *mina* gümüşün büyük *alahinnum*'da olduğu yazılıdır. Tabletin ilgili satırlarında şunları okuyoruz: [13)] 1 *ma-na* KÙ.BABBAR / *iš-tí* [14)] *a-lá-hi-num* GAL… "[13-14)] 1 *mina* gümüş büyük *alahhinum* iledir…"

3.3. Harman Yeri Âmiri: GAL (*rabi*) *adrim*

GAL (*rabi*) *adrim* unvanı, "harman yeri, harman zamanı" (CAD A/I, s: 129; AHw, s: 13, CDA, s: 5) anlamına gelen *adrum* kelimesi ile ilişkilidir. *adrum*, Kültepe metinlerinde "*ina adrim/ina erab adrim*" "harmanda (harman zamanında) / harmana girişte" anlamında, zirai bir terim olarak tarihlemede sıkça kullanılmaktadır.[279] *adrum*, GAL (*rabi*) *adrim* yazılışıyla, saray hiyerarşisi içerisinde yer alan bir

[278] Albayrak, 2005a: 270-272.

[279] Örnek metinlerden bazıları: ICK 1, 93: 7; TPAK 1, 93: 8-9; Kt 87/k 304: 11; Kt 91/k 210: 6-7; Kt 91/k 390: 5; Kt 93/k 672: 13; Kt 93/k 946: 20; Kt n/k 1933: 16-17; Kt z/t 14: 7-8.

memuriyet olarak da metinlerde kayıtlıdır. K. Hecker, bu unvanı "harman yeri âmiri" olarak tercüme etmiştir.[280] *adrum* kelimesinin sözlüklerde verilen anlamını göz önüne aldığımızda, bize göre de GAL (*rabi*) *adrim* unvanı, "harman yeri âmiri" şeklinde tercüme edilmelidir.

"Harman yeri âmiri" unvanına sahip kişiler, saraya ait topraklardan elde edilen ürünlerin hasat edilmesinden itibaren, harmana başlanmasıyla birlikte yıllık ekin miktarlarının kaydedilmesi, ekinlerin bir bölümünün saray adına ayrılması, harman işinin düzenli ve kontrollü yürütülmesi ve harman yerlerinin denetlenmesi gibi işlerden sorumlu olmalıydılar.

GAL (*rabi*) *adrim* unvanı, Kültepe metinlerinde sadece birkaç belgede geçmektedir. Henüz yayınlanmamış Kt k/k 31 numaralı belgede, mühür sahiplerinden Šariša adlı kişi, *rabi adrim*'in *rabi ṣabim*'i olarak kayıtlıdır. Tablette, harman yeri âmiri'nin ismi kayıtlı değildir. Metnin ilgili satırları şöyledir: 1) KIŠIB *Šu-pì-a-ah-šu* KIŠIB *Za-pá-ar-na* 2) KIŠIB *Ša-ri-ša* / GAL 3) *ṣa-bi*$_4$*-im* / *ša* GAL *ad-ri-im*… "1-3) Šupiahšu'nun mührü, Zabarna'nın mührü, harman yeri âmirinin *rabi ṣabim*'i olan Šariša'nın mührü…"

RA 38, 132 numaralı belgede de, 15 *šeqel*'in harman yeri âmirinden alındığını kayıtlıdır. Tabletin ilgili satırları şöyledir: 1) 2/3 *ma-na* 5 GÍN KÙ.BABBAR 2) *a-na-ku a-dí-šu-um* 15 GÍN 3) KI GAL / *ad-ri-im* 4) *il*$_5$*-qé*… "1-4) 2/3 *mina* 5 *šeqel* gümüşü, ben ona verdim. 15 *šeqel* gümüşü, harman yeri âmirinden aldı…"

Kültepe metinlerinde, şahıslara ait harman yerleri "*adrim ša* Ş.A" "Ş.A'nın harman yeri" kalıbında geçmektedir. Harman yeri sahiplerinden birisi *rabi*

[280] Hecker, 2003a: 184, n: 4.

sikkatim'dir. Nabi-Su'en ile Abu-lamassī arasındaki mektuplaşmayı konu alan Or 20 numaralı[281] belgede, Abu-lamassī ve Nabi-Su'en'in *rabi sikkatim*'in harman yerinde yapacağı konuşmadan bahsedilmektedir. Metnin ilgili satırları şöyledir: 1) *Na-áb-Sú-in kà-ru-um a-dí* 2) *Pu-ru-uš-ha-tim i-ša-pár-šu* 3) *i-na ad-ri-im ša ra-bi* 4) *sí-ki-tim um-ma A-bu-lá-ma-sí* 5) *a-na Na-áb-Sú-en*$_6$*-ma*… "1-5) *kārum*, Purushattumla ilgili olarak, Nabi-Su'en'i gönderecek. *rabi sikkatim*'in harman yerinde Abu-lamassī, Nabi-Su'en'e şöyle söyleyecek…"

Henüz neşredilmemiş Kt n/k 1575 numaralı belgede de, Naqīdum ve Marila adlı kişilere ait harman yerlerinde yapılan teslimattan bahsedilmektedir. Tabletten, harman yerlerinin, sadece harman zamanı kullanılan mekânlar olmadığı, bu yerlerin başka amaçlar için de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Tabletin ilgili satırları şöyledir: 15) 20 *ma-na ša* [TÚG.Hİ]*tám* 16) 20 *ú-kà-pí-dim i-na ad-ri-im* 17) *ša Na-qí-dim ni-il*$_5$*-qé* 18) 40 TÚG.HI*tám* 30 *ú-kà-pí* 19) *i-na ad-ri-im ša Ma-ri-lá* 20) *ni-il*$_5$*-qé*… "15-20) Kumaşların (fiyatı olan) 20 *mina*yı (ve) 20 paketi Naqīdum'un harmanında aldık. 40 (top) kumaş (ve) 30 paketi Marila'nın harmanında aldık…"

Harman işi için geniş ve büyük mekânlara ihtiyaç olduğundan ve hasat edilen ürünlerin taşınmasının kolaylığı bakımından harman yerleri, şehrin dışında, tarlaların, bağ ve bahçelerin yakınında kurulmuş olmalıdır. J. G. Dercksen, harman yerlerinin hasat zamanı dışında, elle yün dokuma gibi geniş alan gerektiren aktiviteler için de kullanıldığını söylemektedir.[282]

---

[281] İlgili satırlar Dercksen, 2008b: 147, n: 37'de işlenmiştir.

[282] Dercksen, a.g.m: 146-147.

4. TARIMDA SULAMA SİSTEMİ

Su, tarih boyunca geçimini tarımdan sağlayan toplumlar için ayrı bir öneme sahip olmuş ve âdeta kutsallaştırılmıştır. İnsanların yerleşik yaşama geçtiği, tarımsal faaliyetlere başladıkları Neolitik dönemden beri, tarımla uğraşan toplumlarda yerleşim alanları su kaynaklarına yakın bölgelerde kurulmuştur. Yıllık yağış miktarının az olduğu, yağmur suyuna bağlı kuru tarım yapılan bölgelerde, nehirlerden açılan kanallar sayesinde arazilerin sulanması mümkün olmuştur. Bu bağlamda, Mezopotamya'da Fırat ve Dicle, Mısır'da Nil ve Hindistan'da Ganj nehirleri eskiçağlardan beri insanların yaşam kaynağı olmuş, bu nehirlerden açılan kanallar ile tarlalar, bağ ve bahçeler sulanabilmiştir.

Kaniš şehrinde ele geçen arkeolojik kalıntılar ve çivi yazılı belgeler, Eski Anadolu'da arazilerin sulanmasında nehirlerden faydalanıldığını ortaya koymaktadır. Orta Anadolu'daki yıllık yağış miktarının azlığı, hayatını tarım yaparak sürdüren Anadolulular için su sıkıntısı yaratmış ve yağmur suyuna bağlı kuru tarım yapılmasını zorunlu kılmıştır. Yağmurun yağmadığı ya da geç yağdığı dönemlerde toprağın yeterli su alamaması, ürünün çoğu zaman daha tarlada iken kurumasına ve hasat dönemlerinin değişmesine sebep olmuştur ki, neticede ürünün miktarı ve kalitesi düşmüştür. Bu durum, çevredeki doğal su kaynaklarından kanallar açılmasını zorunlu hale getirmiş ve bu şekilde tarla, bağ ve bahçelerin sulanması mümkün olmuştur. Bu durum, eskiçağlarda da Anadolu'nun iklim şartlarının günümüzdekinden pek de farklı olmadığının bir işaretidir.

Kızılırmak'ın kollarından biri olan, Kayseri sınırları içerisindeki Sarımsaklı suyu bölge halkı için hayatî önem taşıyordu. Çünkü, Kaniš ve çevresindeki araziler, Sarımsaklı nehrinden açılan kanallar sayesinde sulanabiliyordu. Tarlalar, düzenli

sulamayı gerektirdiği için ve kapladıkları yer bakımından geniş araziler olmaları nedeniyle kanallar yardımıyla sulanıyordu. Bu sebeple, tarlalar, köyün içinde değil de sulama kanallarına yakın bölgelerde, şehrin daha dış kısımlarında yer almıştır. Çünkü, *kārum* alanında yapılan kazılarda ortaya çıkarılan mimarî kalıntılar, evlerin duvarlarının birbirine bitişik, arka arkaya ve sık bir şekilde yapıldığını ortaya koymaktadır.

Kaniš şehrinde kanallar aracılığıyla sağlanan sulama suyunun ulaşamadığı yerlerde ya da daha yüksek alanlarda kuyu suyundan faydalanılmış olmalıdır. Kuyu suları, sadece bağ ve bahçeleri sulamak için değil, herhalde içme suyu amaçlı da kullanılmıştır. T. Özgüç, bugün Karahöyük köyünde suların 3-5 m. derinlikteki kuyulardan çekildiğini, höyüğe, *kārum*'a ve köye en yakın kaynağın 600 m. mesafede, Gömeç İstasyonu-Karahöyük yolu üstündeki çeşme olduğunu söylemektedir. Eski Kanišliler'in suyu, bugünkü gibi bu kaynaklardan veya kuyulardan temin etmiş olabileceklerini belirtmektedir.[283] Şüphesiz, Anadolu insanı hem su ihtiyacını karşılamak hem de sebze-meyve bahçelerini sulamak için kuyu sularından faydalanmıştır.

Gerçekten de, Kanišliler'in sulama kanalları ile birlikte kuyu sularından da faydalandıkları metinlere yansımıştır. Henüz yayınlanmamış Kt d/k 27b numaralı tablette, "*e-nam <ša> ma-e*" "suyun gözü" ifadesi geçmektedir.[284] Bu ifade ile, bir "kaynak" kastedilmiştir. Tablet, aşağı şehirde kuyuların varlığına işaret etmesi bakımından da önemlidir. Belgede, tarla ile birlikte ilk kez bir kuyunun da satışı sözkonusudur. Metinde, Peruwa'nın tarlayı ve su kuyusunu Walhišna ve

[283] T. Özgüç, 1950a: 10.

[284] *ī/ēnum* kelimesi için CAD İ, s: 153'de "delik, çukur"; AHw, s: 383'de "göz, kaynak" ve CDA, s: 130'da "göz" anlamları verilmektedir.

Arpuwahšušar'dan satın aldığı anlaşılmaktadır. Tarla ve su kuyusu ile ilgili olarak ister *tuzinnum*, ister alacaklı ya da herhangi bir kimsenin Peruwa'ya itiraz etmesi durumunda, 2 *mina* gümüş ödeyeceği de kayıtlıdır. Gayrimenkul alım-satım belgelerinde rastladığımız *tuzinnum* unvanlı memurların, su kaynaklarının satışı üzerinde de söz hakkına sahip oldukları görülmektedir. Tablet, üç yerli şahsın huzurunda düzenlenmiştir. Metnin tamamı şöyledir: [1)] *iš-tí* [2)] *Wa-al-hi-iš-na* [3)] *ù Ar-pu-wa-ah-šu-šar* [4)] *eq-lam ù e-nam <ša> ma-e* [5)] *Pè-ru-wa iš-a-am* [6)] *šu-ma a-šu-mì* [7)] *eq-li-im* [8)] *ù e-nim* [9)] *a-na Pè-ru-wa* [10)] *ma-ma-an* [11)] *lu tù-zi-nu-um* [12)] *lu be-el hu-bu-lim* [13)] *a-na Pè-ru-wa* [14)] *i-tù-wa-ar* [1 5)] 2 *ma-na* KÙ.BABBAR [16)] *i-ša-qú-lu* [17)] IGI *Ku-nu-wa-an* [18)] IGI *I-na-ra-ah-šu* [19)] IGI *E-lí-iš-ru* "[1-5)] Walhišna ve Arpuwahšušar'dan, tarlayı ve su kuyusunu (su gözünü) Peruwa satın aldı. [6-10)] Eğer tarla ve kuyu ile ilgili olarak herhangi bir kimse, [11-16)] ister *tuzinnum* olsun ister alacaklı olsun Peruwa'ya itiraz edecek olursa 2 *mina* gümüş tartacaklar. [17-19)] Kunuwan'ın huzurunda, İnarahšu'nun huzurunda, Elišru'nun huzurunda."

Tarım arazilerinin sulanmasında, nehirlerden açılan kanallar ve kuyu sularının dışında, akan suyun da kullanıldığını öğreniyoruz. Metinde "giden (akan) sulama suyunun tamamı her ikisinindir" ifadesi ile, bu suyun tarla ve bahçeler için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kültepe tabletleri içerisinde, sulama suyunun kullanımı hakkında verilmiş ilk hukukî kararı içeren Kt o/k 52 numaralı[285] tablette, Kubidahšu adlı yerlinin, 4 tarla ve tarlalarına yakın bir bahçeyi, Ašu(w)at isimli bir Anadolulu'ya satışı konu edilmektedir. Sözleşmenin bozulması durumunda, tarla ve bahçeler için ödenen 7 *mina* gümüşün iki katının verileceği kaydedilmektedir. Metnin tamamı şöyledir: [1)] KIŠIB *Ku-bi-da-ah-šu* [2)] KI[ŠIB *Š*]*a-da-a*^{r}*h-š*^{1}*u* GAL [

[285] Albayrak, 2001: 308-309.

] [3)] *ša* ⌜*ru*⌝-*ba-im* KIŠIB *Ku-*⌜*tù*⌝-[ ] [4)]KIŠIB *Ha-al-ki-a-šu* [5)] 4 *eq-*[*lá-tim*] [6)] *ú ki-ri-a-am ša ṭé-hi* [7)] *eq-lá-tí-šu-ma Ku-bi-da-ah-šu* [8)] *a-na A-šu-at a-na* 7 *ma-na* [9)] KÙ.BABBAR *i-dí-ší-na mì-ma* [10)] *ma-e ší-qí-tum* [11)] *ša i-lu-ku-ni ša ki-lá-li-šu-nu-ma* [12)] *šu-ma* / *Ku-bi-da-ah-šu* [13)] *i-ba-lá-kà-at* 14 *ma-na* KÙ.BABBAR [14)] *a-na A-šu-at i-ša-qal* [15)] *šu-ma A-šu-at* / *i-ba-lá-k*[*à-at*] [16)] 7 *ma-na* KÙ.BABBAR *ší-im* [17)] *eq-lá-tim i-ta-ba-al-*⌜*ma*!⌝ [18)] 7 *ma*-na KÙ.BABBAR *a-na Ku-bi-da*-[*ah-šu*] [19)] *i-ša-qal* "[1-5)] Kubidahšu'nun mührü, kralın [….] âmiri Šadahšu'nun mührü, Kutu[…]nın mührü, Halkiašu'nun mührü, Dušulla'nın mührü. [5-9)] 4 tarla ve kendi tarlalarına yakın bir bahçeyi Kubidahšu, Ašu(w)at'a 7 *mina* gümüşe sattı. [9-11)] Giden (akan) sulama suyunun tamamı her ikisinindir. [12-14)] Eğer Kubidahšu, sözleşmeyi bozarsa 14 *mina* gümüş Ašu(w)at'a tartacak. [15-19)] Eğer, Ašu(w)at sözleşmeyi bozarsa, 7 *mina* gümüşü tarlaların bedeli olarak taşıyacak (tutacak) ve 7 *mina* gümüşü Kubidahšu'ya tartacak."

Kaniš'te, su kaynaklarının kullanımı rastgele değildi. TC 3, 155 numaralı belgeden öğrendiğimize göre, Kaniš şehrinde sulama suyunun kullanımı karşılığında ücret ödeniyordu. Metnin 1-3.satırları şöyledir: [1)] ½ *ma-na* KÙ.BABBAR [2)] *a-na gám-ri-im ša ma-e* [3)] *ta-ba-ki-im ga-me-er*… "[1-3)] ½ *mina* gümüş, boşalan (akan) suyun ücreti için harcanmıştır…."

Metindeki "*ma-e ta-ba-ki-im*" "boşalan (akan) su" ile, sulama suyu ya da suyun biriktirildiği küçük bir göletten araziye boşaltılması işlemi anlatılmak istenmiş olmalıdır. Kültepe metinlerinde "sulamak", genellikle "*šaqû*" fiili ile ifade edilmektedir. Bu metinde ise, sulama işlemi "dökmek, akıtmak, boşaltmak" anlamındaki *tabāku* fiili ile geçmektedir.

Kültepe tabletlerinde sulama kanallarının yapımı ve bakımı gibi konularda bilgi verilmemiştir. Su kanallarının yapımında, Babil ve bilhassa Mari'deki sulama sistemleri örnek alınmış olabilir. Çünkü, bu şehirlerde dönemin en gelişmiş su kanallarının yapıldığı bilinmektedir.[286]

5. KÜLTEPE METİNLERİNDE GEÇEN ZİRAİ TÂBİRLER

Kültepe'de ele geçen arkeolojik buluntular ve çivi yazılı belgelerden, Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde, Anadolu'da tarım ve hayvancılık kültürüne dayalı bir toplum yapısının olduğunu ve tarımsal üretimin yerlilerin kontrolünde bulunduğunu biliyoruz. Anadolu'da tarım kültürü, halkın yaşam biçimine yön vermiştir. Öyle ki, Anadolu halkı ticarî işlerini, yıl içerisinde çeşitli dönemleri gösteren zirai tâbirlere göre şekillendirmişlerdir.[287] Zirai terimler, yerlilere ait borç senetlerinde, borcun ödeneceği zamanı belirtmek amacıyla tarihleme olarak sıkça kullanılmıştır. Ayrıca, Asurlular ve yerliler arasındaki ticarî vesikalarda da Asurlular, vadeleme usulünü belirlerken yerli tarihleme sistemine uygun olarak zirai tâbirleri kullanmışlardır. Zirai tâbirler arasında, tahıl ve bağcılıkla ilgili terimlerin daha sık geçmesi, tahıl üretimi ve

[286]Hammurabi döneminde (M.Ö ±1792-1750) Babil'in tarım ve sulama yönünden oldukça gelişmiş olduığunu biliyoruz. Hatta Hammurabi kanunlarında, tarlalarla ve su kanallarıyla ilgili hükümler de bulunmaktadır. Özellikle, Mari şehrindeki sulama sistemi, Anadolu ve Mezopotamya'nın diğer şehirlerine göre en ileri düzeydedir. Mari metinlerine göre, şehirde 3 temel kanal vardı: İšim-Yahdun-Lim Kanalı, Mari havzası içinden giden Mari Kanalı ve Habur Kanalı. Mari'de, bölgeler ve araziler, Fırat ve Habur nehirlerinin akışına göre ayrılırdı. 1. Bölge: Baş nehir yatağı ve alçak taraçalar: Bu alan; şehirler, kanallar ve tarımsal alanların yerleştiği "*ah nārim*" "nehir kenarı" adı verilen bölgedir. 2. Bölge: Orta ve yüksek taraçalar: Buralarda otlak arazileri bulunmaktadır. 3. Bölge: Platolar: Tarımın ve sulamanın yapılmadığı, çöl sınırına kadar uzanan step ve kurak alanlardır. (Lafont, 2000: 132 vd.)

[287] Kültepe metinlerinde geçen zirai tâbirler için bkz. Bayram, 1990: 453-462.

üzüm yetiştiriciliğinin diğer tarım faaliyetlerine göre daha yaygın yapıldığının bir işaretidir.

Zirai tâbirler, Kültepe metinlerinde sıkça geçtiği için burada bazı metinlerden örnekler vereceğiz.

5.1. ***ana/ina harpi:*** *Hasat zamanına kadar/hasat zamanında*: Borç senetlerinde borcun ödeneceği zamanı belirtmek amacıyla en çok kullanılan tarihlemelerden biri hasat zamanıdır. Bu tâbir, *harāpu*: "ürün toplamak" fiilinden türetilmiştir.

ana harpi "hasat zamanına kadar" tâbiri, yerliler arasında düzenlenmiş Kt o/k 44 numaralı[288] borç senedinde, 1/3 *mina* 2 ½ *šeqel* gümüş'ün ödeneceği zaman olarak kayıtlıdır. Metnin ilgili satırları şöyledir: [5)] 1/3 *ma-na* 2 ½ GÍN KÙ.BABBAR [6)] *i-ṣé-er Lu-ú-lu* [7)] *ú Kà-ma-li-a* [8)] *Ma-da-wa-da* [9)] *tí-šu iš-tù ha-mu-uš-tim* [10)] *ša A-šur-ták-lá-ku* [11)] *a-na ha-ar-pì-im* [12)] *i-ša-qú-lu* "[5-12)] 1/3 *mina* 2 ½ *šeqel* gümüş, Lulu ve Kammalia üzerindedir. Madawada alacaklıdır. Aššur-taklāku'nun *hamuštum*'luğundan (haftasından) itibaren hasat zamanına kadar tartacaklar (ödeyecekler)."

Yine, yerlilere ait Kt o/k 64 numaralı[289] borç senedinde, 4 *mina* gümüş ve 20 çuval tahılın hasat mevsiminde verileceği anlaşılmaktadır. Metnin 12-17. satırlarında şunlar kayıtlıdır: [12)] ŠUNİGİN 4 *ma-na* KÙ.BABBAR [13)] *ù* 20 *na-ru-uq* [14)] *mì-iš-lu-um še-um* [15)] *mì-iš-lam ar-ša-tim* [16)] *i-na ha-ar-pí-a* [17)] *i-da-ší-im*… "[12-17)] Toplam 4 *mina* gümüşü ve yarısı arpa, yarısı buğday (olmak üzere) 20 çuval tahılı hasat zamanında ona verecek…"

---

[288] Albayrak, 1998: 6-7.

[289] Albayrak, a.g.m: 8-9.

Günümüzde, Anadolu'da ürünlerin hasat edilmesi, bölgelere göre değişmekte olup, hasat dönemi genellikle temmuz-ağustos-eylül aylarına rastlamaktadır. Herhalde eskiçağlarda da hasat zamanı, bu aylara denk geliyordu.

5.2. *ana/ina ṣibit niggallim*: *Orak tutma zamanına kadar/orak tutma zamanında:* Kültepe metinlerinde sıkça karşılaştığımız zirai terimlerden biridir. Orak tutma zamanı ile, ekinlerin hasat edilmeye başlanacağı dönem kastedilmektedir.

ana ṣibit niggallim, AKT 1, 39 numaralı[290] belgede, borcun ödeneceği zaman olarak belirlenmiştir. Tablette, hem Asur hem de yerli takvime göre tarihleme yapılmıştır. Metnin ilgili satırları şöyledir: [1)] 1/3 *ma-na* 2 ½ GÍN [2)] KÙ.BABBAR *i-ṣé-er* [3)] *Ha-bi$_4$-a ša Kà-lá-tù-a* [4)] *Puzur$_4$-A-šur i-šu* [5)] *iš-tù ha-mu-uš-tim* [6)] *ša Bu-zu-ta-a* [7)] *ú Puzur$_4$-ša-dú* [8)] *a-na ṣí-bi$_4$-it* [9)] *ni-ga-lim i-ša-qal*… "[1-9)] 1/3 *mina* 2 ½ *šeqel* gümüş, Kalatua'lı Habia üzerindedir. Puzur-Aššur alacaklıdır. Buzutāya ve Puzur-šadû'nun *hamuštum*'luğundan (haftasından) itibaren orak tutma zamanına kadar tartacak (ödeyecek)…"

Orak tutma zamanı, yerli bayan Madawada arşivine ait Kt o/k 40 numaralı[291] borç senedinde de tahılın ödeneceği zaman olarak belirlenmiştir. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [4)] 1 *ma-na* KÙ.BABBAR 30 *na-ru-uq* [5)] ½ ŠE ½ GIG 60 NİNDA [6)] *i-ṣé-er Ta-mu-ri-a* [7)] *Ta-li-a* [8)] *ú İ-a-ta-al-kà* [9)] *a-ší-tí-šu* [10)] *Ma-da-wa-da tí-šu*… [15)] … *ú-ṭá-ṭám* [16)] *a-na ṣí-bi$_4$-tí ni-ga-lim i-du-nu*… "[4-10)] 1 *mina* gümüş, yarısı arpa, yarısı buğday olmak üzere 30 çuval tahıl (ve) 60 ekmek, Tamuria, Talia ve onun karısı İatalka üzerindedir. Madawada alacaklıdır…"

5.3. *ana/ina qitip ka/irānim*: *Bağ bozumuna kadar/bağ bozumunda*: Anadolu'da volkanik arazilerin geniş yer kaplaması ve iklim şartlarının uygunluğu,

[290] Bilgiç-Sever-Günbattı-Bayram, 1990: 57-59.

[291] Albayrak, 1998: 4-6.

Anadolu'da üzüm yetiştiriciliğinin yaygın olarak yapılmasına imkân vermiştir. *ana/ina qitip ka/irānim*, Kültepe metinlerinde en sık kaydedilen ziraî terimlerden biridir.

Yerlilere ait ICK 3, 31a numaralı belgede, 1 *mina* 15 *šeqel* gümüş, 7 çuval arpa ve 3 çuval buğday'ın borç verildiği anlaşılmaktadır. Gümüş borcunun ödeneceği zaman olarak bağ bozumu belirlenmiştir. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [1)] 1 *ma-na* 15 GÍN KÙ.BABBAR [2)] 7 *na-ru-uq še-um* [3)] 3 *na-ru-uq* [4)] *ar-ša-tim* [5)] *i-ṣé-er* / *Za-hu-da-šu* [6)] *ú Ší-ni-il$_5$-kà* [7)] *a-ší-tí-šu / E-ni-iš-ru* [8)] *ú Ta-mu-ri-a* [9)] *i-šu-ú* [10)] *A-ta-ah-šu* [11)] *qá-ta-tù* [12)] *i-na qí-tí-ip* [13)] *ki-ra-nim* [14)] KÙ.BABBAR *i-ša-qú-lu*… "[1-14)] 1 *mina* 15 *šeqel* gümüş, 7 çuval arpa (ve) 3 çuval buğday, Zahudašu ve karısı Šinilka üzerindedir. Enišru ve Tamuria alacaklıdır. Atahšu kefildir. Gümüşü bağ bozumunda tartacaklar…"

Asurlu ve yerli şahıslar arasında düzenlenmiş AKT 1, 4 numaralı[292] belgede de, gümüşün bağ bozumuna kadar ödeneceği kayıtlıdır. Tabletin ilgili satırlarında şunları okuyoruz: [1)] 1/3 *ma-na* KÙ.BABBAR *i-ṣé-er* [2)] *Ma-ah-ší-ša-pu-nu-a ù Ni-wa-ah-šu-šar um-mu-šu* [3)] *ù Ší-wa-na-la A-šùr-ma-lik i-šu* [4)] *a-na qí-tí-ip* [5)] *ki-ra-nim* [6)] *i-ša-qú-lu*… "[1-6)] 1/3 *mina* gümüş, Mahšišapunua ve annesi Niwahšušar üzerindedir. Šiwanala ve Aššur-malik alacaklıdır. Bağ bozumuna kadar tartacaklar (ödeyecekler)…"

5.4. *ina gamar e/iršim:* *Ekim işinin bitmesinde*: Bu terim, *gamāru*: "bitirmek, halletmek" ve *erēšu*: "ürün ekmek" fiillerinin bir araya gelmesiyle oluşturulmuştur. Ekim işinin bitmesi, sabanla toprağın sürülüp tohumun atılması anlamına gelmektedir. Bu tâbir, Kültepe metinlerinde sık geçmemektedir. Yerliler arasında

[292] Bilgiç-Sever-Günbattı-Bayram, 1990: 19-20.

düzenlenmiş AKT 1, 45 numaralı[293] borç senedinde, gümüşün ekim işinin bitişinde ödeneceği kayıtlıdır: [1)] 9 GÍN KÙ.BABBAR [2)] *i-ṣé-er Ha-tí-tim* [3)] *Ku-tal-pá tí-šu* [4)] KÙ.BABBAR *i-na ga-ma-ar* [5)] *er-ší-im* [6)] *ta-ša-qal…* "[1-5)] 9 *šeqel* gümüş, Hattitum üzerindedir. Kutalpa alacaklıdır. Gümüşü, ekim işinin bitişinde tartacak (ödeyecek)…"

5.5. *ina iddi arāšim*: *Tohum atma (ekme) zamanında*: Bu terim ile, toprağın kabartılıp, sabanın açtığı çizgiye tohumların serpildiği zaman anlaşılmaktadır. Tabletlerde çok az geçen bir tâbirdir. Yerliler arasında düzenlenmiş, TC 3, 240 numaralı borç senedinde, borç olarak verilen gümüşün tohum ekme zamanında ödeneceği kayıtlıdır. Metnin ilgili satırları şöyledir: [1)] 18 GÍN KÙ.BABBAR [2)] *i-ṣé-er* / *Ha-na* [3)] *Pè-tí-a-na-al-kà* [4)] *Hu-ma-da-šu ù İ-lá-li=iš-kán* [5)] *i-šu-ú* KÙ.BABBAR [6)] *i-na* / *i-dí* [7)] *a-ra-ší-im* [8)] *ta-ša-qal…* "[1-8)] 18 *šeqel* gümüş, Hana üzerindedir. Petianalka, Humadašu ve İlališkan alacaklıdır. Gümüşü, tohum ekme zamanında tartacak (ödeyecek)…"

5.6. *ana/ina kubur uṭṭ/atim:* *Tahılın olgunlaşmasına kadar/tahılın olgunlaşmasında*: Bu tâbir ile, tahılın ekilmesinden olgunlaşmasına kadar geçen süre kastedilmektedir. *kabāru*: "kalın olmak" fiilinden türetilmiş *kubru*: "kalın" ve *uṭṭatum*: "tahıl" kelimelerinin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuş bir tâbirdir, Kültepe metinlerinde sık geçmemektedir.

Kt d/k 44b'de numaralı[294] belgede, gümüşün tahılın olgunlaşma zamanına kadar tartılacağı kayıtlıdır: [1)] 1 ½ *ma-na* KÙ.BABBAR [2)] *i-ṣé-er Hu-ma-da-šu* [3)] *Pè-ru-a* / *i-šu* [4)] *a-na ku-bu-ur* [5)] *ú-ṭí-tim* KÙ.BABBAR [6)] *i-ša-qal…* "[1-6)] 1 ½ *mina*

[293] Bilgiç-Sever-Günbattı-Bayram, a.g.e: 64.

[294] İlgili satırların tercümesi için bkz. Michel, 1997a: 97, n: 19.

gümüş, Humadašu üzerindedir. Peru(w)a alacaklıdır. Gümüşü, tahılın olgunlaşmasına kadar tartacak (ödeyecek)…"

5.7. *ina adrim*/*ina erab adrim*: *Harmanda* (harman zamanında)*/harmana girişte*: *adrum* için sözlüklerde (CAD A/I, s: 129; AHw, s: 13; CDA, s: 5) "harman yeri, harman zamanı" anlamı verilmektedir. Bu tâbir ile, hasat edilen tahılların tanelerini başaklarından ayırıp,[295] saplarının saman haline getirilme işinin yapıldığı yer ve zaman ifade edilmek istenmiştir.

ICK 1, 93 numaralı borç senedinde, iki yerli şahsın, Asurlu İmdīlum'a, 19 çuval kaliteli buğdayı borçlandıkları ve borcun harmanda ödeneceği kayıtlıdır. Tarihlemenin yerli usule göre yapıldığı anlaşılmaktadır. Metnin ilgili satırları şöyledir: [1)] 19 *na-ru-uq* [2)] *ar-ša-tim* SIG_5^{tim} [3)] *i-na ṣé-er* [4)] *Ha-pu-a-la* [5)] *ù Ta-li-a* [6)] *İm-dí*-DINGİR *i-šu* [7)] *i-na ad-ri-im* [8)] *i-du-nu*… "[1-8)] 19 çuval kaliteli buğday, Happuala ve Talia üzerindedir. İmdīlum alacaklıdır. Harmanda (harman zamanında) verecekler…"

Asurlu ve yerliler arasında düzenlenmiş TPAK 1, 93 numaralı[296] borç vesikasında da, 4 çuval arpanın harmana girişe kadar ölçüleceği belirtilmektedir. Tablette, borcun ödeneceği zamanı ifade etmek için hem Asurlu hem de yerli tarihleme usulü kullanılmıştır. Metnin ilgili satırlarında şunları okuyoruz: [1)] 4 *na-ru-uq* [2)] *še-um i-ṣé-er* [3)] *Ku-ú-ut-ku-ta ù* [4)] *Ta-mu-ri-a* / *A-mur-İštar* [5)] *i-šu iš-tù* / *ha-mu-*[*u*]*š*-[*tim*] [6)] *ša E-la-ma* [7)] *ù Kur-ub-İštar* [8)] *a-na e-ra-áb* [9)] *ad-ri-im* [10)] *i-ma-du-du*…

---

[295] Yerliler arasında düzenlenmiş Kt f/k 60 numaralı borç senedinde, Peruwa'nın Tutupiala'ya 4 çuval arpa ile 2 çuval saplarından ayrılmış (dövülmüş) bulgur vereceği kayıtlıdır. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [1)] 4 *na-ru-uq* [2)] $ŠE^{am}$ 2 *na-ru-uq* [3)] *ha-áš-la-tim za-ar-a-am* [4)] *Pé-ru-wa a-na* [5)] *Tù-tù-p*[*í-a-l*]*á* [6)] *i-da-an-ma*… "[1-6)] 4 çuval arpayı, 2 çuval saplarından ayrılmış (dövülmüş) bulguru, Peruwa, Tutupiala'ya verecek…" (Balkan, 1974: 38-39, n: 34).

[296] Michel-Garelli, 1997: 164-165.

“1-10) 4 çuval arpayı, Kutkuta ve Tamuria üzerindedir. Amur-İštar alacaklıdır. Elamma ve Kurub-İštar’ın *hamuštum*’luğundan (haftasından) itibaren harmana girişe kadar ölçecekler…”

Henüz yayınlanmamış Kt 91/k 390 numaralı borç senedinde de, borcun ödeneceği tarih olarak harman zamanı belirlenmiştir. Tabletin ilgili satırları şöyledir: 1) KIŠIB *Puzur*$_4$-^{d}E[N.ZU] 2) KIŠIB *Šu-Bé-lim* KIŠIB [x x x] 3) 1 GÚ LÁ 10 *ma-na* URUDU *i-ṣé-er* 4) *Puzur*$_4$-^{d}EN.[ZU] [*E*]-*lá-ma* 5) *i-šu i-na ad-ri-im i-ša-qal*… “1-5) Puzur-Sîn’in mührü, Šū-Bēlum’un mührü, [ ] mührü, 1 *biltum*’dan 10 *mina* eksik bakır, Puzur-Sîn üzerindedir. Elamma alacaklıdır. Harman zamanı tartacaklar (ödeyecekler)…”

5.8. *ana serdim panie*: *İlk zeytin mahsulüne kadar*: Bu tâbir, Akadca “zeytin ağacı, zeytinyağ” anlamındaki *se/ardum* kelimesi ile bağlantılı olmalıdır. Sözlüklerdeki bilgileri dikkate aldığımızda, bu tâbir “ilk zeytin (mahsulüne) kadar” şeklinde tercüme edilebilir.

ana serdim panie tâbiri tek bir metinde geçmektedir. Kt a/k 604b numaralı borç vesikasında,[297] 20 *mina* iyi cins bakırın ödeneceği zaman olarak tarihlemede kullanılmıştır. Tabletin ilgili satırları şöyledir: 1) 20 *ma-na* URUDU *da-mu-qam* 2) *i-ṣé-er* 3) ^{m}*Ì-lí-dan* 4) *a-na sé-er-dim* 5) *pá-ni-e-ma i-ša-qal*… “1-5) 20 *mina* iyi cins bakır İlī-dān üzerindedir. İlk zeytin (mahsulüne) kadar tartacak (ödeyecek)…”

Metnin ilgili satırlarını işleyen S. Bayram, Asur Ticaret Kolonileri Devri’nde, Anadolu’da zeytinin üretilip üretilmediğinin kesin olmadığını söyleyerek, AHw, s: 1037’de *serdûm* yazılışıyla geçen ve “bir çeşit mukavele” anlamı verilen kelimeye de

[297] Bayram, 1990: 455, n: 24.

atıfta bulunarak, *ana serdim panie* kalıbının, "İlk mukaveledeki (şarta) göre tartacak" şeklinde tercüme edilebileceğini söylemektedir.[298]

5.9. *ana rēš daš'im/ana daš'im:* *İlkbaharın başına kadar/ilkbahara kadar:* Bu tâbir Kültepe metinlerinde sık geçmemektedir. Sadece birkaç belgede kayıtlıdır. Henüz neşredilmemiş Kt d/k 30a numaralı borç senedinde, 1 *mina* 7 ½ *šeqel* gümüşün ilkbaharda ödeneceği kayıtlıdır. Tabletin ilgili satırları şöyledir: 6) 1 *ma-na* 7 ½ GÍN KÙ.BABBAR 7) *i-ṣé-er* 8) *Hu-mu-un-da-šu* 9) *ú Lá-ak-na-an-ha-šu-ša-ar* 10) *Pè-ru-a* 11) *i-šu a-na da-áš-e* 12) *i-ša-qú-lu*… "6-12) 1 *mina* 7 ½ *šeqel* gümüş, Humundašu ve Laknanhašušar üzerindedir. Perua alacaklıdır. İlkbahara kadar tartacaklar (ödeyecekler)…"

Bir başka borç senedinde de, Tukmana ve metinde kırıklar olduğu için adını bilemediğimiz kişilerin, çeşitli miktarlardaki *biltum* cinsinden yazılan bir nesneyi ilkbahara kadar tartacakları kayıtlıdır. Henüz neşredilmemiş Kt n/k 126 numaralı metnin ilgili satırları şöyledir: 10) 2 GÚ *iš-tí* [11) 1 GÚ *iš-tí* [12) 2 GÚ *iš-tí* [13) 2 GÚ *iš-tí* [14) 5 GÚ *iš-tí* [15) *Tù-uk-ma-na* 16) *mì-ma a-nim* 17) *a-na da-áš-e* 18) *i-ša-qú-lu*… "10-17) 2 *biltum* … ile, [1 *biltum* … ile, [2 *biltum* … ile, [2 *biltum* … ile, 5 *biltum* … (ve) Tukmana ile, bütün bunları ilkbahara kadar tartacaklar (ödeyecekler) …"

Anlaşıldığı üzere zirai terimler, Anadolu'nun iklimine, yeryüzü şekillerine ve yapılan tarımsal faaliyetlere bağlı olarak ortaya çıkmış ve Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde, yerli halk için bir nevî takvim olarak kullanılmıştır. Bu gelenek, daha sonraki kültürlerde de devam etmektedir.

---

[298] Bayram, a.g.m: 455, n: 24.

6. KÜLTEPE TABLETLERİNDE GEÇEN TARIM ALETLERİ

6.1. Saban ve Orak: *epinnum* ve *niggallum*

Tarihte ilk tarım faaliyetleri, insanların yerleşik yaşama geçtiği Neolitik dönemde başlamıştır. Yerleşik yaşamla birlikte insanlar, kendi besinlerini üretme yoluna gitmişler, yani üretici bir toplum olma yolunda gelişme göstermişlerdir. İnsanoğlu, tarıma başladığı ilk zamanlarda, hayvan kemiklerine veya boynuzlarına taktığı obsidyen ve çakmaktaşı gibi kesici taşları işlevsel hale getirerek, bunları tarım aletleri olarak kullanmaya başlamıştır. İlerleyen zamanlarda, ilkel tarım aletlerinin yerini saban ve orak almıştır.

Şu ana kadar yapılan Kültepe kazılarında, sabana ait parçalara ya da sabanın tasvir edildiği herhangi bir arkeolojik esere rastlanmamıştır. Ancak, Kültepe metinlerine göre, Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde Anadolu'da saban biliniyordu. Kültepe tabletlerinde saban, Akadca *epinnum* yazılışı ile geçmektedir. Sumerce saban anlamına gelen GİŠ.APİN ideogramı, Babil metinleri ile Mari ve Yeni Asur belgelerinde geçmesine karşılık, Kültepe tabletlerinde kaydedilmemiştir.

Saban, Kültepe metinlerinde sadece birkaç belgede kayıtlıdır. Bir masraf listesi olan, henüz neşredilmemiş Kt 87/k 497 numaralı tablette, saban için 2/3 *šeqel* 15 *uṭṭet* ödendiği anlaşılmaktadır. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [10)] 2/3 GÍN 15 ŠE [11)] *a-na e-pì-ni* [12)] 1 2/3 GÍN *a-na* [13)] *tí-ib-nim* "[10-13)] 2/3 *šeqel* 15 *uṭṭet* saban için (dir), 1 2/3 *šeqel* saman için (dir)."

BIN 6, 258 numaralı belgede de saban, yük arabası ile birlikte geçmektedir. Tabletin birçok yeri kırık olduğu için tabletin konusu anlaşılamamaktadır. Metnin ilgili satırlarında şu ifadeler kayıtlıdır: [8)] [x *e*]-*ri-qá-tum* [9)] 4 *e-pì-nu* 2 *hi-ša-nu*

10) (silinmiş) 11) [*i-na*] *qá-ra-be-tim i-ba-š*[*í*]… "8-11) x yük arabası, 4 saban, 2 *hišānum*,[299] depoda vardır …"

Yerliler arasında düzenlenmiş Kt d/k 28a numaralı[300] borç senedinde de, yarım *mina* gümüş, 7 çuval arpa ve 3 çuval buğday ile birlikte, sözlüklere göre iki tekerlekli arabaya ait parçalar olduğu düşünülen, *ašiš* ve *makriš* olarak kayıtlı malzemeler de, borç verilen ürünler arasında kaydedilmiştir. K. Balkan, *ašiš* kelimesinin, sabanın arkasına takılan, sert ağaçlardan yapılan bir parça; *makriš*'in de yük arabasının önemli parçalarından "dingil" veya "tekerlek çubuğu" olabileceğini söylemektedir.[301] Belgenin zarfında şu ifadeler kayıtlıdır: Kt d/k 28a: 8) ½ *ma-na* KÙ.BABBAR 7 *na-ru-uq* 9) *še-um* 3 *na-ru-uq* GİG 10) 20 *ma-ak-r*[*i-e-i*]*š* ⌜20⌝ *a-ší-iš* 11) *ša e-ri-*[*q*]*í-*[*i*]*m* ⌜*ù*⌝ 12) *ša e-pí-nim* [*i-ṣ*]*é-*⌜*er*⌝ 13) *Tár-hu-a-lá Hu-ší-ú-ma-an* 14) *Lu-úh-ra-ah-šu Ga-lu-lu* 15) *Ga-lá-a ù a-lúm*^{ki} 16) *Tal-wa-ah-šu-ša-r*[*a P*]*í-ir-wa* 17) *ša Lu-hi-tim i-šu*… "8-12) ½ *mina* gümüş, 7 çuval arpa, 3 çuval buğday, yük arabası ve sabanın 20 *makriš* (ve) 20 *ašiš*'i 13-17) Tarhuala, Hušiuman, Luhrahšu, Galulu, Galāya ve Talwahšušara şehri üzerinden Luhitum'lu[302] Pirwa alacaklıdır…"

Eskiçağlarda da sabanın kullanımı günümüzdekinden farklı olmamalıdır. Köylüler, toprağı kabartmak, ekime hazır hale getirmek için sığır/öküze bağlanan sabanı kullanarak toprağı işlemişlerdir. Kültepe metinlerinde, sabanın sığır/öküze bağlandığına ilişkin kayıt yoktur. Ancak Hitit kanunlarının 151 ve 159.

---

[299] *hišānum*: Bir obje (CAD H, s: 204.)

[300] Balkan, 1979: 51-58.

[301] Balkan, a.g.m: 51-58.

[302] Balkan, a.g.m: 53-54'te bu yer ismini (E)luhat olarak okumuştur. Luhitim şehrinin lokalizasyonu için bkz. Nashef, 1991: 78.

maddelerinden[303] öğrendiğimize göre, Hititler döneminde Anadolu'da saban, sığır/öküzlere bağlanarak çekiliyordu.

K. Balkan, Anadolu'da bu dönemde, hem toprağı parçalamak, hem de tohum ekmek için karasabanın kullanıldığını söylemekte, tohum-eken (tohumluklu) sabanın ise, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da son zamanlara kadar kullanılmış olmasına rağmen, merkez Anadolu'da bilinmediğini ifade etmektedir.[304]

Arkeolojik buluntular ve Kültepe metinlerine göre, Eski Anadolu'da kullanılan bir diğeri tarım aleti oraktır. Kültepe kazılarında ele geçen eserler arasında tunçtan oraklar da bulunmaktadır.[305] Metinlerde Akadca *niggallum* yazılışı ile geçen orak, *ana ṣibit niggallim/ ina ṣibit niggallim* "orak tutma zamanına kadar, orak zamanında" şeklinde ziraî bir terim olarak sıkça kaydedilmiştir.

Kültepe metinlerinde, orak için genellikle *mina* ve *šeqel* üzerinden ödeme yapıldığı anlaşılmaktadır. Yerliler arasındaki bir mektuplaşmada, 1,5 *mina* değerindeki orakların gönderilmesi istenmektedir. Kt o/k 32 numaralı[306] belgenin ilgili satırlarında şunlar kayıtlıdır: [1)] *a-na Ba-ba-lá* [2)] *qí-bi-ma um-ma* [3)] *I-na-ar* [4)] *ù Tù-ut-hi-li-a-ma* [5)] 1 ½ *ma-na* [6)] *ni-ga-li* [7)] *ša e-zi-ba-*[*ku-ni*] [8)] *šé-bi-lá-šu-nu*[!]..... "[1-8)] Babala'ya söyle, İnar ve Tuthilia şöyle (söyler): 1 ½ *mina* (değerindeki) benim size bıraktığım orakları bana gönder…"

Kumaş sevkiyatıyla ilgili bir meselenin ele alındığı TC 3, 178 numaralı teslimat belgesinde de, eski (eskimiş) orak(lar) için, 10 *mina* saflaştırılmış bakır ve

---

[303] 151. madde: "Eğer herhangi bir kişi, tarla sürmek için, bir öküz kiralarsa, her bir ayı için 1 *šeqel* gümüş ödeyecektir"; 159. madde: "Eğer çift öküzlerin biri boyunduruğa koşarsa, yarım PA buğday, onun ücretidir ya da onların kira bedelidir". (İmparati, 1992: 151).

[304] Balkan, 1979: 52.

[305] bkz. T. Özgüç, 1986: 48.

[306] Albayrak, 2006b: 99-100.

30 *mina* verildiğinden bahsedilmektedir. Metnin 8-10. satırları şöyledir: [8)] … 10 *ma-na* URUDU [9)] *ṣa-ru'-pu'-um* 30 *ma-na ni-ga-lu* [10)] *lá-bi-ru-tum*… "[8-10)] 10 *mina* saflaştırılmış bakır ve 30 *mina*, eski (eskimiş) orak(lar) (için)dir…"

Kalay, kumaş ve gümüşle ilgili ödemelerin kaydedildiği bir başka belgede de, 20 *mina* değerindeki orak(lar)ın Zalpa'ya gönderildiğinden söz edilmektedir. CCT 1, 38a numaralı tabletin ilgili satırlarında şunlar kayıtlıdır: [9)] 20 *ma-na* [10)] *ni-ga-li* [11)] *a-na Za-al-pá* [12)] *ú-šé-bi*$_4$*-il*$_5$*-šum*… "[9-12)] 20 *mina* (değerindeki) orak(ları), Zalpa'ya, ona gönderdim…"

KUG 24'te[307] de, orak için 2 ½ *mina*'nın Tegarama'da ödendiği anlaşılmaktadır. Metnin ilgili satırlarında şunları okuyoruz: [1)] 2 ½ *ma-na* [2)] *ni-ga-li i-na* [3)] *Té-ga-ra-ma a-na* [4)] É *ub-ri a-dí-in*… "[1-4)] 2 ½ *mina,* orak(lar) (için) Tegarama'da, konaklama yerinde verdim…"

Asurlu ve yerli şahıslar arasında düzenlenen, henüz neşredilmemiş CTMMA 1, 90a numaralı belgede, 6 *mina* gümüş içinden, 2 *mina* saf gümüşün hasat zamanına kadar ödeneceği, kalan 4 *mina* gümüşün de orak için verileceği kayıtlıdır. Metnin ilgili satırlarında şu ifadeler kayıtlıdır: [1)] 6 *ma-na* KÙ.BABBAR [2)] *i-ṣé-er Ta-mu-ri=a* [3)] *ù İš-pu-nu-ma=an* [4)] *A-šùr-i-dí* [5)] *i-šu iš-tù* [6)] *ha-mu-uš-tim* [7)] *ša Ha-pì-a-ah-šu* [8)] *ù Sú-kà-li-a* [9)] ŠÀ.BA 2 *ma-na* KÙ.BABBAR [10)] *ṣa-ru-pá-am* [11)] *a-na ha-ar-pè* [12)] *i-ša-qú-lu* [13)] 4 *ma-na* KÙ.BABBAR [14)] *e-zi-ib ni-ga-lim*… "[1-8)] 6 *mina* gümüş, Tamuria ve İšpunuman üzerinden Aššur-İddi(n) alacaklıdır. Hapiahšu ve Sukkallia'nın *hamuštum*'luğundan (haftasından) itibaren, [9-14)] (6 *mina* gümüş) içinden 2 *mina* saf gümüşü, hasat zamanına kadar tartacaklar (ödeyecekler). (Kalan) 4 *mina* gümüşü, orak için bıraktım…"

[307] Hecker, 1966: 48-50.

Orak fiyatlarıyla ilgili ele alacağımız bir başka belge, henüz yayınlanmamış Kt 87/k 550 numaralı masraf listesidir. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [1)] 1/3 GÍN 7 ½ ŠE [2)] KÙ.BABBAR *a-na* [3)] *ni-ga-li* [4)] *áš-qúl*… "[1-4)] 1/3 *šeqel*, 7 ½ *uṭṭet* gümüş, orak için tarttım…"

Orak fiyatlarına baktığımızda, genellikle ödemelerin düşük tutulduğu anlaşılmaktadır. Herhalde, fiyatlardaki bu farklılık, orak'ın boyutu ve yapıldığı malzemeye göre değişiyordu.

Orak ile hasat edilen tahılların, harman yerinde toplanarak tanelerini başaklarından ayırıp, saplarını saman haline getirme işlemi "döven" türü bir aletle yapılıyor olmalıydı. Sadece bir metinde[308] kayıtlı olan ve sözlüklerde, "*ṣurrum*" "obsidyen taşı, kesici çakmaktaşı" anlamları verilen taşın, dövene benzer bir aletin altına çakılarak kullanılmış olabileceğini düşünüyoruz. Günümüzde de "döven, dögen" olarak bilinen tarım aletinin altına çakmaktaşları çakılarak kullanıldığını biliyoruz. Albayrak, *ṣurrum* kelimesinin, bugün Orta Anadolu'da kullanılan ve "döven taşı" veya "döven dişi" olarak adlandırılan ve tahıl saplarını keserek saman elde etmede kullanılan bir tür kesici obsidyen taş karşılığında kullanılmış olabileceğini söylemektedir.[309] Bize göre de bu taş, harman zamanı kullanılan ve döven'in altına takılan döven taşı olmalıdır.

---

[308] Kt 88/k 71: [24)] [x] LÁ 1/6 GÍN *a-na ṣú-ri-im a-na ša tí-ib-nim* [25)] [*áš*]-*qúl*… [24-25)] [x]'den 1/6 *šeqel* eksik saman (yapmak) için döven taşına[?] tarttım…" (Albayrak, 2002: 1-10).

[309] Albayrak, a.g.m: 5.

III. BÖLÜM

KÜLTEPE METİNLERİ IŞIĞINDA ESKİ ANADOLU'DA HAYVANCILIK

1. ANADOLU'NUN TARİH ÖNCESİ DÖNEMLERİNE AİT BAZI KAZI MERKEZLERİNDE ELE GEÇEN ARKEOZOOLOJİK BULUNTULAR

Neolitik dönemle birlikte insanlar, konar-göçer yaşam tarzının getirdiği avcılık ve toplayıcılık kültürünü terk edip, kendi besinlerini üretme yoluna gitmişlerdir. Besin üreticiliği, küçük çaptaki tarım faliyetleri ve beraberinde hayvan yetiştiriciliği ile başlamıştır. Hayvanları evcilleştirmenin ilk amacı, et, süt ve yağ gibi besin maddeleri elde etmekti. Daha sonraki süreçler içerisinde hayvanlar, binme ve yük taşıma amacıyla da kullanılmıştır.

Hayvanların ne zaman evcilleştirildiği konusunda fikir birliği sağlanmış değildir. Evcilleştirme tarihi ile ilgili bir çalışma yapan M. Baskıcı, hayvanların evcilleştirme tarihi hakkında şu bilgileri vermektedir:

Koyun ve keçinin, sığır ve domuzdan önce evcilleştirildiği düşünülmektedir. Avrasya'da M.Ö 10. binyıla ait dört vahşi koyun türünün bulunması, koyun ve keçinin Aral ve Hazar gölleri yakınında, Orta Asya bozkırlarında evcilleştirilmiş olabileceğine işaret etmektedir. Keçi'nin, İndus vadisinden Yakın Doğu'ya kadar uzanan bir aralıkta yaşamış olan vahşi keçiden türediği ve evcil özelliklerini M.Ö 7. binyılın ortalarından önce kazandığı düşünülmektedir. Sığırın evcilleştirilmesi ile ilgili olarak, evcil sığırların tek bir atadan geldiği ileri sürülmekte, Neolitik dönemlerde Avrupa, Kuzey Afrika ve Güneybatı Asya'da yetiştirildiği söylenmektedir. Domuzun evcilleştirildiği merkezi belirlemek, koyun, keçi ve sığıra göre daha güçtür; ama bulgular evcil domuzun atalarını Yeni Gine ve Avrasya'nın Pasifik bölgelerinden, batıda Avrupa ve Kuzey Afrika ile Atlantik'e uzanan bir bölgeyi işaret etmektedir. [310]

Anadolu'da tarih öncesi dönemlere ait bazı yerleşim yerlerinde, evcilleştirilen hayvanlara ait izler bulunmuştur. Akeramik Neolitik döneme tarihlenen Aşıklı

[310] Baskıcı, 1998: 85.

höyük'te, Neolitik dönem merkezlerinden Konya-Çatalhöyük, Süberde, Erbaba ve Niğde-Bor ilçesindeki Köşkhöyük'te ele geçen hayvan kalıntılarının analizleri neticesinde, buralarda koyun ve keçilerin ağırlıklı olarak beslendikleri anlaşılmıştır.[311]

Daha geç devirlerde de, Anadolu'da hayvan yetiştiriciliğinin azalmadan devam ettiğini görüyoruz. Kültepe'nin II. ve Ib tabakalarıyla çağdaş Kaman-Kalehöyük IIIc tabakasında ele geçen hayvan kalıntılarının analizi sonucunda, bu dönem boyunca koyun ve keçilerin %50 ile en fazla orana sahip olduğu ve bunu %22 ile sığır ve domuzun takip ettiği anlaşılmıştır.[312] Bu oranlar, Kaman-Kalehöyük'ün daha alt tabakası olan IIId'deki hayvan kalıntıları ile karşılaştırıldığında, koyun ve keçilerin yüzdesinin aynı kaldığı, domuzların sayısının azaldığı, buna karşın sığırların oranının hemen hemen yarısı kadar yükseldiği tespit edilmiştir.[313]

2. ESKİ ANADOLU'DA HAYVAN YETİŞTİRİCİLİĞİ

Kültepe kazılarında ele geçen arkeolojik buluntular ve çivi yazılı kaynaklar, Neolitik dönemde olduğu gibi, Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde de en çok yetiştirilen hayvanların koyun, keçi, sığır ve domuz olduğunu göstermektedir.

Kültepe tabletlerinde, yerli halk tarafından yetiştiriciliği yapılan hayvanlar arasında koyun ve sığır ilk sırayı almaktadır. Mama kralı Anum-Hirbi'nin Kaniš kralı Waršama'ya gönderdiği mektup ve Akadlı Sargon'a ait bir metin, Eski Anadolu şehirlerinde küçükbaş ve büyükbaş hayvancılığın gelişmişliğini gösteren en güzel

[311] bkz. Arbuckle- Öztan- Gülçur, 2009: 129-157.

[312] Dercksen, 2008a: 94-95.

[313] Dercksen, a.g.m: 94-95.

örneklerdendir. Mama kralı Anum-Hirbi, mektubunda, Kaniš kralı Waršama'nın kölesi olduğu anlaşılan Taišamalı bir kişinin, kendisine bağlı 12 şehri tahrip ettiğinden ve bu şehrin hayvanlarını alıp götürdüğünden söz eder.[314] Anlaşılan hayvanlar, savaş ganimeti olarak da değerli görülüyordu. Akadlı Sargona ait Kt j/k 97 numaralı belgede de, Sargon doğudan batıya ele geçirdiği ülkeleri ve krallarını nasıl yendiğinden bahsederken, her gün askerleri için bin sığır ve altı bin koyun kestirdiğinden söz etmektedir.[315] Binlerle ifade edilen bu rakamlar, Anadolu'nun küçükbaş ve büyükbaş hayvancılık yönünden zenginliğini göstermektedir.

M.Ö II. Binde koyun, eti, sütü ve yünü için beslenmiştir. Büyükbaş hayvanlardan sığır, hem etinden faydalanmak hem de odun, saman, tahıl ve eşya gibi yükleri taşımada kullanılmıştır.

Küçükbaş ve büyükbaş hayvanların alım-satımı, genellikle yerliler arasındadır. Yerli halka ait borç vesikalarında, borç verilen ürünler arasında tahıllar ile küçükbaş ve büyükbaş hayvanlar ilk sırada yer almaktadır. Asurlu tüccarlarla yerliler arasında düzenlenen borç senetlerinde de, Asurlu tüccarların borçlarına karşılık ya da borcun faizi olarak altın ve gümüş yerine, bazen tahıl ürünleri ile

---

[314] Kt g/t 35: (Anum-Hirbi'den Waršama'ya) [18)] *nu-ku-ur-tí-a i-du-kà-ni* [19)] *ù Ta-i-ša-ma-i-ú-um* [20)] *a-na ma-tí-i-a im-qú-ta-ma* [21)] 12 *a-lá-ni-e-a úh-ta-li-iq* [22)] *al-pí-šu-nu ú ṣé-ni-šu-nu* [23)] *il$_5$-tí-qí*… [29)] *…a-bu-kà* [30)] *İ-na-ar a-lam Ha-ar-sa-am-na* [31)] MU.9.ŠE *il$_5$-wi-ú ma-tí-i* [32)] *a-na ma-tí-kà im-qú-tám-ma* [33)] *al-pá-am ú-lu ṣé-na-am* [34)] *iš-gi$_5$-iš*… "[18-23)] Düşmanım beni öldürür öldürmez (yendiği zaman) Taišamalı memleketime akın edip 12 şehrimi tahrip etti. (Bu şehirlerin) sığırlarını ve koyunlarını alıp götürdü… [29-34)] Baban İnar, Harsamna şehrini dokuz yıl boyunca muhasara ettiği zaman benim memleketim (halkım) senin memleketine akın edip tek bir sığır veya tek bir koyun öldürdü mü?..." (Balkan, 1957: 6-8).

[315] Kt j/k 97: [19)] 1 [*l*]*i-im* GUD.Hİ.A / 6 *li-me-e* [20)] UDU.Hİ.A / *ú-mì-ša-ma* / *lu ú-ṭa-ba-ah* … [38)] *a-na ar-ni-šu* / 1 *me-at* GUD.Hİ.A [39)] 2 *me-et* UDU.Hİ.A / *iṭ-bu-ùh-ma* [40)] *ur-dí-a* / *ú-ša-ki-il$_5$*… "[19-20)] Her gün bin sığır (ve) 6 bin koyun kestim… [38-40)] (bu sebepten) onun kusuru olarak 100 sığır (ve) 200 koyun kesti ve kölelerimi doyurdum…" (Günbattı, 1997: 131-155).

küçükbaş ve büyükbaş hayvanları kabul ettikleri de metinlerde kayıtlıdır. Asurlu tüccarlar, bu hayvanların ticaretini yapmak için değil, eti, sütü, yünü ve derisinden faydalanmak amacıyla satın almışlardır.

Anadolu'da yetiştiriciliği yapılan bir başka hayvan domuzdur. Domuz yetiştiriciliği, koyun ve sığır besiciliğine göre daha az olmalıdır. Kültepe tabletleri arasında, domuz satışlarının kaydedildiği metin sayısı fazla değildir. Domuz, metinlerinde daha çok domuz yağı ticareti ile ilgili olarak geçmekte, domuz yağının hem yerli hem de Asurlu tüccarların ticaretini yaptığı bir ürün olduğu anlaşılmaktadır. Tüccarlar arasındaki yazışmalarda sık sık sipariş verilen ürünler arasında da domuz yağı yer almaktadır. Domuz, koyun ve sığırın aksine, Kültepe'de ele geçen arkeolojik eserlerde, bilhassa içki kaplarında sıkça tasvir edilmiştir. Kültepe'de ele geçen steatit'den yapılmış bir allık kutusunun da yatan domuz biçiminde olduğu görülmektedir.[316] **(Res. 9)**.

Kültepe metinlerine göre, Eski Anadolu'da kesim hayvanları dışında, binme amaçlı ve yük taşıma için kullanılan hayvanlar vardı. Metinlerde en sık geçen binek ve yük taşıma hayvanı eşektir. Eşek, Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde, hem Anadolu-Mezopotamya arasındaki ulaşım ve taşımada hem de Asurlu tüccarlar ve yerli halk tarafından Anadolu içlerindeki şehirlere, kasabalara ve pazar yerlerine gitmek için binek hayvanı olarak kullanılıyordu.

Tabletlere göre, katır olabileceği görüşü ağır basan *perdum* da, Anadolu'da binme amaçlı kullanılan hayvanlardan biriydi. Tabletlerden, *perdum* ticaretinin yerel yönetimin izniyle yapıldığı ve *perdum*'un satış fiyatlarının diğer büyükbaş

[316] T. Özgüç, 2005: 204.

hayvanlara göre daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. O halde *perdum,* eşek, koyun ve sığıra göre daha değerli bir hayvandı.

Kültepe kazılarında ele geçen arkeolojik buluntular ve çivi yazılı kaynaklar, M.Ö II. Binde Anadolu'da at'ın da bilindiğini göstermektedir. At, eşek ve *perdum*a göre daha özel bir kullanıma sahip olmalıydı. At, her bölgede yetiştirilmediğinden temin edilmesi zordur, bakımı da kolay değildir. Bu sebeple, diğer büyükbaş hayvanlara göre daha pahalı olan at, sıradan halk tarafından değil, kraliyet ailesinden kişilerce günlük hayatta ve askerî seferlerde binek hayvanı olarak kullanılmış ve aynı zamanda sadece kraliyet arabalarına koşulmuş olmalıdır.

Sözünü ettiğimiz hayvanların dışında Anadolu'da, günümüzdeki pek çok hayvan biliniyordu. Çivi yazılı belgeler ve arkeolojik buluntular sayesinde, Eski Anadolu faunası hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. Kültepe kazılarında, hemen her evde en az çanak-çömlek ve küpler kadar çok bulunan ritonlarda tasvir edilen hayvan figürleri, Asur Ticaret Kolonileri Devri'nin faunasını göstermesi bakımından önemli eserlerdir. Ritonlarda, ağırlıklı olarak antilop, kartal, aslan figürleri tasvir edilmiş olup, domuz, koç, keçi, sığır ve boğa başı yanında, köpek, keklik, tavşan, salyangoz, balık ve çeşitli kuş figürleri de içki kaplarında betimlenmiştir.[317] **(Res. 10-14)**. Vazolarda, çanak-çömleklerde, ibriklerde, testilerde ve meyveliklerde de hayvan figürleri bulunmakta, vazoların hayvan kabartmaları ile süslü olduğu görülmektedir.[318]

Kültepe'de ele geçen silindir ve damga mühürlerde ve mühür baskılarındaki mitoloji, tapma, av ve savaş sahnelerinde de birçok hayvan tasvirine yer verilmiştir. Boğa, kartal, antilop ve aslan, mühür baskılarındaki tasvirlerde ilk sırayı almışlar ve

[317] bkz. T. Özgüç, 1986: 59-65.

[318] bkz. T. Özgüç, a.g.e: 57.

tanrıların kutsal hayvanı olarak resmedilmişlerdir. Kutsal hayvan olarak görülmelerinden olsa gerek, Kültepe metinlerinde bu hayvanların kesildiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

2.1. KÜÇÜKBAŞ HAYVAN YETİŞTİRİCİLİĞİ

2.1.1. Koyun: *i/emmerum*

Koyun, hayvancılıkla uğraşan toplumlarda, eti, sütü ve yünü için beslenen küçükbaş hayvanlar arasında ilk sırada yer almıştır. Koyun yetiştiriciliği, bozkır arazilerinin ve yaz döneminde koyunların otlayacağı meraların bol bulunduğu bölgelerde yapılabilir. Bu coğrafi şartlar göz önüne alındığında, eskiçağlarda her ne kadar Orta Anadolu günümüzdeki gibi geniş bozkırlara sahip olmasa da,[319] bölgede küçükbaş hayvan yetiştiriciliği için uygun bozkır ve mera arazileri bulunmaktaydı.

Anadolu'da, yerli halk tarafından besiciliği yapılan ve Kültepe tabletlerinde en sık kaydedilen küçükbaş hayvanların başında koyun gelmektedir. Koyun, Kültepe metinlerinde, çoğunlukla UDU ideogramıyla[320] bazı belgelerde de Akadca değeri *i/emmerum* yazılışıyla geçmektedir.

Kültepe metinlerinden anlaşıldığına göre, daha çok eti ve yünü için beslenen koyun, masraf listelerinde çoğunlukla yağ, şarap ve sığırla birlikte kaydedilmekte,

---

[319] Konya-Süberde dolaylarında yapılan arkeolojik araştırmalarda alınan toprak örneklerinin incelenmesi neticesinde, alt Prehistorik Çağ'dan bu yana Süberde dolaylarının bitki örtüsü tespit edilebilmiştir. Bu analizlerin sonuçlarına göre, Süberde çevresinde eskiçağlarda bir ormanın bulunduğu, bu ormanı meydana getiren ağaçların da Sedir, Göknar, Çam, muhtemelen Ardıçlar ve bunların yanı sıra farklı yükseklik ve bakılara göre kestane, huş, kavak; göl ve nehir kıyılarında da söğüt ve ıhlamur olduğu anlaşılmıştır. (Aytuğ, 1970: 128).

[320] "Koyun" anlamına gelen UDU ideogramı, aynı zamanda küçükbaş hayvan isimlerinin önünde kullanılan bir determinatiftir.

Asurlu tüccarlar arasındaki mektuplaşmalara da konu edilmektedir. Koyun için ağırlıklı olarak *šeqel* üzerinden, gümüş ve kalay olarak ödeme yapıldığı anlaşılmakta,[321] koyunların kalitelerine ve türlerine göre fiyatlarının değiştiği görülmektedir.[322]

Anadolu'nun hayvan yetiştiriciliği bakımından zenginliği metinlere yansımıştır. Akadlı Sargon'a (M.Ö ±2334-2279) ait Kt j/k 97 numaralı[323] belgeden öğrendiğimize göre Sargon, Anadolu'ya yaptığı askerî seferden bahsederken, bir

---

[321] Koyun için yapılan ödemelerin kaydedildiği pek çok metin bulunmaktadır. Bu metinlerden bazılarının ilgili satırlarında şunları okuyoruz: Kt 88/k 71: [21)]… 2/3 GÍN *a-na* UDU *áš-qúl* 2/3 GÍN 15 ŠE [22)] *a-na* UDU-*ma áš-qúl* 1/6 GÍN *a-na* UDU [23)] [x] GÍN *a-na* UDU *áš-qúl*… "[21-23)] ...2/3 *šeqel* koyun için tarttım. 2/3 *šeqel* 15 *uṭṭet* koyun için tarttım. 1/6 *šeqel* koyun için, [x] *šeqel* koyun için tarttım…" (Albayrak, 2002: 1-10); ICK 1, 139: [1)] [x GÍN] 23 ½ ŠE KÙ.BABBAR [2)] [*a-n*]*a* UDU *a-na* É *A-šur* [3)] *áš-qúl* 1 ¼ GÍN KÙ.BABBAR [4)] *a-na* UDU *i-nu-mì i-*É *kà-ri-im*…[11)] …1 1/3 GÍN KÙ.BABBAR [12)] *a-na* UDU *ša Ku-ba-ba-*ʳ*at*¹ [13)] *áš-qúl*… "[1-4)] [x *šeqel*] 23 ½ *uṭṭet* gümüş, koyun için (Tanrı) Aššur'un tapınağına tarttım. 1 ¼ *šeqel* gümüş, *kārum* dairesinde iken koyun için… [11-13)]… 1 1/3 *šeqel* gümüş Kubabat'ın koyunu için tarttım…"; CCT 1, 29: [23)] … 5 GÍN KÙ.BABBAR *ší-im* [24)] UDU.Hİ.A… "[23-24)]… 5 *šeqel* gümüş, koyunların fiyatıdır…"; CTMMA I, 96: [12)] 16 GÍN AN.NA *a-na* UDU [13)] *ša Bu-ra-dim*… "[12-13)] 16 *šeqel* kalay Buruddum koyunu için…"; TC 1, 85: [15)] 2 2/3 GÍN *a-na e-me-ri* [16)] *áš-qúl* "[14-15)] 2 2/3 *šeqel* koyun için tarttım." ; BIN 4, 203: [5)]… 17 GÍN *ší-im* UDU.Hİ.A…. "[5)] …17 *šeqel* koyunların fiyatıdır…"

[322] BIN 4, 157 numaralı belgede, Happuala adlı yerliye ait 11 koyun için, adları belirtmeyen kişi ya da kişilerce gümüş üzerinden yapılan ödemelerden bahsedilmektedir. 11 koyun için farklı miktarlarda ödemelerin yapılması, koyunların kalite ve tür bakımından aynı olmadıklarını göstermektedir. Bu koyunlardan 4 tanesi için 17 *šeqel* gümüş, 3 koyun için 5 *šeqel*, 2 koyun için 9 ¼ *šeqel*, 1 koyun için 4 1/6 *šeqel*, 1 koyun için de 3 2/3 *šeqel* 15 *uṭṭet* gümüş ödendiği kaydedilmiştir. Metnin 1-11. satırlarında şunlar kayıtlıdır: [1)] 11 UDU *ša Ha-pu-a-lá ir-dí-a-ni* [2)] ŠÀ.BA 4 UDU / *a-na* 17 GÍN KÙ.BABBAR [3)] *ta-ad-nu* 2 UDU *a-na* 9 ¼ GÍN [4)] *ta-ad-nu* 1 UDU *a-na* [5)] 4 1/6 GÍN *ta-dí-in* [6)] 1 UDU <*a-na*> 3 2/3 GÍN 15 ŠE *a-di-in* [7)] 3 UDU *a-na* 5 GÍN *a-dí-in* [8)] 2 UDU *i-na* É *ub-ri-ni* [9)] *ṭá-áb-hu* ŠUNİGİN <<KÙ.BABBAR>> [10)] ½ *ma-na* 9 1/6 GÍN KÙ.BABBAR [11)] *iz-ku*… " [1-7)] Happuala'nın sevkettiği 11 koyun içinden, 4 koyun 17 *šeqel* gümüşe satılmıştır. 2 koyun 9 ¼ *šeqel*'e satılmıştır. 1 koyunu 4 1/6 *šeqel*'e verdi. 1 koyunu 3 2/3 *šeqel* 15 *uṭṭet*'e verdim. 3 koyun için 5 *šeqel* verdim. [8-11)] 2 koyun kervansarayda kesilmiştir. Toplam, 39 *mina* 9 1/6 *šeqel* gümüş ödediler…"

[323] Kt j/k 97: [19)] … 1 *li-im* GUD.Hİ.A / 6 *li-me-e* [20)] UDU.Hİ.A / *ú-mì-ša-ma* / *lu ú-ṭa-ba-ah*… "[19-20)] …Hergün bin sığır (ve) altı bin koyun kestim…" (Günbattı, 1997: 131-155)

günde 6000 koyun ve 1000 sığır kestirdiğinden söz etmektedir. Mezopotamya'nın güneyi, özellikle Babil ülkesi ve Suriye bölgesinin hayvan yetiştiriciliği bakımından Anadolu'dan daha zengin olduğunu biliyoruz. Sargon, ordusuyla birlikte beraberinde getirdiği hayvan sürülerini, Anadolu'ya doğru ilerlerken, yol boyunca ordusunun beslenmesi için kestirmiştir. Bir günde kesilen hayvan sayısının binlerle ifade edilmesi, bu hayvanların sadece Sargon'un sürülerinden olmadığını, Sargon'un geçtiği Anadolu şehirlerinden de küçükbaş ve büyükbaş hayvan kestirdiğini göstermektedir. Koyun sayısının 6000 olarak belirtilmesi, koyun yetiştiriciliğinin Anadolu'daki en önemli hayvancılık faaliyetlerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır.

Bahsettiğimiz üzere, hayvan alım-satımları yerliler arasındaki belgelerdeki sıkça geçmektedir. Kişisel bir kayıt olan TTC 13 numaralı belgede, 1/3 *mina* 1 *šeqel* gümüşle birlikte, 1 koyun ve odun (dolu) yük arabasını, adı kaydedilmeyen yerlinin borçlu olduğu anlaşılmaktadır. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [1)] 1/3 *mina* 1 GÍN KÙ.BABBAR [2)] 1 UDU *ú e-ṣí* [3)] *e-ri-qú-um* [4)] *i-ṣé-er nu-a-im* [5)] 15 GÍN KÙ.BABBAR [6)] *i-li-bi*$_4$ [7)] *A-zu* [8)] *mu-ša-ri-dí-im* "[1-8)] 1/3 *mina* 1 *šeqel* gümüş, 1 koyun ve odun (dolu) yük arabası, yerlinin üzerindedir. 15 *šeqel* gümüşü, taşıyıcı Azu borçludur."

Yerliler arasındaki bir mektuplaşmada da koyun, Anadolulu tüccarların birbirlerine gönderdikleri ürünler arasında kayıtlıdır. Neşr. C1 numaralı[324] belgenin ilgili satırlarında şunları okuyoruz: (Huharimataku'dan İnnāya'ya): [23)] TÚG.Hİ.A UDU.Hİ.A *ù* SÍG.Hİ.A [24)] *lu-šé-bi*$_4$*-lá-kum šu-ma* [25)] *lá li-ba-kà ṣú-ha-ru-ú-a* [26)] *a-ma-kam a-na ší-mì-im* [27)] *li-dí-nu-ma* KÚ.BABBAR^{áp}*-kà* [28)] *li-iš-qú-lu-ni-kum*…

[324] Veenhof, 1989: 515-521.

“23-28) Kumaşlar, koyunlar ve yünü sana göndersinler. Eğer (bunlar) hoşuna gitmezse, hizmetçilerim orada (bulundukları yerde) (onları) satsınlar ve senin gümüşünü sana tartsınlar (ödesinler)…”

Koyun satışları, Asurlu tüccarlar arasındaki mektuplaşmalara da konu edilmiştir. Aššur-nādā'dan Aššur-İddi(n)'e yazılmış, gümüşle ilgili bir meselenin ele alındığı KUG 27 numaralı[325] mektupta, yerli ve Asurlu kişilere ait olduğu anlaşılan koyun(lar) için yapılan harcamalar kaydedilmiştir. Tabletin ilgili satırları şöyledir: 35) 2 UDU DUMU *Pè*-[*d*]*a-a* 5 ½ *ma-na* 1 UDU 36) 1 5/6 *ma-na ša İm-d*[*í-li*]*m* 1 UDU 3 *ma-na* 37) 1 UDU 2 ½ *ma-na* 5 GÍN 1 UDU 2 *ma-na* 10$^{?}$ GÍN 38) *ša A-šur*-SI[PA] 1 UDU 2 1/3 *ma-na ša Zu-a* 39)1 UDU 2 2/3 *ma-na ša Tù-li-a* 40) 1 UDU 3 1/3 *ma-na ša* DUMU *Tù-lí-a-ma* GAL 41) 1 TÚG 8 2/3 *ma-n*[*a*] *ša A-šur*-DU$_{10}$ *ta-am-ší=ma* 42) *áš-qúl*… “35-42) Pedāya'nın oğlunun 2 koyunu için 5 1/2 *mina*, İmdīlum'un 1 koyunu için 1 5/6 *mina*, Aššur-rē'î'nin 1 koyunu için 3 *mina*, (bir diğer) koyunu için 2 ½ *mina* 5 *šeqel*, (bir diğer) koyunu için 2 *mina* 10$^{?}$ *šeqel*, Zua'nın 1 koyunu için 2 1/3 *mina*, Tulia'nın 1 koyunu için 2 2/3 *mina*, büyük Tulia'nın oğluna ait 1 koyun için 3 1/3 *mina*, Aššur-ṭāb'ın unutulmuş 1 (top) kumaşı için 8 2/3 *mina* tarttım…”

Liste halinde düzenlenmiş KTBL 13 numaralı tablette de, adı geçen Asurlu şahıslara tahsis edilmiş ya da bağışlanmış olduğunu düşündüğümüz koyunların miktarları kaydedilmiştir. Tablette, 1 koyunun Tanrı için kurban edileceği de belirtilmektedir. Metnin ilgili satırları şöyledir: 1) *ša Ha-hi-ra-am* 2) *i-du-nu* 3) 1 UDU *a-na A-šùr* 4) 1 UDU *a-na Be-lim* 5) 1 UDU *a-na i-li-ni* 6) *ni-na-qé* 7) *ší-im* UDU.Hİ-*šu* 8) *i-na aš-ri-im* 9) *ša-ni-im* 10) *i-lá-qé* “1-10) Hahhiram'ın (koyununu) verdiler. 1 koyun

[325] Hecker, 1966: 56-62.

Aššur için, 1 koyun Bēlum için, 1 koyun Tanrımız için keseceğiz. Koyunlarının fiyatını bir başka yerde alacak (kabul edecek).”

Şimdiye kadar yayınlanmış Kültepe metinlerine ve sözlüklerin verdiği bilgilere göre, Eski Anadolu’da *ṣuppum*, *utha*(*u*)*rum, lakānum* ve *šalinnum* (cinsi) koyunlar besleniyordu. Kültepe metinlerinde sık rastlamadığımız bu koyun cinsleri, genellikle UDU determinatifi ile geçmektedir.

Tabletlerde, diğer koyun cinslerine göre daha çok geçen koyun türü, sözlüklerde[326] “özel bir koyun türü” “beyaz koyun” anlamları verilen *ṣuppum* (cinsi) koyundur. Yerliler arasında düzenlenen ICK 1, 129 numaralı borç senedinde, 30 ekmek ve 2 *ṣuppum* (cinsi) koyunun Tanrı Tuhtuhānum[327] adına düzenlenen festivalde verileceğinden söz edilmektedir. *ṣuppum* (cinsi) koyun, belgede ekmekle birlikte geçmektedir. Metnin ilgili satırları şöyledir: 12) 30 *ak-le ú* 2 UDU 13) *ṣú-pu-ú a-na* 14) *ša Tù-ùh-tù-ha-nim-ma* 15) *i-du-nu*… “12-15) 30 ekmek ve 2 *ṣuppum*(cinsi) koyunu, Tanrı Tuhtuhānum (adına düzenlenen festivale kadar) verecekler…”

CCT 5, 32a numaralı belgede, Al-ṭāb’ın borçlu olduğu ürünler arasında, Akad cinsi 14 (adet) zayıf *ṣuppum* (cinsi) koyun da yer almaktadır. Tablette, *ṣuppum* (cinsi) koyun, UDU determinatifi ile kaydedilmiştir. Metnin ilgili satırlarında şunları okuyoruz: 13) …14 UDU.Hİ.A 14) *ṣú-pu-ú ra-qú-tum* 15) *ša A-kà-dí-i* 16) *ša-ra-ša-ra-nu=um* 17) İ.GİŠ / *mì-ma a-nim* 18) *i-na li-bi*$_4$*-i* 19) *A-al*-DU$_{10}$… “13-19) Akad cinsi 14

[326] CAD Ṣ, s: 249’da *ṣuppum* A “özel bir koyun türü” ve AHw, s: 113’te *ṣuppum* III için “dişi koyun” anlamı verilmekte, CDA, s: 341’de *ṣuppum* III’ün, Yeni Asur metinlerinde “beyaz koyun” olarak geçtiği bildirilmektedir.

[327] Tuhtuhānum, yerlilerin kendi aralarında veya Asurlu tüccarlarla düzenledikleri borç senetlerinde, borcun ödeneceği zamanı belirtmek amacıyla “*ana*/*ina ša* T.A (Tanrı adı) *šaqālu*” “T.A’nın bayramına kadar/bayramında(festivalde) tartmak” kalıbında geçen yerli bir Tanrı adıdır.

(adet) zayıf *ṣuppum* (cinsi) koyunu (ve) (bir) *šaršarānum* kabı yağ (olmak üzere) bütün bunları Al-ṭāb borçludur.…"

Gümüş borcuyla ilgili bir meselenin konu edildiği, KTK 94 numaralı borç senedinde de, kırık olduğu için ilk satırlarını okuyamadığımızdan herhalde borcun faizi olsa gerek, gümüşle birlikte 1 *ṣuppum* (cinsi) koyun, 20 ekmek ve *kisnātum* dolu yük arabasının verileceğinden bahsedilmektedir. Metnin 6-9. satırları şöyledir: [6)] 1 UDU *ṣú-pá-am* [7)] 20 NİNDA *ù e-ra-qá-am* [8)] *ša ki-is-na-tim* [9)] *i-na ša-tim i-na-dí-nu*… "[6-9)] 1 *ṣuppum* (cinsi) koyun, 20 ekmek ve *kisnātum*[328] (dolu) yük arabasını (bir) yılda verecekler…"

Henüz neşredilmemiş Kt d/k 34b numaralı borç senedinde de, 2 *mina* gümüşün faizi olarak *ṣuppum* (cinsi) koyun, 12 *šeqel* gümüş ve 100 ekmek kayıtlıdır. Metnin ilgili satırları şöyledir: [1)] 2 *ma-na* KÙ.BABBAR *i-ṣé-er* [2)] *Ša-ra-pu-nu-wa* [3)] *Li-li-wa-áš-he a-ší-tí-šu* [4)] *E-lá-lí Ha-pu-a-šu* [5)] *Ha-pì-a me-er-e-šu* [6)] *Pè-ru-wa Tù-hu-pì-iš* [7)] *i-šu-ú a-na* ITU.KAM [8)] *i-ša-qú-lu šu-ma* [9)] *ú-lá iš-qú-lu* [10)] 12 GÍN KÙ.BABBAR 2 UDU.Hİ.A *ṣú-pu* [11)] *me-at* NİNDA *ṣí-ib-tám* [12)] *i-na* ITU.KAM *ú-ṣú-bu*… "[1-8)] 2 *mina* gümüşü, Šarapunuwa (ve) eşi Liliwašhe, oğulları Elāli, Happuašu ve Hapia üzerindedir. Peruwa (ve) Tuhupiš alacaklıdır. (Bir) aya kadar ödeyecekler. [8-12)] Eğer ödemezlerse, 12 *šeqel* gümüş, 2 *ṣuppum* (cinsi) koyun (ve) 100 ekmeği faiz olarak (bir) ayda ilave edecekler…"

Henüz yayınlanmamış Kt d/k 44b numaralı, yerlilere ait borç senedinde, gümüş borcunun tahılın olgunlaşmasına kadar verileceğinden bahsedildikten sonra, 1 *ṣuppum* (cinsi) koyunun ve 60 ekmeğin de verileceğinden söz edilmektedir. Tabletin

---

[328] Michel, 1997a: 101, n: 70'de, *kisnātum*'un, *kisittum*'un çoğulu olabileceğini söylemektedir. *kisittum*/*kisintum i*çin CAD K, s: 422; AHw, s: 486; CDA, s: 160'da "ağacın gövdesi, dalları" anlamı verilmektedir.

ilgili satırları şöyledir: [1)] 1 ½ *ma-na* KÙ.BABBAR [2)] *i-ṣé-er Hu-ma-da-šu* [3)] *Pè-ru-a* / *i-šu* [4)] *a-na ku-bu-ur* [5)] *ú-ṭí-tim* KÙ.BABBAR [6)] *i-ša-qal* [7)] 1 UDU / *ṣú-pá-am* [8)] *ú* 60 NİNDA *i-da-šu-um*… "[1-8)] 1,5 *mina* gümüş, Humadašu üzerindedir. Perua alacaklıdır. Gümüşü, tahılın olgunlaşma zamanına kadar tartacak (ödeyecek). 1 *ṣuppum* (cinsi) koyun ve 60 ekmeği ona verecek…"

KKS 8 numaralı[329] borç vesikasında da, Aššur-malik'in, Utkaria adlı yerliden 1 1/3 *mina* 1 *šeqel* gümüş, 4 çuval arpa, 2 çuval buğday, 20 ekmek ve 2 *ṣuppum* (cinsi) koyun alacağı kayıtlıdır. Metnin 1-7. satırları şöyledir: [1)]1 1/3 *ma-na* 1 GÍN KÙ.BABBAR [2)] 4 *na-ru-uq še-am* [3)] 2 *na-ru-uq* GİG [4)] 20 NİNDA *ù* 2 UDU.Hİ.A [5)] *ṣú-pu-ú* / *i-ṣé-er* [6)] *Ut-kà-ri-a* [7)] *A-šur-ma-lik i-šu*… "[1-7)] 1 1/3 *mina* 1 *šeqel* gümüş, 4 çuval arpa, 2 çuval buğday, 20 ekmek ve 2 *ṣuppum* (cinsi) koyun, Utkaria üzerindedir. Aššur-malik alacaklıdır…"

Asurlu tüccarlarla yerliler arasında düzenlenen borç senetlerinde, Asurlu tüccarların borçlarına karşılık ya da borcun faizi olarak altın ve gümüş yanında, tahıl ürünleri ile küçükbaş ve büyükbaş hayvanları da kabul ettikleri bu belgede de görülmektedir. Asurlu tüccarlar, bu hayvanların ticaretini yapmak için değil, besin maddesi olarak tüketmek amacıyla satın almışlardır.

Anadolu'da yetiştirilen bir diğer koyun türü, *utha*(*u*)*rum* (cinsi)[330] koyundur. Šū-Laban'dan, Takil-Aššur ve Pilah-İštar'a hitaben yazılan, henüz yayınlanmamış Kt n/k 1142 numaralı mektupta, Šū-Laban, gümüş üzerinden yaptığı ödemelerden bahsettikten sonra kalitesiz gümüş karşılığında *utha*(*u*)*rum* (cinsi) koyunu almak için İnnāya'nın firmasına gittiğinden söz etmektedir. Tablette, *utha*(*u*)*rum* (cinsi) koyun,

[329] Matouš-Rajmová, 1984: 33-35.

[330] *utha(u)rum* için, AHw, s: 1444 ve CDA, s: 430'da "bir koyun türü" anlamı verilmektedir.

UDU determinatifi ile geçmektedir. Metnin ilgili satırları şöyledir: [17)] UDU *ut-hu-ru-um* [18)] *a-na* KÙ^{pì}*-šu* / *ma-sú-hi-im* [19)] *a-na lá-qá-im a-na* [20)] É *İ-na-a-a* / *a-li-ik-ma*… "[17-20)] *uthurum* (cinsi) koyunu, kalitesiz gümüş (karşılığında) almak için İnnāya'nın firmasına gittim…"

utha(*u*)*rum* (cinsi) koyun, TC 3, 101 numaralı belgede, UDU determinatifi kullanılmadan yazılmıştır. Metinde, İkuppīya, Aššur-malik'e, Hattuš'da verdiği 5 *šeqel* gümüşten bahsetmekte ve *utha*(*u*)*rum* (cinsi) koyunlar hakkında kendisine yazmasını istemektedir. Metnin ilgili satırlarında şunlar kayıtlıdır: [18)] 5 GÍN KÙ.BABBAR *ša i-na Ha-tù-uš* [19)] *a-dí-na-ku-ni* / *ut-hi-ri a-na* [20)] *a-hi-kà ki-ma ta-dí-nu-šu-ni* [21)] *šu-up-ra-am-ma*…. "[18-21)] Hattuš'da sana verdiğim 5 *šeqel* gümüş (karşılığında) *uthurum* (cinsi) koyunları kardeşine verdiğin zaman bana haber gönder…"

Hunnīya'dan Uṣur-ša-İštar'a hitaben yazılmış, Timelkia'da bırakılan kumaşlarla ilgili bir meselenin konu edildiği, henüz yayınlanmamış Kt n/k 1228 numaralı belgede de, *utha*(*u*)*rum* (cinsi) koyunun, *naruqqum* hesabına katıldığı anlaşılmaktadır. Metnin ilgili satırları şöyledir: [11)] *na-ru-qá-tim* [12)] *ut-ha-ra-am* / *a-ša-kà-an*… "[11-12)] *utharum* (cinsi) koyunu, *naruqqum* (hesabına) koyacağım (katacağım)…"

Kültepe metinlerinde kayıtlı diğer bir koyun türü *lakānum* (cinsi) koyundur.[331] BIN 4, 162 numaralı metinde, 49 koyun içinden 9 *etūdum* "koç" ve 8 *lakānum* (cinsi) koyunun fiyatı olarak 5/6 *mina* 7 ¼ *šeqel* gümüş ödendiği kayıtlıdır. 49 koyun arasında 8 koyunun *lakānum* (cinsi) olduğundan bahsedilmesi, bu koyun türünün sürüdeki diğer koyunlardan farklı olduğunu göstermektedir. Tabletin ilgili

[331] *lakānum*, CAD L, s: 45'de "bir koyun türü"; AHw, s: 529'da "bir hayvan[?]"; CDA, s: 176'da "bir koyun türü" olarak geçmektedir.

satırları şöyledir: 5)… 49 *e-me-ru* 6) ŠÀ.BA 9 *e-tù-du* 8 *lá-kà-nù* 7) *ší-im-šu-nu* 5/6 *ma-na* 7 ¼ GÍN 8) KÙ.BABBAR… "5-8) 49 koyun içinden 9 koç (ve) 8 *lakānum* (cinsi) koyunun fiyatı, 5/6 *mina* 7 ¼ *šeqel* gümüştür…"

lakānum (cinsi) koyun, TC 3, 191 numaralı belgede de, bir başka koyun türü olduğundan söz ettiğimiz *šalinnum* (cinsi)[332] koyun ile geçmektedir. Tablette, babalarının adı ile geçen kişilere verilen *lakānum* ve *šalinnum* (cinsi) koyunlar ile çeşitli miktarlardaki yünlerden bahsedilmektedir. Tablet, 49 satırdan oluşan bir liste görünümündedir. Metnin ilgili satırları şöyledir: 1) […] ⌜*Ša*?-*ma*?-*ra*?⌝-*ku-ni* 2) DUMU *K*[*à-ar-w*]*a-a lá-kà-nu-um* 3) *Ha-áš-ta-li* DUMU *Šu-lu-pu-a lá-kà-nu-um* 4) *A-ší-e-et* DUMU ⌜*Lá*⌝-*ra-am*-ZU.ÁB? 5) *lá-kà-nu-um Ha-pì-a-šu* DUMU *Ha-ra-kà* 6) *lá-kà-nu-um Du-ni-ku-ni* DUMU *A*-⌜x⌝-[….] 7) *lá-kà-nu-um I-šé-ri-iš* DUMU *Ku-ha-x-x* 8) *lá-kà-nu-um Aš-kà-na-šu* DU[MU…..]-*ni* 9) *lá-kà-nu-um Ša-ra-ni-kà-an* D[UMU] *Ku-ha* 10) *lá-kà-nu-um A-bi*$_4$*-ir-ba-uš* ⌜x x x⌝ […] 11) *lá-kà-nu-um Wa-ar-kà-*⌜*li*⌝ […] 12) *ša* ^{d}IM *lá-kà-nu-um Zi-mì*-⌜x⌝-[…] 13) *lá-kà-nu-um E-li-ra-ku-ni* DUMU *Ku*?-[…]-*ba-*⌜*bi*?-*ru*?⌝ 14) *lá-kà-nu-um* 2 ½ *ma-na ší-pá-tí* 15) *I-na-ra-ah-šu* DUMU *Me-me-be-er* 16) *lá-kà-nu-um Ú-pá-tí-a-ah-šu* DUMU 17) *Wa-li-ší-e-et lá-kà-nu-um* 18) *Me-me-be-er* DUMU ⌜*Ha*⌝-*al-pá* 19) *lá-kà-nu-um Šu-pí-*⌜*ku*⌝-*na-*⌜*šu*⌝ 20) ⌜DUMU⌝ *Ší-li-šu-ur-*⌜*ba-ša*⌝ 21) *lá-kà-nu-um Tù-ší-*⌜x-x⌝ 22) DUMU *Wa-lá-áb-ra-a lá-kà-nu-*⌜*um*⌝ 23) *A-da-ma-ku-ni* DUMU *A-bar-ki-ar* 24) *lá-kà-nu-um Ha-ar-a-wa-ri-a* 25) DUMU *Wa-lá-áb-ra ša-li-n*[*u-um*] 26) *Šu-ru-kà* DUMU *Tù-šu ša-li-nu-um* 27) *Wa-at-ni-iš-tù-a-an* DUMU *A-pì-lá=tù-kù* 28) *ša-li-nu-um* / *Šu-ra-a-ku-ni* 29) DUMU *Zú-ra-ku-ni* 5 *ma-na ší-pá-tí* 30) *Wa-li* DUMU *Hu-ra-ša* 31) 6 *ma-na ší-pá-tí Li-ki-tí-a-ar* 32) DUMU ⌜*Ša*⌝-*da-ah-šu* 5 *ma-na ší-pá-tí* 33) [X]-*na-ra-ni-ki* DUMU *A-ni-iš-ki-pì-il*$_5$ 34) 5 *ma-na ší-pá-tí Ku-zi-*

[332] CAD Š/I, s: 246; AHw, s: 1148; CDA, s: 351.

lá-tí-x [35] [DUMU….] *A-bi-ša-wa-ri* [36] [x] *ma-na ší-pá-tí Ta-ar-ma-na* [37] [DUMU…]-*ma-ma-a* ⌜9⌝ *ma-na ší-pá-tí* [38] [*Me-me*(?)]-*be-er* DUMU *Da-lá-áš* [39] [x *ma-na*] ⌜*ší-pá*⌝-*tí* ……"[1-9] Karwāya'nın oğlu [Šamara]kuni, *lakānum* (cinsi) koyun; Šulupua'nın oğlu Haštali, *lakānum* (cinsi) koyun; Laram-Apsû'nun oğlu, Aši'et, *lakānum* (cinsi) koyun; Haraka'nın oğlu Happuašu, *lakānum* (cinsi) koyun; A-[…] nın oğlu Dunikunni, *lakānum* (cinsi) koyun; Kuha-⌜…⌝nın oğlu İšeriš, *lakānum* (cinsi) koyun; […] nın oğlu Aškanaššu, *lakānum* (cinsi) koyun; Kuha'nın [oğlu] Šaranikan, *lakānum* (cinsi) koyun; [10-20] [x x x] nın oğlu Abirba'uš, *lakānum* (cinsi) koyun; Adad'ın [….] Warkali, *lakānum* (cinsi) koyun; Zimi-[…], *lakānum* (cinsi) koyun; Ku-[x]-babiru] nun oğlu Elirakuni, *lakānum* (cinsi) koyun ve 2 ½ *mina* yün; Memeber'in oğlu İnarahšu, *lakānum* (cinsi) koyun; Wališiet'in oğlu Upatiahšu, *lakānum* (cinsi) koyun; Halpa'nın oğlu Memeber, *lakānum* (cinsi) koyun; Šilišurbaša'nın oğlu Šuppikunaššu, *lakānum* (cinsi) koyun; [21-25] Walabrāya'nın oğlu Tuši-[…], *lakānum* (cinsi) koyun; Abarkiar'ın oğlu Adamakuni, *lakānum* (cinsi) koyun; Walabrāya'nın oğlu Harawarīya, *šalinnum* (cinsi) koyun; [26-29] Tušu'nun oğlu Šuruka, *šalinnum* (cinsi) koyun, Apilatuku'nun oğlu Watništuan, *šalinnum* (cinsi) koyun, Zurakunu'nun oğlu Šurakuni, 5 *mina* yün; [30-39] Huraša'nın oğlu Wali, 6 *mina* yün; Šadahšu'nun oğlu Likitiar, 5 *mina* yün; Aniškipil'in oğlu [x]-naraniki, 5 *mina* yün; Abišawiri'nin oğlu Kuzilati-[…], [x] *mina* yün; mama-[…oğlu] Tarmana, 9 *mina* yün; Dalaš'ın oğlu [Meme]ber, [x] *mina* yün…"

CCT 1, 23 numaralı belgede de, Pilah-Aššur'un gönderdiği 8 koyun ve 3 *šalinnum* (cinsi) koyun için yapılan ödemeden söz edilmektedir. Metnin ilgili satırları şöyledir: [23] 15 ½ GÍN KÙ.BABBAR *ší-im* 8 *e-me-ri* [24] *ú* 3 *ša-li-ni* [25] *ša Pí-lá-ah-A-*

šur ir-de$_8$*-a-ni*… “[23-25)] 15 ½ *šeqel* gümüş, Pilah-Aššur’ın gönderdiği 8 koyun ve 3 *šalinnum* (cinsi) koyunun fiyatıdır…”

E. Bilgiç, *šalinnum* kelimesinin Protoluvice’den Hititçe’ye geçmiş olan *šalli* “büyük” kelimesine *-innum* ekinin eklenmesiyle meydana geldiğini, ancak bu durumun, *šalinnum* kelimesinin büyükbaş bir hayvanı gösterebileceği anlamına gelmediğini belirtmektedir.[333] Koyun fiyatlarının geçtiği metinleri dikkate alarak ve yukarıda işlediğimiz CCT 1, 23 numaralı belgede, *šalinnum* için verilen fiyatı da göz önünde bulundurarak, *šalinnum*’un küçükbaş bir hayvanı göstermiş olabileceğini ifade etmektedir.[334]

Tabletlerde, koyunun yavrusunu ifade etmek üzere de *ka/ulūmum* kelimesi kayıtlıdır. *ka/ulūmum,* sadece OIP 27, 18a numaralı[335] mektupta geçmektedir. Metnin 5-8. satırlarında şunları okuyoruz: [5)] *um-ma A-mur-A-šùr a-na* [6)] *Ta-az-ku-ul-ma* [7)] 2 *al-p*[*è*]*-e ú ku-lu-ma-am* [8)] *ú-ta*-[*e*]*-ra-ku-um*… “[5-8)] Amur-Aššur, Tazkul’a şöyle söyler: 2 sığır ve (bir) kuzuyu sana geri göndereceğim…”

2.1.1.2. Kültepe Kazılarında Ele Geçen Arkeolojik Eserlerde Koyun Tasvirleri

Kültepe’de ele geçen arkeolojik buluntular arasında koyun tasvirinin yer aldığı eser sayısı son derece azdır. Bu eserlerden, Kaniš’in Baş Tanrıçasının etrafındaki hayvanların tasvir edildiği, Anadolu grubuna ait bir mühürde, kraliçenin bir koyun üzerine oturduğu görülmekte, çevresindeki hayvanlar arasında uzanmış

[333] Bilgiç, 1953: 59.

[334] Bilgiç, a.g.m: 59.

[335] Gelb, 1935: 36-37.

şekilde resmedilen çok sayıda koyun bulunmaktadır.[336] **(Res. 15)**. *kārum*'un II. katında bulunan bir zarfın yan yüzüne basılmış bir damga mühürde de, kısa elbise ve yukarı kalkık çizmeler giymiş koyun-adam'ın, baş aşağı bir aslanın bacağını iki eliyle yakalama sahnesi anlatılmaktadır.[337] **(Res. 16)**.

Koyun, içki kapları, çanak-çömlekler, vazolar, testiler, meyvelikler vb. arkeolojik eserler üzerinde hemen hemen hiç resmedilmemiştir. Bu durum, Anadolulular'ın tasvirlerde, boğa, antilop, kartal ve aslan gibi kutsal kabul ettikleri hayvanları tercih etmeleri ile açıklanabilir.

2.1.2. Keçi: *enzum/ezzum/inzum*

Keçi anlamına gelen Akadca *enzum*/*ezzum*/*inzum*,[338] Eski Asurca üç metinde geçmekte, bu metinlerdeki anlamı hakkında da farklı görüşler bulunmaktadır. J. G. Dercksen, OIP 27, 32'de geçen [1)] [x x] GÍN KÙ.BABBAR *ší-im* [2)] [*…š*]*í-ta* / *e-za-tim*… ifadesindeki *ezzātum*'u, "keçiler" şeklinde tercüme etmiş,[339] Von Soden ise, *ezzātum*'u, "*i/eṣ*(*ṣ*)*um*" "odun, tahta" kelimesinin feminen çoğulu olarak yorumlamıştır.[340]

enzum/*ezzum*/*inzum*, iki metinde *rabi ezzi* yazılışıyla geçmektedir. *rabi ezzi,* EL 1, 219'da [18)] IGI *A-lu-ud-hu-ha-ar-ša* GAL *e-zi*… "[18)] Şahit *rabi ezzi* (olan) Aludhuharša…" şeklinde, Aludhuharša adlı yerlinin unvanı olarak kayıtlıdır. G. Eisser-J. Lewy, bu belgede *rabi ezzi* unvanını, "keçilerden sorumlu kişilerin âmiri"

---

[336] N. Özgüç, 1965: 27.

[337] N. Özgüç, a.g.e: 30.

[338] CAD E, s: 180; AHw, s: 221; CDA, s: 74'te " keçi, dişi keçi" anlamı verilmektedir.

[339] Dercksen, 2008b: 154, n: 73.

[340] AHw, s: 391-2)a.

şeklinde tercüme etmişlerdir.[341] AHw, s: 221-222'de, EL 1, 219'daki "*rabi ezzi*" için soru işareti ile "keçilerden sorumlu çobanın âmiri" anlamı verilmiştir. P. Garelli, bu unvanı "keçiler başı" şeklinde tercüme etmekle birlikte, *ezzi*'nin "*eṣum*" "odun, ağaç" ile de ilişkili olabileceğini belirtmiştir.[342] E. Bilgiç, *rabi eṣi* şeklinde okuduğu unvan için "oduncular başı" anlamını vermiştir.[343] J. G. Dercksen, koyunlarla keçiler aynı sürüde olduklarından, keçilerin idaresi için ayrıca bir görevliye gerek olmadığını ve bundan dolayı, "*rabi ezzi*" "keçilerden sorumlu kişilerin âmiri" tercümesinin problemli olduğunu söylemektedir.[344]

rabi ezzi yazılışı, henüz yayınlanmamış Kt d/k 25a numaralı belgede de [1)] KİŠİB *Ta-ri-ku-da* [2)] GAL *e-zi* "*rabi ezzi* (olan) Tarikuda'nın mührü…" yazılışıyla, yerli Tarikuda'nın unvanı olarak geçmektedir.

Sözlüklerde "keçi" anlamı verilen *enzum/ezzum/inzum* kelimesinin metinlerdeki anlamı farklı şekillerde tercüme edilmiş olsa da, Kültepe'de ele geçen emzik uçları hayvan biçimli olan içki kabındaki keçi başı tasviri[345] **(Res. 17)**, Anadolu grubu mühür baskılarında keçi-balık şeklinde betimlenen varlıklar[346] ve sözlüklerde *zurzum*[347] adı verilen heybenin, keçi kılından yapıldığının belirtilmesi, Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde, Anadolu'da yetiştiriciliği yapılan küçükbaş hayvanlardan birinin de keçi olduğunu göstermektedir.

---

[341] Eisser-Lewy, 1930: 211.

[342] Garelli, 1963: 216, n: 1.

[343] Bilgiç, 1948: 508.

[344] Dercksen, 2008b: 154.

[345] T. Özgüç, 1986: 54-55.

[346] N. Özgüç, 1965: 31.

[347] CAD Z, s: 167; AHw, s: 1539; CDA, s: 450'de *zurzum* için "keçi kılından yapılmış yük torbası, semer" anlamı verilmektedir.

2.2. BÜYÜKBAŞ HAYVAN YETİŞTİRİCİLİĞİ

2.2.1. Sığır/ Öküz: *alpum*

Anadolu'daki büyükbaş hayvancılık faaliyetlerinin başında sığır yetiştiriciliği gelmektedir. Kültepe metinlerinde ideogram değeri GU_4/GUD, Akadca *alpum* yazılışlarıyla geçen sığır/öküz, hem eti ve derisi[348] için beslenen hem de insan gücünün yetmediği ağırlıktaki yükleri taşımak için iki ya da dört tekerlekli yük arabalarına ve tarlaları sürmek için sabana koşulan bir hayvandı.[349]

Kültepe tabletlerinde, sığırların koşum hayvanı olarak kullanımından pek bahsedilmez. Sadece birkaç belgede sığırların koşum takımları ve bunlar için yapılan ödemelerden söz edilmekte;[350] odun, kereste, eşya, tahıl ve saman gibi malzemeler için kullanılan yük arabalarına,[351] sığırların bağlandığı anlaşılmaktadır.

VS 26, 20 numaralı belgede, satın alınan odun ve kamışların, sığırlarla çekildiği kayıtlıdır. Metinde, odun ve kamışların yük arabasına doldurulduğundan bahsedilmese de, sığırlarla çekileceğinden söz edilmesi, bu malzemelerin taşınması için yük arabasının kullanıldığını göstermektedir. Metnin ilgili satırları şöyledir: 7) *e-ṣí / ù qá-nu-e* 8) *tí-ša-a-ma ša* GUD.Hİ.A 9) *ša-da-dim* 10) *li-iš-du-du-nim*…

---

348 TC 3, 177: 1) *ší-im* 30 *maš-ki ša* GUD.Hİ.A 2) *ší-im maš-ki ša* UDU.Hİ.A… "1-2) 30 (adet) sığır/öküz deri(ler)inin fiyatı, koyun deri(ler)inin fiyatı…"

349 Kültepe metinlerinde, öküzün sabana koşulduğuna ilişkin bir belge bulunmamaktadır. Ancak, Hitit kanunlarının 151 ve 159. maddelerinden öğrendiğimize göre öküz, Anadolu'da sabana koşulan bir hayvandı. bkz. s: 144.

350 Kt 88/k 71: 19) 2 ¼ GÍN *a-na pá-ni-ri ša al-pì-im* 20) *ù e-me-ri áš-qúl* … "19-20) 2 ¼ *šeqel* sığırların ve eşeklerin koşum takımları için tarttım…" (Albayrak, 2002: 1-10.); CCT 4, 15b: 7) 2 *pá-ni-ri* 8) *ša al-pè-e* 9) *Ì-lí-ma-lik* 10) *na-áš-a-ki-im*…7-10) İlī-malik, sığırlar için 2 koşum takımını sana getirmektedir…"; CCT 6, 3b: 23)…2 *pá-ni-ri* 24) *ša* GUD… "23-24) ... Sığırın 2 koşum takımı…"

351 Kt d/k 16b: 2) 3 *e-ri-qá-tim* 3) *ša- e-ṣí*… 2-3) Odun (dolu) 3 yük arabası…" (Balkan, 1979: 57); Kt b/k 665: 11) 6 ½ GÍN KÙ.BABBAR 12) *a-na e-ri-qí-im* 13) [*š*]*a ú-n-ut-kà* 14) [*na-aš*]-*ú áš-qúl*… "11-14) 6 ½ *šeqel* gümüş, senin eşyalarını taşıyan yük arabası için tarttım…" (Balkan, a.g.m: 57); BIN 4, 169: 12) 2 GÍN *e-ri-qé-en* 13) *ša tí-ib-ni-im*… "12-13) 2 *šeqel,* saman (dolu) yük arabası (için ödedim)…"

“7-10) Satın aldığınız odunları ve kamışları, çekebilecekleri kadar sığırla (buraya) çeksinler (getirsinler)…”

Yerliler arasında düzenlenmiş Kt f/k 62 numaralı[352] borç senedinde de, arpanın hasat zamanına kadar verileceği ve (arpanın) sığırlarla çekileceği kayıtlıdır. Metnin ilgili satırları şöyledir: 8) *še-am a-na* 9) *ha-ar-pí i-du-nu* 10) *ù al-pu-šu-nu* 11) *i-ša-du-du-nim*… “8-11) Arpayı, hasat zamanına kadar verecekler ve (arpayı) onların sığırları (buraya) çekecekler (getirecekler)…”

Kültepe metinlerinde sığırlardan bahsedilirken, “besili sığır”, “sağlıklı ya da hastalıklı sığır”, “kaliteli sığır” gibi hayvanların özelliklerini belirten sıfatların da kullanıldığı görülmektedir. CCT 1, 33b numaralı belgede, 5 *mina* kaliteli bakır, 10 çuval buğday ve 1 besili sığırı, Tarmana’nın borçlu olduğu anlaşılmaktadır. Tabletin ilgili satırları şöyledir: 6) 5 *ma-na* URUDU SIG_5 7) 10 *na-ru-uq* 8) *ar-ša-tum* 1 GUD 9) *ma-ar-ú-um* 10) *mì-ma a-nim* 11) *i-li-bi* 12) *Ta-ar-ma-na*… “6-12) 5 *mina* kaliteli bakır, 10 çuval buğday, 1 besili sığır, bütün bunları Tarmana borçludur…”

Asurlu tüccarlar arasındaki Kt o/k 2 numaralı[353] mektuplaşmada da, anlaşılamayan bir meseleden dolayı verilecek besili sığırdan söz edilmektedir. Tabletin ilgili satırları şöyledir: 26) … *i-na a-wa-tim* 27) GUD.HİA *ma-ar-ú-um qá-bi$_4$-ma* 28) *ša-dí-*[*šu-nu*]… “26-28) (Bu) meseleden dolayı besili bir sığır söz verilmişti, onlara ödettir…”

Aššur-nādā ve yerli Šišahšušar arasındaki TC 2, 47 numaralı mektuplaşmada, çeşitli ürünlerin teslimatından bahsedildikten sonra, Alāhum adlı kişinin, kaliteli sığırlar satın alması istenmektedir. Tabletin ilgili satırlarında şunları okuyoruz:

---

[352] Balkan, a.g.m: 50, n: 11.

[353] Albayrak, 2006b: 75-77.

[20)] GUD.HİA [21)] SIG$_5$ *A-lá-hu-um* [22)] *li-iš-a-am*… "[20-22)] Alāhum, kaliteli sığırlar satın alsın…"

Buzāzu ve Lamaša'nın yazışmalarında da hastalıklı ya da sağlıklı sığırlardan bahsedilmektedir. Tabletin ilgili satırlarında şunları okuyoruz: [12)] GUD.HİA *lu ša-al-mu-tim* [13)] *lu ma-ar-ṣú-tim ma-lá* [14)] *té-er-tí-a ša ṣú-ha-ru-k*[*i*] [15)] *ú-bu-lu-ni-ki-ni*… "[12-15)] Sığırlar, ister sağlıklı ister hastalıklı olsun, hizmetçilerin, haberlerimi size getirecekler…"

Sığırların kira ya da satış bedellerine baktığımızda, ödemelerin ağırlıklı olarak gümüş üzerinden yapıldığı anlaşılmaktadır.[354] Alacaklının Asurlu, borçlu kişinin yerli olması durumunda, Asurlu tüccarların çoğunlukla borcun faizi olarak gümüş istediklerini biliyoruz. Ancak sayıları fazla olmamakla birlikte, bazı borç senetlerinde, Asurlu tüccarların yerli şahıslara verdikleri borç ya da borcun faizi karşılığında tahıl ile küçükbaş ve büyükbaş hayvan talep ettikleri anlaşılmaktadır.

Yerliler arasında düzenlenmiş Kt o/k 64 numaralı[355] borç senedinde, 3 *mina* gümüş borcunun, 2 *mina*sının faizi olarak 1 *mina* gümüş, geriye kalan 1 *mina* gümüş borcu için de 10 çuval arpa, 10 çuval buğday, 1 besili sığır ve 60 ekmeğin faiz olarak ilave edileceği kayıtlıdır. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [1)] 3 *ma-na* KÙ.BABBAR *i-ṣé-er* [2)] *Ku-bi-da-ah-šu ù* [3)] *A-zu-ul-ša* / *a-ší-tí-šu* [4)] *Ma-da-wa-da tí-šu* [5)] *a-na* 2 *ma-na* KÙ.BABBAR 1 *ma-na* [6)] KÙ.BABBAR *ṣí-ib-tám ú-ṣa-áb* [7)] *a-na* 1 *ma-na* KÙ.BABBAR [8)] 10 *na-ru-uq šé-am* [9)] 10 *na-ru-uq ar-ša-tim* [10)] 1 GUD *ma-ar-a-am* [11)] *ù* 60 NİNDA…"[1-4)] Madawada, Kubidahšu ve karısı Azulša'dan 3 *mina* gümüş

[354] Örnek metinlerden bazıları şunlardır: BIN 4, 157: 11-12'de 1 sığır için 18 *šeqel*; KTBL 14: 32-33'de (bir) sığır için 12 *šeqel* gümüş; TC 2, 53: 17-18'de sığır(lar)ın fiyatı için 6 1/3 *šeqel*; KUG 27: 50-52'de 2 sığır ve miktarı belirtilmeyen tahıl için 1 *mina* gümüş; Kt 87/k 410: 1-2'de sayısı belirtilmeyen sığırlar için 1/3 mina 2 *šeqel* gümüş ödenmiştir.

[355] Albayrak, 1998: 7-9.

alacaklıdır. [5-6)] 2 *mina* gümüş için 1 *mina* gümüş faiz ilave edecek. [7-10)] (Kalan) 1 *mina* gümüş için (ise) 10 çuval arpa, 10 çuval buğday, 1 besili sığır [11-15)] ve 60 ekmek (verecek)…"

Sığır/öküz, Kültepe'deki arkeolojik eserlerde sık tasvir edilmemiştir. Birkaç mühür baskısında, betimlenen hayvanlar arasında resmedilmiştir. Bazı içki kaplarının da, boğa ya da sığır/öküz başı biçiminde tasvir edildiği görülmektedir. **(Res. 18)**.

2.2.2. Boğa: *šūrum/būrum*

Boğa da, Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde, Anadolu'da yetiştiriciliği yapılan büyükbaş hayvanlardan biriydi. Koyun ve sığır/öküz'ün aksine, Kültepe'de ele geçen pek çok arkeolojik eserde boğa ve boğa başı tasvirlerine rastlamak mümkündür. Boğa, yerli Hava tanrılarının kutsal hayvanı olup, Anadolu mühürlerinde en sık tasvirine yer verilen büyükbaş hayvandır ve yerli Hava tanrılarının betimlendiği mühür baskılarında, tapınım, ibadet ve av sahnelerinin çoğunda görülmektedir.[356] Hayvan biçimli içki kapları, çanak-çömlekler, hayvan kabartmaları ile süslü vazolar, çaydanlıklar ve ibriklerde de boğa başı betimlemeleri kullanılmıştır.[357]

Sözlüklerin verdiği bilgiye göre,[358] boğa anlamına gelen *šūrum* ve *būrum* kelimeleri Kültepe tabletlerinde geçmemektedir. Bu kelime, çoğunlukla Babil metinlerinde kaydedilmekte, Šur-Tešup ve Bur-^{d}Sin örneğinde olduğu gibi teofor isimlerde kullanılmaktadır.

Şu ana kadar ele geçen Eski Asurca metinlerde, eti, derisi vb. için beslenen, ve ticareti yapılan kesim hayvanları arasında boğanın yer almaması, herhalde

---

[356] bkz. N. Özgüç, 1965: 21-23.

[357] bkz.T. Özgüç, 1986: 54.

[358] CAD Š/ III *šūrum* B, s: 369; AHw *šūrum* III, s: 1287; CDA *šūrum* III, s: 388.

Anadolu'da boğaya, tapılan kutsal hayvan gözüyle bakılıyor olması ile ilişkilidir. Boğanın, yerli Hava tanrılarının kutsal hayvanı olarak kabul edilmesi ve arkeolojik eserlerde sıkça tasvirine yer verilmesi, boğaya tapınımının Anadolu kültüründe geniş yer tuttuğunun göstergesidir.

3. KÜLTEPE METİNLERİNDE YÜK VE BİNEK HAYVANI OLARAK EŞEK: *i/emērum, emārum, imīrum*

Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde eşek, Anadolu-Mezopotamya arasındaki mal sevkiyatında en önemli ulaşım ve taşıma aracı olarak görülmüştür. Ticarî ürünlerin taşınması, arazinin yapısına, gidilecek mesafeye ve malların ağırlığına bağlı olarak eşekler, hamallar ve yük arabalarıyla sağlanıyordu.[359] Anadolu-Mezopotamya arasındaki zorlu kervan yolculuğu, tabletlerden anlaşıldığı kadarıyla, ortalama 75 kg, bazı belgelere göre de 90 kg'ya kadar yük taşıyabilen eşeklerden oluşuyordu. Kervan hayvanı olarak eşeklerin kullanılmasının sebebi, diğer büyükbaş hayvanlara göre, zor iklim şartlarına ve aşılması güç yollara daha dayanıklı olması ve bakımının kolaylığı ile açıklanabilir.

Kültepe metinlerinde, Sumerce ANŠE, Akadca *i/emērum*, *emārum*, *imīrum* yazılışlarıyla geçen eşeğin kullanımı ile ilgili bilgileri, "kervan metinleri" olarak adlandırılan,[360] Asur'dan Anadolu'ya gönderilen ürünler, miktarları, fiyatları,

[359] Hamallar ve yük arabalarının kullanımıyla ilgili olarak bkz. Dercksen, 1996: 61-67.

[360] Kervan metinleri üzerindeki en kapsamlı çalışmayı Larsen yapmıştır. (Larsen, 1967). Larsen, kervan metinlerini 3 grupta toplamıştır: 1. Grup: Mal sevkiyatıyla ilgili düzenlenmiş iş sözleşmeleri; 2. Grup: Malların yola çıktığına dair karşı tarafı bilgilendirme amaçlı yazılan metinler; 3. Grup: Kervan yolculuğu boyunca yapılan harcamaların kaydedildiği masraf listeleridir.

kimlere teslim edileceği, eşeklere yüklenen paketler, hayvanların teçhizatları,[361] eşekler ve kervan görevlileri için ödenen ücretler gibi konuların kaydedildiği belgeler başta olmak üzere, Asurlu tüccarların iş mektupları ve yolculuk sırasında yaptıkları harcamaları gösteren masraf listeleri sayesinde öğreniyoruz.

Asur-Anadolu arasındaki kervan yolculuğunda, ticaretin temel ürünleri olan kumaşlar, çeşitli dokuma ürünleri, kalay ve süs eşyaları, eşeklere yüklenip diğer hazırlıklar da tamamlandıktan sonra yola çıkılırdı. Kervanların, Anadolu'ya ne kadar sıklıkla hareket ettiklerini bilemiyoruz. Ancak kervanın yola çıkışı, hava şartlarına ve Anadolu'nun sosyal-siyasî ortamına bağlı olmalıydı. Özellikle, yaz aylarında kervan görevlilerinin ve eşeklerin, sıcaktan etkilenmemeleri için gece seyahatinin tercih edildiği metinlerde kayıtlıdır. Veenhof tarafından yakında yayınlanacak Kt 91/k 530 numaralı[362] belgede, Anadolu'ya hareket edecek kervanın, havalar serinlediğinde yola çıkması gerektiği, eğer günler sıcaksa, bulundukları şehirden ayrılmamaları

---

[361] Kültepe metinlerinde eşeklerin teçhizatları olarak şunlar kayıtlıdır: *unūtum*: koşum takımı; *ukāpum*: semer; *zurzum*: yük torbası, heybe; *eblum*: ip. Eşek teçhizatlarından biri olan *matlihšum/matlišhum* için sözlüklerde farklı anlamlar verilmiştir. CAD M/I, s: 412'de soru işareti ile "yük semeri"; AHw, s: 633 ve CDA, s: 204'te "kayış, kemer" olarak geçmektedir. Veenhof, 1972: 6'da *matlišhum*'un, "semerin bir parçası" olabileceğini söylemektedir. Bir eşek teçhizatı olduğu düşünülen *masradum* için, CAD M/I, s: 326'da *sarādum*: "yüklemek, paketlemek" fiilinden türetilmiş, paketleme için kullanılan malzeme(ler) anlamı verilmiştir. AHw, s: 619'da da *sarādum* ile ilişkilendirilerek "yük semeri" olarak tercüme edilmiştir.

[362] Kt 91/k 530: [19] … *šu-ma* [20] *i-nu-mì lu-qú-tum a-n*[*i-tum*] [21] *ú-ṣí-a-ni* u_4*-mu-ú kà-ṣú* [22] *A-bu-ša-lim iš-tí ma-ma-an* [23] *i-na a-hi-ni ša ú-ša-lá-ma-šu-ni* [24] *pì-iq-da-šu-ma lu-ṣa-am* [25] *šu-ma* u_4*-mu-ú e-mu-ú* [26] *lá ú-ṣí-a-am* "Bu ticarî mallar (Asur'dan) ayrıldığında, eğer günler serinse, bizim kardeşimizin güvenli bir şekilde ulaştıracağı (getireceği) her neyi varsa, Abu-šalim'e teslim ediniz ve (sonra) ayrılınız, eğer günler sıcaksa ayrılmasın." (Dercksen, 2004a: 255-256, n: 658)

söylenmektedir. Pilah-İštar'dan, Aššur-nādā'ya yazılan KTH 3 numaralı[363] mektupta da, Badna şehrinden hareket eden kervanın gece yola çıktığı anlaşılmaktadır.

Benzer şekilde, kumaşların sevkiyatıyla ilgili bir meselenin ele alındığı BIN 6, 114 numaralı[364] mektupta da, kış şartlarının kervanı zor durumda bıraktığı ve kervanın açlık çektiği, ancak malların ve eşeklerin güvende olduğu bildirilmektedir.

Tüccarlar, kervan hayvanlarını seçerken, yolculuğun sorunsuz bir şekilde tamamlanabilmesi için güçlü ve sağlıklı eşekleri tercih ediyorlardı. Asurlu tüccarlar arasındaki mektuplaşmalarda, zayıf eşeklerin yük taşımada kullanılamayacağı, bu yüzden kalitesiz ve güçsüz eşeklerin satılarak, onun yerine daha güçlü eşeklerin satın alınması gerektiğinden bahsedilmektedir.

Asānum'dan Anina'ya hitaben yazılmış CCT 3, 44b numaralı mektupta, Asānum, çeşitli miktarlardaki kumaşları teslim ettiğini bildirdikten sonra, Anina'ya seslenerek, zayıf eşeklerin otlağa çıkarılması, güçlü eşeklerin ise, kendisinin bulunduğu yere getirilmesini istemektedir. Metnin 17-21. satırları şöyledir: [17)] *e-ma-ri* / *ra-qú-tim* [18)] *a-na na-áb-ri-tim* [19)] *i-dí-i* [365] / *e-ma-ri* [20)] *da-nu-tim* / *a-ni-ša=am* [21)] *šé-ri-ba-am*… "[17-21)] Zayıf eşekleri otlağa çıkar. Güçlü eşekleri buraya getir…"

Benzer şekilde, kumaş, gümüş, kalay ve eşeklerle ilgili meselenin ele alındığı I 686 numaralı[366] belgede de, eşekler sağlam değilse veya dövülmüşse kabul edilmemesi gerektiğinden bahsedilmektedir. Metnin ilgili satırlarında şunlar

---

[363] KTH 3: [10)] *iš-tù Ba-ad-na* [11)] *na-ba-ta-am* [12)] *nu-ṣí-ma*… "[10-12)] Badna'dan gece (yola) çıktık…" (J. Lewy, 1930: 4-6).

[364] BIN 6, 114: [14)] *ku-ṣú-um i-sí-ni-iq=ni-a-tí-ma* [15)] *e-lu-tum* [16)] *i-ib-té-re* [17)] *té-er-ta-kà ú e-ma-ru-kà* [18)] *šál-mu*… "[14-18)] Kış, bizi yakaladı. Kervan açlıktan acı çekti, (fakat) senin sevkiyatın (malların) ve eşeklerin güvendedir…"

[365] *nabrītum nadā'um*: Otlağa çıkarmak (CAD N/I, s: 79).

[366] Hecker-Kryszat-Matouš, 1998: 270-271.

kayıtlıdır: [7] *…šu-ma* ANŠE [8] *En-na-ma-num* [9] *a-mì-ša-a*[*m*] [9] *i-ta-ar-wu-am* / ANŠE [10] *šu-ma lá ka*[!?]*-un ù-ul* [11] *ma*[?!]*-hi-iṣ*[!?] *lá ta-lá-qé…* [7-11] Eğer, Enna-mānum oraya bir eşek götürüse, (o eşeği al) ancak, sağlam değilse veya dövülmüşse alma!…"

Uzupiškum'dan Šū-İštar'a yazılan Kt h/k 117 numaralı[367] mektupta da Uzupiškum, kendisine gelen kumaşların kaliteleri ve miktarı hakkında muhatabına bilgi vermekte, metnin devamında eşeklerin sağlam olduğunu, endişelenilmemesi gerektiğini belirtmektedir. Metnin ilgili satırları şöyledir: [21] ANŠE.HİA *šal-mu* [22] *lá ta-ra-ší* "[21-22] Eşekler sağlamdır, endişe etme!"

Kültepe metinlerinde, "*imērum ṣallāmum*" "siyah eşek" adı verilen, diğer eşeklerden farkını bilemediğimiz eşek türünün de kervan hayvanı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Asurlu tüccarlar arasındaki BIN 4, 27 numaralı mektuplaşmada, kalay ve kumaşların siyah eşeklerle taşındığı kayıtlıdır. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [1] *a-na Ša-lim-a-hi-im* [2] *ù Pu-šu-ke-en*$_6$ *qí-bi-ma* [3] *um-ma A-la-hu-um-ma* [4] *Im-dí-lúm ù Puzur*$_4$*-A-šùr-ma* [5] 2 GÚ 6 *ma-na* AN.NA [6] 32 TÚG *qá-dum ša li-wi-tim* [7] 2 ANŠE *ṣa-la-mì-im* [8] *Hu-ra-ṣa-num ip-qí-id-ni-a-tí* [9] 2 GÚ 10 *ma-na* AN.NA 30 ½ *ku-ta-ni* [10] 4 *šu-ru-tim* 2 ANŠE *ṣa-lá-me* [11] *A-mur-A-šùr ip-qí-id-ni-a-tí* [12] 23 *ku-ta-ni* 1 ANŠE *ṣa-lá-ma-am* [13] ^{d}IM-*ba-ni ip-qí-id-ni-a-tí…*[22] 85 ½ *ku-ta-nu* 4 *šu-ru-tum* [23] 5 ANŠE *ṣa-lá-mu* / *iz-ku-ú-nim…* "[1-8] Šalim-ahum ve Pūšu-kēn'e söyle, Alāhum, Imdīlum ve Puzur-Aššur şöyle söyler: 2 *biltum* 6 *mina* kalayı, 32 (top) sarılmış (paketlenmiş) kumaşı (ve) 2 siyah eşeği, Huraṣānum bize teslim etti. [9-13] 2 *biltum* 10 *mina* kalayı, 30 ½ *kutānum*-kumaşını, 4 *šūrum*-kumaşını, 2 siyah eşeği, Amur-Aššur bize teslim etti. 23 *kutānum*-kumaşını, 1 siyah eşeği, Adad-bāni bize

[367] Karaduman, 1994: 111-112.

teslim etti… [22-23)] 85 ½ *kutānum*-kumaşını, 4 *šūrum*-kumaşını, 5 siyah eşeği bizim için serbest bıraktılar…"

Asurlu tüccarlar arasındaki bir başka mektuplaşmada da, kumaş ve kalayların siyah eşeklere yüklendiği anlaşılmaktadır. BIN 4, 25 numaralı tabletin ilgili satırlarında şunları okuyoruz: [1)] *a-na ša ki-ma A-šur-ma-lik* [2)] *Pu-šu-ke-en*$_6$ *ù Ì-lí-áš-ra-ni* [3)] *qí-bi*$_4$*-ma um-ma Ša-lim-a-hu-um-ma* [4)] 8 GÚ AN.NA *ku-nu-ki-a* [5)] 32 TÚG.Hİ.A ŠÀ.BA [6)] 8 TÚG *ku-ta-nu* [7)] 4 ANŠE *ṣa-al-mu* [8)] 2 GÚ AN.NA *li-wi-sú* [9)] *ù* ANŠE *a-ṣé-er A-šur-*^{d}UTU=*ši* [10)] *ù Hi-na-a šé-bi*$_4$*-lá*… "[1-10)] Aššur-malik'in vekiline, Pūšu-kēn ve İliašrani'ye, Šalim-ahum şöyle söyler: Benim mührümle (mühürlü) 8 *biltum* kalayı, 32 (top) kumaş içinden 8 (top) *kutānum*-kumaşını, 4 siyah eşeği, 2 *biltum* sarılmış kalayı ve eşeği Aššur-Šamši ve Hinnāya üzerine gönderin…"

AKT 2, 47 numaralı[368] belgede de, 25 (top) *kutānum*-kumaşı ile 22,5 *mina* mühürlenmiş ve 5 *mina* serbest kalayın, siyah eşeklerle taşındığı anlaşılmaktadır. Tabletin ilgili satırlarında şunlar kayıtlıdır: [1)] *a-na Hu-ni-a* [2)] *qí-bí-ma um-ma* [3)] *I-ku-pì-a ù Li-lá-ma* [4)] 25 TÚG *ku-ta-nu* [5)] 22 ½ *ma-na* AN.NA [6)] *ku-nu-ki* 5 *ma-na* [7)] AN.NA *qá-tim* [8)] 1 ANŠE *ṣa-lá-ma-am* [9)] *mì-ma a-nim* [10)] *Ír-nu-id i-ra-dí-a-ku-<um>*… "[1-10)] Hunnīya'ya söyle, İkuppīya ve Lila şöyle söyler: 25 *kutānum*-kumaşını, 22 ½ *mina* mühürlenmiş kalayı, 5 *mina* serbest kalayı (ve) 1 siyah eşeği, bütün bunları İrnuid sana sevkedecek…"

Metinlerde sık geçmemekle birlikte, siyah eşeklerin yanında, sözlüklere göre[369] "bir tür eşek, genç eşek, yük eşeği" anlamları verilen *kib/pšum* (tipi) ve

[368] Bilgiç-Bayram, 1995: 85-86.

[369] CAD K *kib/pšum* B, s: 340 "bir eşek türü"; AHw, s: 472a "genç eşek"; CDA *kib/pšum* I, s: 156'da "eşek yavrusu, tay"; *upqum* için AHw, s: 1425b ve CDA *upqum* II, s: 424'te "yük eşeği" anlamı

upqum (tipi) eşekler de, Asurlu tüccarların kervan yolculuğu boyunca yük taşımada faydalandıkları eşek türlerindendi. Ancak belirtmek gerekir ki, *kib/pšum* ve *upqum* kelimeleri, bazı metinlerde "yük eşeği"ni tanımlarken, belgelerin bir kısmında da "yük eşeği" anlamının dışında kullanılmıştır.

TC 3, 192 numaralı[370] tablette, ANŠE determinatifi ile verilen "ANŠE *kibšum*" "*kibšum* (tipi) eşek" ve "ANŠE *upqum*" "*upqum* (tipi) eşek" yazılışları, *kib/pšum* ve *upqum*'un bir eşek türü olduğunu göstermektedir.

K. R. Veenhof, bu iki kelimeye kesin bir anlam vermenin zor olduğunu söyleyerek, TC 3, 192'deki bilgilere göre, *kib/pšum* ve *upqum*'un, bir eşek türünü göstermiş olabileceğini ifade etmekte; sözlüklerin *upqum*'u, *epēqu* "ağır, yoğun olmak" fiili ile ilişkilendirmesinden yola çıkarak, *upqum*'un hacimde küçük, ağırlıkta büyük yükler için kullanılan eşek olduğunu belirtmektedir.[371]

J. Lewy, *kib/pšum* ve *upqum*'u "yük eşeği" olarak tanımlamaktadır. *upqum*'un sıradan bir yük hayvanı olduğunu, fakat eğitildiği takdirde iki veya dört tekerlekli yük arabasına koşulabileceğini söyler.[372]

kib/pšum (tipi) ve *upqum* (tipi) eşekler, normal eşek ve siyah eşek türleri gibi kumaş ve kalay taşımacılığında kullanılıyordu. AKT 2, 34 numaralı[373] mektuba göre,

---

verilmiş ve *epēqu*: (CAD E, s: 183; AHw, s: 22b; CDA, s: 74) "yoğun, ağır olmak" fiili ile ilişkilendirilmiştir.

[370] TC 3, 192: [1)] [X AN]ŠE *up-qú-um* [2)] [x+] 2 ANŠE *ki-ib-šum* [3)] *ša Pu-šu-ke-en*$_6$ [4)] 6 ANŠE *ki-ib-šu-um* [5)] *ša A-šùr-i-mì-tí* DUMU *A-ta-a-a*… "[1-5)] Pūšu-kēn'in, x (tane) *upqum* (tipi) eşeği, x+2 (tane) *kibšum* (tipi) eşeği, Atāya'nın oğlu Aššur-imittī'nin 6 *kibšum* (tipi) eşeği…" Metnin devamında eşeklerin ait olduğu kişiler bir liste halinde sıralanmıştır.

[371] Veenhof, 1972: 2-4.

[372] J. Lewy, 1946: 397, n: 2.

[373] AKT 3, 34: Metinde çeşitli miktarlardaki kumaşlarla ilgili yapılan hesaplardan bahsedildikten sonra şöyle yazmaktadır: [19)] *ni-ša-me-ma* [20)] *İ-ku-pì-a ša-lim* [21)] *li-ba-kà lá i-pá-ri-id* [22)] *a-na-kam* TÚG *ša İ-dí-A-šur* [23)] *ú-lá ni-be-er* [24)] 4 ANŠE *ki-ib-šu-um* [25)] 1 *ú-up-qú-um* "[19-25)] İşitiyorum ki,

Gallābum, Uṣur-ša-İštar'ın talimatı gereğince, seçtiği kumaşlardan bahsetmekte ve metnin devamında, kumaşlarla birlikte 4 *kib/pšum* (tipi) ve 1 *upqum* (tipi) eşeğin de gönderildiğini söylemektedir.

Metni neşreden E. Bilgiç-S. Bayram, *kib/pšum* için "sıpa", *upqum* için "yük eşeği" anlamı vermekte,[374] J. G. Dercksen ise, AKT 2, 34 numaralı metnin 24-25. satırlarını, (bir yük ile) *kib/pšum*-tipi 4 eşek ve (bir yük ile) *upqum*-tipi 1 eşek olarak tercüme etmektedir.[375]

kib/pšum ve *upqum* kelimeleri, TC 1, 16 numaralı[376] metinde "*muttatum*[377] *ša kibšim*" ve "*muttatum ša upqim*"; CCT 5, 29a'da[378] da *kib/pšum*, "*muttatum ša kibšim*" tamlamalarıyla geçmektedir. Bu tamlamalarda, *kib/pšum* ve *upqum* kelimelerinin anlamı, tercümede de verdiğimiz gibi iki şekilde yorumlanabilir. Şöyle ki, *kib/pšum* ve *upqum*'un bir eşek türü olduğunu kabul edersek, "*muttatum ša kibšim*" ve "*muttatum ša upqim*" tamlamaları "*kib/pšum* (tipi) eşeğin yarım yükü" ve

---

İkuppīya sıhhattedir. Kalbin korkmasın. Burada, İddi(n)-Aššur'un kumaşlarını seçmedik. 4 *kibšum* (tipi) eşek, 1 yük eşeği de (beraberdir). (Bilgiç-Bayram, 1995: 66-68).

[374] Bilgiç-Bayram, a.g.e: 66-68.

[375] Dercksen, 2004a: 280.

[376] TC 1, 16: [1)] *um-ma İm-dí*-DINGİR-*ma a-na* [2)] *A-na-lí* / *A-šùr-i-dí* [3)] *ù A-mur*-DINGİR *qí-bi-ma* [4)] 20 *mu-ta-tu-um ki-ib-ší-im* [5)] 8 *mu-ta-tu-um ša up-qí-im* [6)] 16 *e-li-a-tum i-a-tum* [7)] 1 *e-li-tum* / *ša kà-ṣa-re-e* [8)] 1 *iš-té-et* / *ša A-na-lí* [9)] 1 *e-li-tum ša A-šùr-i-dí* [10)] ŠUNİGİN 3 *e-li-a-tum ku-nu-a-tum=ma*… "[1-10)] İmdīlum, Anali, Aššur-İddi(n) ve Amur-ilī'ye şöyle söyler: *kibšum*-tipi eşeğin 20 yarım yükü (ya da *kibšum*-tipi yarım yük), *upqum*-tipi eşeğin 8 yarım yükü (ya da *upqum*-tipi 8 yarım yük), 16 üst yük bana aittir. Eşek sürücüsünün 1 üst yükü, 1'i Anali'nin, 1'i Aššur-İddi(n)'in, toplam 3 üst yük sana aittir…"

[377] *muttatum* için CAD M/II, s: 310; AHW, s: 689-690; CDA, s: 225'de "yarım yük" anlamı verilmiştir.

[378] CCT 5, 29a: [1)] 4 *šu*!*-uq-lá-tum* [2)] *ša* AN.NA 12 *ku-ta-nu* [3)] *ša li-wi-tim* [4)] 12 *mu-ta-tum ša ki-ib-ší-im* [5)] 3 *e-li-a-tum* [6)] 1 *me-at* 57 *ku-ta-nu dar-ku* [7)] 8 ANŠE *ṣa-lá-mu*… "[1-7)] Kalay (bulunan) 4 *šuqlum* paketi, sarılı 12 *kutānum* (kumaşı), *kib/pšum* (tipi) eşeğin 12 yarım yükü (ya da *kibšum*-tipi 12 yarım yük), 3 üst yük, paketlenmiş 157 *kutānum* (kumaşı), 8 siyah eşek…"

"*upqum* (tipi) eşeğin yarım yükü" şeklinde tercüme edilebilir. Diğer taraftan, farklı bir yorumla, "*kib/pšum* (tipi) yarım yük" ve "*upqum* (tipi) yarım yük" olarak da düşünülebilir ve bu durumda, *kib/pšum* ve *upqum,* yarım yüklerin bağlanmasında kullanılan bir tür paketleme şekli olarak karşımıza çıkar.[379]

J. G. Dercksen, TC 1, 16 ve CCT 5, 29a'daki bilgilere göre, *kib/pšum* ve *upqum*'un bir eşek türünü göstermediğini, fakat *kib/pšum* ve *upqum*'un yarım yükle donatılmış hayvanlar olabileceğini belirtmektedir.[380] K.R. Veenhof da, CCT 5, 29a'da kayıtlı "*muttatum ša kib/pšim*" tamlamasında *kib/pšum*'un, üzerine *muttatum* tutturulmuş bir yük semeri ya da üzerine *muttatum* uyarlanan bir paket şekli olabileceğini söylemektedir.[381] Kt c/k 450 numaralı[382] belgede de *upqum*, yük eşeği anlamının dışında, *kutānum*-kumaşının sarıldığı bir madde ya da bir tür paketleme şekli olarak görülmektedir.

Kültepe metinlerinde, dişi eşeklerin yük hayvanı olarak kullanıldığına ilişkin birkaç belge bulunmaktadır. Henüz yayınlanmamış Kt n/k 1371 numaralı belgede Sumerce ANŠE.SAL.Hİ.A yazılışıyla, sayısı verilmeyen dişi eşeklerin yüklendiğinden bahsedilmektedir. AKT 2, 38 numaralı[383] tabletin son satırlarında da,

---

[379] Veenhof, 1972: 2-3'de, TC 1, 16 numaralı metindeki "*muttatum ša kib/pšim*" ve "*muttatum ša upqim*" tamlamalarını, "*kib/pšum* eşeğinin yarım yükü" ve "*upqum* eşeğinin yarım yükü" şeklinde tercüme ederken; Dercksen, 2004a: 281'de bu satırları, "*kib/pšum*-tipi yarım yük" ve "*upqum*-tipi yarım yük" olarak yorumlamıştır.

[380] Dercksen, 2004a: 281.

[381] Veenhof, 1972: 3.

[382] Kt c/k 450: [5)]…2 TÚG *ku-ta-ni-a* [6)] *ša i-na up-qí-im lá-wi-ú-ni* [7)] *i-a-ú-tim* / *al-qé*… [5-7)] *upqum*'da sarılı 2 *kutānum* kumaşımı aldım…" (Gül, 1992: 100-101). Dercksen, 2004a: 281-281'de *upqum*'un, bu metinde bir tür paketleme, ambalajlama şeklini gösterdiğini söylemektedir.

[383] AKT 2, 38: [24)] ANŠE.SAL *ha-lu*-[…] [25)] *a-na ší-<mì>-im a-da*-[…] [26)] *a-ma-kam* 5 ANŠE.SAL … "[24-26)] Dişi eşek […] sata[cağım?]. Orada 5 dişi eşek … (Bilgiç-Bayram, 1995: 73-74).

kırık olduğu için net anlaşılamamakla birlikte, ANŠE.SAL yazılışıyla rastladığımız dişi eşeklerle ilgili bir meselenin ele alındığını görülmektedir.

Dişi eşeklerin yük taşımada fazla tercih edilmemelerinin sebebi, dişilerin erkek eşeklere göre taşıma gücünün daha az olması ve çiftleştirilmek amacıyla kullanılmaları ile açıklanabilir.

Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde, eşekler, sadece Anadolu-Mezopotamya arasındaki ulaşım ve taşımada değil, aynı zamanda Asurlu tüccarlar ve yerli halk tarafından Anadolu içlerindeki diğer şehirlere, kasabalara ve pazar yerlerine gitmek için binek hayvanı olarak da kullanılıyordu.

Asurlular arasındaki bir mektuplaşmada, kırık olduğu için adını bilemediğimiz bir şahsın, binmek için bir eşeğe dahi sahip olmadığı anlaşılmaktadır. BIN 6, 73 numaralı metnin ilgili satırları şöyledir. [21)] *ú-lá* ANŠE *a-na* [22)] *ra-kà-bi*$_4$-*a*… "[21-22)] (Burada) binmem için (hiç) eşek yoktur…"

Benzer şekilde BIN 6, 183'de de binmek için hiç eşeğin bulunmadığı kayıtlıdır. Metnin 12-13. satırları şöyledir: [12)]…*ú-lá* ANŠE [13)] *a-na ra-kà-bi-a a-na-kam-ma*… "[12-13)] Burada binmem için (hiç) eşek yoktur…"

İmdīlum'dan, Puzur-Aššur'a yazılmış I 485 numaralı[384] mektupta da, gümüşle ilgili bir meseleden bahsedilmekte ve İmdīlum, Puzur-Aššur'dan eşeğine binip kendi bulunduğu şehre gelmesini istemektedir. Metnin ilgili satırlarında şunları okuyoruz: [16)] … *i-na* ANŠE-*ri*=*kà* [17)] *ri-ik-ba-a-ma* [18)] *a-tal-kam*… "Eşeğine bin ve buraya gel…"

Hem ulaşım ve taşımada hem de binek hayvanı olarak kullanılan eşek, aynı zamanda Asurlu tüccarlar arasında ticarî mal olarak da satışı yapılan bir hayvandı.

[384] Hecker-Kryszat-Matouš, 1998: 77-78.

Asur'da yüklenen kervan, Anadolu'ya geldikten sonra yükü boşalan eşekler, Anadolu'dan Asur'a götürülecek altın ve gümüş gibi, fazla eşek gerektirmeyen yükler için tekrar Asur'a seyahat edecek tüccarlara satılırdı. Eşek fiyatlarının geçtiği metinlere baktığımızda,[385] ödemelerin genellikle bakır ve kalay üzerinden olduğu ve fiyatların 15-20 *šeqel* arasında değiştiği görülmektedir.

3.1. Eşek Yetiştiriciliği

Asurlu tüccarlar, belgelerinde, eşeklerin taşıdıkları yükler, miktarları, eşeklerin teçhizatları ve satış fiyatları, beslenmesi, bakımı gibi konulardan bahsetmelerine karşın, eşekleri satın aldıkları yerler ya da eşek yetiştiriciliği yapılan bölgeler hakkında bilgi vermemişlerdir. Yalnızca, bir Kültepe metninde, eşeklerin Amurrulu[386] çobanından bahsedilmesi, eşeklerin Amurrular tarafından yetiştirildiğini akla getirmektedir. Kt 87/k 178 numaralı[387] metnin ilgili satırları şöyledir: 1) [x] *ma-na* URUDU 2) *a-na re-i-im* 3) *A-mu-ri-i-im* 4) *ša* ANŠE *áš-qúl*… "1-4) [x] *mina* bakır, eşek(ler)in Amurrulu çobanına tarttım…"

Amurrularla ilgili kapsamlı bir çalışma yapan J. Lewy, çivi yazılı kaynakları inceleyerek ve Alalah (Tel Açana) tabletlerinde geçen "*sisê*.HİA MAR.TU^{ki}" "Amurru (memleketi) atları" ve "LÚ IŠ(KUŠ$_7$) MAR.TU=^{awêl} *ki-zu A-mu-ru-uh-hi*" "Amurrulu seyisler" bilgisini de dikkate alarak, at ve eşek yetiştiriciliği ile Amurrular'ın meşgul olduğunu ve eşeklerin batıdan, özellikle Damaskus (Şam)

---

[385] Eşekler, yiyecekleri ve koşum takımları için ödenen ücretlerle ilgili metinler için bkz. Gökçek, 2004: 71-74.

[386] Amurrular, III. Ur sülalesi zamanında (M.Ö ±2060-1960) Güney Mezopotamya'ya gelen, Batı Sami kökenli bedevi bir kavimdir. Sumerce MAR.TU, Akadca Amurru, "Suriye Çölü ve Batı" anlamına gelmektedir.

[387] Sturm, 1995a: 489-490.

civarlarından ithal edildiğini söyler.[388] Bunun kanıtı olarak, Puzriš-Dagan'a ait bir tablette geçen "ANŠE.BAR.AN MAR.TU.TA" "Batı (ülkesinden) bir yük eşeği" ifadesini işaret etmekte, II.İsin Dinastisi zamanından (M.Ö ±1150-1050) iki *kudurru* kitabesinde (BM No: 90841, No.VII; pl.LIII ve YBC 2154, pl.XXII, No: 37) Amurru'dan Babil ülkesine ihraç edilen iki dişi eşek için 50 *šeqel* gümüş (BM No: 90841, col. I.1.18), bir erkek eşek için de 30 ya da 40 *šeqel* gümüş (BM No: 90841, col I.1.17 ve YBC 2154, obv.1.7) ödeme yapıldığı bilgisini vermektedir.[389] J. Lewy, Yeni Asur Dönemi krallarından III. Salmanassar (M.Ö ± 859-824) ve III. Adad-nirāri'nin (M.Ö ±811-783) kitabelerinde geçen "KUR ANŠE-*šu*" "Onun eşeklerinin dağı (ülkesi)"[390] ifadesindeki "ülke" kelimesi ile, kitâbelerde "*ālDimašqi*" şeklinde geçen Damaskus (Şam) ve çevresinin tanımlanabileceğini söylemektedir. Damaskus'dan, Asur ve Babil'e hayvan ihraç edildiğini, burada evcilleştirme ve çiftleştirmenin yapıldığını ve aynı zamanda Damaskus şehrinin, eşeklerin satışa çıkarıldığı bir ticaret merkezi olduğunu ifade etmektedir.[391] J. Lewy, Damaskus eşekleri ile, tüccarların kervan hayvanı olarak bilhassa tercih ettikleri siyah eşeklerin aynı türe ait olabileceğini belirtmekte ve Damaskus eşeklerini, çok uzun vücutlu, uzun kulaklı, pürüzsüz deriye sahip ve siyah renkli olarak tanımlamaktadır.[392]

ARM I, 132 numaralı bir Mari metninde de, Yukarı Ülkenin dişi eşeklerinin küçük olduğu ve bu sebeple, Gutium bölgesinden[393] 10 iyi dişi eşeğin gönderilmesi

---

[388] J. Lewy, 1961: 71-74.

[389] J. Lewy, a.g.m: 74.

[390] J. Lewy, a.g.m: 72'de, ülke ve dağ isimlerinin önünde kullanılan KUR determinatifini, bu metinde "dağ" anlamında tercüme etmiştir.

[391] J. Lewy, a.g.m: 72 vd.

[392] J. Lewy, a.g.m: 74.

[393] Gutiumlar, M.Ö ±2150-1950 yılları arasında tarih sahnesinde yer alan, Zagros Dağlarından Güney Mezopotamya'ya inerek Akad Devleti'nin yıkılmasına sebep olan bir dağ kavmidir.

istenmektedir. Yukarı Ülke ile kastedilen, Kuzey Suriye ve Akdeniz çevresi olmalıdır. Bu alanda ve Gutium bölgesinde eşek yetiştiriciliğinin yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Tabletin ilgili satırlarında şunları okuyoruz: EME_5(SAL.HÚB).ANŠE.HİA *jattan ša mātim* [*el*]*ītim gattam ṣ*[*e*]*ehhera inana* 10 EME_5.ANŠE.HİA *Qutītim* [*d*]*amqātim* [*šu*]*taṣbitamma* [*šū*]*lêm* "Yukarı Ülkeden dişi eşeklerimin boyu (endamı) küçüktür. Şimdi, Gutium'dan 10 iyi dişi eşeği benim için yakala."

Çivi yazılı belgelerle birlikte, arkeozoolojik veriler de, eskiçağlarda eşek yetiştiriciliğinin Kuzey Suriye bölgesinde yoğunlaştığını göstermektedir. Tell Chuera'da (Kuzey Suriye) Eski Bronz Çağına tarihlenen (M.Ö 3000-2000) 4 eşek kalıntısı ve Tell Brak'ta (Suriye'de) M.Ö 2200 yılına tarihlenen bir binada ele geçen 5 eşek iskeleti de[394] gözönüne alındığında, Asurlu tüccarların eşekleri, Suriye bölgesinden satın aldıkları, bu bölgelerin eşeklerin yetiştirildiği ve satışa sunulduğu yerler olduğu akla gelmektedir. Bu durumda J. Lewy'nin, eşeklerin batıdan, özellikle Damaskus civarından ithal edildiği görüşü de kuvvetle muhtemeldir.

3.2. Kervan Yolculuğunda Eşeklerin Kaybolması ve Eşek Ölümleri

Asur-Anadolu arasındaki kervan yolculuğunun, sorunsuz bir şekilde tamamlanabilmesi ve malların zamanında ulaştırılabilmesi için Asurlu tüccarların, güçlü ve sağlıklı eşekleri tercih ettiklerini biliyoruz. Ancak, eşeklerin her zaman bu yolculuğu tamamlayamadıkları, Asur'dan hareket eden kervan eşeklerinden bazılarının daha Anadolu'ya ulaşmadan yolda öldükleri ya da kayboldukları pek çok

[394] Dercksen, 2004a: 257.

metinde kayıtlıdır. Eşeklerin yolculuk sırasında kaybolma ya da ölüm sebeplerinden ise metinlerde sık bahsedilmez. Sadece birkaç belgede, hastalıklar[395] ve hava şartlarının[396] hayvanların sağlığını olumsuz yönde etkilediği kaydedilmekte, eşeklerin kaybolmasında da hırsızlık olaylarının[397] etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Yolculuk boyunca yapılan harcamalar hakkında bilgi verilen AKT 3, 75 numaralı[398] mektupta, 1 eşeğin yolda öldüğü ve 2 ½ *mina* kalay ödenerek yeni bir eşeğin satın alındığı görülmektedir. Metnin 9-10. satırlarında şunları okuyoruz: [9)] 1 ANŠE *i-ha-ra-nim i-mu-ut-ma* [10)] 2 ½ *ma-na* AN.NA *iš-qúl*[!?]*-ma*… "[9-10)] 1 eşek yolda öldü ve (yeni bir eşek satın almak için) 2 ½ *mina* kalay tarttı…"

Kt h/k 139 numaralı[399] tablette de, teslim edilmek üzere yola çıkarılan 7 eşek içinden 3 eşeğin yolculuk sırasında öldüğü anlaşılmaktadır. Tabletin ilgili satırlarında şu sözler kayıtlıdır: [1)] 7 ANŠE *ša İ-dí-A-šùr* [2)] *ša A-lá-bu-um* [3)] *ir-dí-a-ni-ma qá-tí* [4)] *ša-ak-na-at-ni* [5)] ŠÀ.BA 3 ANŠE *mì-tù-tim* [6)] *iš-ku-un* [7)] 2 ANŠE *i-nu-me* [8)] TUR_4 *tum e-ru-ba-ni* [9)] *i-dí-nam* [10)] 3 GÍN KÙ.BABBAR [11)] *na-áb-ri-ta-áš-nu* [12)] *áš-qú-ul a-na* 2/3 *ma-na lá* 2 GÍN [13)] *a-dí-in-šu-nu* [14)] 2 ANŠE *maš-kà-nim* [15)] *i-dí-nam* 15 GÍN.TA [16)] *a-dí-šu-nu* "[1-9)] Alābum'un (oğlu) İddi(n)-Aššur'un bana sevkettiği, el koyduğumuz 7 eşeğin içerisinden 3 ölü eşek bıraktı. 2 eşeği kervan girdiği zaman

---

[395] TC 3, 18: [6)] 2 *e-ma-ri ṣa-lá-me* [7)] *ú ú-nu-sú-nu A-sá-num* [8)] *ip-qí-dam*… [15)] … 1 *e-ma-ru-um* [16)] *ma-ri-iṣ-ma a-na* [17)] ^{d}UTU-*ba-ni* / *e-té-zi-ib-šu*… "[6-8)] 2 siyah eşek ve onların koşum takımlarını Asānum bana teslim etti…[15-17)] 1 eşek hastalanmıştır. Onu (eşeği) Šamaš-bāni'ye bıraktım…"

[396] BIN 6, 114: [14)] *ku-ṣú-um* / *i-sí-ni-iq=ni-a-tí-ma* [15)] *e-lu-tum* [16)] *i-ib-té-re* [17)] *té-er-ta-kà ú e-ma-ru-kà* [18)] *šál-mu*… "[14-18)] Kış, bizi yakaladı. Kervan açlıktan acı çekti, (fakat) senin sevkiyatın (malların) ve eşeklerin güvendedir…"

[397] TC 2, 57: [17)] 1/3 *ma-na* 7 ½ GÍN [18)] AN.NA ANŠE *i-na* [19)] *Áb-ri-im Lu-ha-a=i-ú* [20)] *iš-ri-qú-ma* [21)] *áš-qúl*… "[17-21)] (Bir) eşeği, Abrum'da Luhalılar çaldığından (yenisi için) 1/3 *mina* 7 ½ *šeqel* kalay tarttım…"

[398] Bilgiç-Günbattı, 1995: 121-123.

[399] Karaduman, 1994: 40-41.

verdi. [10-16)] 3 *šeqel* gümüş (hayvanların) yiyeceği olarak tarttım (ödedim) ve 2/3 *mina*'dan 2 *šeqel* eksik (fiyata) onları verdim (sattım). 2 eşeği rehin olarak bana verdi. 15'şer *šeqel*'e onları verdim (sattım)."

Asurlu tüccarların, yolda ölen ya da kaybolan eşeklerin yerine, her zaman yeni bir eşek satın almadıkları, bazen de eşekleri kiraladıkları anlaşılmaktadır. CCT 6, 40b numaralı masraf listesinde, Hurama'dan Kaniš'e gitmek için bir eşeğin kiralandığı ve kira bedeli olarak 6 *šeqel* gümüşün ödendiği kaydedilmektedir. Metnin ilgili satırları şöyledir: [18)] *iš-tù Hu-ra-ma* [19)] *a-dí Kà-ni-iš* 6 GÍN [20)] KÙ.BABBAR *ig-ri* ANŠE "[18-20)] Hurama'dan Kaniš'e kadar 6 *šeqel* gümüş eşeğin kirasıdır."

Buzutāya ve Aššur-imittī'den, Alāhum'a yazılmış, Asur-Hamizanum-Šimala-Zalpa, Asur-Qatara-Burullum-Šimala ve Hahhum-Zalpa güzergâhlarında yapılan harcamalarla ilgili bilgilerin kaydedildiği Kt g/k 199 numaralı[400] itinerer metninde, Burullum'dan, Šimala'ya kadar 2/3 *mina*'dan 1 *šeqel* eksik eşek(ler)in kirası için verildiğinden bahsedilmekte, metnin devamında bir eşeğin Hahhum'da öldüğü ve Hahhum'dan Zalpa'ya gidebilmek için yeni eşek(ler)in kiralandığı anlaşılmaktadır. Metnin 22-26. satırları şöyledir: [22)] *iš-tù Bu-ru-lim a-dí Ší-ma-lá* [23)] 2/3 *ma-na* LÁ 1 GÍN *ig-ri* ANŠE [24)] 1 ANŠE *i-Ha-hi-im me-et* [25)] *iš-tù Ha-hi-im a-dí Za-al-pá* [26)] 2/3 *ma-na ig-ri* ANŠE… "[22-26)] Burullum'dan Šimala'ya kadar, 2/3 *mina*'dan 1 *šeqel* eksik eşek(ler)in kirasıdır. 1 eşek Hahhum'da ölmüştür. Hahhum'dan Zalpa'ya kadar 2/3 *mina* eşek(ler)in kirasıdır…"

Yolculuk sırasında hırsızlık gibi sebeplerden dolayı eşeklerin kaybolması Kültepe metinlerinde *halāqu*: "Ortadan kaybolmak, yok olmak" fiili ile belirtilmiştir. TC 1, 102 numaralı masraf listesinde, eşeklerin kaybolduğu ve yenisinin alınması

[400] Günbattı, 2002: 79-91.

için 11 *šeqel* gümüş ödendiği anlaşılmaktadır. Metnin ilgili satırları şöyledir: [12)] … 11 GÍN KÙ.BABBAR [13)] *e-ma-⌜ru⌝ ih-li-qú-ma* [14)] ⌜*áš-qúl*⌝… “[12-14)] 11 *šeqel* gümüş tarttım. (Çünkü) eşekler kayboldu…”

I 804 numaralı[401] belgede de, *upqum* (tipi) eşeğin bağlanma sırasında kaybolduğu ve yeni eşek satın alınması için 6 çivi ödendiği kaydedilmektedir. Metnin ilgili satırlarında şunları okuyoruz: [12)] 6 *sà-am-ru-a-tim* ANŠ[E] [13)] *ša up-qí-im i-na kà-sà-im*[402] [14)] *ih-liq-ma a-di-in*… “[12-14)] *upqum* (tipi) eşek bağlama sırasında kayboldu (ve yenisini almak için) 6 metal çivi verdim…”

3.3. Eşeklerin Bakımı, Beslenmesi ve Muhafaza Edilmesi

Asurlu tüccarlar için vazgeçilmez bir hayvan olan eşeklerin bakımı, beslenmesi ve güvenliklerinin sağlanması önemliydi. Kervan metinlerinde ve masraf listelerinde, “*ukultim ša* ANŠE.(HİA)…*šaqālu*” “eşek(ler)in yiyeceği (için)… tartmak” yazılışıyla, eşeklerin yiyecekleri için yapılan harcamalardan sık sık bahsedilmektedir. Eşeklerin yiyeceği olarak, genellikle saman[403] ve bir metne[404] göre de tahılla beslendikleri, meralarda da çobanların gözetiminde otlatıldıkları Kültepe metinlerinde kayıtlıdır.[405]

---

[401] Hecker-Kryszat-Matouš, 1998: 355-356.

[402] Hecker-Kryszat-Matouš, a.g.e: 356’da, *i-na kà-sà-im* yazılışının *i-na ka-ṣà-<ri>-im* (*kaṣāru*: Bağlamak, bir araya getirmek) yerine yazılmış olacağını belirtmektedirler.

[403] Kt o/k 70: [6)] 9 ½ *ma-na* URUDU *a-na* [7)] *tí-ib-ni-im a-na* [8)] *ú-ku-ul-tí* / ANŠE.HİA [9)] *ú-ša-qí-il*$_5$… “[6-9)] 9 ½ *mina* bakırı, eşeklerin yiyeceği saman için tarttım…” (Öz-Albayrak, 2005: 2-4).

[404] TC 3, 162: [25)] … 2 GÍN KÙ.BABBAR *ú-ṭá-ṭám a-na* [26)] *ú-kúl-tí* ANŠE.HİA *áš-a-am*… “[25-26)] Eşeklerin yiyeceği tahılı, 2 *šeqel* gümüşe satın aldım…”

[405] Kt 87/k 178: [1)] [x] *ma-na* URUDU [2)] *a-na re-i-im* [3)] *A-mu-ri-i-im* [4)] *ša* ANŠE *áš-qúl*… “[1-4)] [x] *mina* bakır, eşek(ler)in Amurrulu çobanına tarttım…” (Sturm, 1995a: 489-490); CCT 6, 28c: [16)] [[AN]ŠE *ṣa-lá-mu* [17)] [*r*]*e-i-kà*] *a-gur*$_{16}$*-ma* [18)] *i-re-e-ú*… “[16-18)] Siyah eşekler için senin çobanını kiraladım ve (eşekler şimdi otluyor)…”

Metinlere göre, eşekler ve onların koşum takımları gibi malzemeler *gi/ugamlum/kikamlum* (CAD G, s: 67'de "çayır"; AHw, s: 296a ve CDA, s: 157'de "hayvan ağılı") adı verilen ahır tipi yerlerde muhafaza ediliyor ve aynı zamanda burada eşek satışları da yapılıyor olmalıydı.

İmdīlum'dan, Anali, Aššur-İddi(n) ve Amur-ilī'ye hitaben yazılan TC 1, 16 numaralı belgede, *kib/pšum* ve *upqum* (tipi) eşekler ve onların üst yüklerinden bahsedildikten sonra, Pūšu-kēn'e ait eşeklerin, dönüşte *gugamlum*'dan getirilmesi istenmiştir. Metnin ilgili satırları şöyledir: [35] ANŠE.Hİ.A [36] [*š*]*a Pu-šu-ke-en*$_6$ *iš-tù gu*$_5$*-gam-lim* [37] [*ta*]*-e-ra-ni-šu-nu a-na-kam a-šu-mì* ANŠE=[Hİ].A= *ú-nu-sú-nu* [38] [*a*]*-na* KÙ.BABBAR 1 *ma-na Pu-šu-ke-en*$_6$ [39] *ih-da-ma ta-e*$^{!}$*-ra*$^{?}$*-ni-šu-nu*... "[35-39] Pūšu-kēn'in eşeklerini *gugamlum*'dan döndürün (geri getirin). Burada, eşekler ve onların koşum takımları ile ilgili olarak, Pūšu-kēn'in 1 *mina* gümüşü için dikkat edin ve onları geri getirin…"

Puzur-Aššur'dan, Pūšu-kēn'e yazılmış TC 2, 7 numaralı mektupta da, eşeklerin *gigamlum*'da satın alındığı anlaşılmaktadır. Metnin ilgili satırları şöyledir: [10]…ANŠE 10 [11] *ù* 20 *bu-tù-uq-tum* [12] *i-na gi-gam-lim ša-am-ú* [13] *e-ru-bu-nim-ma* / AN.NA [14] *ni-ša-am-ma*… "[10-14] 10 ya da 20 eksik eşek, *gigamlum*'da satın alınmıştır. Onlar, buraya geldikleri (zaman) kalayı satın alacağız…"

K. R. Veenhof, TC 1, 16'da kayıtlı *gigamlum*'un Kaniš yakınlarında; TC 2, 7 numaralı belgedeki *gigamlum*'un da Asur yakınlarında olduğunu söyler. K. R. Veenhof, tüccarların altın ve gümüş gibi yükleri Asur'a götürürken fazla eşeğe ihtiyaç duymadıkları için, kervan Anadolu'ya ulaştıktan sonra yükü boşalan eşeklerin Anadolu'da satıldığını söyleyerek, TC 1, 16 numaralı belgede, "Pūšu-kēn'in eşeklerini *gigamlum*'dan döndürün (geri getirin)." cümlesindeki "dönüş" ifadesi ile

kervanın o sırada Anadolu'da olduğunu, dolayısıyla *gigamlum*'un Kaniš yakınlarında olabileceğini belirtir.[406]

J.G. Dercksen, *gi/ugamlum/kikamlum* olarak adlandırılan yerlerin, eşeklerin satın alındığı, aynı zamanda bu hayvanların çiftleştirildiği ve evcilleştirildiği bir merkez olduğunu, Tell Rimah metinlerinde, Kigamli şeklinde geçen şehir adının, *gigamlum* kelimesinden türemiş olabileceğini söylemektedir.[407]

Metinlerden anlaşıldığı kadarıyla *gi/ugamlum/kikamlum* adı verilen yerler, Anadolu'da yükü boşalan eşeklerin, Asur'a geri dönecek tüccarlara satılmak üzere muhafaza edildiği, tüccarların acil eşeklere ihtiyaçları olduğunda başvurdukları, koşum takımları gibi hayvan teçhizatlarının bulunduğu ve aynı zamanda eşek satışlarının da yapıldığı bir tür hayvan pazarıydı.

3.4. Kültepe'de Ele Geçen Arkeolojik Eserlerde Eşek Tasvirleri

Tabletlerde, eşeklerle ilgili çok sayıda kayda rastlamamıza karşın, Kültepe'de ele geçen arkeolojik malzemeler arasında eşek tasviri, sadece birkaç eserde görülmektedir. Anadolu grubuna ait bir mühür baskısında[408] **(Res. 19)**, eşek üzerinde oturan yerli tanrı tasviri yer almakta; taş bir kalıp üzerinde de [409] **(Res. 20)** bir tanrı ve tanrıça ile birlikte eşek tasviri görülmektedir. N. Özgüç, bu taş kalıbın, eşeğin, Ib katında bir tanrının mukaddes hayvanı olarak görüldüğü ilk örnek olduğunu ifade etmektedir.[410] Kültepe Anadolu grubu mühür baskılarından birinde de **(Res. 21)**, N.

[406] Veenhof, 1972: 2.

[407] Dercksen, 2004a: 259.

[408] N. Özgüç, 1965: 26.

[409] N. Özgüç, a.g.e: 44.

[410] N. Özgüç, a.g.e: 44.

Özgüç'e göre, Pirwa olduğu düşünülen tanrının, yaban eşeği tarifine uyan, atgillerden bir hayvana binişi betimlenmiştir. Önceleri bu hayvanın at olacağı düşünülmüş, fakat sonradan bulunan mühür baskılarındaki ve Ib katında ele geçen bir taş kalıptaki tasvirlere göre bu hayvanın eşek olduğu anlaşılmıştır. Mühürde, hayvanın sağrısına yerleştirilmiş olan semere oturan, takkeli, elbisesi uzun pliseli ve sakallı tanrı, sağ elinde hayvanın burnuna takılı halkaya bağlı yuları tutmaktadır. Hayvanın bacakları arasına yerleştirilmiş olan ve üzengi vazifesini gören dört köşeli bir nesne mevcuttur; tanrı, iki ayağı ile bu nesneye basmaktadır.[411]

Şu ana kadar ele geçen, hayvan biçimli içki kapları, testiler, çanak-çömlekler, meyvelikler, vazolar gibi arkeolojik eserler üzerinde ise eşek tasvirine rastlanmamıştır.

4. KÜLTEPE METİNLERİNDE ATGİLLERDEN BİR HAYVAN: *perdum*= Katır?

M.Ö II. Binde, Anadolu-Mezopotamya arasındaki kervan yolculuğunda eşeklerin, yük taşımada, Anadolu içlerindeki kasaba ve köylere ulaşımda da binek hayvanı olarak kullanıldığını biliyoruz. Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde sadece eşekler değil, Kültepe metinlerinde *perdum*[412] yazılışıyla kaydedilen, "katır"[413] olabileceği düşünülen hayvanın da binmek amacıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır.

---

[411] N. Özgüç, a.g.e: 26.

[412] Sözlüklerde *pi*(*e*)*rdum*, *merdum* şeklinde geçen kelime için, CAD P, s: 394; AHw, s: 855 ve CDA, s: 272'de "atgillerden bir hayvan" anlamı verilmektedir.

[413] Katır gibi melezlerin ne zaman evcilleştirildiği konusu karışık olmakla birlikte, Zarins, 1978: 11, 17'de, Mezopotamya'nın alüvyonlu ovalarında ikâmet edenlerin, M.Ö 3. Binde (zebralar hariç) bütün atgil türlerini bildiklerini ve M.Ö 2500'lerde ilk melez türlerinin ortaya çıkmış olabileceğini söylemektedir.

perdum, bazı bilim adamlarınca *bi* veya bi_4 sesleri[414] ile *birtum*[415] olarak okunmuş, *birtum*'un tabletlerde genellikle *amūtum*[416] ve altın gibi değerli madenlerle geçmesinden yola çıkılarak, bu kelimenin değerli bir maddeyi göstermiş olabileceği ileri sürülmüştür.[417] Ancak, son yıllarda *perdum* kelimesi üzerinde yapılan yeni araştırmalar neticesinde, *perdum*'un "katır" olabileceği fikri ağırlık kazanmaktadır. *perdum* ile ilgili kapsamlı bir çalışma yapan C. Michel, arkeolojik malzemelerle birlikte Kültepe metinleri ve Mezopotamya kaynaklarını esas alarak hazırladığı eserinde, tabletlerdeki bilgileri bir araya getirmiş, *perdum*'un, Kutsal Kitap'ta (Eski ve Yeni Ahit) "katır" anlamına gelen "pèrèd" kelimesi ile yazılış ve ses benzerlikleri yönünden yakınlığına da dikkat çekerek, *perdum*'u "katır" şeklinde tercüme etmiştir.[418]

K.R.Veenhof, *perdum*'u, soru işareti ile "katır" olarak yorumlamış ve *perdum*'un, at ve eşek gibi binme amaçlı kullanılan, atgillerden melez bir hayvan

---

[414] *perdum* bazı metinlerde *bi*, bazı belgelerde de bi_4 işaretiyle yazılmış ve bazı bilim adamlarınca *bi* veya bi_4 sesi tercih edilerek *birtum* şeklinde okunmuştur. Bu işaretlerin yazımı Malbran-Labat, 1976: 67 ve 123'e göre *bi=bé=pé=pí* ve bi_4*=be=pì=pè=me*$_4$ şeklinde olup birbirinden farklıdır.

[415] CAD B *birtum* A, s: 261; AHw, s: 129 ve CDA *birtum* I, s: 45'de "kale" anlamında, *birītum* veya *birtum* şeklinde geçen kelime için de CAD B, s: 252; AHw, s: 128; CDA, s: 45'de "tarlalar ve bahçeler arasında kalan toprak, arazi" anlamları verilmiştir. "Kale" anlamına gelen *birtum* kelimesinin kullanımı Kültepe metinlerinde görülmemektedir.

[416] CAD A/II *amūtum* B, s: 97; AHw *amūtum* III, s: 47 ve CDA *amūtum* III, s: 16'da "değerli bir maden" anlamı verilen *amūtum* için, altından beş kat daha değerli bir maden ya da meteor demiri olabileceği düşünülmektedir.

[417] Sever, 1990c: 467-479'da, *birtum* olarak okuduğu kelimenin geçtiği metinlerin büyük bölümünü işlemiş ve neticede *birtum*'un değerli bir meta olabileceği sonucunu çıkarmıştır.

[418] Michel, 2004: 190-200.

olabileceğini ifade etmiştir.[419] T. Sugiyama da, K.R. Veenhof'un görüşüne katılarak *perdum*'u "katır" olarak tercüme etmiştir.[420]

E. Bilgiç-C. Günbattı, *perdum* kelimesinin Almanca'da "at" anlamına gelen "pferd" ile ses benzerliklerini dikkate alarak ve sözlüklerin verdiği anlamlara dayanarak *perdum*'un "atgillerden bir hayvan" olabileceğini söylemektedirler.[421]

Gerçekten de, Neşr. C1 numaralı[422] tablette kaydedilen bilgiler, *perdum*'un bir tür binek hayvanı olduğu görüşünü desteklemektedir. Tablette, Huharimataku adlı yerli, babası İnnāya'ya seslenerek, *sikkatum*'a yürüyerek gidemeyeceğini, kendisine binmek amacıyla *perdum* vermesini istemektedir. *sikkatum*'a gidebilmek için, bir *perdum*'a ihtiyaç olduğundan bahsedilmesi, *perdum*'un bir binek hayvanı olduğunu göstermektedir. Metinde "binmek" *rakābu* fiili ile belirtilmiş olup, *rakābu*, Eski Asurca metinlerde daha çok eşeğe binmeyi ifade etmek için kullanılmıştır. Dolayısıyla, bu tablette de *rakābu* ile bir hayvana binişin ifade edilmek istendiği açıktır. Neşr. C 1 numaralı metnin ilgili satırları şöyledir: [1)] *um-ma Hu-ha-ri*[!]*-ma-ta-ku-ma* [2)] *a-na I-na-a qí-bi-ma* [3)] *a-na-ku me-ra-kà a-ta a-bi* [4)] *pè-er-dam a-mì-am dí-nam* [5)] *a-na sí-kà-tim a-lá-ak* [6)] *ku-a-um me-ra-kà a-na-ku* [7)] *i-na šé-pé-a a-lá-ak* [8)] *dì-na-šu-ma a-na sí-kà-tim* [9)] *lá-ar-kà-áb-ma lu šu-um-kà* [10)] *a-ni* 4 *ma-na* KÙ.BABBAR *ṭí-ri* [11)] *ša* 2 *ma-na* KÙ.BABBAR *pè-er-dam* [12)] *ke-e i-ba-ší a-ni dí-na-šu-ma* [13)] 3 *ma-na* KÙ.BABBAR *lá-áš-qúl*… [20)] *a-ni i-na ha-ra-nim* [21)] *a-ni-tim ší-im pè-er-dí-kà* [22)] KÙ.BABBBAR *lá té-ri-ša-ni* …[29)] *šu-ma pè-er-dam tù-šé-ba-lam* [30)] *ù sú-ha-ar-kà šu-up-ra-am*… "[1-5)] Huharimataku, İnnāya'ya şöyle söyler: Ben

[419] Veenhof, 1989: 520.

[420] Sugiyama, 1999: 1-14.

[421] Bilgiç-Günbattı, 1995: 86.

[422] Metnin işlendiği yer için bkz. Sever, 1990c: 479; Sugiyama, 1999: 2-3; Veenhof, 1989: 515-525.

senin oğlunum. Sen benim babamsın. Bana *perdum*'u ver. *sikkatum*'a gideceğim. [6-13)] Ben senin oğlunum, yürüyerek mi gideceğim! Onu (*perdum*'u) bana ver. *sikkatum*'a (gidebilmek için) bineyim, hem senin adını (yüceltiyim). Şimdi 4 *mina ṭiri* cinsi gümüşün, 2 *mina* gümüşü *perdum*'u elde etmek için yeterli olmalı. Şimdi (onu) bana ver ve 3 *mina* gümüşü (sana) ödeyeyim… [20-22)] Şimdi, bu yolculukta gümüş olarak (ödenecek) *perdum*'unun fiyatını benden isteme…[29-30)] Eğer, *perdum*'u bana gönderirsen hizmetçilerini de gönder…"[423]

perdum, KUG 41 numaralı[424] belgede de, yine *sikkatum* ile ilgili olarak geçmekte, *perdum*lar'ın *sikkatum*'dan dönüşte verileceği belirtilmektedir. Metnin 1-8.satırları şöyledir: [1)] *a-na Puzur*$_4$*-A-šùr* [2)] *qí-bi-ma um-ma Wa-wa-l*[*i*]*=ma* [3)] *a-dí pé-er-dí ša ta-áš-pu=ra-ni* [4)] *um-ma šu-ut-ma* [5)] *a-dá-na-ku-um a-na sí-kà=tim* [6)] *i-tí-ṣí i-na tù-a-ri=šu* [7)] *i-da-šu-<nu>-ma ú-ší-ra-šu-nu*…"[1-8)] Wawali, Puzur-Aššur'a şöyle söyler: *perdum*lar ile ilgili olarak bana yazdığına gelince: O şöyle söyledi: Sana vereceğim. *sikkatum*'a çıktı. (*sikkatum*'dan) dönüşünde onları (*perdum*ları) verecek ve onları serbest bırakacak…"

Bildiğimiz üzere, yerli halkın temel geçim kaynaklarından biri olan hayvancılık faaliyetlerinin esasını, koyun ve sığır yetiştiriciliği oluşturmakta ve yerlilerin büyük bölümü bu hayvanların besiciliğini yapmaktadır. *perdum* yetiştiriciliği ve ticareti de yerlilerin kontrolündeydi. Asurlu tüccarlar da, yerel yönetimin izni dâhilinde *perdum* ticareti ile aktif olarak ilgilenmişlerdir. *perdum,* Kültepe metinlerinde yerliler ve Asurlu tüccarlar arasında alım-satımı yapılan değerli bir mal olarak görülmektedir.

---

[423] Tercümeyi krş. Sever, 1990c: 470.

[424] Hecker, 1966: 103-107.

perdum, koyun, sığır/öküz ve eşek gibi küçükbaş ve büyükbaş hayvanlardan daha değerli ve özel bir hayvan olmalıydı. Çünkü, *perdum* alım-satımlarında, koyun sığır/öküz ve eşek gibi hayvanların ticaretinde rastlamadığımız yerel yönetimin müdahalesi sözkonusudur. Bu müdahalenin, Asurlu tüccarlar için geçerli olduğu, tüccarların *perdum* ile ilgili faaliyetlerine birtakım sınırlandırmalar getirildiği ve Asurluların, *perdum* ticaretini sarayın izniyle yaptıkları metinlere yansımıştır.

Aššur-malik ve Šū-Bēlum'un, Mannum-kī-Aššur'a yazdığı henüz neşredilmemiş Kt n/k 1637 numaralı mektupta, kralın eşekleri ve bakırı serbest bıraktığından, *perdum*'u ise alıkoyduğundan bahsedilmektedir. Metnin ilgili satırları şöyledir: 1) *a-na Ma-nu-ki-A-šur qí-bi*$_4$*-ma* 2) *um-ma A-šur-ma-lik* 3) *ù Šu-Bé-lúm-ma a-na-kam ru-ba-um* 4) ANŠE.HİA *ù* URUDU *ú-šé-er-ni-a-tí* 5) *pè-er-dam ik-ta-lá*… "1-5) Aššur-malik ve Šū-Bēlum, Mannum-kī-Aššur'a şöyle söyler: Kral, burada eşekleri ve bakırı bize serbest bıraktı (izin verdi), *perdum*'u (ise) alıkoydu…"

AKT 3, 56 numaralı[425] borç vesikasında da, çeşitli miktarlardaki bakırlar için yapılan ödemelerden bahsedildikten sonra, İšma-Adad ve Ale'e, Šū-Bēlum'a seslenerek, Hurmaštum şehrinin *kaššum*-memuruna[426] ait *perdum*lar'ın fiyatıyla ilgili olarak adı belirtilmeyen bir kişinin kefil olacağını söylemektedirler. Šū-Bēlum da, İšma-Adad ve Ale'e'den kendi bulunduğu şehre gelmelerini istemekte, *perdum*'un fiyatı ve *be'ulātum* ile ilgili olarak uyanık olmaları konusunda uyarmaktadır. Metinde adı geçen tüccarların *perdum*lar'ı, Hurmaštum şehrinin *kaššum*-memurundan satın aldıkları anlaşılmaktadır. Yerel yönetim, *perdum* ticaretini

[425] Bilgiç-Günbattı, 1995: 84-86.

[426] *kaššum* için CAD K, s: 292b'de "Anadolu'da yüksek rütbeli bir memur" anlamı verilmektedir. AHw, s: 906'da, *qaššum* yazılışıyla verilen kelimenin *qadšum*'dan çıktığı ve "bir kült görevlisi" olabileceği söylenmektedir. *kaššum*, bazı belgelerde de "mabetlerde bir kısım/oda" anlamında geçmektedir.

herhalde saraya bağlı memurlar aracılığıyla gerçekleştiriyordu ve Asurlu tüccarlar, *perdum*lar'ı satın alırken bu memurlarla bağlantı kuruyorlardı. Metnin ilgili satırlarında şunlar kayıtlıdır: [16)] *um-ma İš-ma-*^{d}IM*-ma* [17)] *ù A-le-e-ma a-na Šu-Be-lim-ma* [18)] *ší-im pé-er-dim ša kà-ší-im* [19)] *ša Hu-ur-ma-áš-tim* / *ni-a-tí* [20)] *i-za-az um-ma Šu-Be-lúm-ma* [21)] *al-kà-ma* / *a-ṣé-er ší-im pé-er-dim* [22)] *ú bu-lá-tí-ku-nu* / *ih-da-ma*… "[16-22)] İšma-Adad ve Ale'e, Šū-Bēlum'a şöyle söylerler: Hurmaštum (şehrinin) *kaššum*-memuruna ait *perdum*(lar)ın fiyatı hakkında bizim için o kefil olacak (duracak). Šū-Bēlum şöyle söyler: (Buraya) geliniz, *perdum*(lar)ın fiyatı ve *be'ulātum* ilgili olarak uyanık olunuz…"

Henüz neşredilmemiş Kt m/k 35 numaralı belgede de *perdum*lar'ın, bir saray memuru olan *alahhinum* unvanlı Happuala'dan 4 *mina* gümüş karşılığında satın alındığı kayıtlıdır. Metinde, Happuala'nın kraliçenin *alahhinum*'u olarak geçmesi, bu kişinin saray yönetimine yakın bir isim olduğunu göstermektedir. Tabletin 12-13.satırları şöyledir: [12)] 4 *ma-na* KÙ.BABBAR *ší-im pè-er-de*$_8$*=e* [13)] KI *Ha-pu-a-lá a-lá-hi-<ni>-im ša ru-ba-tim*… "[12-13)] 4 *mina* gümüş, kraliçenin *alahhinum*'u (olan) Happuala'nın *perdum*ları'nın fiyatıdır…"

Yine aynı arşivden, henüz yayınlanmamış Kt m/k 21 numaralı belgede de, koyun ve sığırlar için yerli kişilere yapılan ödemelerden bahsedildikten sonra, metnin devamında, Happuala'nın *perdum*(lar)ının fiyatı olarak 4 *mina* gümüş ödendiği ve bütün bunların Šumma-abīya adlı Asurlu için verildiği kaydedilmektedir. Metnin 1-4. satırları şöyledir: [1)] 4 *ma-na* KÙ.BABBAR [2)] *ší-im pé-er-dí* [3)] *ša a-na Ha-pu-a-l*[*a*] [4)] *a-dí-nu*…. [17)]… *mì-ma a-nim* [18)] *a-na Šu-ma-a-bi*$_4$*-a* [19)] *i-za-az* "[1-4)] 4 *mina* gümüşü, Happuala'nın *perdum*(lar)ının fiyatı olarak verdim… [17-19)] Bütün bunlar Šumma-abīya için hazır bulunacak."

Bu metinde geçen Happuala ile, Kt m/k 35 numaralı belgedeki Happuala muhtemelen aynı kişidir. Şayet böyle ise, Happuala'nın saray adına *perdum* ticaretini yürütmekle görevlendirilen bir kişi olduğunu söyleyebiliriz.[427]

Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde, Anadolu'da değerli bir hayvan olduğu anlaşılan *perdum*lar'ın yetiştirildiği ve satışa sunulduğu merkezler hakkında, Kültepe metinlerinde doğrudan bilgi verilmemektedir. Satır aralarında geçen bazı ifadeler ve metinlerde *perdum*'un Wahšušana ve Šalati/uwar şehirleriyle[428] anılması, *perdum* yetiştiriciliği ve satışının bu bölgelerde yoğunlaşmış olabileceğini akla getirmektedir. Bu anlamda, AKT 1, 78 numaralı[429] belge fikrimizi destekler niteliktedir. Çünkü metinden anlaşıldığına göre, *perdum*lar Wahšušana şehrinden temin ediliyordu. İlī-İddi(n)'den Uṣur-ša-Aššur'a yazılmış mektupta, İlī-İddi(n), adı belirtilmeyen şehrin kralına çıktığından ve kendisinin haberlerini saraya ilettiğinden bahsettikten sonra, kralın Wahšušana'ya yazacağını ve *perdum*'u kendilerine göndereceğini bildirmektedir. Metnin ilgili satırları şöyledir: [1)] *a-na Ú-ṣur-ša-A-šur qí-bi-ma* [2)] *um-ma* DINGİR-*i-dí-ma a-ma-la* [3)] *tù-ša-hi-zi-ni a-na* É.GAL*[lim]* [4)] *e-li-ma té-i-ra-tí-kà a-du-ú-ma* [5)] *um-ma ru-ba-um-ma ma-la* [6)] *ú-na-hi-du-šu-ni a-wa-tí-a ú-kà-al* [7)] *um-ma ru-ba-um-ma a-šu-mì* KÙ.Gİ [8)] *ú ša Šu-lu-a-at té-er-tám ub-la-ni* [9)] *a-na Wa-ah-šu-<ša>-na a-ša-pá-ar* [10)] *ú pé-er-dam ú-šé-ba-al*… "[1-6)] İlī-İddi(n), Uṣur-ša-Aššur'a şöyle söyler: Bana verdiğin bilgiye göre saraya çıktım ve senin haberlerini ilettim ve kral şöyle söyledi: Ona dikkat ettiği ölçüde sözümü tutacağım. [7-10)] Kral, şöyle söyler:

---

[427] Happuala, ICK 1,13 numaralı belgede de, kraliçenin çobanı olarak kayıtlıdır. Ancak, bu metindeki Happuala ile Kt m/k 35 ve Kt m/k 21 numaralı belgelerdeki Happuala'nın aynı kişi olup olmadığını bilemiyoruz.

[428] Wahšušana ve Šalati/uwar şehirlerinin lokalizasyonu ile ilgili olarak bkz. Nashef, 1991: 100-101 ve 133-134.

[429] Bilgiç-Sever-Günbattı-Bayram, 1990: 95-99.

Altın hakkında ve Šuluat'ın bana gönderdiği haberle ilgili olarak Wahšušana'ya yazacağım ve *perdum*'u göndereceğim…"

Kt t/k 1 numaralı[430] masraf listesinde de, *perdum* için verilen ücretlerden bahsedilmekte, metnin devamında *kārum* ve *wabartum* dairesine yapılan ödemelerden, çeşitli ürünlerin satın alınmasından, bütün bunların Šalatiwar ve Wahšušana şehirlerinde *perdum* ile ilgili olarak tartıldığından söz edilmektedir. Metnin ilgili satırları şöyledir: 1) 2 *ma-na lá* 6 ½ GÍN KÙ.BABBAR 2) *ša Kà-tá-lá a-na pé-er-dí-im* 3) *ša-a-mì-im i-dí-na-ni* 4) 1/3 *ma-na* 4 GÍN KÙ.BABBAR *i-na* 5) *ra-mì-ni-a ú-ra-dí-ma* 6) 2 *ma-na* 16 ½ GÍN KÙ.BABBAR *a-na* 7) *pé-er-dí-im áš-qúl*… 10) … 7 *ma-na* 11) URUDU *i-ša-am-ší pé-er-dám* 12) *ni-iš-ú-mu-ú a-na ki-ra-nim* 13) *áš-qúl* 1 *ma-na a-na iš-pá-tá-li* 14) *mì-ma a-nim i-na Ša-lá-tí-wa-ar* 15) *a-šu-mì pé-er-dí-im ú-ša-qí-il*$_5$ 16) *iš-tù Ša-lá-tí-wa-ar* 17) *nu-ṣa-ma* 2 ½ *ma-na* URUDU 18) *i-na ša-pá-at na-ri-im* 19) *a-šu-mì pé-er-dí-im áš-qúl*…32) …*mì-ma a-nim* 33) *i-na Wa-ah-šu-ša-na* 34) *a-šu-mì pé-er-dí-im* 35) *ú-ša-qí-il*$_5$ "1-7) Katala'nın *perdum* satın almak için bana verdiği 2 *mina*dan 6 ½ *šeqel* eksik gümüşe, 1/3 *mina* 4 *šeqel* gümüşü kendimden ilave ettim. 2 *mina* 16 ½ *šeqel* gümüş *perdum* için tarttım…10-19) 7 *mina* bakırı, *perdum* satın aldığımız günde şarap için tarttım. 1 *mina* (bakırı) han için, bütün bunları Šalatiwar'da *perdum* ile ilgili olarak tarttım. Šalatiwar'dan çıktık ve 2 ½ *mina* bakırı nehrin kıyısında *perdum* ile ilgili olarak tarttım… 32-35) Bütün bunları, Wahšušana'da *perdum* ile ilgili olarak tarttım."

Yine aynı arşivden, Kt t/k 25 numaralı[431] masraf listesinde de, Kt t/k 1 numaralı metindeki ifadelerle benzer şekilde, *kārum* ve *wabartum* dairelerine yapılan ödemelerden ve çeşitli ürünlerin satın alınmasından ve bütün bunların Šalatiwar ve

[430] Sever, 1990c: 472-474.

[431] Sever, a.g.m: 475-476.

Wahšušana'da *perdum* ile ilgili olarak tartıldığından bahsedilmektedir. Metnin ilgili satırlarında şunları okuyoruz: [5)] 7 *ma-na* URUDU *ší-kam i-ša-am-ši* [6)] *pé-er-dám ni-iš-ú-mu* [7)]*a-na ki-ra-nim áš-qúl*… [11)] *…mì-ma a-nim* [12)] *i-na Ša-la-tí-wa-ar* [13)] *a-šu-mì pé-er-dim ú-ša-qí-il*$_5$… [19)] *ú-šé-ra-ni mì-ma a-nim* [20)] *i-na Wa-ah-šu-ša-na* [21)] *a-šu-mì pé-er-dim* [22)] *ú-ša-qí-il*$_5$ "[5-7)] 7 *mina* kırık bakırı *perdum*'u satın aldığımız günde şarap için tarttım… [11-13)] Bütün bunları Šalatiwar'da *perdum* için tarttım… [19-22)] Bütün bunları Wahšušana'da *perdum* ile ilgili olarak tarttım."

Masraf listelerinde görüldüğü üzere, *perdum* ile ilgili olarak yapılan ödemelerde hep Šalati/uwar ve Wahšušana şehirlerinin adı geçmektedir.

BIN 4, 2 numaralı mektupta, Asurlu tüccarlardan Buzāzu ve babası Puzur-Aššur'un *perdum* alım satımı ile uğraştıkları ve bu anlamda Šalati/uwar şehriyle irtibat halinde oldukları anlaşılmaktadır. Puzur-Aššur ve Buzāzu'nun birbirlerine gönderdikleri *perdum*lar'ın teslimatına dair haberleştikleri görülmektedir. Mektupta, Buzāzu'nun haberi üzerine, adı verilmeyen bir kişinin Šalatuwar şehrine girdiğinden bahsedilmekte ve metnin ilerleyen satırlarında Buzāzu, kendisine getirilen *perdum*lar'ı teslim aldığından söz etmektedir. Metinden anlaşıldığına göre, Puzur-Aššur, adı kaydedilmeyen 3. bir şahısla, *perdum*lar'ı Buzāzu'ya göndermiştir. Metnin ilgili satırlarında şunları okuyoruz: [1)] *a-na Puzur*$_4$*-A-šur qí-bi*$_4$*-ma* [2)] *um-ma Bu-za-<zu>-ma a-na* [3)] *Ša-lá-tù-wa-ar* [4)] *a-na té-er-tí-a e-ta-ra-áb*… [21)] *pè-er-dí ša ta-áš-pu-ra-ni* [22)] *i-pá-ni-a ú-šé-ra-am*[432]… "[1-4)] Buzāzu, Puzur-Aššur'a şöyle söyler: Benim haberim Šalatuwar'a girdi… [21-22)] Senin bana yazdığın *perdum*lar ile ilgili haberine gelince: O, önümde (*perdum*ları) bana teslim etti…"

[432] *wašāru*, sözlüklere göre (CDA, s: 436 ve AHw, s: 1484) Eski Asurca metinlerde malları, hayvanları vb. teslim etmek anlamındadır.

Buzāzu ve Puzur-Aššur'un da bulunduğu 4 tüccar arasındaki haberleşmelerin kaydedildiği CCT 6, 22a numaralı mektupta da, Buzāzu adı geçen tüccarlara seslenerek, kendisinin haberine göre başta kalay olmak üzere birtakım mallarla Kaniš'e girmelerini istemekte, metnin devamında da Adad-rabi'nin gönderdiği *perdum*lar'ın mükemmel kalitede olduğunu ve ilk yola çıkan (kervanla) *perdum*lar'ın aşağı getirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Metnin ilgili satırları şöyledir: [1)] [*a-na Pu*]*zur*$_4$*-A-šùr* DU$_{10}$*-ṣi-lá-A=šùr* [2)] [*A-šù*]*r-ba-ni ù İ-ku-pá-ša* [3)] [*qí-b*]*i-ma* / *um-ma Bu-za-zu-ma* [4)] *a-dí* / *ša áš-ta-pa-ra-ku-nu-tí-ni* [5)] *um-ma a-na-ku-um-ma* / AN.NA^{ki} [6)] *lu ha-ra-an* / *sú-ki-nim* / *šu-ma* [7)] *na-ṭù-ú* / *lu-šé-ri-bu-nim* [8)] *lu ri-ik-sí* / *lu-pí-šu-ma*[433] [9)] *a-na Kà-ni-iš* / *i-na sú-na-tí-a*[434] [10)] *lu-šé-ri-bu-nim*… [28)] [*pè-er*]*-dí ša* ^{d}İM-GAL *ir-de*$_8$*-a-ni* [29)] [*pè-er-d*]*u* SIG$_5$ DIRI *iš-tí* [30)] [*a-li-ku*] *lá-as-mu-tim* [31)] [*lu-šé-ri*]*-du-šu-nu*[435]… "[1-4)] Buzāzu; Puzur-Aššur, Ṭāb-ṣilla-Aššur, Aššur-bāni ve İkuppāša'ya şöyle söyler: Bana yazdığınızla ilgili olarak [5-10)] şöyle söyledim: Eğer, *harran sukinnim* uygun olursa hem kalay(la) girsinler, hem de paketleri düzenlesinler. Kaniš'e benim korumam (güvencem) (altında) girsinler… [28-31)] Adad-rabi'nin bana gönderdiği *perdum*lar, [*perdum*]lar mükemmel kalitededir. Hızlı bir şekilde [ilk seyahat ed]enle (giden kervanla) (*perdum*ları) aşağı getirsinler…"

---

[433] *epēšu*: "Yapmak" fiili, CAD E, s: 217'de *riksum* "bağ, paket" ile birlikte "düzenlemek, tertiplemek" anlamında geçmektedir.

[434] *sūnum* için CAD S *sūnum* B, s: 388'de "elbisenin bir parçası"; AHw *sūnum* I, s: 1059'da "koruma amaçlı kullanılan peştamal"; CDA *sūnum* II, s: 328'de "etek, elbisenin koruma amaçlı kullanılan yeri" şeklinde geçmektedir. Metin içindeki geçişi tam anlaşılamayan bu kelime, metnimizde "koruma, güvence" anlamında mecazi olarak kullanılmış olmalıdır.

[435] *e*/*a*/*warādu* III. kalıpta "Aşağı getirmek, inmek, göndermek" anlamındadır.

perdum ticaretiyle ilgili olarak Buzāzu ve Puzur-Aššur arasındaki A 22181 numaralı[436] bir başka mektuplaşmada, Buzāzu, Puzur-Aššur'un *perdum*lar hakkında kendisine ve İšar-bēli'ye yazdığı haberi aldığını söylemekte, Puzur-Aššur'un *perdum*lar'ın sevkiyatında önderlik etmesini, yol göstermesini istemektedir. Metnin ilgili satırları şöyledir: [1)] *a-na Pù-zur*$_8$*-A-šùr qí-bi-ma* [2)] *um-ma Bu-za-zu-ma a-dí-i* [3)] *pé-er-dí ša a-na i-a-tí ú İ-šar-be-lí* [4)] *ta-áš-pu-ra-ni na-áš-pí-ir-ta-kà* [5)] *al-tí-<qí>-ma ú a-na-ku ri-id-am*… "[1-5)] Buzāzu, Puzur-Aššur'a şöyle söyler: *perdum*lar ile ilgili olarak, bana ve İšar-bēli'ye yazdığına gelince, senin haberini aldım ve ben (şöyle yazdım): Benim için (*perdum*ları) sevket!…"

Metinlerde görüldüğü üzere Asurlu tüccarlar, kâr getirdiği anlaşılan *perdum* ticaretiyle yakından ilgiliydiler. *perdum* ticaretiyle uğraşan tüccarlar, herhalde Wahšušana ve Šalati/uwar bölgelerindeki yerli yöneticiler ve memurlardan satın aldıkları *perdum*lar'ı, Kaniš ve diğer Anadolu şehirlerinde satıyorlardı. Tabii ki, bu ticaret gelişi güzel değil, metinlerde doğrudan belirtilmese de, belgelerde satır aralarında kayıtlı birtakım ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla, yerel yönetimin getirdiği birtakım kurallar çerçevesinde gerçekleşiyordu. Šalati/uwar ve Wahšušana şehirlerin de *perdum*lar'ın yetiştirildiği, pazarlandığı, bakımının yapıldığı ve satışa sunulduğu pazar yerleri kuruluyor olmalıydı.

C. Michel, katır olarak tercüme ettiği *perdum*lar'ı, Asurlu tüccarların, Tuz Gölü çevresinde yer alan Šalati/uwar, Wahšušana ve B/Purušhattum'daki yerel yetkililerden satın alıp, Kaniš ya da Anadolu'nun diğer şehirlerinde sattıklarını, *perdum* satışlarıyla daha çok resmî memurların ilgilendiğini ve *perdum*lar'ın, eşeğin

[436] Farber, 2001: 137-142.

gidemeyeceği uzak mesafelerde ve askerî seferlerde binek hayvanı olarak kullanıldığını söylemektedir.[437]

perdum satışlarının yılın her mevsiminde yapılmadığı, bilhassa kış döneminden önce elde kalan *perdum*lar'ın satılması gerektiği anlaşılmaktadır. Kt 93/k 299 numaralı[438] belgede Hinnāya, kendisine ait *perdum*lar'ın satışıyla ilgili olarak Sukkallum adlı kişiyle yazışmalarından söz etmekte ve bu konuda Alāhum'u bilgilendirmektedir. Hinnāya, Alāhum'a *perdum*larıyla ilgili olarak şunları söylemektedir: "Sukkallum, benim *perdum*larımı dağın ötesine götürdü. (*perdum*lardan) birini sattı, diğeri hâlâ satılmadı! Ben, ona şöyle yazdım: *perdum*lar'ın fiyatı ne olursa olsun sat ve Burušhattum'da borç veren tüccarın firmasına giren mallarını kıştan önce bırak!"

Kış mevsiminde hava şartlarından dolayı hayvanların beslenme, barınma ve hastalık problemleri artacağından, *perdum*lar'ın kış döneminden önce satılması uygun görülmüştür.

İşlediğimiz metinler doğrultusunda, *perdum*lar'ın satış fiyatlarına baktığımızda, koyun, sığır ve eşek gibi büyükbaş hayvanlar için yapılan ödemelerden yüksek olduğunu ve fiyatların gümüş olarak ödendiğini görüyoruz. Bu durum, *perdum*'un diğer büyükbaş hayvanlara göre daha değerli olduğunu, bu sebeple daha çok seçkin kişilerce tercih edilmiş olabileceğini akla getirmektedir.

Bir Kültepe metnine göre saray, koyun ve sığır sürüleri yanında, *perdum* sürülerine de sahipti ve *perdum*lara bakmakla sorumlu kişiler vardı. Henüz yayınlanmamış Kt 87/k 320 numaralı belgede geçen *rabi perdim* "*perdum* (lardan

---

[437] Michel, 2004: 193.

[438] Michel, a.g.m: 193, n: 24'te henüz basılmamış metnin ilgili satırlarının sadece tercümesini vermiştir.

sorumlu kişilerin) âmiri" unvanı, *perdum* sürüleri ile ilgilenen kişileri denetleyen bir memurlar grubunun bulunduğu göstermektedir. Tablette, 16,5 *šeqel* gümüşün adı kaydedilmeyen *rabi perdim*'de olduğu anlaşılmaktadır. Metnin ilgili satırları şöyledir: [14)] 16 ½ GÍN KÙ.Kİ GAL *pè-er-dim*… "[14)] 16,5 *šeqel* gümüş *rabi perdim*'dedir…"

Binek hayvanı olarak kullanıldığı anlaşılan *perdum*'un, yük taşıdığına ilişkin Kültepe metinlerinde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. *perdum* ticaretinin yerel yönetimin izniyle yapılması, *perdum* satış fiyatlarının diğer büyükbaş hayvanlara göre daha yüksek olması ve metinlerde yük hayvanı olarak da kullanımına rastlanılmaması, Anadolu'da *perdum*'un daha çok nüfûzlu kimselerce ve güçlü bir hayvan olmasından dolayı da askerî seferlerde binek hayvanı olarak kullanıldığını, aynı zamanda kraliyet arabalarına da koşulmuş olabileceğini akla getirmektedir.

5. ASUR TİCARET KOLONİLERİ DÖNEMİ'NDE ANADOLU'DA AT: *sīsum/sīsā'um*

Kültepe kazılarında ele geçen tabletler ve arkeolojik malzemeler, M.Ö II. Binde Anadolu'da at'ın bilindiğini göstermektedir. Kültepe metinlerinde at, Akadca *sīsūm/sīsā'um* kelimesi ile kaydedilmektedir. Sumerce "at" anlamındaki ANŠE.KUR.RA yazılışına metinlerde rastlanmamaktadır. Tabletlerde *sīsūm*, "*rabi sīsē/ī*" "atlar (dan sorumlu kişilerin) âmiri" şeklinde meslek ismi olarak geçmekte, problemli üç metin dışında bu kelimenin tek başına kullanımı görülmemektedir. Bu belgelerden TTC 28: 13-14'te *lu i-na sí-sá-im* AN.NA *i-ta-ší* yazılışıyla geçen *sīsā'um* kelimesi için, CAD S, s: 329b'de "at" anlamı verilmiş ve bu satırlar "at ya da

eşeklerle kalayı taşımak" şeklinde tercüme edilmiştir. J. G. Dercksen, bu okunuşun problemli olduğunu, şimdiye kadar Eski Asurca metinlerde atların yük taşıdığına ilişkin bir bilginin bulunmadığını söylemektedir. TTC 28 numaralı metnin içeriğini de dikkate alarak, burada *sá* yerine *ki* işaretinin yazılması gerektiğini, dolayısıyla *sīsā'um* kelimesinin, "*sikkum*" "taşımacılıkta kullanılan bir tür çanta ya da wagon" olarak okunmasının doğru olacağını ifade etmektedir.[439] K.R Veenhof da, J. G. Dercksen ile aynı görüşleri paylaşarak, *sīsā'um* kelimesinin, *sikkum* şeklinde okunuşunun daha uygun olacağını belirtmektedir.[440]

Eğer, TTC 28 numaralı metindeki *sí-sá-im* yazılışını "at" olarak tercüme edersek, Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde, eşeklerle birlikte atların da taşımacılıkta kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Ancak Asurlu tüccarlar, Anadolu-Mezopotamya arasında ya da Anadolu içlerindeki diğer kasaba ve şehirlere yük taşımada atları da kullanmış olsalardı, şüphesiz metinlerde daha sık bahsederlerdi. Aynı şekilde, yerli halka ait belgelerde de, atların yük taşıdığına ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca, *sá* ve *ki* işaretlerinin yazımının birbirine çok benzediğini, dolayısıyla bu işaretlerin okunuşunda hata olabileceğini de dikkate alarak, J. G. Dercksen ve K. R. Veenhof'un görüşüne katılıyor ve *sīsā'um* kelimesinin *sikkum* şeklinde okunması gerektiğini düşünüyoruz.

sīsā'um kelimesinin okunuşu, CCT 2, 40a numaralı belgede de problemlidir. Metnin 12-15.satırlarında kayıtlı [12)] AN.NA^{ki} / *a-dí-ni* [13)] *lá ta-bu-kà-nim* [14)] *a-na Kà-ni-ší-e dí-na* [15)] *iš-tí sí-ki-im li-ší=ú-nim*… "[12-15)] Şimdiye kadar kalayımı göndermediniz. Kanišlilere veriniz, (kalayı) *sikkum* ile taşısınlar…" cümlesindeki *sikkum* kelimesi, CAD S, s: 392b'de soru işareti ile *sí-sá*$^{?}$*-im* şeklinde okunmuştur. J.

[439] Dercksen, 1996: 68.

[440] Veenhof, 1989: 521, n: 16.

Lewy, *sí-ki-im* okunuşunu ünlem işaretiyle beraber *sí-sá*[!]*-im* olarak transkripsiyon yapmış ve "(onları) atlarla[!] taşısınlar" şeklinde tercüme etmiştir.[441] J. G. Dercksen ise, TTC 28 numaralı belgedeki gibi, bu metinde de kelimeyi *sīsā'um* değil, *sikkum* olarak okumuş ve "*sikkum* ile (kalayı) taşısınlar" şeklinde yorumlamıştır.[442]

sīsā'um kelimesinin yazılışı ve anlamı konusunda problemli görünen bir başka metin CCT 3, 48b'dir. Tablette, "*amtum ša sīsīm*" yazılışıyla geçen kelime, G.Eisser-J.Lewy tarafından Asur kralı Asarhaddon'un (M.Ö± 681-669) yazıtlarında ^{āl}*Si-zu-u* yazılışıyla geçen Sis şehri ile ilişkilendirilerek, "Sis'li kadın köle" olarak tercüme edilmiştir.[443] K. Balkan ise, bu tamlamanın "at(lar)a bakan kadın köle" şeklinde okunması gerektiğini söylemektedir.[444]

Görüldüğü üzere, *sīsā'um* kelimesinin tek başına geçtiği metinlerdeki anlamına ilişkin fikir birliği sağlanmış değildir. Sadece, TTC 28 ve CCT 2, 40a numaralı iki belgeye dayanarak, Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde, Anadolu'da eşeklerle birlikte atların da taşımacılıkta kullanıldığını söylememiz de mümkün görünmemektedir.

Belirttiğimiz gibi, Kültepe metinlerinde *sīsā'um*, *rabi sīsē/ī* "atlar(dan sorumlu kişilerin) âmiri" şeklinde hep meslek ismi olarak geçmekte, belgelerde atların beslenmesi, barınması, çiftleştirilmesi, satış fiyatı ve hangi amaçlarla kullanıldığı gibi hususlarda bilgi verilmemektedir. Kültepe metinlerinde, atlarla ilgili bilgi eksikliğinin sebebini şuna bağlayabiliriz: Bildiğimiz üzere, Kültepe tabletlerinin büyük bölümü Asurlu tüccarların kişisel arşivlerinden oluşmakta ve bu belgelerin

---

[441] J. Lewy, 1950a: 400-401, n: 150.

[442] Dercksen, 1996: 69.

[443] Eisser-Lewy, 1930: 264, n: a).

[444] Balkan, 1955: 63.

çoğunluğu da tüccarların ticarî faaliyetleri ile ilgili konuları içermektedir. Tüccarlar, Anadolu-Mezopotamya arasındaki kervan yolculuğunda, zor iklim şartlarına dayanıklı olduğu için ve ucuz olmasından dolayı eşeği tercih etmişler, bu sebeple metinlerde sık sık kervanlarla birlikte eşeklerle ilgili konulara da değinmişlerdir. Ancak at, bakımı kolay olmayan ve her bölgede yetiştirilmeyen pahalı bir hayvan olduğundan, yük taşımada tercih edilmemiş ve dolayısıyla tüccarlar, belgelerinde bahsetme gereği de duymamışlardır. Anadolu halkının alım gücünü de göz önünde bulundurduğumuzda, pahalı olan at, Asurlu tüccarlar için Anadolu pazarlarında satışı yapılacak, kâr elde edilebilecek ticarî bir ürün olarak da görülmemiştir.

rabi sīsē/ī unvanı, CAD S, s: 335b'de "bir saray memuru"; AHw, s: 1051b ve CDA, s: 325b'de "atlar başı" olarak tanımlanmaktadır. C. Michel, yerli bir unvan olduğunu söylediği *rabi sīsē/ī*' için, "atgillerden hayvanların yetiştirilmesi ve çiftleştirilmesi ile ilgilenen ve aynı zamanda bu hayvanların ticaretini yapan Anadolulu memurlar" yorumunu yapmaktadır.[445] E. Bilgiç de, "atlar başı" anlamını verdiği *rabi sīsē/ī*'yi, saray işlerini gören memurlar sınıfına dâhil etmiştir.[446]

Şu ana kadar ele geçen Kültepe tabletlerine göre, *rabi sīsē/ī* unvanının kaydedildiği metin sayısı 10'u geçmemektedir. İlginçtir ki, bu metinlerde de *rabi sīsē/ī* unvanlı kişilerin at bakımı, yetiştiriciliği ve bu alandaki diğer faaliyetlerinden hiç bahsedilmemekte, bu unvan daha çok "*rabi sīsē/ī*'nin karısı" tamlaması içinde görülmektedir. Dikkati çeken diğer bir nokta da, metinlerde *rabi sīsē/ī* unvanlı kişilerin adlarının kaydedilmemiş olmasıdır. Oysaki, Kültepe metinlerinde unvan ya da mesleklerden bahsedilirken, çoğunlukla şahısların adlarıyla birlikte geçtiğini biliyoruz.

---

[445] Michel, 2004: 3.

[446] Bilgiç, 1948: 507.

rabi sīsē/ī'nin kaydedildiği metinlerde, daha çok *rabi sīsē/ī* ve karısının gümüşle ilgili ticarî faaliyetleri üzerinde durulmaktadır. ATHE 12 numaralı[447] belgede, *rabi sīsē/ī* ve karısı üzerinde, faiziyle birlikte toplam 12 *mina* gümüş olduğu kayıtlıdır. Metnin ilgili satırları şöyledir: [7)] 8 *ma-na* KÙ.BABBAR *ša li-bi*$_4$ [8)] GAL *sí-sé-e* 4 *ma-na* [9)] *ṣí-ib-tum* ŠUNİGİN 12 *ma-na* KÙ.BABBAR [10)] *iš-tí* GAL *sí-sé-e ù* [11)] *a-ší-tí-šu il*$_5$*-qé*… "[7-11)] *rabi sīsē* üzerindeki 8 *mina* gümüşün 4 *mina*sı faizdir. Toplam 12 *mina* gümüşü *rabi sīsē* ve onun karısından aldı…"

Yerliler arasındaki hububat dağılımının konu edildiği TC 3, 181 numaralı belgede de, 9 *šeqel* gümüşün *rabi sīsē* ve karısında bulunduğu anlaşılmaktadır. Metnin 18-19. satırları şöyledir: [18)] …9 GÍN [19)] KÙ.BABBAR Kİ *a-ša-at* GAL *sí-*[*sé-e*]… [23)] *I-ta-ma* Kİ GAL *sí-sé-e* "[18-19)] 9 *šeqel* gümüş *rabi sīsē*'nin karısı iledir….[23)] İtama, *rabi sīsē*'nin karısı iledir."

Benzer şekilde, TC 3, 16'da da *rabi sīsē* yine gümüşle ilgili geçmektedir. Tabletin ilgili satırlarda şunlar kayıtlıdır: [13)] *a-ma-lá té-er-tí-kà* [14)] KÙ.BABBAR *lu ša Tár-ma-na* [15)] *lu ša* GAL *sí-sé-e* [16)] *a-dí a-lá-ki-kà* [17)] *uš-ta-ṣa-ba-at*… "[13-17)] Senin haberin gereğince, hem Tarmana'daki hem de *rabi sīsē*'deki gümüşü senin gidişine kadar topladım…"

rabi sīsē'nin karısı, Buzāzu ve Puzur-Aššur arasındaki yazışmalara da konu edilmiştir. CCT 2, 30 numaralı mektuplaşmaya göre, Buzāzu ve *rabi sīsē*'nin karısı arasında bir meselenin olduğu ve Buzāzu'nun bu konudan rahatsızlık duyduğu, sorunun halledilebilmesi için babası Puzur-Aššur'dan yardım istediği anlaşılmaktadır. Buzāzu, Puzur-Aššur'a "sen benim babamsın" diye seslendikten sonra şunları söylemektedir: [13)] …*a-bi a-ta* [14)] *a-dí ša* DAM / GAL *sí-sé-e* [15)] *a-wa-*

[447] Kienast, 1960: 14-16.

tam i-ṣé-ri-a [16)] *ú-sú-ùh-ma…* “[13-16)] Sen babamsın, *rabi sīsē*’nin karısı hakkında üzerimdeki mesele(den) beni kurtar…”

TC 3, 15 numaralı belgede de Buzāzu’nun bu konudaki tedirginliğinin devam ettiği anlaşılmaktadır. (Buzāzu’dan Puzur-Aššur’a) [17)]*…a-bi a-ta* [18)] *a-wa-tám i-ṣé-ri-a* [19)] *e té-zi-ib-ma* / *e ta-tal-kam* [20)] *a-wa-tám* / *ša* DAM / GAL [21)] *sí-sé-e* / *lá-ma* [22)] *ta-tal-kà-ni* / *gu-mu-ur* [23)] *lá té-zi-ib…* “[17-23)] Sen babamsın, meseleyi benim üzerime bırakma (ki buraya) gelmene gerek kalmasın. *rabi sīsē*’nin karısının meselesini buraya gelmeden hallet, bırakma (ihmal etme)!…”

Buzāzu’dan Puzur-Aššur’a yazılan BIN 4, 2 ve BIN 4, 38 numaralı belgede Buzāzu, aynı konudaki rahatsızlığını dile getirmektedir. BIN 4, 2: [23)] *a-wa-tí ša* DAM [24)] GAL *sí-sé-e* [25)] *tág-mu-ru té-er-ta-kà* [26)] *lí-lí-kam…* “[23-26)] *rabi sīsē*’nin karısının meselesini hallettiğine dair haberin bana gelsin…” ve BIN 4, 38: [27)] *a-wa-tam ša* DAM GAL *sí-sé-e* [28)] *i-ṣé-ri-a ma-lá* [29)] *ta-le-e-ú ṭá-bi*$_4$*-ma* “[27-29)] Elinden geldiğince, *rabi sīsē*’nin karısının meselesi üzerinde benim için yakın dur (destekle).”

KTH 35 numaralı[448] belgede de, *rabi sīsē* unvanı “*bēt rabi sīsē*” “*rabi sīsē*’nin evi (firması)” tamlamasıyla geçmektedir. Metnin ilgili satırlarında şunları okuyoruz: [1)] *i-na* 9 *na-ru-uq* 1 DUG [2)] *ar-ša-tim ša* É [3)] GAL *sí*-sé-*e ub-lu-ni-ni* [4)] 2 DUG *a-na* DAM *Bu-za-zu* [5)] 1 DUG *a-na* DAM *İ-ku-pì-A-šur* [6)] 1 DUG *a-na En-na-nim* [7)] 2 DUG *a-na ší-im* TÚG [8)] 2 DUG *a-na ma-zi-tám i-dí-nu…* “[1-8)] *rabi sīsē*’nin evi (firması)ndan taşıdıkları 9 çuval 1 kap buğdaydan, 2 kap Buzāzu’nun karısına, 1 kap İkuppī-Aššur’un karısına, 1 kap Ennānum’a, 2 kap kumaşların fiyatı için, 2 kap *mazītum*-birası için verdiler…”

---

[448] J. Lewy, 1930: 45-46.

5.1. M.Ö II. Binde Anadolu'da At Yetiştiriciliği

Kültepe metinlerine göre, M.Ö II. Binde Anadolu'da varlığını bildiğimiz at, tabletlerde bir kavim, köy ya da şehir adı ile geçmediği için, Anadolu'da at yetiştiriciliği yapılan yerler hakkında bilgi sahibi olamıyoruz. Ancak, Mezopotamya kaynaklarından[449] öğrendiğimize göre, Anadolu'da Harsamna ve Kargamış şehirleri at yetiştiriciliğinin yapıldığı merkezlerdendi. Mari kralından Kargamış kralına yazılmış RA 35, 120 numaralı[450] Mari mektubunda, Mari kralı, Kargamış kralından beyaz at istemiş, Kargamış kralı da iki ya da dört tekerlekli arabalara koşulması için beyaz ata sahip olmadığını, bu yüzden beyaz atların bulunduğu yerden kendisine beyaz at göndermeleri için yazacağını söylemektedir. Metnin devamında (beyaz atlar gönderilene kadar) Mari kralına "Kırmızı Harsamna atları" bırakacağını ifade etmektedir. Tabletten, Harsamna şehrinin "kırmızı atları" ile bilindiği, beyaz atların da iki ya da dört tekerlekli savaş arabalarına koşulması için uygun hayvanlar oldukları anlaşılmaktadır. Metnin ilgili satırları şöyledir: *aššum* ANŠE.KUR.RA BA[BBAR] *aqbīma umma šûma* ANŠE.KUR.RA BABBAR *ša* GİŠ.GİGİR *ul ibaššû lušpurma ašar ibaššû* ANŠE.KUR.RA BABBAR *lirdûnim u adišu* ANŠE.KUR.RA *sāmūtim Harsamna lušārišum* "(Mari kralı): Beyaz atlarla ilgili meseleyi ben (ona) söyledim. O (Kargamış kralı) şöyle söyledi: İki ya da dört

[449] Mezopotamya kaynaklarına göre, Yakındoğu'da at, genellikle saraya ait bir hayvan olmakla birlikte, yük çekmede ve taşımacılıkta kullanıldığı gibi (VAS 16), günlük hayatta ve savaşlarda binek hayvanı olarak tercih ediliyor (TCL 3, 131), ganimet veya hediye olarak veriliyor (AKA 70 ve 19) ve normal günlerin dışında festivallerde de arabalara koşuluyordu (ARM 1, 50). Mezopotamya kaynakları, Qatna şehrinde ve Amurru bölgesinde at yetiştiriciliğinin oldukça yaygınlaştığını ve bu bölgelerin atları ile bilindiğini göstermektedir. Ancak Kültepe metinlerinde, Amurru bölgesi veya Qatna şehrinden Anadolu'ya at ihraç edildiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

[450] Metnin ilgili satırları CAD S, s: 330'da işlenmiştir.

tekerlekli savaş arabasına koşulması için beyaz at yoktur. Beyaz atların bulunduğu yerden bana at göndermeleri için yazacağım. Bu arada (o zamana kadar) ben ona (Mari kralına) kırmızı Harsamna atları teslim edeceğim (bırakacağım)."

Metne göre, Mari sarayı at ihtiyacını Kargamış'tan temin ediyordu. Ancak, Kargamış şehrinde de, Mari kralının istediği beyaz atların bulunmadığı, bunun yerine Kargamış kralının Mari kralı için kırmızı Harsamna atları getireceği anlaşılmaktadır. Benzer şekilde, bir Ugarit metninde de (MRS 6, 41 RS. 16.180:5) Kargamış'ta satın alınan bir at için 200 *šeqel* gümüş ödendiğinden söz edilmektedir.[451]

Kırmızı atları ile bilinen Harsamna şehri, Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde, Anadolu'nun siyasî yapılanması hakkında bilgi veren, iki yerel beylik arasındaki yazışmalara örnek teşkil eden tek belge olma özelliğine sahip, Mama kralı Anum-Hirbi'nin Kaniš kralı Waršama'ya yazdığı Kt g/t 35 numaralı[452] mektupta, Kaniš kralı Waršama'nın babası İnar'ın, dokuz yıl boyunca kuşattığı şehir olarak geçmektedir. Harsamna şehrinin lokalizasyonuyla ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. K. Balkan, Anum-Hirbi mektubundaki ifadelere göre, Harsamna'nın Kaniš dolaylarında bulunduğunu ve bugünkü Uzunyayla'ya lokalize edilebileceğini söylemektedir.[453] Uzunyayla, Gürün'den Malatya sınırına kadar uzanan ve Yukarı Kızılırmak bölümünde bulunan yüksek düzlük alandır. Bugün de, geniş bozkır arazileri ve uygun iklim şartları sayesinde, bu yörelerde at yetiştiriciliği yapıldığı bilinmektedir. Bu durumda, K. Balkan'ın Harsamna şehrini bugünkü Uzunyayla'ya lokalize etmesi fikri de mantıklı görünmektedir.

---

[451] CAD S, s: 333j.

[452] bkz. Balkan, 1957: 1-87.

[453] Balkan, a.g.m: 62.

K. Nashef, Harsamna şehrinin, Mari metinlerine göre Kaniš ve Hattušaš arasında, Anum-Hirbi mektubuna göre de Mama yolu üzerinde olabileceği yönünde açıklamalar yapmıştır.[454] E. Bilgiç, Harsamna şehrini EL 247'de geçen *a-al Sí-zi-im* yazılışı ile ilişkilendirerek, yukarıda bahsettiğimiz RA 35, 120 numaralı belgeye de atıfta bulunarak, bu yazılışın "*āl sīsīm*" "at(lar) şehri" şeklinde okunabileceğini, dolayısıyla bu şehir ile de Harsamna'nın kastedildiğini belirtmektedir.[455] G. Eisser ve J. Lewy ise, *a-al Sí-zi-im*'in Asarhaddon'un kitabelerinde $^{\bar{a}l}$*Si-zu-u* şeklinde geçen Sis şehri ile bağlantılı olabileceğini ileri sürmektedirler.[456] J. Lewy daha sonra yaptığı bir çalışmada, EL 247'deki *a-al Sí-zi-im* ifadesini tekrar değerlendirmiş ve buradaki *sīzum* kelimesini, Yeni Asur kitabelerinde geçen Sis şehri ya da "at" anlamına gelen "*sīsūm*" kelimesi olarak ayırt etmenin kolay olmadığını ifade etmiştir.[457] J. Lewy, belli dağlık bölgelerin, o bölgede yetişen ve çevre bölgelere ihraç edilen en önemli hayvanların isimleriyle adlandırıldığını söyleyerek ve RA 35, 120 numaralı metindeki "Harsamna atları" ifadesine de gönderme yaparak, K 4415 numaralı belgede geçen "*šad sîsê.*MEŠ" "atların dağı" tamlaması ile, Harsamna şehrinin kastedildiğini ve Babil kralı Hammurabi zamanında Harsamna'dan özel at türlerinin getirildiğini belirtmektedir.[458]

Harsamna ile ilgili en yeni bilgileri, 2001 yılı Kültepe kazılarında ele geçen, Asur Şehir Elçilerinin Harsamna kralı Hurmeli'ye yazdıkları Kt 2001/k 217 numaralı mektuptan öğreniyoruz. Tablet üzerindeki çalışmaları devam eden C. Günbattı'nın bazı bilimsel toplantılarda sözlü olarak verdiği bilgilere göre, mektuptan, Harsamna

[454] Nashef, 1991: 53.

[455] Bilgiç, 1951a: 10, n: 69.

[456] Eisser-Lewy, 1930: 264, n: a).

[457] J. Lewy, 1950a: 400-401, n: 168.

[458] J. Lewy, 1961: 72-73.

şehri ile Zalpa arasında bir savaş olduğu anlaşılmaktadır. İki şehir beyliği arasındaki savaş, Harsamna ve Anadolu'nun güneydoğusunda olduğu düşünülen Zalpa'nın birbirlerine yakın şehirler olduklarını akla getirmektedir. Bu tabletle birlikte, sözünü ettiğimiz lokalizasyon çalışmaları da dikkate alındığında, Harsamna şehrinin Orta Anadolu ağırlıklı olmak üzere, Güney Anadolu'ya doğru uzanan bir alana yerleştirilmesi mümkün görünmektedir. Gerçekten de eskiçağlarda, Orta Anadolu'da, bilhassa Kapadokya bölgesinde at yetiştiriciliğinin yoğunlaştığını ve daha geç devirlerde Pers Dilinde Kapadokya bölgesine "Güzel Atlar Ülkesi" anlamına gelen "Katpatuk" denildiğini biliyoruz.

İşlediğimiz belgelere göre, başta Kaniš olmak üzere, Anadolu'nun diğer kentlerine at sevkiyatının Harsamna ve Kargamış şehirlerinden yapıldığını ve Mezopotamya saraylarının, zaman zaman Harsamna ve Kargamış'tan at siparişi verdikleri söylenebilir. Bu şehirler, atların her türlü ihtiyaçlarının karşılandığı, bakımının yapıldığı, terbiye edildiği, çiftleştirildiği ve aynı zamanda satışa sunulduğu merkezler olmalıydı. Atların terbiyesi, özel bir uğraş ve beceri gerektirdiğinden, *rabi sīsē/ī* "at(lardan sorumlu kişilerin) âmiri" unvanından anlaşıldığı üzere, Anadolu'da at terbiyecisi olarak yetiştirilen kişiler vardı. Kültepe metinlerinde, bu konuda doğrudan bilgi veren tablet bulunmasa da, Hititçe "Kikkuli Metni" olarak adlandırılan[459] belgede, Mitannili bir at terbiyecesinden söz edilmektedir. Adını Mitannili bir at terbiyecisinden alan bu belgeden, Hitit orduları için[460] vazgeçilmez olan atların eğitimi ve terbiyesi amacıyla, Mitanni bölgesinden "Kikkuli" adlı bir at

[459] Metnin tercümesi için bkz. Ertem, 1965: 28.

[460] Hitit ordusunda harp arabalarına koşulduğunu bildiğimiz at, Hititçe çivi yazılı belgelerde sık geçmesine karşılık, Hitit devrine ait arkeolojik eserlerde, binek hayvanı olarak ya da harp arabasına koşulmuş at tasvirlerine rastlanmamaktadır. Binek ve harp arabasına koşulmuş at betimlemeleri Geç Hitit devri eserlerinde görülmektedir. (Ertem, a.g.e: 39.)

terbiyecisinin Hitit ülkesine getirildiğini öğreniyoruz. Bu belgenin en önemli özelliği, Hititçe çivi yazılı tabletler arasında, o devrin at terbiyesi hakkında bilgi veren tek belge olmasıdır. Bu metne göre, Mitannilerin at eğitiminde ustalaştığı anlaşılmaktadır.

Çivi yazılı belgeleri değerlendirdiğimizde, Anadolu'da at'ın, sığır ve eşeğe göre daha özel bir kullanıma sahip olduğunu söyleyebiliriz. At, her bölgede yetiştirilmediğinden temin edilmesi zordur ve bundan dolayı da diğer büyükbaş hayvanlara göre daha pahalıdır. Bu sebeple at, sıradan halk tarafından değil, kraliyet ailesinden kişilerce günlük hayatta ve askerî seferlerde binek hayvanı olarak kullanılmış ve aynı zamanda sadece kraliyet arabalarına koşulmuş olmalıdır.

5.2. Kültepe'de Ele Geçen Arkeolojik Eserlerde At Tasvirleri

Kültepe'de ele geçen arkeolojik eserlerde, at tasvirleri çok az görülmektedir. Yerli ve Asurlu şahısların evlerinde ele geçen günlük eşyalarda, mutfak araç-gereçlerinde ve ritonlarda pek çok hayvanın tasvir edildiğini biliyoruz. Bunlar arasında at'ın betimlendiği eser sayısı yok denecek kadar azdır ve bu eserlerde de at, çoğunlukla tanrı ya da süvarilerin binek hayvanı olarak resmedilmiştir. *kārum*'un II. katında ele geçen gaga ağızlı bir testinin kulpu üzerinde bir çift at figürü görülmektedir.[461] **(Res. 22)**. Bunların üstüne çömelmiş bir insan figürü yerleştirilmiştir. Süvari, uzun elbisesi ve takkesiyle arabada oturan tanrıları hatırlatmakta, atların yular ve başlıkları bulunmamaktadır. Devetüyü astarlı, gövdeleri ve boyunları, Kültepe'nin hayvan biçimli vazolarında olduğu gibi kahverengi boya ile bezelidir; hayvanın üzerinde duran kişi de, bir süvari ya da tanrı

[461] T. Özgüç, 2005: 160.

olmalıdır.[462] II. kata ait binalarda da, kap süsü olarak kullanılan at figürinlerine rastlanması, Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde at başlığının bilindiğini göstermektedir.[463]

At'ın tasvir edildiği bir başka arkeolojik buluntu, II. kata ait Lāqīpum arşivinde ele geçen Atibra'nın mührüdür. **(Res. 23)**. N. Özgüç, mühürdeki hayvanların uzun yüzleri, yeleleri ve kuyruk şekillerinin at olduğunda şüpheye yer bırakmadığını söyleyerek, A. Götze'nin, mühür tasvirindeki at koşulu dört tekerlekli arabaların, tanrı arabaları olduğu fikrini de kabul etmekte ve arabadaki tanrının Pirwa olduğunu belirtmektedir.[464] Mühürde, arabaya koşulu atların burunlarına takılı halkaya bağlı birer yular, bir dik açı teşkil edecek şekilde bükülmüş ve bir nokta da birleştirilmiştir; arabadaki tanrı, bunların hepsini birden sağ eliyle tutmaktadır.[465] M.A. Littauer-J.H. Crouwel, Atibra'nın mühründeki arabayı, "geleneksel savaş arabası" olarak yorumlamışlar ve Anadolu'da dört tekerlekli savaş arabalarının, sadece kült sahnelerinde resmedildiğini ifade etmişlerdir.[466]

Yine, Kültepe'de ele geçen yerli bir mühür baskısında da **(Res. 24)**, N. Özgüç'e[467] göre "boğa", Littauer-Crouwel'ın[468] görüşüne göre ise "atgillerden" olması muhtemel bir hayvanın üzerinde duran tanrı tasviri yer almaktadır. Ancak, bu hayvanın at olduğu kesinlik kazanmamıştır.

---

[462] N. Özgüç, a.g.e: 25.

[463] N. Özgüç, a.g.e: 25-26.

[464] N. Özgüç, a.g.e: 25-26.

[465] N. Özgüç, a.g.e: 25.

[466] Littauer-Crouwel, 1979: 49, 71.

[467] N. Özgüç, a.g.e: 22.

[468] Littauer-Crouwel, 1979: 50, 57, 60

Littauer-Crouwel, mühürler üzerindeki tasvirlerden yola çıkarak, biniciliğin, çoğunlukla eyersiz, bacakları iki yana ayırarak, sanki bir eşeğe binme şeklinde olduğunu ve binicilerin de genellikle yandan resmedildiklerini söylemektedirler.[469]

6. KÜLTEPE METİNLERİNDE DOMUZ: *huzīrum*

Kültepe'de ele geçen arkeolojik ve çivi yazılı kaynaklardan öğrendiğimize göre domuz, Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde, Anadolu'da yetiştiriciliği yapılan bir hayvandı. Domuz, Kültepe kazılarında Asurlu ve yerli şahısların evlerinde ele geçen içki kaplarında tasvir edilmiştir. Domuz biçimli içki kapları, ayakta ve yatmış olarak betimlenmiş olup, bunlar boya ile nakışlı veya tek renklidir; başı, dişleri, dik kulakları ve ağır gövdesi ile hayvanın fiziki özellikleri oldukça iyi yansıtılmıştır.[470]

Domuz, mühür baskılarında da Tanrı Ea ile yakınlığı bilinen, "İki Yüzlü Tanrı" olarak adlandırılan Usmu'nun kutsal hayvanı olarak tasvir edilmiştir. Tanrı Usmu, Anadolu grubu mühür baskılarında, çeşitli sahnelerde hep domuzla birlikte betimlenmiş olup, mühür baskılarından anlaşıldığına göre, Usmu'ya diğer tanrılar kadar tapılmakta ve onun adına vazolar yapılmaktaydı.[471] Bir tüccarın evinde bulunan mühür üzerindeki tasvirde de, Usmu'nun kültünde kullanıldığı anlaşılan ritonun domuz şeklinde olduğu görülmektedir.[472] Benzer şekilde, Akad Devrine ait bir mühürde Tanrı Ea ile Usmu'nun, domuzun kurban edildiği bir sahnede yan yana

[469] Littauer-Crouwel, a.g.e: 72.

[470] T. Özgüç, 1986: 59.

[471] N. Özgüç, 1965: 18-19.

[472] N. Özgüç, a.g.e: 19.

bulunması, bu iki tanrının Mezopotamya'da da domuzla ilgili olduklarını göstermektedir.[473]

Kültepe metinlerinde domuz, Akadca *huzīrum* kelimesi ile belirtilmekte, "domuz yağı"nı ifade etmek üzere de, "Ì.ŠAH (*ša huzīrim*)" ya da "Ì.GIŠ *ša huzīrim*" ifadesi kullanılmaktadır. Kültepe tabletleri arasında, domuzun kaydedildiği metin sayısı fazla değildir. Bu metinlerde de domuz, daha çok domuz yağı ticareti ile ilgili olarak geçmekte, domuz satışlarından ise sadece birkaç belgede bahsedilmektedir.

Tabletlerden, domuzun eti, yağı ve kılı için beslendiği, aynı zamanda bu ürünlerin satışının da yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunlardan domuz yağı, hem yerli hem de Asurlu tüccarların ticaretini yaptığı bir üründü. Metinlerde, Asurlu ve yerli tüccarların bu konuda birbirleriyle yazıştıkları ve domuz yağı siparişi verdikleri kayıtlıdır. TC 2, 47 numaralı belgede, Aššur-nādā, Šišahšušar adlı yerli bayana, Šamaš-bāni aracılığıyla yağ kabı içerisinde, 55 *mina* katı domuz yağı ve *narûtum* adı verilen nesneyi gönderdiğinden bahsetmektedir. Metnin ilgili satırları şöyledir: [1)] *um-ma A-šùr-na-da=ma* [2)] *a-na Ší-ša-ah-šu=šar* [3)] *qí-bi-ma* [4)] 55 *ma-na* Ì.DAN [5)] *ša hu-zi-ri-im* [6)] *nu-hu-um ku-nu-ki-a* [7)] *ù na-ru-tum* [8)] *ša e-ru-bu* [9)] ^{d}UTU-*ba-ni* [10)] *na-áš-a-ki-im*… "[1-10)] Aššur-nādā, Šišahšušar'a şöyle söyler: Benim mührüm (altında) yağ kabı (içerisindeki) 55 *mina* katı domuz yağını ve *narûtum*'u[474] (şehre) giren Šamaš-bāni sana taşımaktadır..."

Aššur-nādā ve Šišahšušar arasındaki başka yazışmalardan da anlıyoruz ki, adı geçen kişiler birbirleriyle ticarî işbirliği içerisindeydiler ve Aššur-nādā, domuz yağı ticareti ile ilgilenen Asurlu bir tüccardı. Yerli bayan tüccarların, tahıl, gümüş, köle ve

---

[473] N. Özgüç, a.g.e: 19.

[474] *narûtum* için, CAD N/I, s: 382'de "anlamı bilinmeyen bir kelime"; AHw, s: 749'da "bira mayası"; CDA, s: 242'de "bir çeşit malt" anlamı verilmektedir.

gayrimenkul alım-satım ticaretiyle uğraştıklarını biliyoruz. Bu metne göre, bayan tüccarların domuz yağı ticaretiyle de ilgilendiklerini söyleyebiliriz.

Asurlu ve yerli tüccarlar arasındaki domuz yağı ticareti Kt n/k 130b numaralı[475] belgede de kayıtlıdır. Dišayiš adlı yerlinin, Asurlu İrbi-Adad'a bal ve domuz yağı gönderdiği anlaşılmaktadır. Metnin ilgili satırları şöyledir: [8)] 10 GÍN *ša A-šur-i-mì-tí* [9)] *a-na dí-iš-pí-im* [12)] *ù* Ì.GÌŠ / *ša hu-zi-ri-im* [11)] *mì-ma a-nim* [12)] *a-na İr-bi-*^{d}İM [13)] *Dí-ša-i-iš* / *ú-bi*$_4$*-il*$_5$ "[8-13)] Aššur-imittī'nin 10 *šeqel'*i bal ve domuz yağı içindir. Bütün bunları Dišayiš, İrbi-Adad'a taşıdı (getirdi)."

Domuz yağı, Asurlu tüccarların kendi aralarındaki yazışmalarda da sık sık siparişi verilen bir üründü. Kt o/k 17'de numaralı[476] mektupta, Amur-ilī kendisine göndermesi için Ennanātum'dan yarım litre zeytinyağ, yarım litre kimyon ve 10 *mina* domuz yağı istemektedir. Metnin 18-22. satırları şöyledir: [18)] ½ SÌLA Ì.GÌŠ [19)] *sà-ar-dam* ½ SÌLA *kà-mu-ni* [20)] 10 *ma-na* Ì.GÌŠ *ša hu-zi-ri-im* [21)] *iš-tí pá-nim-ma* [22)] *šé-bi-lam* "[18-22)] ½ litre zeytinyağını,[477] ½ litre kimyonu, 10 *mina* domuz yağını ilk haberci ile buraya gönder."

CCT 6, 6d'da da, İlī-wedāku adlı Asurlu'nun 15 *mina* ödeyerek domuz yağı satın aldığı anlaşılmaktadır. Metnin 1-10. satırlarında şunları okuyuruz: [1)] 1 GÚ 4[?] 2/3 *ma-na* [2)] URUDU *ší-kam* / *ší-im* [3)] *hi-im-tim ša* [4)] *Sú-e-a al-qé* [5)] 15 *ma-na* Ì.GÌŠ [6)] *ša hu-zi-ri-im* [7)] *İl*$_5$*-we-da-ku* [8)] *il-qé* 11 *ma-na* [9)] Ì.GÌŠ *Šu-İštar* [10)] *il*$_5$*-qé* "[1-4)] 1 *biltum* 4[?] 2/3 *mina* kırık bakır, Suea'nın deri torbasının fiyatıdır. [5-10)] 15 *mina* domuz yağını İlī-wedāku aldı. 11 *mina* yağı, Šū-İštar aldı."

---

[475] İlgili satırların tercümesi için bkz. Albayrak, 2003c: 62, n: 19.

[476] Albayrak, 2006b: 84-86.

[477] Albayrak, a.g.e: 85-86'da, *sardum*'un, bitkisel yağları belirtmek amacıyla kullanılan Ì.GÌŠ ideogramı ile birlikte geçmesinden yola çıkarak, sözlüklerde zeytin anlamı verilen *serdum*/*sardum*'un, zeytinden elde edilen bir yağ olabileceğini söylemektedir.

İlīya ve Lāqēpum'dan, İddi(n)-İštar'a yazılmış I 428 numaralı[478] mektupta da, tüccarların, birbirlerinden domuz yağı istedikleri kayıtlıdır. Metnin ilgili satırlarında şunlar kayıtlıdır: [40)] ½ BANEŠ Ì.ŠAH [31)] *ub-lam* … "[30-31)] 30,5 litre domuz yağını bana gönder…"

İşlediğimiz Kt n/k 130b, Kt o/k 17 ve CCT 6, 6d numaralı belgelerde, domuz yağının Ì.GİŠ ideogramı ile yazıldığını görüyoruz. Oysaki, Ì.GİŠ, bitkisel yağları belirtirken kullanılan bir ideogramdır. Bu metinlerde, hayvansal bir yağ olan domuz yağından bahsedildiği için, I 428 numaralı mektupta olduğu gibi Ì.ŠAH ideogramının yazılmasını beklerdik.

Kültepe'den tek bir metinde kaydedildiğine göre, domuz kılı da ticareti yapılan bir üründü. Kt b/k 19 numaralı[479] belgede, Asurlu tüccarların domuz kılı konusunda haberleştikleri görülmektedir. Anlaşılan domuz kılı, ticarî anlamda kazanç getiren bir üründü. Tablette, 2 1/3 *mina* gümüş değerindeki 20 bin domuz kılının ortak mal olarak depo edildiği anlaşılmakta, domuz kılının kullanım alanından ise bahsedilmemektedir. Kt b/k 19 numaralı metnin ilgili satırlarında şunlar kayıtlıdır: [8)] *a-ha-ma* 20 *li-me-e za-pè-*[*e*] [9)] [*i*] *li-bi*$_4$*-im* 1[0 *li*]*-me-e* [10)] [*z*]*a-pu-ú pá-ṣí-ú-tum ú* 10 *l*[*i-me-e*] [11)] *za-pu-ú ṣa-al-mu-tum* [12)] *a-na* 2 1/3 *ma-na* KÙ.BABBAR *a-*[*na*] [13)] *ba-ri-ni a-dí-*[*i*]… "[8-13)] 2 1/3 *mina* gümüş değerindeki 20 bin domuz kılı içinden, 10 bin kıl beyaz renklidir. 10 bin kıl siyah renklidir. (Onları) Ortak malımız olarak depo ettim…"

---

[478] Hecker-Kryszat-Matouš, 1998: 7-10.

[479] Balkan, 1955: 3.

K. Balkan, domuz kılı ticaretinin Kültepe'nin II. tabaka tabletlerinde görülmediğini, Ib döneminde ticaret yapan Asurlu tüccarların, yeni bir kazanç maddesi olarak domuz kılı ticaretiyle meşgul olduklarını söylemektedir.[480]

Bahsettiğimiz üzere, Kültepe metinleri arasında domuz satışlarının konu edildiği belge sayısı çok azdır. Bu belgelerde de domuz ticaretinin, genellikle yerli tüccarlar tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Domuz satışıyla ilgili Anadolular arasında düzenlenmiş CCT 5, 26a numaralı belgede, Peruwa ile birlikte karısı Mula'nın domuz ticareti ile uğraştıkları görülmektedir. Tablette, Peruwa ve Mula'nın, Enišru'ya domuz sattıkları anlaşılmakta, metnin devamında domuzun fiyatı için Peruwa ve Mula'nın, Enišru'ya itiraz edemeyeceği, eğer itiraz ederlerse, 1 *mina* gümüş ödeyecekleri bildirilmiştir. Gayrimenkul ve köle alım-satım belgelerinden, satın alınan bir mülk ya da köle için itiraz edilmesi durumunda, itiraz eden kişi(ler)in belirlenen miktarda gümüş ödemesi gerektiğini biliyoruz. Bu metinde, Anadolu'da koyun, keçi, sığır, *perdum* gibi küçükbaş ve büyükbaş hayvan alım-satımlarında rastlamadığımız bu uygulamanın, domuz için geçerli olduğunu görüyoruz. Bu durum, domuz yetiştiriciliğinin diğer küçükbaş ve büyükbaş hayvancılığa göre daha az yapıldığını, dolayısıyla domuzun, koyun ve sığır kadar bol bulunmadığını akla getirmektedir. CCT 5, 26a numaralı metnin ilgili satırları şöyledir: …4) KIŠIB *Pé-er-wa* KIŠIB *Mu-lá* 5) *a-ší-tí-šu hu-zi-ri* 6) *ša Pè-er-wa ù Mu-lá* 7) *a-ša-sú a-na* 8) *E-ni-ìš-ru i-dí-nu-ni* 9) KÙ.BABBAR *ší-im* 10) *hu-zi-ri-šu-nu* 11) *Pé-er-wa ù Mu-lá* 12) *a-ša-sú ša-bu-ú* 13) *a-na šu-mì hu-zi-ri ù ší-mì-šu* 14) *Pé-er-wa ù Mu-lá* 15) *a-ša-sú a-na E-ni-ìš-ru lá i-tù=ru* 16) *šu-ma i-tù-ru* 17) 1 *ma-na* KÙ.BABBAR *a-na* 18) *E-ni-ìš-ru i-ša-q*[*ú*]*-lu* "4-8) Peruwa'nın mührü, karısı

[480] Balkan, a.g.e: 3.

Mula'nın mührü. Peruwa ve karısı Mula, domuz(lar)ını Enišru'ya verdiler. [9-12)] Onların domuz(lar)ının fiyatı (olan) gümüşe, Peruwa ve karısı Mula doyurulmuştur. Peruwa ve karısı Mula, domuz(lar) ve fiyatları adına (fiyatları için) Enišru'ya itiraz etmeyecekler. Eğer itiraz ederlerse, 1 *mina* gümüşü Enišru'ya ödeyecekler."

BIN 6, 84 numaralı belgeden öğrendiğimize göre, domuz satışlarında hayvanın şişmanlama durumu göz önüne alınıyordu. Domuzlar şişmanlamamışlarsa satılmaları, eğer şişmanlamaktalar ise bekletilmeleri istenmektedir. Şişmanlamayan hayvan, sağlıksız ve kalitesiz bulunduğundan, hayvandan elde edilen et, yağ ve deri gibi ürünlerin de verimsiz olacağı düşünülmüş olmalı ki, bu tip domuzların satılması gerektiği belirtilmiştir. Tablette, domuz satışıyla ilgili bir Asulu'nun adı geçmektedir. Tablet, Aššur-muttabil'den yerli Karanuwa ve Kunaniya'ya hitaben yazılmıştır. Metinlerden, Asurlu tüccarların hayvan ticaretiyle uğraşmadıklarını biliyoruz. Burada anlayamadığımız özel bir durum söz konusu olmalıdır. Metnin ilgili satırlarında şunlar kayıtlıdır: (Aššur-muttabil'den Karanuwa ve Kunaniya'ya): [35)] *šu-ma hu-zi-ru lá i-kà-b*[i_4*-ru*] [36)] *a-ší-mì-im* / *dí-na-šu-nu šu-ma* [37)] <*i*>*-kà-bi*$_4$*-ru* / *li-zi-zu* "[35-37)] Eğer, domuzlar şişmanlamamışlarsa onları satın. Eğer, şişmanlamışlarsa beklesinler."

Metinlere göre, Anadolu'da domuz alım-satımlarından çok domuz yağı ticaretinin geliştiği ve hem yerli hem de Asurlu tüccarların, kârlı olduğu anlaşılan domuzun yağı ticareti ile meşgul oldukları söylenebilir.

7. HAYVANSAL ÜRÜNLER

7.1. Et: *šīrum*

Kültepe metinlerinde, et anlamında kullanılan kelime *šīrum*'dur. Et, masraf listeleri dışında metinlerde sık geçen bir besin maddesi değildir. Masraf listelerinde de daha çok hububat, yağ, ekmek, baharatlar ve bazı içeceklerle birlikte kaydedilmektedir.

Masraf listelerine göre, et için yapılan ödemeler genellikle *šeqel* üzerinden olup, fiyatların düşük tutulduğu görülmektedir. Birçok ürün için yapılan ödemelerin kaydedildiği uzunca bir masraf listesi olan Kt 88/k 71 numaralı[481] belgede, et için verilen fiyat ¼ *šeqel*'dir. Metnin ilgili satırları şöyledir: [5)] ¼ GÍN *a-na ší-ri-im áš-qúl*…[11)] ¼ GÍN *a-na ší-ri-im áš-qúl-ma* … "[5)] ¼ *šeqel* et için tarttım… [11)] ¼ *šeqel* et için tarttım…"

RA 59, 38 numaralı masraf listesinde de, ekmek ve et için yarım *šeqel* verildiği görülmektedir. Metnin ilgili satırlarında şu ifadeler kayıtlıdır: [29)] ½ GÍN *a-na* NINDA [30)] *ú ší-ri-im áš-qúl-ma*… "[29-30)] Yarım *šeqel*, ekmek ve et için tarttım…" TC 2, 53 numaralı belgede de et için 1 1/6 *šeqel* ödenmiştir. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [8′] …1 1/6 GÍN *a-na* [9′] *ší-ri-im*… "[8-9′] ...1 1/6 *šeqel* et için…"

Kültepe metinlerinde, *busālum* "kızartılmış, pişirilmiş et" için yapılan harcamalar da kayıtlıdır. BIN 4, 157 numaralı belgede, kızartılmış et için 1/6 *šeqel* ödendiği kayıtlıdır. Metnin ilgili satırlarında şu ifadeleri okuyoruz: [30)] 1/6 GÍN *a-na* [31)] *bu-ša-lim*…[33)] 1/6 GÍN *a-na bu-ša-li-ma*…[36)] *áš-qúl*… "[30-31)] 1/6 *šeqel* kızartılmış et için, [33)] 1/6 *šeqel* kızartılmış et için ….[36)] tarttım.

---

[481] Albayrak, 2002: 1-10.

BIN 4, 171 numaralı masraf listesinde, kızartılmış et için 1/3 *šeqel* 7 ½ *uṭṭet* verildiği anlaşılmaktadır. Metnin ilgili satırları şöyledir: 5) 1/3 GÍN 7 ½ ŠE *a-na bu-ša-li*… "5) 1/3 *šeqel* 7 ½ *šeqel uṭṭet* kızartılmış et için… " Yine bir masraf listesi olan TC 1, 78'de de şu ifadeleri okuyoruz: 7) ½ GÍN *a-na bu-ša-li* 8) *áš-qúl i-nu-mì* 9) *Zu-zu-li* 10) *i-li-kà-ni* 11) 1/4 GÍN *a-na bu-ša-li áš-qúl* "7-12) ½ *šeqel,* kızartılmış et için tarttım. Zuzuli buraya geldiğinde, 1/4 *šeqel* kızartılmış et için tarttım."

Et için yapılan ödemelerin düşük olması, Anadolu'da hayvancılığın gelişmiş olduğuna bir işarettir. Daha çok koyun ve sığır kesimlerinin yaygın olduğunu ve bu hayvanların özellikle göğüs, sağrı (arka) ve but etlerinin tüketildiğini anlıyoruz.

Kültepe metinlerinde bir hayvanı kesmek, Akadca *ṭabāhu* fiili ile belirtilmiştir. Akadlı Sargon'a ait Kt j/k 97'de numaralı[482] belgede Sargon, doğudan batıya ele geçirdiği ülkeleri ve krallarını nasıl yendiğinden ve cezalandırdığından bahsederken, sefer sırasında askerleri için binlerce koyun ve sığır kestirdiğinden söz etmektedir. Tablette, hayvanların özellikle sağrı eti, but ve göğüs etlerinin tüketildiği anlaşılmaktadır. Metinde, kesmek fiili *ṭabāhu* ile ifade edilmiştir. Metinde şu ifadeleri okuyoruz: 19) … 1 *li-im* GUD.Hİ.A 6 *li-me-e* 20) UDU.Hİ.A / *ú-mì-ša-ma* / *lu ú-ṭa-ba-ah* 21) 7 *li-me-e* / *qá-*[*r*]*a-du-a* / *ša i-ra-tim* 22) *ú-mì-ša-ma* / *ma-ah-ri-a* / *e-ku-lu-ni* 23) 3 *li-me-e* / *lá-sí-mu-ú-a* 24) *ša* / *ar-kà-tim* / *e-ku-lu-ni* 25) 1 *li-im* / *ša-qé-ú-a* 26) u_4*-mì-ša-ma* / *mu-ha-am* 27) *ša kur*^{ur}*-sí-na-tim la-dí-i* 28) *ša-ba-im* / *e-ku-lu-ni* 29) x. DU *i-ig-re-e-ma* 30) 7 *li-me-e* / *qá-ra-du-a* 31) *i-ra-tim* / *e-ku-lu* / *a-na* 32) *wa-ar-ki-im* / *i-ir-tum* 33) *lá ik-šu-ud-ma* / *a-lá-áp-šu* 34) *ku-ša-ma-ni-a-am* / *ša ku-sí-i-šu* 35) *iṭ-bu-ùh-ma* / *a-na wa-ar-ki-im* 36) *i-ir-tám* / *i-dí-in* / *nu-hi-tí-mì* 37) *ku-ur-*<*sí*>*-na-am* / *ú-ri-ri-ma* 38) *a-na ar-ni-šu* / 1 *me-at* GUD.Hİ.A 39) 2 *me-at* UDU.Hİ.A / *iṭ-bu-*

[482] Günbattı, 1997: 131-155.

ùh-ma [40)] *ur-dí-a* / *ú-ša-ki-il*$_5$… “[19-20)] Her gün bin sığır (ve) 6 bin koyun kestim. [21-22)] 7 bin muharibim, her gün önümde yiyecekleri göğüs eti; [23-24)] 3 bin habercim, yiyecekleri sağrı eti (ve) bin seçkin adamım her gün doyuncaya kadar yiyecekleri butlar (yüzünden) …itiraz ettiler ve 7 bin muharibim göğüs eti yedi. [31-33)] Geri kalana göğüs eti yetişmedi ve [33-35)] (bu yüzden) onun k.’su olan *kušamanum*-sığırını kesti ve [35-36)] sonrakine göğüs etini verdi. [36-37)] Ahçım (sığırın) bacağını ayırdı ve [38-40)] (bu sebepten) onu kusuru olarak 100 sığır ve 200 koyun kesti ve kölelerimi doyurdum…”

Koyunlar ve sığırlar için yapılan ödemelerin kaydedildiği BIN 4, 157 numaralı masraf listesine göre, koyunun, yolculuk boyunca kervan görevlilerinin yiyecek ihtiyacını karşılamak amacıyla kesildiği anlaşılmaktadır. Metnin ilgili satırları şöyledir: [8)] 2 UDU *i-na* É *ub-ri-ni* [9)] *ṭá-áb-hu*…[22)] *i-nu-mì* 2 *e-me-re* [23)] *ni-iṭ-bu-hu-ni*… “[8-9)] 2 koyun konaklama yerimizde kesilmiştir… [22-23)] 2 koyun kestiğimizde…”

Benzer şekilde, CCT 1, 23 numaralı masraf listesinde de, 1 koyunun Babala’nın cenazesi için kesildiği kayıtlıdır. Tablette şunları okuyoruz: [32)] 1 *e-ma-ra-am a-na mu-ut* [33)] *Ba-ba-lá ni-iṭ-bu-ùh*… “ [32-33)] 1 koyunu, Babala’nın cenazesi için kestik…”

OIP 27, 5 numaralı[483] mektupta da, Enna-Aššur, bulunduğu yerde et olmadığı için Nabi-Enlil’den kendisine 2 besili koç göndermesini istemektedir. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [7)] … 2 *e-tù-dí* [8)] *kà-áb-ru-tí šé-bi*$_4$*-lam ší-ra-am lá i-šu*… “[7-8)] ... 2 besili koç’u bana gönder. (Burada) et yoktur…”

[483] Gelb, 1935: 24-27.

7.2. Bal: *dišpum*

Kültepe tabletlerine göre bal, M.Ö II. Binde Anadolu'da bilinen bir besin maddesiydi. Bal, Kültepe metinlerinde Akadca *dišpum*, Sumerce LÀL yazılışlarıyla geçmektedir.

Tabletlerde çok az rastladığımız bal için yapılan ödemelerin genellikle *šeqel* üzerinden olduğu ve bal'ın *karpatum* kabı ve litre (SÌLA) ile tartıldığı anlaşılmaktadır. Kt 88/k 71 numaralı[484] masraf listesinde bal için 1 1/3 *šeqel* ödendiğini görüyoruz. Metnin 18. satırında şunları okuyoruz: [18)] 1 1/3 GÍN *a-na dí-iš-pì-im áš-qúl*… "[18)] 1 1/3 *šeqel* bal için tarttım…"

KTBL 14 numaralı tablette de, bal için 3 *šeqel* gümüş ödendiği kayıtlıdır. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [33)]… 3 GÍN KÙ.BABBAR [34)] *ší-im dí-iš-pì-im al-qé* "[33-34)]… 3 *šeqel* gümüşü bal'ın fiyatı (için) aldım."

BIN 6, 29 numaralı belgede de, içilecek bal'ın litre ile ölçüldüğü kayıtlıdır. Metnin ilgili satırları şöyledir: [21)] 16 *ma-na* URUDU 5 SÌLA LÀL [22)] *ša-qú-ú* … "[21-22)] 16 *mina* bakır, 5 litre içilecek bal ..."

Metinde geçen "LÀL *šaqû*" "içilecek bal" ifadesi, bal'ın içine birtakım malzemeler katılarak sıvı hale getirildiğini göstermektedir. Belki de bu karışım, şarap ya da pekmez yapımında tatlandırıcı olarak kullanılıyordu.

Yerliler arasında düzenlenen, Šarabunu(w)a ve Peru(w)a'nın borçlu, Kikaršan'ın alacaklı olduğu EL 1, 64 numaralı[485] borç senedinde de, yarım *mina* gümüşün faizi olarak 6 ½ *šeqel* gümüş ödeneceği, gümüşle birlikte *karpatum* kabı ile ölçülen bal'ın da ilave edileceği kayıtlıdır. Tablet, iki yerli şahsın huzurunda

---

[484] Albayrak, 2002: 1-10.

[485] Eisser-Lewy, 1930: 48-49.

düzenlenmiştir. Tabletin tamamı şöyledir: [1)] ½ *ma-na* KÙ.BABBAR [2)] *i-ṣé-er* [3)] *Ša-ra-bu-nu-a* [4)] *ù Pè-ru-a* [5)] *Ki-kar-ša-an* [6)] *i-šu a-na* [7)] 1 İTU.KAM [8)] *i-ša-qú-lu* [9)] *šu-ma lá ìš-qú-lu* [10)] 6 ½ GÍN.TA KÙ.BABBAR [11)] *i*-İTU.KAM *ú-ṣú-pu* [12)] *kà-ar-pá-tám* [13)] *ša dí-iš-pì-im* [14)] *i-du-nu* [15)] IGI *Du-nu-um-na* [16)] IGI *Bar-wa-wa-ša* "[1-6)] Yarım *mina* gümüş Šarabunua ve Perua üzerindedir. Kikaršan alacaklıdır. [6-16)] 1 aya kadar tartacaklar. Eğer tartmazlarsa, ayda 6'şar buçuk *šeqel* gümüşü faiz olarak ilave edecekler. (Bir) kap balı verecekler. Şahit Dunumna, şahit Barwawaša."

Kültepe tabletlerine göre, Anadolu'da arıcılık faaliyetlerinin yoğunlaştığı, bal üretim merkezi olarak tanımlayabileceğimiz şehirler vardı. Bu merkezlerden birisi Ka/ipitra'dır.[486] Šalim-ahum, İddi(n)-Su'en'e yazdığı Kt 93/k 81 numaralı[487] mektupta, bal varsa göndermesini istemekte, İddi(n)-Su'en ise, bulunduğu yerde bal olmadığını Ka/ipitra şehrine geçip bal alacağını söylemektedir. Metnin tamamı şöyledir: [1)] *a-na İ-dí-Sú-en*$_6$ *qí-bi*$_4$*-ma* [2)] *um-ma Ša-lim-a-hu-um-ma* [3)] 30 *ma-na ša-áp-tám* [4)] IGI *Ma-nu-ki-*^{d}İM *Ha-nu* [5)] *ú İ-dí-Sú-en*$_6$ *a-na* ^{d}UTU-*e-nam* [6)] *a-dí-in um-ma a-na-ku-ma šu-ma* [7)] *dí-iš-pá-am* / *tí-šu* [8)] *a-na a-wi-lim* / *šé-bi*$_4$*-il*$_5$ [9)] *um-ma šu-ut-ma* [10)] *a-na-kam* / É.GAL^{lim} [11)] *dí-iš-pá-am* / *ú-lá i-šu* [12)] *a-na Ki-pí-it-ra* [13)] *a-šu-mì-šu* / *e-tí-iq-ma* [14)] *dí-iš-pá-am* / *a-lá-qé-ma* [15)] *i-na tù-wa-ri-ku-nu* [16)] *a-tù-nu-ma i-pá-ni-ku-nu* [17)] *tù-ba-lá-šu-um* "[1-6)] İddi(n)-Su'en'e söyle, Šalim-ahum şöyle söyler: 30 *mina* yünü Mannum-kī-Adad, Hanu ve İddi(n)-Su'en'in huzurunda Šamaš-Ennam'a verdim. [6-10)] Ben şöyle söyledim. Eğer bal varsa, adama gönder. O şöyle söyledi: Burada, [11-14)] saray(da) bal yok. Bu yüzden, Kipitra'ya geçtim ve balı alacağım. [15-17)] Siz de, dönüşünüzden önce ona göndereceksiniz."

---

[486] Lokalizasyonu ile ilgili görüşler için bkz. Nashef, 1991: 69.

[487] Garelli-Michel, 1995: 211-213.

Ka/ipitra şehri, sadece birkaç Kültepe metninde geçmektedir. Bu metinlerden KTK 10 numaralı[488] belgede, Šinahuttum kralı ile Amkuwalı ve Kapitralı adamların Hattuša şehrine karşı ayaklandıkları kayıtlıdır. M.T. Larsen, Amkuwa ve Šinahuttum şehirlerinin Orta Anadolu'ya lokalize edilmelerini dikkate alarak, Kapitra'nın da Hattuša yakınlarında olabileceğini söylemektedir.[489]

Anadolu'daki bal üretim merkezlerinden bir diğeri, Uršu şehridir. Alāhum ve Puzur-İštar, İnnāya'ya yazdıkları BIN 4, 219 numaralı mektupta, bulundukları yerde bal olmadığı için Uršu şehrine yazacaklarını ve bal getirteceklerini söylemektedirler. Metnin ilgili satırlarında şu ifadeler kayıtlıdır: 1) *a-na I-na-a qí-*[*bi-ma*] 2) *um-ma A-lá-hu-um-ma* 3) *ù Puzur*$_4$*-İštar-ma a-na-kam* 4) *dí-iš-pu-um lá-šu a-na* 5) *Ur-šu-ú ni-ša-pá-ar-ma* 6) *dí-iš-pá-am ú-šé-lu-nim*…" "1-6) İnnāya'ya söyle, Alāhum ve Puzur-İštar söyle söyler: Burada bal yoktur. Uršu şehrine yazacağız ve (buraya) balı gönderecekler…"

Uršu şehrinin lokalizasyonu konusunda çeşitli fikirler ileri sürülmektedir.[490] K.R. Veenhof, Uršu'nun Gaziantep ve Fırat arasında bir yerde olabileceğini belirtmektedir.[491] TC 1, 18 numaralı metne göre, Uršu şehrine ulaşmak için Fırat'ın diğer karşısına geçilmesinden bahsedildiğini ifade ederek, bu metne göre Uršu'nun, Fırat nehrinin karşısına geçmek için kullanılan alternatif yollardan biri olduğunu

---

[488] KTK 10: [kırık satırlar] [*š*]*a A-*[*a*]*m-ku-*ʳ*a-i*ˡ*-*[*i/um*] *a-na-kam-ma*ʔ *ku*ʔ [x] *ú*ʔ*-ma ru-ba-um ša Ší-na-hu-tim A-am-ku-a-i-um* 5′ *ú Kà-pí*′*-it-ra-i-um* 6′ *a-wa-sú*′*-nu*′ 7′ *a-na iš-té-et* 8′ *iš-ku-nu-ma Ha-tù-š*[*a*]*-i-a*[*m*] 9′ *i-ták-ru* 10′ [*a-n*]*a*ʔ *Kà-ni-ší-*ʳ*i*ˡ [(x)] 11′ [x (x)] ʳxˡ *na*ʔ *ú* […] 12′ [kırık işaretler] [x x x x]*-in*ʔ "….-5-10′ Amkuwalı'nın burada… Šinahuttum kralı, Amkuwalı ve Kapitralı adamlar isyana sebep oldular. Onlar, Hattuša'ya karşı ayaklandılar. Kanišlilere [x x x x]" (Larsen, 1972: 100)

[489] Larsen, a.g.m: 100.

[490] Uršu şehriyle ilgili lokalizasyon çalışmaları için bkz. Nashef, 1991: 130.

[491] Veenhof, 2008: 13-16.

söylemektedir.[492] P. Garelli, Uršu'nun Birecik ve Gaziantep arasındaki bölgede aranması gerektiğini belirtmektedir.[493]

Uršu şehrinin yeri ile ilgili olarak bugün kabul edilen görüş, Şanlıurfa-Gaziantep civarına lokalize edilmesi gerektiği yönündedir.

Ka/ipitra şehrini, M.T. Larsen'in belirttiği üzere Hattuša yakınlarına yerleştirirsek ve Uršu şehriyle ilgili lokalizasyon çalışmalarını dikkate aldığımızda, M.Ö II. Binde bal üretim merkezlerinin, Orta Anadolu ve Güneydoğu Anadolu civarlarında yoğunlaştığı söylenebilir. Gerçekten Mezopotamya kaynakları da, bal üretiminin yaygınlaştığı yerler olarak Güneydoğu Anadolu bölgesini işaret etmektedir. Bal, ARM V, 13 numaralı[494] mektupta, Kargamış kralı Aplahanda'nın, Mari kralı Yasmah-Adad'a gönderdiği ürünler arasında yer almaktadır. Metnin ilgili satırları şöyledir: 1) *a-na Ia-ás-ma-ah-*^{d}*Adad* 2) *qí-bí-ma* 3) *um-ma Ap-la-ha-an-da* 4) *a-hu-ka-am-ma* 5) *a-nu-um-ma* 6) 50 *karpat karânim* (GEŠTİN) *ša ša-te-ia* 7) 50 *karpat dišpim*(LÀL) 8) 1 *ṣubat* (TÚG) *ki-tam hi-ri ša-da-a* 9) 5 *bilat abni* 10) *pa-sà-li* 11) *a-na qa-at A-bi-*^{d}*Adad* 12) *ù Ia-wi-i-la* 13) *uš-ta-bi-la-ak-kum* "1-6) Yasmah-Adad'a söyle, Aplahanda şöyle söyler: Sen kardeşimsin. Şimdi, içmek için 50 kap şarabı, 6-13) 50 kap bal'ı, *šaddum*-kutusu[495] içinde bir parça keten kumaşı, 5 *biltum* taşı, *pasullum*'u, Abil-Adad ve Yawila aracılığıyla sana gönderdim."

Eski Anadolu'daki bal üretim merkezleri Uršu ve Ka/ipitra şehirleriyle sınırlı olmamalıydı. Şüphesiz, arıcılık faaliyetlerinin yoğunlaştığı başka merkezlerde vardı. Ancak, Kültepe tabletlerinde bal üretimi, satışı vb. konulardaki kayıtların az sayıda

---

[492] Veenhof, a.g.m: 13-16.

[493] Garelli, 1963: 106.

[494] Dossin, 1952: 20-21.

[495] *šaddum* için sözlüklerde (CAD Š/I, s: 42-43; *šaddum* II AHw, s: 1123; *šaddum* II CDA, s: 345) "bir kutu, sandık ya da kap" anlamları verilmekte, kumaşlar için de kullanıldığı belirtilmektedir.

olması sebebiyle arıcılık faaliyetlerinin geçtiği merkezler hakkında fazla bilgi sahibi olamıyoruz.

7.3. HAYVANSAL YAĞLAR

7.3.1. Domuz Yağı: Ì.ŠAH (*ša huzīrim*)

Şu ana kadar neşredilen Kültepe tabletlerine göre, Anadolu'da en çok tüketilen hayvansal yağlardan birisi, domuz yağıdır. Domuz yağı, metinlerde Ì.ŠAH (*ša huzīrim*) yazılışıyla geçtiği gibi, bazı metinlerde Ì.GİŠ *ša huzīrim* şeklinde de yazılmaktadır. Ì.ŠAH ideogramı,[496] hayvansal yağları belirtmek üzere kullanılmaktadır. Domuz yağı da, bitkisel yağlar gibi en çok tercih edilen besin maddeleri arasında yer almaktadır.

Domuz yağı, tüccarların kendi aralarındaki mektuplaşmalarında, sipariş verdikleri ticarî ürünler arasında kaydedilmektedir. Amur-ilī'den Ennanātum'a hitaben yazılan Kt o/k 17 numaralı[497] mektupta, yarım litre zeytinyağ ve yarım litre kimyon ile birlikte, 10 *mina* (yaklaşık 5 kg.) domuz yağının da ilk haberci ile acilen gönderilmesi istenmektedir. Metnin 20-22. satırları şöyledir: [18)] …1/2 SÌLA Ì.GİŠ [19)] *sà-ar-dam* ½ SÌLA *kà-mu-ni* [20)] 10 *ma-na* Ì.GİŠ *ša hu-zi-ri-im* [21)] *iš-tí pá-nim-ma* [22)] *šé-bi-lam*… "[18-22)] … 10 *mina* domuz yağını acilen bana gönder…"

Yine Asurlu tüccarlar arasındaki bir başka mektuplaşmada da, 3 kap domuz yağının sipariş verildiği anlaşılmaktaır. JCS 41 numaralı metnin ilgili satırları şöyledir: [30)] 3 ÁŠ Ì.ŠAH [31)] *ub-la*[*m*]… "[30-31)] 3 kap domuz yağını buraya taşıdı (getirdi)..."

---

[496] Ì.ŠAH=*nāhum*: Domuz yağı (CAD N/I, s: 142; AHw, s: 715; CDA, s: 232).

[497] Albayrak, 2006b: 84-86.

Kt n/k 130b'de[498] de, 10 *šeqel*'in bal ve domuz yağı için ödendiği anlaşılmaktadır. Tablette, domuz yağı Ì.ŠAH ideogramı ile değil, bitkisel yağları ifade etmek üzere kullanılan Ì.GİŠ ideogramı ile yazılmıştır. Oysaki, burada hayvansal yağları gösteren Ì.ŠAH ideogramının yazılması beklenirdi. Metnin ilgili satırları şöyledir: "[8)] 10 GÍN *ša A-šùr-i-mì-tí* [9)] *a-na dí-iš-pí-im* [10)] *ù* Ì.GİŠ / *ša hu-zi-ri-im* [11)] *mì-ma a-nim* [12)] *a-na İr-bi-*^{d}IM [13)] *Dí-ša-i-iš* / *ú-bi*$_4$*-il*$_5$" "[8-13)] Aššur-imittī'nin 10 *šeqel'*ini bal ve domuz yağı için, bütün bunları Dišayiš, İrbi-Adad'a taşıdı (getirdi)."

Domuz yağının Ì.GİŠ ideogramı ile yazıldığı bir başka metin CCT 6, 6d'dir. Kısa bir not niteliğindeki belgede, 15 *mina* (ağırlığındaki) domuz yağını İlī-wēdāku adlı Asurlu tüccarın aldığı kayıtlıdır. Metnin 5-8. satırlarında şu şözleri okuyoruz: [5)] 15 *ma-na* Ì.GİŠ [6)] *ša hu-zi-ri-im* [7)] *İl*$_5$*-we-da-ku* [8)] *il*$_5$*-qé*… "[5-8)] 15 *mina* domuz yağını İlī-wedāku aldı…"

Domuz yağı, TC 2, 47 numaralı mektupta da Ì.DAN ideogramı ile "Ì.DAN *ša huzīrim*" "katı, sert domuz yağı" şeklinde geçmektedir. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [1)] *um-ma A-šùr-na-da=ma* [2)] *a-na Ší-ša-ah-šu-ša=ar* [3)] *qí-bi-ma* [4)] 55 *ma-na* Ì.DAN [5)] *ša hu-zi-ri-im* [6)] *nu-hu-um ku-nu-ki-a* [7)] *ù na-ru-tum* [8)] *ša e-ru-bu* [9)] ^{d}UTU-*ba-ni* [10)] *na-áš-a-ki-im*… "[1-10)] Aššur-nādā, Šišahšušar'a şöyle söyler: Benim mührüm altında deri kap içerisindeki 55 *mina* katı (sert) domuz yağını ve (şehre) giren *narûtum*'u Šamaš-bāni sana taşımaktadır…"

[498] İlgili satırlar için bkz. Albayrak, 2003c: 62, n: 19.

7.3.2. Tereyağ: *himētum*

Anadolu'da kullanılan hayvansal yağlardan bir diğeri de tereyağ'dır. Sözlüklere göre, Akadca *himētum*, Sumerce İ.NUN yazılışlarıyla bilinen tereyağ, Eski Asurca belgelerde sık geçmemektedir. Sadece iki *līmum* listesinde, Kt 92/k 193=KEL A (st: 25)[499] ve KEL D= Kt n/k 517+1571 (st: 15-16)'da[500] "*Puzur$_4$-A-šùr ša* İ.NUN" "Tereyağ (tüccarı) Puzur-Aššur" şeklinde, *līmum*luk yaptığı anlaşılan Puzur-Aššur'un mesleği olarak kaydedilmiştir. Kültepe metinlerinde, "*ša emārim*" "eşek sürücüsü" "*ša ṭābtim*" "tuzcu" örneklerinde olduğu gibi *ša* elemanı ve kelimenin genetif formu kullanılarak meslek adlarının oluşturulduğunu biliyoruz.[501]

Sözünü ettiğimiz iki *līmum* listesinde, İ.NUN ideogramı ile geçen tereyağ, Kültepe metinlerinde, Akadca *himētum* yazılışı ile görülmemektedir. "Deri torba" anlamına gelen *himtum* kelimesinin, iki metinde (CCT 6, 6d: 3 ve Kt 88/k 71: 17), *himētum* "tereyağ" ile ilişkili olabileceği düşünülmüşse de,[502] bu konuda kesin bir fikir ileri sürülememektedir.

8. KÜÇÜKBAŞ HAYVAN YETİŞTİRİCİLİĞİNE BAĞLI OLARAK ESKİ ANADOLU'DA YÜN ÜRETİMİ VE TİCARETİ

Eski Anadolu'da koyun yetiştiriciliğinin gelişmişliği, yün üretiminin bolluğunu da beraberinde getirmiştir. Yün, Kültepe metinlerinde Akadca *šipātum, šāptum, šupātum,* bazı belgelerde de SÍG.Hİ.A yazılışıyla kayıtlıdır. Eski Asurca

[499] Veenhof, 2003: 6.

[500] Günbattı, 2008b: 126.

[501] Kültepe metinlerinde geçen meslek adları için bkz. Erol, 2007: 122-174.

[502] Ulshöfer, 1995: 344; Albayrak, 2002: 5.

metinlerde yün, çoğunlukla hayvan derisi (*maškum*) ve yünden post (*maškum šapiūtum*) ile geçmektedir.

Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde Anadolu'daki yün üretiminin amacı, yünü Asur ve çevre bölgelere ihraç etmek değildi. Çünkü, Mezopotamya kaynaklarından, Babil'de küçükbaş hayvancılığın oldukça geliştiğini ve başta Asur olmak üzere çevre bölgelere Babil'den hayvan ihraç edildiğini biliyoruz. Dolayısıyla, Mezopotamya halkları, yün ihtiyacını Babil gibi küçükbaş hayvancılığın yaygın olduğu şehirlerden karşılıyordu. Bu nedenledir ki yün, Asurlu tüccarlara ait birkaç mektup dışında, Kültepe tabletlerinde, Asur'a gönderilen ürünler arasında geçmemektedir. Asur'daki bayanların Anadolu'daki eşlerine, akrabalarına ya da iş ilişkisi içinde oldukları tüccarlara yazdıkları bu mektuplarda, Asur'da yün pahalı olduğu için sıkıntı yaşadıklarını ve bu sebeple Anadolu'da bulunan Asurlu tüccarlardan kendilerine yün göndermelerini istediklerini okuyoruz.

Anadolu'ya kumaş sevkiyatı yapan önemli iş kadınlarından Lamassī'nin,[503] Anadolu'daki Pūšu-kēn ile yazışmalarında, Lamassī'nin Asur'da yün pahalı olduğu için Pūšu-kēn'den yün istediğine şahit olmaktayız. RA 59, 25 numaralı[504] belgede, Lamassī'nin maddi anlamda sıkıntı içerisinde olduğu, Pūšu-kēn'den gümüşle birlikte yün de istediği anlaşılmaktadır. Metnin ilgili satırları şöyledir: [11)] *i-na alim*^{ki}

[503] Veenhof, 1972: 111'de, Lamassī'den bahsederken "Pūšu-kēn'in karısı" ifadesini kullanmıştır. Balkan ise, Lamassī'nin Pūšu-kēn'in bir akrabası olabileceğini ifade etmektedir. (Balkan, 1987: 417-418) Šū-Kūbum, kumaşlarla ilgili teslimatın konu edildiği ATHE 31 numaralı mektupta, Pūšu-kēn'e şöyle seslenmektedir: [7)] 3 TÚG *kam-sú-tum* SIG_5 7 TÚG [8)] *ku-ta-ni* ŠUNİGİN 10 TÚG *ša a-ší-tí-kà* [9)] *a-na Ku-lu-ma-a ma-ah-ri-a* [10)] *ta-áp-qí-id-ma*… "[7-10)] 3 (top) *kamsum* (cinsi) kaliteli kumaş, 7 (top) *kutānum* (cinsi) kumaş, toplamda senin eşinin 10 (top) kumaşını huzurumda Kulumāya'ya teslim etti…" Lamassī ve Pūšu-kēn arasında yukarıda sözünü ettiğimiz diğer mektuplaşmalar da dikkate alınırsa, buradaki "senin eşin" ifadesi ile Lamassī'nin kastedildiği düşünülebilir.

[504] İlgili satırların tercümesi için bkz. Günbattı, 1994: 194.

[12)] SÍG.Hİ.A *wa-aq-ra-at* [13)] *i-nu-mì* KÙ.BABBAR 1 *ma-na* [14)] *ta-ša-kà-na-ni* [15)] *i-na qí-ra-áb* [16)] SÍG.Hİ.A *šu-uk-na-am*… "[11-16)] Şehirde yün pahalıdır. (Benim tasarrufum olarak) 1 *mina* gümüş koyduğunda içine yün (de) koy."

Benzer şekilde BIN 4, 9 numaralı tablette de, Lamassī, Anadolu'daki Pūšu-kēn'den yün istediğini, ancak yünün kendisine ulaşmadığını söylemektedir. Metnin ilgili satırları şöyledir: [1)] *a-na Pu-šu-ke-en*$_6$ *qí-bi*$_4$*-ma* [2)] *um-ma Lá-ma-sí-a ta-áš-pu-ra=am* [3)] *um-ma a-ta-ma* 5 *ma-na.*TA [4)] SÍG.Hİ.A / *A-hu-qar ù* [5)] *İ-a-šar* / *na-áš-ú-ni-ki-<im>* [6)] *mì-ma* / *lá i-dí-nu-nim*… "[1-6)] Pūšu-kēn'e söyle, Lamassī şöyle söyler: Bana yazdın, şöyle söyledin: Ahūqar ve İašar, 5'er *mina* yünü sana taşımışlardır (getirmişlerdir). Onlar bana hiçbirşey vermediler…"

Lamassī'nin Asur'da yün sıkıntısı çektiği BIN 6, 7 numaralı belgede de kayıtlıdır. Metnin 16-21. satırları şöyledir: [16)] *i-nu-mì ki-sà-am* [17)] *tù-šé-ba-lá-ni* [18)] SÍG.Hİ.A *šu-uk-nam* [19)] *ša-ap-tù-um* [20)] *i-na a-lim*^{ki} [21)] *wa-aq-ra-at* "[16-20)] Para çantasını (keseyi) gönderdiğinde (içine) yün koy. Yün şehirde pahalıdır."

K.R. Veenhof, Anadolu'dan Asur'a yün sevkiyatının, Asur'da yünün pahalı olması durumunda gerçekleştiğini ve sevkedilen yünlerin de çok az miktarlarda olduğunu ifade etmektedir.[505] C. Günbattı ise, yünün pahalı olmasını Asur'da yeteri kadar yün bulunmamasından çok arz-talep meselesi ile ilgili olduğunu belirtmektedir.[506]

Kültepe metinlerinde yün, Luhuzattia/Luhusaddia yünü, Balīhum yünü, Mama yünü, Hahhum yünü gibi Anadolu'da önemli yün üretim merkezleri olduğu

[505] İlgili satırlar için bkz. Veenhof, 1972: 111

[506] Günbattı, 1994: 193.

anlaşılan şehirlerin isimleri ile geçmektedir.[507] Bu şehirlerde, küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin diğer Anadolu kentlerine göre daha gelişmiş olduğu söylenebilir.

Yün üretimi ile ilgili olarak en sık adı zikredilen şehir Luhuzattia/Luhusaddia'dır.[508] Pūšu-kēn ve Šū-İštar arasındaki BIN 4, 6 numaralı yazışmada, yünün Luhusaddia'da verilmesi yönünde tüccarların birbirlerini bilgilendirdikleri anlaşılmaktadır. Tabletin ilgili satırları şöyledir: 22) *a-bi*$_4$ *a-ta be-lí a-ta* 23) *šu-pur-ma ša-pá-tim* 24) *i-na Lu-hu-sà-dí-a li-dí-nu-ma*…"22-24) Sen babamsın, sen beyimsin. Yaz, Luhusattia'da yünü versinler…"

Luhuzattia/Luhusaddia şehri, kısa bir not niteliğindeki BIN 4, 181 numaralı belgede de yün ile ilgili geçmektedir. Tabletin ilgili satırlarında şunları okuyoruz: 1) 24 GÚ 20 *ma-na* 2) *ša-áp-tum* 3) *ša* ⌜*Lu*⌝*-hu-sà-dí-a*… "1-3) 24 *biltum* 20 *mina* Luhusattia yünü…"

CCT 4, 6c numaralı belgede de Luhusaddia yünü, tüccarın hissesi olarak geçmektedir. Metnin ilgili satırlarında şu sözler kayıtlıdır: 22) *ša-áp-tam ša Lu-hu-sà-*

---

[507] Yün, BIN 4, 58 ve CCT 4, 27a'da Tišmurna; BIN 6, 84'te Zalpa; CCT 1, 35 ve TC 3, 180'de Karpata şehirleri ile ilgili görünmektedir. Ancak, bu metinlerde yünün, adı geçen şehirlerde üretildiğine dair açık ifadeler bulunmamaktadır.

[508] Luhuzattia/Luhusaddia şehrinin lokalizasyonu ile ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. K. Nashef, 1991: 79'da, Luhuzattia/Luhusaddia'nın, Hurama şehri ile güçlü ilişkiler içerisinde olduğunu ve bu iki şehrin birbirine yakın olduğunu söylemektedir. E. Bilgiç, 1951a: 26'da, Luhuzattia/Luhusaddia'nın, Tarsus ile henüz yeri bilinmeyen Uršu arasında bir yerde olabileceğini belirtmektedir. P. Garelli, 1963: 106, 112-113'de Luhuzattia/Luhusaddia'nın, Kummanni ve Fırat arasında olduğunu söylemektedir. Luhuzattia/Luhusaddia'nın yeri için L. L. Orlin, 1970: 81'de, Doğu Kilikya bölgesini işaret etmektedir. T. Yiğit, Luhuzattia/Luhusaddia tarihi ve şehrin lokalizasyonu konusunda, Kültepe metinlerini ve Hitit belgelerini inceleyerek yaptığı çalışmasında (Luhuzattia/Luhusaddia, Hitit metinlerinde Lawazantiya şeklinde geçmektedir) Luhuzattia/Luhusaddia'nın, Kizzuwatna bölgesinde bulunduğunu ve Asur'dan Kaniš'e giden ticaret yolunun, Suriye'den Anadolu'ya ilk girişinde uğranılan şehir olduğunu ifade etmektedir. (Yiğit, 1997: 10-11)

dí-a [23)] *qá-tí áš-ra-kam* [24)] *li-dí-nu-šu*… “[22-24)] Benim hissem (olarak) Luhusaddia yününü orada versinler.”

Koloni Devri’ndeki diğer bir yün üretim merkezi Balīhum’dur. Yeni Asur dönemi belgelerinde hem şehir hem de nehir ismi olarak kayıtlı Balīhum’un, bugünkü Tell Abyad olabileceği düşünülmektedir.[509] RGTC IV’te de Balīhum’un, Balih nehri kıyısındaki bir şehir olabileceği ileri sürülmektedir.[510] Bu şehir, Kültepe metinlerinde Luhuzattia/Luhusaddia şehri ile birlikte yün ticareti ile ilgili olarak geçmektedir. BIN 6, 176 numaralı mektupta, 3 *biltum* 40 *mina* yünün Balīhum’da satın alındığı kayıtlıdır. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [4)] *...i-nu-mì* 3 GÚ 40 *ma-na*.TA [5)] SÍG.HİA *i-na Ba-li-hi-im* [6)] *il*$_5$*-qé-ú-ni*… [4-6)] (Her bir ortak) 3 *biltum* 40 *mina* yünü Balīhum’da aldıklarında…”

M.Ö II. Binde yünü ile bilinen diğer önemli bir Anadolu şehri de Mama’dır. TC 3, 65 numaralı tabletten, Mama şehri yünlerinin oldukça kaliteli ve yumuşak olduğu anlaşılmaktadır. Tabletin ilgili satırlarında şunları okuyoruz: [18)] *...ša-áp-tám* [19)] *ša Ma-a-ma na-ri-ib-tám* [20)] *a-na-ak-tám da-mì-iq-tám* [21)] *ú-ta-ar-tám*… “[18-21)] Mama’dan yumuşak, uzun, oldukça kaliteli yün…”

Eski Asurca metinlerinde yünlerden bahsedilirken, “kırmızı yün”, “kızıl, kırmızımsı yün”, “boyanmış yün” ve “yumuşak yün” şeklinde yünlerin niteliklerini belirten sıfatlar da kullanılmıştır. Puzur-Ana’nın, Niwahšušar ve Kurara’ya yazdığı Kt o/k 29 numaralı[511] mektupta da, teslim edilmek üzere paketlenen ürünler arasında 5 *mina* “SÍG.HİA *narubtum*” “yumuşak yün” de kayıtlıdır. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [4)] 2 *ší-it-ri ša Za-al-pá* [5)] *ku-nu-ki-a* / *A-na-ah-ì-lí* [6)] DUMU DU$_{10}$-*ṣí-lá-A-*

[509] bkz. Albayrak, 2008: 33.

[510] Nashef, 1991: 24.

[511] Albayrak, 2006b: 92-93.

šur 5 *ma-na* [7)] SÍG.HİA *na-ri-ib-tám* [8)] *Sú-sà-num* DUMU [d]UTU-*a-bi*$_4$ [9)] 1 *ší-it-ra-am A-gi*$_5$*-a-a* [10)] DUMU *Am-ra-a* 1 GÍN [11)] KÙ.BABBAR *Kur-ub-İštar* [12)] *ṣú-ha-ru-um ša A-ta-ta* [13)] *mì-ma a-nim ub-lu-ni-ki-im*… "[4-13)] 2 Zalpa tülünü benim mührümle, Ṭāb-ṣilla-Aššur'un oğlu Anah-ilī, 5 *mina* yumuşak yünü Šamaš-abi'nin oğlu Susānum, 1 tülü Amrāya'nın oğlu Agiya, 1 *šeqel* gümüşü Atata'nın hizmetçisi Kurub-İštar, bütün bunları sana taşımaktadırlar."

OIP 27, 7 numaralı[512] belgede de, Hahhum yünü, "*šāptum makrītum*" "kırmızı yün" ile birlikte geçmektedir. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [1)] 3 *ma-na ša-á*[*p-tám*…] [2)] [d]*Adad-na-ṣir i-ni-*[*iš-a-am*….] [3)] 3 *ma-na ša-áp-tám* [4)] *ú* 20 *ma-na ša-áp-tám m*[*a-ak-ri-tám*] [5)] [d]*Adad-na-ṣir ú Ma-lu-i i-*[*ni-iš-ú-nim*] [6)] 3 *ma-na ša-áp-tám ša Ha-h*[*i-im*] [7)] *ú* 15 *ma-na ša-áp-tám m*[*a-ak-ri-tám*] [8)] [d]*Adad-na-ṣir i-ni-iš-a-am* [9)] 10 *ma-na ša-áp-tám ma-ak-ri-tám* [10)] *E-nam* DUMU *Ší-wi-na-lá i-ni-iš-a-am*… [1-5)] 3 *mina* yün[ü ……] Adad-naṣir bana ge[tirdi]. 3 *mina* yünü ve 20 *mina* kırmızı yünü Adad-naṣir ve Malui taşıdılar. [6-10)] Hahhum'un 3 *mina* yününü ve 15 *mina* kırmızı yünü Adad-naṣir taşıdı. 10 *mina* kırmızı yünü Šiwinala'nın oğlu Ennam taşıdı…"

BIN 4, 54 numaralı belgede de, "SÍG.HİA *šinītim*" "boyanmış yün" için 35 *mina* ödeneceği kayıtlıdır. Metnin 13-15.satırları şöyledir: [13)] *ší-tí* URUDU-*kà* [14)] 2 ½ GÚ 7 *ma-na* 35 *ma-na* [15)] *ší-im* SÍG.HİA *ší-ni-tim*… "[13-15)] 2 ½ *biltum* 7 *mina*, senin kalan bakırının (ücretidir). 35 *mina*, boyanmış yünün fiyatıdır…"

Bakır ve yün ile ilgili meselenin konu edildiği, CCT 4, 27a numaralı mektupta da, "SÍG.HİA *sāmtum*" "kızıl, kırmızımsı yün" talep edildiği anlaşılmaktadır. Tabletin ilgili satırlarında şu ifadeler kayıtlıdır: [1′] *a-na* URUDU *ša*

[512] Gelb, 1935: 28-29.

pá-ší-ri lá i-pá-ri-id SÍG.HİA *sà-am-tum* [2′] *i-ba-ší-ma i-na Tí-iš-mur-na ú i-na Dur-hu-mì-id*… "[1-2']Perakende (satış yapan) tüccar(lar) bakır için korkmayacak (endişelenmeyecek). Kızıl, kırmızımsı yün mevcut olacak. Tišmurna ve Durhumit'te [……]"

Metnin son satırları kırık olduğu için kızıl, kırmızımsı yünün Tišmurna ya da Durhumit şehri ile bağlantısı anlaşılamamaktadır. Ancak bahsettiğimiz üzere BIN 4, 58 numaralı belgede, yünün Tišmurna şehri ile ilgili görünmesi ve bu metinde de Tišmurna'nın kaydedilmesi, bu şehrin de Luhuzattia/Luhusaddia, Balīhum, Mama ve Hahhum gibi Anadolu'daki önemli yün üretim merkezlerinden biri olduğunu akla getirmektedir.

Bir belgeden öğrendiğimize göre, Anadolu'da yün kırpma işini meslek olarak yapan kişiler vardı. *gazāzu*: "(koyun, keçi) kırkmak, makaslamak" fiilinden türetilmiş *gāzizum* "yün kırpıcı" kelimesi Kt h/k 24 numaralı[513] belgede geçmektedir. Tabletin ilgili satırları şöyledir: [9)] …1/3 *ma-na* [10)] *ší-im* 1 ANŠE [11)] *ša šé-ep* [12)] *ga-zi-zi-im* [13)] AN.NA^{kà} *i-ší-ú* [14)] *ni-iš-qúl* "[9-14)] Bir eşeğin fiyatı (olan) 20 *šeqel*'i yün kırpıcının gelişinde, senin kalayın mevcut olduğu için biz tarttık (ödedik)."

Yün, Anadolu'da daha çok Asurlu tüccarların ticaretini yaptığı bir üründü. Tüccarlar için yün ticaretindeki amaç, altın ve gümüş elde etmekti. Asurlular yünü, Luhuzattia/Luhusaddia, Mama, Hahhum, Balīhum gibi yünün bol bulunduğu ve ucuz olduğu şehirlerden satın alıp, Anadolu'da yünün az bulunduğu ya da pahalı olduğu merkezlerde bakır karşılığında vermişler, aldıkları bakırı da tasfiyehanelerde iyileştirdikten sonra yerlilere altın ve gümüş karşılığında satmışlardır. Gerçekten de, yün ticaretiyle ilgili Asurlu tüccarlar arasındaki mektuplaşmalarda, yün satışlarının

[513] Karaduman, 1994: 30-32.

çoğunlukla bakır karşılığında yapıldığını görmekteyiz. Asurlular arasındaki BIN 6, 76 numaralı yazışmada, yünün bakıra çevrilmesi, yani yünün bakır karşılığında satılması istenmektedir. Metnin ilgili satırları şöyledir: [10] *lá-ma a-tal-ku* SÍG.Hİ.A [11] *a-na* URUDU *li-tur*$_4$*-ma* GEME$_2$ ù [12] *Ú-zu-a a-na* URUDU SIG$_5$ *lu-ta-i-ru* [13] *a-na* 60 GÚ SÍG.Hİ.A *lu iš-tí* [14] *ni-a-ú-tim lu iš-tí pá-ši-ri* [15] *a-mì-gi-ir-ma*… "Benim gidişim (ayrılışımdan) önce yünü bakıra çevirsin. Kadın köleler ve Uzua, kaliteli bakır (rafine edilmiş) için geri dönsünler. 60 *biltum* yün için (yünle ilgili olarak) bizimkilerle ve perakende (satış yapan) tüccarlarla anlaştım…"

Asurlu tüccarların bazen yünü, bakır için değil de doğrudan gümüş ya da altın karşılığında sattıkları görülmektedir. İmdīlum'dan Ah-šalim'e yazılan TC 2, 37 numaralı mektupta, yünün fiyatı olan bakırın mevcut olduğu, ancak Asurlu tüccarın yünü, gümüş ve altın karşılığında satmak istediği anlaşılmaktadır. Metnin ilgili satırları şöyledir: [17] *ší-im ša-áp-tí-kà* [18] URUDU *i-ba-ší* KÙ.BABBAR [19] *ù* GUŠKİN *a-na-kam a-ší-e-ma lá-šu*… "[17-19] Senin yününün fiyatı için bakır mevcuttur. Burada gümüş ve altın baktım, (fakat) yoktu..."

Asurlular arasındaki AKT 2, 58 numaralı[514] mektuplaşmada da, yünün gümüş karşılığında satılması istenmektedir. Tabletin ilgili satırlarında şunları okuyoruz: [1] *a-na Bu-zi-a* [2] *ú A-mur*-DİNGİR *qí-bi-ma* [3] *um-ma Nu-nu-ma lá-šu* [4] *ša iš-tí u-mì*$_4$*-im* [5] *a-nim ša-áp-tim* [6] *i-ba-ší-ú* [7] *lá*! *ša* DAM,GÀR [8] *ih-da-ma a-na* [9] KÙ.BABBAR *ta-e-ra-ma* [10] 5 GÍN KÙ.BABBAR *ší-im* [11] *ša-áp-tim i-na* [12] *li-bi*$_4$ *Na-zi-im* [13] *kà-ṣa-ri-im A-šur-ma-lik* [14] DUMU *İ-na-a* [15] *i-šu ih-dí-ma* [16] *ša qí-bi*$_4$*-tí a-na* [17] *Bu-zi-a qí-bi*$_4$*-ma* "[1-9] Buzia ve Amur-ilī'ye, Nunu şöyle söyler: Yoktur, (ama) bugünden itibaren mevcut olacak yünü, tüccar olmadan dikkat edin ve paraya

[514] Bilgiç-Bayram, 1995: 101.

çevirin. [10-17)] Yünün parası olan 5 *šeqel* gümüş, *kaṣṣārum* (olan) Nazum üzerindedir. İnnāya'nın oğlu Aššur-malik alacaklıdır. Sözümü, Buzia'ya söylemeye dikkat et."

ICK 1, 135 numaralı belgede de, yünün fiyatının altın olarak ödenmesi, eğer altın yok ise bakır olarak da ödenebileceği kayıtlıdır. Metnin ilgili satırları şöyledir: [5)] SÍG.Hİ.A *ší-im ša-áp-t*[*í-ni*] [6)] *šu-ma* KÙ.Gİ *za-ku ša áš-pu-ra-ku* [7)] *a-ta ù Puzur*$_4$*-A-šur* [8)] *ku-un-kà* [9)] *šu-ma* KÙ.Gİ [10)] *lá-šu* URUDU *ší-im* [11)] SÍG.Hİ.A *a-na Puzur*$_4$*-A-šur* [12)] *dí-in* "[5-12)] Yüne gelince, yazdığım gibi, eğer altın temizse sen ve Puzur-Aššur (onu) mühürleyiniz. Eğer altın mevcut değilse, yünün fiyatını bakır olarak Puzur-Aššur'a ver..."

Asurlu tüccarlar, yün ticaretinde bireysel değil, çoğunlukla kollektif olarak çalışırlardı. Tüccarlar, *naruqqum* ortaklığına göre, iyi organize edilmiş bir sistem içerisinde, yün ve hayvan derisinden oluşan hisselerini bir araya getirerek yün ticaretini yürütürlerdi. Aile fertlerinden veya birkaç tüccarın birlikteliğinden oluşan bu ortaklıkta, karışıklığa yol açmamak için hangi tüccarın ne kadar yün satın aldığı kayıtlara geçirilir ve bu yünler mühürlenerek depoda muhafaza edilirdi. "*bēt kārim*" "*kārum* dairesi"nin yetki verdiği ortaklardan birinin firmasında hisseler bir araya getirilerek, bu hisselerdeki her bir parça yün ve hayvan postunun satılacağı fiyat belirlenirdi.[515]

Yün ticaretiyle ilgili BIN 6, 176 numaralı belgede, bir kişide toplanan 5 hisse ve 1'i de Atata'nın hissesi olmak üzere, toplam 6 kişinin yün alım-satım işine giriştiği görülmektedir. Arşiv sahibi bilinmeyen, ortaklardan biri olması muhtemel Asurlu tüccara, *kārum* dairesi'nin hisse paylaşımı ile ilgili yetki verdiği görülmektedir. Hisselerin tüccarlar arasındaki paylaşımın *kārum* dairesi'nde resmî

[515] Veenhof, 1972: 130-139.

kayıtlara geçtiği anlaşılmaktadır. Tablette yünün, Luhusaddia ve Balīhum şehirlerinden satın alındığı kayıtlıdır. Metnin tamamı şöyledir: 1) [x] *ma-na* KÙ.Gİ 2) [*š*]*a* 5 *qá-ta-tim* 3) [*t*]*up-pì-i* É *kà-ri-im* 4) [*h*]*a-ri-im i-nu-mì* 3 GÚ 40 *ma-na*.TA 5) SÍG.Hİ.A *i-na Ba-li-hi-im* 6) *il*$_5$*-qé-ú-ni ša* 5 *qá-ta-tim* 7) *ú qá-tám ša A-ta-ta* 8) ŠUNİGİN 6 *qá-ta-tim al-qé* 9) *i-nu-mì i-na Lu-hu-sà-dí-a* 10) 10 GÚ 15 *ma-na*.TA SÍG.Hİ.A 11) 5 *qá-ta-tim i-a-tum* 12) [1 *q*]*á-tum ša A-ta-ta* 13) [*a*]*l-qé i-nu-mì a-na* 14) [*Lu-h*]*a-sà-dí-a i-tù-ru-ni* 15) 4 GÚ LÁ 5 *ma-na*.TA *il*$_5$*-qé-ú-ni* 16) 5 *qá-ta-tum i-a-a-tum* 17) *qá-ta-tum ša A-ta-ta* 18) *qá-tum ša Šu-İštar* 19) *al-qé*… "1-8) 5 hisseye (ait olan) x *mina* altın (ile ilgili) tabletim *kārum* dairesinde yazıldı. (Her bir ortak) 3 *biltum* 40'ar *mina* yünü Balīhum'da aldıklarında, bana ait 5 hisse ve Atata'nın da hissesi (olmak üzere) toplam 6 hisse aldım. 9-13) Luhusaddia'da her biri 10 *biltum* 15'er *mina* yünü, bana ait 5 hisse ve Atata'nın 1 hissesini aldım. 13-19) Luhusaddia'ya geri döndüklerinde 4 *biltum*'dan 5 *mina* eksik (yünü) aldılar. Bana ait 5 hisseyi, Atata'nın hissesini, Šū-İštar'ın hissesini aldım."

TC 3, 51 numaralı belgede de, Ennum-Bēlum ve İmdīlum'un ortakları olduğu anlaşılan İštar-Pilah ve Alāhum'un, hisselere ait olan yünü Luhusaddia şehrinden satın aldıkları kayıtlıdır. Tabletin ilgili satırları şöyledir: (Ennum-Bēlum'dan İmdīlum'a) 7) *šu-ma ša-áp-tám i-Lu-hu-sú-dí-a* 8) *i-lá-qí-ú İštar-pì-lá-ah ù* 9) *A-lá-ha-am ṭù-ru-ud-ma* 10) *li-li-ku-nim ša-áp-tám* 11) *qá-tí lu-ub-lu-nim-ma i-hu-ur-ší-im* 12) *pì-hi-ší-ma ú ku-nu-uk-ší* 13) *šu-ma i-Kà-ni-iš i-lá-qí-ú* 14) *qá-tí li-qí-ma ku-nu-uk-ší-ma* 15) *li-bi*$_4$*-ší*… "7-11) Eğer yünü Luhusuddia'da alırsalar, İštar-Pilah ve Alāhum (yünü) gönder ve buraya gelsinler. Benim hissem olan yünü getirsinler ve (yünü) depoda 12-15) muhafaza et (depoya koy), onu mühürle. Eğer Kaniš'te alırlarsa, hissemi (hissem olan yünü) al ve onu mühürle ve o (yün) (depoda) mevcut olsun…"

Asurlu tüccarlar arasındaki Kt c/k 922 numaralı[516] tablette, Usānum, kardeşleri Uṣur-ša-İštar ve Liptānum'a seslenerek, Balīhum veya Luhuzattia/Luhusaddia'dan (satın alınan) yünlerin kendisine ait olan hissesini Ennānum'a vermelerini söylemekte, metnin devamında da Ennānum yünü satamaz ise kardeşlerinin bu işle ilgilenmelerini istemektedir. Tabletin ilgili satırları şöyledir: 4) …SÍG.Hİ.A *qá-tí* 5) *lu ša Ba-li-hi lu ša* 6) *Lu-hu-za-tí-a* / *a-na En-na-nim* 7) DUMU *A-bi-a dí-na-ma* 8) *ù* Ì.GİŠ *qá-tí a-na* 9) *ší-mì-im dí-na…* 17) *a-hu-ú a-tù-nu* 18) *a-na té-er-tí-a ih-da* 19) *šu-ma En-na-num lá-šu* 20) SÍG.Hİ.A *a-na ší-mì-im* 21) *dí-na* "4-9) Balīhum ya da Luhuzattia (dan) hissem olan yünü, Abīya'nın oğlu Ennānum'a verin ve yağ hissemi satın…17-21) Siz benim kardeşlerimsiniz. Eğer, Ennānum yok ise, yünü siz satın."

Benzer şekilde aynı arşivden Kt c/k 944 numaralı[517] tablette de, Usānum, Liptānum'a, Balīhum ya da Luhuzattia'dan (satın alınan) yün ve hayvan derisini İnarmē'ye vermesini söylemekte, metnin ilerleyen satırlarında da yine Balīhum ya da Luhuzattia'dan satın alınan ve Ennānum'a verilmesi gereken başka bir yünden söz etmektedir. Metnin ilerleyen satırlarında şunları okuyoruz: 4) *um-ma a-na-ku-ma* 5) *lu* SÍG.Hİ.A *lu ma-áš-ki-kà* 6) *lu ša Ba-li-hi lu ša* 7) *Lu-hu-za-tí-a* / *a-na* 8) *İ-na-ar-me-e* 9) *dí-in* SÍG.Hİ.A 10) *lu ša Ba-li-hi* 11) *lu ša Lu-hu-za-tí-a* 12) *a-na En-na-nim* 13) DUMU *A-bi-a dí-in* 14) *a-na* GEMÉ*tim ša En-na-nim* 15) *qí-bi-ma* SÍG.Hİ.A 16) *li-il$_5$-qé-ú* 5-9) Balīhum ya da Luhuzattia'dan hem yünü, hem de senin hayvan derilerini İnarmē'ye ver. 9-16) Balīhum ya da Luhuzattia'dan (satın alınan) yünü Abīya'nın oğlu Ennānum'a ver. Ennānum'un eşine söyle, yünü alsınlar."

---

[516] Albayrak, 2008: 28-31.

[517] Albayrak, a.g.m: 31-33.

Aššur-taklāku'dan Aššur-nādā'ya yazılan KTBL 3 numaralı mektupta da, yünle birlikte yüksek rakamlarla ifade edilen, hayvan derilerinden oluşan hisselerden bahsedilmekte, yün ve hayvan derilerinin her bir parçasının gümüş karşılığında satılması kararlaştırılmaktadır. Anlaşılan Asurlu tüccarlar, sadece yünü değil, hayvan derilerini de gümüş karşılığında satıyorlardı. Hisselerin paylaşımı, yün ve hayvan postlarının satış fiyatları, Anadolu'nun önde gelen tüccarlarından Pūšu-kēn'in firmasında hesaplanmıştır. Anlaşılan Pūšu-kēn, yün ticaretindeki ortaklardan biriydi. Tabletin ilgili satırlarında şunları okuyoruz: [4)] 5 GÚ.TA SÍG.Hİ.A [5)] 3 *me-at*.TA *maš-ki* [6)] *a-na qá-ta-tí-ku-nu* [7)] *al-qí* 1 *ma-na* 10 GÍN.TA KÙ.BABBAR [8)] *i-qá-ta-tí-ku-nu i-ṣa-he-er* [9)] 31 ½ *maš-ku* 40 *ma-na*.TA [10)] *a-na ma-na-im* KÙ.BABBAR [11)] *ša* İLLAT-*at* [518] *Pu-šu-ki-in* [12)] *ik-šu-da-ma* [13)] 12 GÚ 50 *ma-na* [14)] SÍG.Hİ.A 6 *me-at* [15)] *maš-ki al-qí* 1 1/6 GÍN.TA [16)] *a-na* SÍG.Hİ.A KÙ.BABBAR *lá-šu* [17)] *maš-ku wa-as-mu* "[4-8)] 5'er *biltum* yünü, 300 hayvan derisini sizin hisseniz için aldım. Sizin hissenizden 10 *šeqel* gümüş azal(tıl)acak. (borç olarak kaydedilecek) [9-17)] 31 ½ hayvan derisi (ve) 40'ar *mina* (yün) için, (her bir parça başına) bir *mina* gümüş Pūšu-kēn'in ticarî girişimleri neticesinde (firmasında) hesaplandı. 12 *biltum* 50 *mina* yün (ve) 600 hayvan derisi aldım. (Her bir parça başına) 1 1/6 *šeqel* yün için (yünün satılması karşılığında ödenecek) gümüş mevcut olsun. Hayvan derileri uygundur (kalitelidir)." [519]

Anlaşıldığı üzere, Anadolu'da küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin gelişmişliğine bağlı olarak ortaya çıkan yün üretiminin bolluğu, Asurlu tüccarlar

---

[518] Kültepe metinlerinde "kervan" anlamına gelen *i/ellatum*, CAD İ, s: 84'e göre, Eski Asurca metinlerde "kervan" karşılığının dışında, metnimizde görüldüğü üzere "ticarî girişim, teşebbüs" anlamında da kullanılmaktadır.

[519] krş. J. Lewy, 1929: 17-20; Veenhof, 1972: 133.

tarafından değerlendirilmiş ve tüccarlar yün ticaretinden önemli gelirler elde etmişlerdir.

SONUÇ

Bu çalışmada, Kültepe tabletleri temel alınarak, mevcut kitap ve makalelerdeki bilgiler biraraya getirilmiş, Anadolu'nun eskiçağ tarihine ait bazı kazı merkezlerinde ele geçen arkeolojik malzemelerden de konumuz çerçevesinde bahsedilmiştir. Tabletlerde tarım ve hayvancılıkla ilgili geçen kelimeler, fiiller, zirai tâbirler ve bazı kalıplaşmış ifadeler metin taraması yoluyla tespit edilmiştir. Çalışmamızın ilgili yerlerinde Hititçe belgeler ve Mezopotamya kaynaklarından da faydalanılmıştır.

Günümüzde olduğu gibi eskiçağlarda da Anadolu'nun coğrafi konumu, verimli toprakları ve uygun iklim şartları, çeşitli tahıl, meyve ve sebze yetiştirilmesini mümkün kılmıştır. Tarıma elverişsiz topraklar, çayır-mera tipi araziler ve dağlık alanlar hayvancılık için kullanılmıştır. Bu açıdan bakıldığında, tarımsal ve hayvansal üretimin sürekliliği ve verimliliği yönünden Anadolu'nun stratejik bir öneme sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Kaniš'in coğrafi konumu, şehrin, Eski Anadolu'nun önemli bir yerleşim ve ticaret merkezi olmasında ve burada tarımın gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Kaniš, Kayseri ovasının kuzeydoğusunda yer almaktadır. Kayseri ovası, kaynağını Bünyan'ın doğusundan alan ve burada "Boğaz suyu" adı verilen bir kaynakla birleşerek ovaya inen ve oradan Kızılırmak'a dökülen Sarımsaklı akarsuyu ile sulanmaktadır. Bölgedeki uygun iklim şartları, verimli bir ovanın ve güçlü bir akarsuyun bulunması, şüphesiz Kaniš'te tarım faaliyetlerinin gelişmesine imkân sağlamıştır.

Bir tarım bölgesi olan Orta Anadolu topraklarının, bölge ekonomisine katkısını göz önüne aldığımızda, Kaniš şehrinde toprak mülkiyeti ve toprak rejimi

çok önemli olmalıydı. Toprağın bu kadar önemli olduğu bir coğrafyada, Anadolu saraylarının da toprakların yönetimi ve işletilmesi hususlarında bazı tedbirler aldıklarını ve bunları bir sistem dâhilinde uygulamış olduklarını görüyoruz.

Anadolu'da mülkiyet anlayışı, bütün toprakların krala ait olduğu yönündedir. Tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak görülen kral, asıl mülk sahibi olarak toprakları istediği kişilere satma ya da bağışlama yetkisine sahip olmalıydı. Anadolu'da özel mülkiyet sınırlı değildi, ancak büyük bir serbestlik de yoktu. Çünkü, yerel idare, topraklar üzerindeki ekonomik ve idarî hakimiyetlerini kaybetmeyi göze alamazdı.

Ülke topraklarının düzenli kullanılması ve işletilmesi için tımar sistemi olarak tanımlayabileceğimiz bir uygulama sözkonusu olmalıdır. Gayrimenkul alım-satım belgelerinde, potansiyel hak iddia edici olarak geçen, yerel idarenin üst düzey yöneticilerine bağlı olarak çalışan *tuzinnum* ve *upatinnum* unvanlı yüksek dereceli saray memurları, mülkiyeti yerel yönetime ait olmak üzere, kendilerine belli bir miktar toprak tahsis edilen, bu toprakların kullanım amacına göre satışı ve işletilmesi, buralardan elde edilecek gelirlerin dağıtılması ve denetlenmesi, toprak üzerinde çalışan çiftçi ailelerin kontrolü gibi işlerden sorumlu tımar sahipleri olmalıydılar. Hititler'de *šahhan* ve *luzzi*, Eski Babil döneminde *ilkum* adı altında uygulandığını bildiğimiz tımar sistemi'nin, yerel Anadolu krallıkları tarafından da bölgelere ve yönetimlere göre değişen bir politikayla yürütülmüş olması kuvvetle muhtemeldir. Anadolu'da yüksek dereceli memurlar ve seçkin kişilere, bir hizmet karşılığında verildiğini düşündüğümüz tımar unsurları arasında ev, tarla, bağ ve bahçeler olmalıdır.

Kültepe metinlerinde, yerli halktan kimselerin borçlarını ödeyemediklerinde bazen sadece borç sahibinin bazen de ailesinin tamamının köle durumuna düştüklerini ya da rehin alındıklarını biliyoruz. Ancak, birkaç belgede gayrimenkullerin de, borcun ödenememesi ihtimaline karşılık teminat olarak verilebildiğini anlıyoruz. Teminat olarak verilen gayrimenkuller arasında tarlalar da bulunmaktadır.

Kaniš şehri ile Asur arasında düzenlenen, Ib dönemine ait Kt 00/k 6 numaralı antlaşma metninden öğrendiğimize göre, yerel yönetim, yabancılara da Anadolu'da gayrimenkul satın alma hakkı tanımıştı. Antlaşma metninde, bir Asurlu'nun evine, tarlasına ve bahçesine göz dikilemeyeceği ve zorla alınamayacağı antlaşma şartları arasında yer almaktadır. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, Asurlu tüccarlar sahip oldukları gayrimenkullerin ticaretini yapmak için değil, ikâmet etmek amacıyla satın almışlardır. Asurlular'ın, Anadolu'da satın aldıkları mülkleri miras yoluyla ailenin diğer fertlerine bırakabildikleri de metinlerde kayıtlıdır.

Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde, Anadolu halkının temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktı. Koloni Döneminden çok daha öncesinde, günümüzden yedi-sekiz binyıl önce de Anadolu'nun tarıma elverişli topraklara sahip olduğunu ve özellikle tahıl tarımının yaygınlaştığını, Neolitik Dönemin önemli merkezlerinden Konya-Çatalhöyük, Burdur-Hacılar, Karaman-Can Hasan ve Diyarbakır-Çayönü başta olmak üzere, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yapılan kazılarda bulunan arkeolojik kalıntılar ortaya koymaktadır. Daha geç devirlere M.Ö II. Binlere geldiğimizde de, Anadolu'da yine ağırlıklı olarak tahıl tarımı yapıldığını, bunun yanında sebze-meyve ekiminin de devam ettiğini, Kültepe/Kaniš kazılarında bulunan arkeolojik eserler ve çivi yazılı kaynaklar sayesinde öğreniyoruz. Kültepe/Kaniš

kazılarında, hemen her evde ele geçen zahire küpleri içerisinde, kömürleşmiş buğday taneleri ve arpa kabukları bulunmuş, evlerde tahılları ezmek için kullanıldığı anlaşılan öğütme taşları ele geçmiştir. Boğazköy, Ortaköy, Kuşaklı, Maşathöyük ve Kalehöyük kazılarında da erzak küpleri ve büyük tahıl siloları bulunmuştur.

Arkeolojik buluntularla birlikte çivi yazılı kaynaklar, Eski Anadolu'daki tarım faaliyetleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Yerli halka ait tabletlerden, özellikle Kültepe'nin geç safhasını temsil eden Ib dönemi belgeleri, Eski Anadolu'daki tarım ve hayvancılık faaliyetleri hakkında bilgi vermesi bakımından önemli tabletlerdir. Bu tabletlerden, tarımsal üretimin yerlilerin kontrolünde olduğu anlaşılmaktadır. Yerliler, tarlalarında, bağ ve bahçelerinde yetiştirdikleri tahılları, sebze-meyve ve çeşitli besin maddelerini tüketerek yaşamlarını sürdürmüşler ve aynı zamanda bu ürünleri de satarak geçimlerini sağlamışlardır.

Kültepe metinlerine göre, Orta Anadolu'da ekimi yapılan tarım ürünlerinin başında arpa ve buğday gelmektedir. Temel besin maddesi olarak tüketilen arpa ve buğday, borç verilen ürünlerin faizi olarak da kabul edilmekteydi. Yerlilere ait borç senetlerinin birçoğunda, borcun ödenmemesi durumunda, borcun faizi karşılığında başta tahıl olmak üzere, ekmek, yağ ve bal gibi besin maddeleri ile küçükbaş ve büyükbaş hayvan talep edilmektedir. Alacaklının Asurlu, borçlu kişinin yerli olması durumunda ise, Asurlu tüccarlar faiz olarak çoğunlukla gümüş istemektedirler. Ancak sayıları fazla olmamakla birlikte bazı borç senetlerinde, Asurlu tüccarların yerli şahıslara verdikleri borcun faizi olarak hububat talep ettiklerini anlıyoruz. Tüccarlar, Anadolu'nun belli bir şehrinde kalmayıp, sürekli başka memleketleri dolaştıkları için tarımla uğraşmaları söz konusu değildi. Bu sebeple, Asurlu tüccarlar besin ihtiyaçlarını, yerlilerin tarlalarında, bahçelerinde yetiştirdikleri ürünleri satın

alarak ya da verdikleri borcun faizi olarak hububat talep etmek yoluyla karşılıyorlardı.

Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde, Anadolu insanının beslenme alışkanlığı tahıl ağırlıklı olup, sofra kültürü oldukça gelişmiş ve tahıl ürünlerinden yeni besin maddeleri ve içecekler üretilmiştir. Ekmek, bulgur ve bira tahıllardan elde edilen ürünlerin başında gelmektedir. Kültepe metinleri arasında, ekmeklerin kimlere ne kadar verildiğini gösteren listeler bulunmaktadır. Bu belgelerde, büyük rakamlarla ifade edilen ekmeklerin, adı geçen şahıslara bir hizmetin karşılığında bağışlanmış ya da sebebini bilmediğimiz bir şekilde dağıtılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Tahıldan elde edilen diğer bir besin maddesi bulgurdur. Bulgur, tabletlerde arpa ve buğday kadar sık geçmemektedir. Kültepe metinlerinde, bulgur'un "ezmek, tahılı veya maltı ezmek, parçalamak" anlamındaki *hašālu* fiilinden türetilmiş, *hašlātum* kelimesine karşılık gelebileceği düşünülmektedir. Kültepe kazılarında ele geçen öğütme taşları da, insanların tahılı ezerek bulgur ve un haline getirdiklerini göstermektedir.

Kültepe metinlerine göre, Anadolu'da bira ve çeşitleri de biliniyordu. *marnuātum*-birası, *mazītum*-birası ve *tabalātum*-birası gibi farklı kalitelerde biralar yapılıyordu. Tabletlerde, bira yapımı için çimlendirilmiş arpaya ihtiyaç duyulduğundan bahsedilmesi, biranın temel malzemesinin arpa olduğunu göstermektedir. Metinlerde, bira ekmeği (mayası) yapımı ile uğraşan kişiler olarak bildiğimiz kadarıyla, hep Asurlu bayanların ismi geçmektedir. Hammurabi kanunlarının ilgili maddelerinden, Mezopotamya'da bira yapımıyla bayanların ilgilendiğini biliyoruz. Kültepe metinlerinde de, biracılıkla ilgili Asurlu bayan isimlerinin zikredilmesi, Mezopotamya'da olduğu gibi Anadolu'da da biracılığın

daha çok kadınlar tarafından meslek olarak benimsendiğini ve Asurlu bayanların Anadolu'ya geldiklerinde de bira yapımına devam ettiklerini akla getirmektedir. Şu ana kadar ele geçen tabletlerde, bildiğimiz kadarıyla, bira yapımı ile ilgili olarak yerli bayan isimlerine rastlanmamıştır. Elbette bu durum yerli halkın bira yapımını bilmediği anlamına gelmemelidir. Bira, ticarî gelir sağlamaya yönelik olarak üretilmediğinden, ticaretle uğraşan az sayıdaki yerli tüccarlar dışında, yerliler belgelerinde, bira yapımı konusuna fazla değinmemişlerdir. Tabletlerde, bira yapımı ile ilgili olarak hep Asurlu isimlerin zikredilmesinin sebebi, yerlilerin aksine, biranın Asurlu tüccarlar için ticarî mal olarak görülmesi ve bu sebeple de belgelerinde bira ticaretine yer vermeleri ile açıklanabilir.

Eski Anadolu'da tarlalar, daha çok arpa ve buğday için ayrılırken, sebze-meyve ekimi için bahçeler tercih edilmiş olmalıdır. Kültepe metinlerinde sebze isimleri sık geçmemektedir. Şu ana kadar neşredilen tabletlerde, bildiğimiz kadarıyla soğan ve *kiššanum/kiš(š)i/en(n)um* dışında başka sebze adı kayıtlı değildir. Soğan, herhalde Anadolu'da en çok tüketilen sebzelerden biriydi. Soğan üretimi ve ticareti yerlilerin kontrolündeydi. Soğan, büyük miktarlardaki çuvallarla alınıp-satılıyordu. Bir diğer sebze, *kiššanum/kiš(š)i/en(n)um* için sözlüklerde (CAD K, s: 456; AHw, s: 492; CDA, s: 162) "baklagillerden bir bitki, sebze" anlamı verilmektedir. Metinlerde çok az geçen bu kelimenin, hangi sebze türünü gösterdiği kesinlik kazanmamıştır. A.M. Ulshöfer, *kiššanum/kiš(š)i/en(n)um*'u fasülye; K. Balkan ise soru işareti ile "mercimek" olarak tercüme etmiştir.

Şüphesiz, Eski Anadolu'da yetiştirilen sebzeler, soğan ve *kiššanum/kiš(š)i/en(n)um* ile sınırlı değildi. Hitit kaynaklarından öğrendiğimize göre,

Eski Anadolu'da fasülye, bezelye çeşitleri, bakla, sarımsak, pırasa, lahana ve salatalık da bilinen diğer sebzelerdi.

Kültepe kazılarında ortaya çıkarılan arkeolojik malzemeler ve çivi yazılı tabletler, Anadolu'da meyve yetiştiriciliğinin de yapıldığını göstermektedir. Kaniš *kārum*'unda yapılan kazılarda, özellikle II. katta ve her evde en çok kullanılan kaplardan birinin meyvelikler olduğu anlaşılmıştır. Evlerde, çeşitli renklerde ve şekillerde meyvelikler ele geçmiştir.

Kültepe metinlerinde, meyve isimleri sebze isimlerine göre daha sık geçmektedir. M.Ö II. Binde, Anadolu'da üzüm yetiştiriciliği en önemli tarım faaliyetlerinden biriydi. Üzüm yetiştiriciliğine bağlı olarak bağcılık, Anadolu halkının hem ticarî hem de sosyal hayatını şekillendiren tarımsal bir faaliyettir. Yerli halka ait borç senetlerinde, borcun ödeneceği zamanı belirtmek amacıyla "*ana/ina/warki qitip kirānim*" "bağ bozumuna kadar/bağ bozumunda/bağ bozumundan sonra" şeklinde bağcılıkla ilgili zirai terimlerin sıkça kullanılması bunu doğrulamaktadır. Tarım ve hayvancılık yaparak geçimini sağlayan yerli halk için bağcılığın, insanların sosyal ve ekonomik hayatlarını şekillendirdiği ve Anadolu'da bir kültür olarak benimsendiği anlaşılmaktadır.

Bağcılığın yoğun olduğu Orta Anadolu'da, şarap üretiminin yoğunlaştığı merkezler vardı. Kültepe tabletlerinde bu konuda doğrudan bilgi veren tablet bulunmasa da, metinlerde satır aralarında geçen ifadeler, Anadolu'daki şarap üretim merkezleri hakkında fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır. Birkaç belgede, Zalpa ve Tegarama şehirleri şarap ile ilgili görünmektedir. Zalpa'nın lokalizasyonu konusunda bugün genel kabul edilen görüş, bu şehrin Güneydoğu'da bir yerde aranması gerektiği yönündedir. Tegarama'nın yeri husunda farklı görüşler bulunmakla birlikte,

şehrin Orta Anadolu civarlarına lokalize edilebileceği düşünülmektedir. Bu şehirlerin lokalizasyon çalışmalarını dikkate aldığımızda, bağcılığın Orta Anadolu'dan Güneydoğu'ya doğru uzanan bir alanda yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Gerçekten Mari kaynakları da bunu doğrulamaktadır. Kargamış kralı Aplahanda ve Mari kralı Yasmah-Adad arasındaki bazı mektuplaşmalarda (ARM V, 5 ve 13), Kargamış kralı'nın, Mari kralına gönderdiği mallar arasında küplerle şaraptan da bahsedilmektedir.

Çivi yazılı kaynaklarla birlikte, arkeolojik buluntular da, Anadolu'da bağcılık kültürünün gelişmişliğini göstermektedir. 2006 yılı Kültepe kazısında ele geçen, üzerinde üzüm taneleri bulunan kaplar ve "şıralık" olarak nitelendirilen, Roma dönemine ait olduğu anlaşılan bir yapı, Asur Ticaret Kolonileri Devri'nden sonra da Kaniš şehrinde üzüm yetiştiriciliğinin aynı şekilde devam ettiğini göstermektedir.

Erciyes Dağı, Karadağ, Karacadağ, Hasan Dağı ve Melendiz Dağı gibi volkanik dağların bulunduğu Orta Anadolu'da, tüflü toprakların üzüm yetiştiriciliği açısından verimi göz önüne alındığında, özellikle Kapadokya sınırları içinde olan şehirler, günümüzde olduğu gibi eskiçağlarda da şarap üretiminin ve bağcılık kültürünün yoğunlaştığı yerler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Üzüm dışında, incir, nar ve meşe palamudu da Anadolu'da bilinen meyvelerdi. Bu meyvelerden incir ve meşe palamudu, metinlerde bir meyve isminden çok, "ITU.KAM *tīnātim*" "incir ayı" ve meşe palamudu "ITU.KAM *allānātim*" "*allānātum* ayı" şeklinde daha çok ay adı olarak geçmektedir. "ITU.KAM *tīnātim*" "incir ayı" ifadesi, çoğunlukla Asurlulara ait borç vesikalarında, *hamuštum* ve *līmum* adlarıyla birlikte tarihlemede kullanılmaktadır. İncir'in sıcak bölgelerde yetişen bir meyve olduğu da dikkate alınırsa, incir'in Mezopotamya bölgesinden

Anadolu'ya getirilmiş olabileceği ve "incir ayı" ifadesinin Asurlulara ait bir tarihleme olabileceği düşünülebilir. İncir'in Orta Anadolu iklimine yabancı bir meyve olduğunu biliyoruz. Ancak, KBo V 7 Rs. 38 numaralı Hititçe bir belgede, Pulliianni adındaki Hititli'nin zeytin ve incir ağaçlarına sahip olduğundan bahsedilmesi, incir'in Orta Anadolu'nun iklimi özel ve daha sıcak bölgelerinde yetiştirilmiş olabileceğini akla getirmektedir.

Elbette, Anadolu'da bilinen meyveler bunlarla sınırlı değildi. Hititçe belgelerden öğrendiğimize göre elma, hurma, kayısı, kiraz, alıç ve muşmula da Anadolu'da biliniyordu.

Anadolu mutfağında, tahıllar, sebze ve meyvelerin dışında bitkisel ve hayvansal yağlar da tüketiliyordu. Tabletlere göre, bitkisel yağların genellikle susam ve zeytinden elde edildiğini söyleyebiliriz. Susam'dan yağ elde edildiğine dair tek bir metin vardır (BIN 6, 84). Buna karşın zeytinyağ, tabletlerde susam yağına göre daha sık geçmektedir. Zeytin Orta Anadolu iklimine yabancı bir bitkidir. Ancak yukarıda sözünü ettiğimiz üzere, bir Hititliye ait zeytin ve incir ağaçlarından bahsedilmesi, eskiçağlarda zeytin'in de incir gibi, Orta Anadolu'nun daha sıcak bölgelerinde yetiştirilebildiğini akla getirmektedir. Kültepe tabletlerine göre, Anadolu'da *šamnum* (Ì.GÌŠ) "normal (kalite) yağ" dışında, Ì.GÌŠ *rēštum* "birinci kalite yağ", Ì.GÌŠ *ṭābum* "iyi, (ince) yağ" ve Ì.GÌŠ *marrurum* "acı, kötü yağ" olarak adlandırılan çeşitli kalitede yağlar da üretiliyordu.

Eski Anadolu'da bazı baharatlar da biliniyordu. Kültepe metinlerinde "*kamūnum*" "kimyon", "*kisibirrītum*" "kişniş", bir kekik türü olabileceği düşünülen "*kuddimmum*" ve *azupīrum/azappurum* olmak üzere dört çeşit baharatın adı kayıtlıdır. Sadece bir belgede geçen *azupīrum/azappurum* için CAD A/2, s: 530'da

"baharat olarak kullanılan bir bahçe bitkisi", AHw, s: 93; CDA, s: 33'te "safran" anlamı verilmektedir.

Anadolu'da tarım kültürü, yerli halk için âdeta bir yaşam biçimi olmuştur. Öyle ki, yerli halk ticarî işlerini, *ana/ina harpi* "hasat zamanına kadar/hasat zamanında", *ina qitip ki/arānim* "bağ bozumunda", *ana ṣibit niggallim* "orak tutma zamanına kadar", *ina iddi arāšim* "tohum atma (ekme) zamanında" gibi yıl içerisinde çeşitli dönemleri gösteren zirai tâbirlere göre şekillendirmişlerdir. Zirai terimler, yerlilerin kendi aralarında düzenledikleri borç senetlerinde, borcun ödeneceği zamanı belirtmek amacıyla tarihlemede sıkça kullanılmıştır.

Kaniš şehrindeki tarlalar ve etrafındaki ova, Sarımsaklı suyundan açılan kanallar aracılığıyla sulanıyordu. Sarımsaklı suyu, bölge halkı için hayat kaynağıydı. Tarlalar, düzenli sulamayı gerektirdiği için ve kapladıkları yer bakımından geniş araziler olmaları nedeniyle kanallar yardımıyla sulanıyordu. Bu sebeple, tarlalar köyün içinde değil, sulama kanallarına yakın bölgelerde, şehrin daha dış kısımlarında yer almıştır. Sulama suyunun ulaşamadığı yerlerde ya da daha yüksek alanlarda ise kuyu suyundan faydalanılmış olmalıdır.

Tarla fiyatları, tarlaların büyüklüğüne, verimliliğine ve su kaynaklarına yakınlığına bağlı olarak değişiyordu. Kültepe'den bir belgede de (Kt c/k 1642), Šadahšu adlı yerlinin, çayırlık arazisinin satışından bahsedilmektedir. Çayır-mera tipi araziler, tarımsal faaliyetler için değil, hayvanların otlatılması için satın alınmıştır.

Anadolu'da yerel yönetim, tarımsal üretimin sistemli bir şekilde devamını ve kontrolünü sağlamak amacıyla, saray hiyerarşisi içinde yer alan memuriyetler de oluşturmuştu. Bunlardan birisi, GAL (*rabi*) *še'im*'dir. *še'um* "arpa" kelimesinden yola çıkılarak oluşturulmuş bir unvan olduğunu düşündüğümüz GAL *še'im* unvanına

sahip kişi, saraya ait tarım arazilerinden elde edilen tahılların toplanması, kayda geçirilmesi, yöneticilere tahsis edilecek hububatların ayrılması ve diğer Anadolu şehirlerine hububat sevkiyatı gibi işlerden sorumlu işçileri denetleyen âmir olmalıydı.

Yerel yönetimin, tarımsal üretimi denetlemek amacıyla oluşturduğu diğer bir memuriyet, sarayın üst düzey yöneticilerine bağlı çalıştığı anlaşılan GAL (*rabi*) *alahhinim*'dir. *alahhinum*'un "değirmenci başı" olduğu görüşü ağırlık kazanmaktadır.

Saray hiyerarşisi içinde yer alan bir diğer memuriyet, GAL (*rabi*) *adrim*'dir. Bu unvan, "harman yeri, harman zamanı" anlamına gelen *adrum* kelimesi ile ilişkilidir. *adrum*, Kültepe metinlerinde "*ina adrim/ina erab adrim*" "harmanda (harman zamanında)/harmana girişte" anlamında, zirai bir terim olarak tarihlemede de kullanılmaktadır. "Harman yeri âmiri" unvanına sahip kişiler, saraya ait topraklardan elde edilen ürünlerin hasat edilmesinden itibaren harmana başlanmasıyla birlikte, yıllık ekin miktarlarının kaydedilmesi, ekinlerin bir bölümünün saray adına ayrılması, harman işinin düzenli ve kontrollü yürütülmesi ve harman yerlerinin denetlenmesi gibi işlerden sorumlu olmalıydılar.

Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde, Anadolu'da kullanılan tarım aletleri saban ve oraktı. Akadca *niggallum* yazılışı ile geçen orak, metinlerde daha çok *ana ṣibit niggallim/ ina ṣibit niggallim* "orak tutma zamanına kadar, orak zamanında" şeklinde ziraî bir terim olarak sıkça kaydedilmiştir. Kültepe kazılarında ele geçen eserler arasında tunçtan oraklar da bulunmuştur. Bir diğer tarım aleti saban, Kültepe tabletlerinde Akadca *epinnum* yazılışı ile sadece birkaç belgede geçmekte, bu belgelerde de sabanın sadece fiyatı kaydedilmektedir. Şu ana kadar yapılan Kültepe

kazılarında da, sabana ait parçalara ya da sabanın tasvir edildiği herhangi bir arkeolojik esere rastlanmamıştır.

M.Ö II. Binde tarımla birlikte hayvancılık da yerli halkın temel geçim kaynaklarındandı. Koyun, sığır/öküz ve domuz, yetiştiriciliği yapılan hayvanların başında gelmektedir. Koyun, eti, sütü ve yünü için beslenmiştir. Şimdiye kadar yayınlanmış Kültepe metinlerinden öğrendiğimize göre ve sözlüklerin verdiği bilgilere dayanarak, Eski Anadolu'da *ṣuppum*, *utha*(*u*)*rum, lakānum* ve *šalinnum* (cinsi) koyunlar besleniyordu. Eski Anadolu'da koyun yetiştiriciliğinin gelişmişliği, yün üretiminin bolluğunu da beraberinde getirmiştir. Kültepe metinlerinde yün, Luhuzattia/Luhusaddia yünü, Balīhum yünü, Mama yünü, Hahhum yünü gibi Anadolu'da önemli yün üretim merkezleri olduğu anlaşılan şehirlerin isimleri ile geçmektedir. Bu şehirlerde, küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin diğer Anadolu kentlerine göre daha gelişmiş olduğu söylenebilir. Anadolu'da yün, genellikle Asurlu tüccarların ticaretini yaptığı bir üründü. Asurlu tüccarlar için yün ticaretindeki amaç, altın ve gümüş elde etmekti. Tüccarlar, Asur'dan getirdikleri mallar karşılığında, yünü, Luhuzattia/Luhusaddia, Mama, Hahhum, Balīhum gibi yünün bol bulunduğu ve ucuz olduğu şehirlerden satın alıp, yünün pahalı olduğu ya da az bulunduğu Anadolu şehirlerinde bakır karşılığında satmışlardır. Elde ettikleri bakırı, tasfiyehanelerde arıttıktan sonra, altın ve gümüş karşılığında yerlilere satmışlardır.

Büyükbaş hayvanlardan sığır, eti ve derisi için beslenen hem de insan gücünün yetmediği ağırlıktaki yükleri taşımak için iki ya da dört tekerlekli yük arabalarına ve tarlaları sürmek için de sabana koşulan bir hayvandı. Hayvan yetiştiriciliği yönünden zengin olan Anadolu'da et, en çok tüketilen hayvansal ürünlerin başında gelmektedir. Daha çok koyun ve sığır kesimlerinin yaygın

olduğunu ve bu hayvanların özellikle göğüs, sağrı (arka) ve but etlerinin tüketildiğini anlıyoruz.

Anadolu'da yetiştiriciliği yapılan bir başka hayvan domuzdur. Domuz, koyun ve sığırın aksine, Kültepe'de ele geçen arkeolojik eserlerde, bilhassa içki kaplarında sıkça tasvir edilmiştir. Kültepe tabletleri arasında, domuz satışlarının kaydedildiği metin sayısı fazla değildir. Domuz, metinlerinde daha çok domuz yağı ticareti ile ilgili olarak geçmektedir. Domuz yağı, hem yerli hem de Asurlu tüccarların ticaretini yaptığı bir üründü. Bir belgede (TC 2, 47) Aššur-nādā, Šišahšušar adlı yerli bayana, Šamaš-bāni aracılığıyla yağ kabı içerisinde, 55 *mina* katı domuz yağı ve *narûtum* adı verilen nesneyi gönderdiğinden bahsetmektedir. Yerli bayan tüccarların, tahıl, gümüş, köle ve gayrimenkul alım-satım ticaretiyle uğraştıklarını biliyoruz. Bu metne göre, yerli bayan tüccarların domuz yağı ticaretiyle de ilgilendiklerini söyleyebiliriz. Domuz yağının dışında, tereyağ da Anadolu'da bilinen hayvansal yağlardan biridir. Tereyağ, sadece iki *līmum* listesinde (Kt 92/k 193=KEL A, st: 25 ve Kt n/k 517+1571=KEL D, st: 15-16) "*Puzur$_4$-A-šùr ša* İ.NUN" "Tereyağ (tüccarı) Puzur-Aššur" şeklinde, *līmum*luk yaptığı anlaşılan Puzur-Aššur'un mesleği olarak kaydedilmiştir.

Anadolu'da yetiştiriciliği yapılan bir diğer büyükbaş hayvan, boğadır. Eski Asurca metinlerde, eti, derisi vb. için beslenen ve ticareti yapılan kesim hayvanları arasında boğa yer almamaktadır. Bu durum, herhalde Anadolu'da boğaya, tapılan kutsal hayvan gözüyle bakılıyor olması ile ilişkilidir. Boğa, yerli Hava tanrılarının kutsal hayvanıdır ve arkeolojik eserlerde de sıkça tasvir edilmiştir.

Küçükbaş ve büyükbaş hayvanların, genellikle yerliler arasında alım-satımının yapıldığı, yerli halka ait borç vesikalarında, borç verilen ürünler arasında

tahıllar ile küçükbaş ve büyükbaş hayvanların ilk sırada yer aldığını görüyoruz. Asurlu tüccarlarla yerliler arasında düzenlenen borç senetlerinde de, Asurlu tüccarların borçlarına karşılık ya da borcun faizi olarak altın ve gümüş yerine, bazen tahıl ürünleri ile küçükbaş ve büyükbaş hayvanları kabul ettikleri metinlerde kayıtlıdır. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, Asurlu tüccarlar, bu hayvanların ticaretini yapmak için değil, eti, sütü, yünü ve derisinden faydalanmak amacıyla satın almışlardır.

Kültepe metinlerine göre, Eski Anadolu'da kesim hayvanları dışında, binme amaçlı ve yük taşıma için kullanılan hayvanlar vardı. Metinlerde en sık geçen binek ve yük taşıma hayvanı eşektir. Eşek, Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde, hem Anadolu-Mezopotamya arasındaki ulaşım ve taşımada hem de Asurlu tüccarlar ve yerli halk tarafından, Anadolu içlerindeki şehirlere, kasabalara ve pazar yerlerine gitmek için binek hayvanı olarak kullanılıyordu. "Bir tür eşek, genç eşek, yük eşeği" anlamları verilen *kib/pšum* (tipi) ve *upqum* (tipi) eşeklerin de, Asurlu tüccarların kervan yolculuğu boyunca yük taşımada faydalandıkları eşek türlerinden olduğu anlaşılmaktadır.

Tabletlere göre, katır olabileceği görüşü ağır basan *perdum* da, Anadolu'da binme amaçlı kullanılan hayvanlardan biriydi. *perdum* yetiştiriciliği, yerlilerin kontrolündeydi. Tabletlerde, *perdum* ticaretinin yerel yönetimin izniyle yapılması, *perdum*'un satış fiyatlarının diğer büyükbaş hayvanlara göre daha yüksek olması ve *perdum*'un metinlerde yük hayvanı olarak kullanımından bahsedilmemesi, bu hayvanın eşek, koyun ve sığıra göre daha değerli olduğunu göstermektedir. *perdum* alım-satımlarında, koyun, sığır/öküz ve eşek gibi hayvanların ticaretinde rastlamadığımız yerel yönetimin müdahalesi sözkonusudur. Bu müdahalenin, Asurlu

tüccarlar için geçerli olduğu, tüccarların *perdum* ile ilgili faaliyetlerine birtakım sınırlandırmalar getirildiği ve Asurluların, *perdum* ticaretini sarayın izniyle yaptıkları metinlere yansımıştır. *perdum,* tabletlerde Wahšušana ve Šalati/uwar şehirleriyle ilgili görünmektedir. *perdum* ticaretiyle uğraşan tüccarlar, muhtemelen Wahšušana ve Šalati/uwar bölgelerindeki yerli yöneticiler ve memurlardan satın aldıkları *perdum*lar'ı, Kaniš ve diğer Anadolu şehirlerinde satmışlardı. Değerli bir hayvan olmasından dolayı *perdum*, Anadolu'da daha çok nüfûzlu kimselerce günlük hayatta ve askerî seferlerde binek hayvanı olarak kullanılmış, aynı zamanda kraliyet arabalarına da koşulmuş olmalıdır.

Kültepe kazılarında ele geçen arkeolojik buluntular ve çivi yazılı kaynaklar, M.Ö II. Binde Anadolu'da at'ın da bilindiğini göstermektedir. Kültepe metinlerinde, at anlamına gelen *sīsum/sisā'um* kelimesine sık rastlanmamaktadır. Tabletlerde at, daha çok "*rabi sīsē/ī*" "atlar (dan sorumlu kişilerin) âmiri" şeklinde meslek ismi olarak geçmektedir. Kültepe metinlerinde atlarla ilgili bilgi eksikliğinin sebebini şöyle açıklayabiliriz. Bildiğimiz gibi, Kültepe tabletlerinin büyük bölümü Asurlu tüccarların kişisel arşivlerinden oluşmakta ve bu belgelerin çoğunluğu da tüccarların ticarî faaliyetleri ile ilgili konuları içermektedir. Tüccarlar, Anadolu-Mezopotamya arasındaki kervan yolculuğunda, zor iklim şartlarına dayanıklı olduğu için ve ucuz olmasından dolayı eşeği tercih etmişler, bu sebeple metinlerde sık sık kervanlarla birlikte eşeklerle ilgili konulara da değinmişlerdir. Ancak at, bakımı kolay olmayan ve her bölgede yetiştirilmeyen pahalı bir hayvan olduğundan, yük taşımada tercih edilmemiş ve dolayısıyla tüccarlar, belgelerinde bahsetme gereği de duymamışlardır. At, eşek ve *perdum*a göre daha özel bir kullanıma sahip olmalıydı. At, her bölgede yetiştirilmediğinden temin edilmesi zordur ve bundan dolayı da diğer büyükbaş

hayvanlara göre daha pahalıdır. Bu sebeple, at'ın sıradan halk tarafından değil, *perdum* örneğinde olduğu gibi kraliyet ailesinden kişilerce günlük hayatta ve askerî seferlerde binek hayvanı olarak kullanıldığı ve aynı zamanda sadece kraliyet arabalarına koşulduğu söylenebilir.

Başta Kaniš olmak üzere, Anadolu'nun diğer kentlerine at sevkiyatının Harsamna ve Kargamıš şehirlerinden yapıldığını, Mezopotamya saraylarının da zaman zaman Harsamna ve Kargamıš'tan at siparişi verdiklerini söyleyebiliriz. Kırmızı atları ile bilinen Harsamna şehri, Anum-Hirbi mektubunda, Kaniš kralı Waršama'nın babası İnar'ın, dokuz yıl boyunca kuşattığı şehir olarak geçmektedir. Harsamna şehri, K. Balkan tarafından Uzunyayla civarlarına yerleştirilmiştir. Uzunyayla, Gürün'den Malatya sınırına kadar uzanan ve Yukarı Kızılırmak bölümünde bulunan yüksek düzlük alandır. Bugün de, geniş bozkır arazileri ve uygun iklim şartları sayesinde, bu yörelerde at yetiştiriciliği yapıldığı bilinmektedir.

Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde, Anadolu'da arıcılık faaliyetlerinin de bilindiği anlaşılmaktadır. Kültepe metinlerinde bal, sık geçmemekle birlikte tüketilen hayvansal ürünler arasında yer almaktadır. Kültepe tabletlerine göre, Anadolu'da arıcılık faaliyetlerinin yoğunlaştığı, bal üretim merkezi olarak tanımlayabileceğimiz şehirler vardı. Bu merkezler Ka/ipitra ve Uršu şehridir. Metinlerde sık geçmeyen Ka/ipitra şehrinin yeri belli değildir. M.T. Larsen, KTK 10 numaralı belgeye göre, Ka/ipitra'yı Hattuša yakınlarına yerleştirmiştir. Uršu şehrinin lokalizasyon çalışmaları da, şehrin, Güneydoğu Anadolu civarına yerleştirilmesi gerektiği yönündedir. Bu iki şehrin lokalizasyonunu dikkate aldığımızda, arıcılık faliyetlerinin, Orta Anadolu ve Güneydoğu Anadolu civarlarında yoğunlaştığı söylenebilir.

Sözünü ettiğimiz hayvanların dışında Anadolu'da, günümüzdeki pek çok hayvan biliniyordu. Kültepe kazılarında, hemen her evde en az çanak-çömlek ve küpler kadar çok bulunan ritonlarda tasvir edilen hayvan figürleri, Asur Ticaret Kolonileri Devri faunasını göstermesi bakımından önemli eserlerdir. Ritonlarda, ağırlıklı olarak antilop, kartal, aslan figürleri tasvir edilmiş olup, domuz, koç, keçi, sığır ve boğa başının yanında, köpek, keklik, tavşan, salyangoz, balık ve çeşitli kuş figürleri de içki kaplarında betimlenmiştir.

ÖZET

Tezimizde, Kültepe tabletleri ışığında, Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde Anadolu'daki tarım ve hayvancılık faaliyetleri ele alınmıştır. Bu çalışmada, çivi yazılı kaynaklar temel alınarak, mevcut kitap ve makalelerdeki bilgiler biraraya getirilmiş ve birtakım değerlendirmeler yapılmıştır. Kültepe kazıları başta olmak üzere, Anadolu'nun tarih öncesi dönemlerine ait yerleşim yerlerinde yapılan kazı çalışmaları neticesinde ele geçen arkeolojik malzemelerden de konumuz çerçevesinde bahsedilmiştir. Çalışmamızın ilgili yerlerinde haritalar ve bazı kazı merkezlerinde ele geçen arkeolojik buluntulardan örnek fotoğraflar sunulmuştur.

Çalışmamızda, yerli halkın tarım ve hayvancılık faaliyetleri, tabletlerde geçen tarımsal ve hayvansal ürünler, bu ürünlerin toplum ekonomisine katkısı, yerli halkın beslenme alışkanlıkları ve mutfak kültürü, Anadolu'nun komşu ülkelere sattığı veya çevre bölgelerden ithal ettiği ürünler, tarımda sulama sistemleri, Anadolu'da hayvan yetiştiriciliği, hayvanların kullanıldığı alanlar, hayvancılık sektörlerinin çeşitliliği gibi konular araştırılmıştır. Tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin, yerel yönetim bakımından önemi üzerinde durulmuştur.

Tezimiz üç bölüm olarak ele alınmıştır. I. Bölümde, öncelikle Kaniš şehrinin coğrafi konumundan bahsedilmiştir. Devamında, Asur Ticaret Kolonileri Dönemi ve bu dönemde Asurlu tüccarlar ile yerli halk arasındaki ilişkiler anlatılmıştır. I. Bölümün sonunda, Anadolu'da gayrimenkul alım-satımı, yerel yönetimin gayrimenkuller üzerindeki hak ve yetkileri, Anadolu saraylarının toprakların düzenli ve sistemli kullanımı ile toprakların işletilmesi hususlarında aldıkları tedbirler ve uyguladıkları yöntemler hakkında bilgi verilmiştir.

II. Bölümde, ekimi yapılan tahıllar, sebze ve meyveler, tahıldan elde edilen besin maddeleri ve içecekler, Anadolu mutfağında yer alan diğer besinler, tarımsal faaliyetlerle ilgili olarak geçen *rabi*'li unvanlar, tarımda sulama sistemleri, tabletlerde geçen zirai tâbirler ve kullanılan tarım aletleri metinlerin taranması yoluyla araştırılmış, kitap ve makalelerdeki bilgiler de biraraya getirilerek bazı değerlendirmeler yapılmıştır. Çivi yazılı kaynaklarla birlikte, arkeolojik malzemelerden de faydalanılmış, Neolitik dönem merkezlerinde ve Anadolu'nun eskiçağ dönemlerine ait bazı yerleşim yerlerinde yapılan kazılarda ele geçen arkeobotanik buluntulardan da bahsedilmiştir.

III. Bölümde, M.Ö II. Binde, Anadolu'daki hayvancılık faaliyetleri ele alınmıştır. Kültepe metinlerinde geçen kesim hayvanları ile yük taşıma ve binek amaçlı kullanılan hayvanlar, ticareti yapılan hayvansal ürünler ve bu ürünlerin Anadolu ekonomisindeki yeri, metinler elverdiği ölçüde incelenmiştir. Çivi yazılı kaynaklarla birlikte, Kültepe/Kaniš başta olmak üzere, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yapılan kazılarda ortaya çıkarılan arkeozoolojik buluntular da değerlendirilmiştir.

Yerli halka ait belgelerden bilhassa yerlilerin ticarette daha aktif rol aldığı Ib dönemi tabletleri konumuz açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü, bu belgelerde yerli halkın ekonomik ve sosyal yaşamı hakkında daha ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Bu tabletlere göre, ticaretle ilgilenen bazı yerli tüccarların dışında, halkın büyük çoğunluğunun tarım ve hayvancılıkla uğraştıkları ve tarımsal üretimin yerlilerin kontrolünde olduğu anlaşılmaktadır.

Kültepe/Kaniš kazılarında bulunan arkeolojik eserlere ve çivi yazılı kaynaklara göre, Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde Anadolu'da ağırlıklı olarak tahıl

tarımı yapılmakta, bunun yanında bağ ve bahçelerde de sebze-meyve ekilmekteydi. Anadolu'da tarlalar daha çok tahıl ekimi için bağ ve bahçeler de meyve-sebze ekimi için ayrılmıştır. Tarım için uygun olmayan araziler ve dağlık alanlar da hayvancılık için kullanılmıştır.

Çivi yazılı belgeler ve arkeolojik buluntular sayesinde, Eski Anadolu faunası hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. Kültepe metinlerinden, Anadolu'da en çok yetiştiriciliği yapılan hayvanların koyun, keçi, sığır/öküz ve domuz olduğu anlaşılmaktadır. Koyun, eti ve yünü için beslenmiştir. Büyükbaş hayvanlardan sığır, hem etinden faydalanmak hem de odun, saman, tahıl, eşya vb. taşımak için kullanılmıştır. Metinlerde domuz, daha çok domuz yağı ticareti ile ilgili olarak geçmekte, domuz satışlarından ise sadece birkaç belgede bahsedilmektedir.

Eski Anadolu'da kesim hayvanları dışında, binme ve yük taşıma için kullanılan hayvanlar vardı. Metinlerde en sık geçen yük ve binek hayvanı eşektir. Eşek, Asur-Anadolu arasındaki kervan yolculuğunda en önemli taşıma ve ulaşım aracıdır. Tabletlere göre, katır olabileceği görüşü ağır basan *perdum* da, Anadolu'da binme amaçlı kullanılan hayvanlardan biriydi. Kültepe kazılarında ele geçen arkeolojik buluntular ve çivi yazılı kaynaklar, M.Ö II. Binde Anadolu'da at'ın da bilindiğini göstermektedir. Kültepe tabletlerinde at, daha çok "*rabi sîsê*" "at(lardan sorumlu kişilerin) âmiri" şeklinde meslek ismi olarak geçmektedir.

Bahsettiğimiz hayvanların dışında Eski Anadolu'da, günümüzdeki pek çok hayvan biliniyordu. Kültepe kazılarında hemen her evde ele geçen ritonlarda, antilop, kartal, aslan figürleri ile, domuz, koç, keçi, sığır ve boğa başı, köpek, keklik, tavşan, salyangoz, balık ve çeşitli kuş figürleri betimlenmiştir. Kültepe'de ele geçen silindir

ve damga mühürlerde ve mühür baskılarındaki mitoloji, tapma, av ve savaş sahnelerinde de birçok hayvan tasvirine yer verilmiştir.

ABSTRACT

In our thesis, shed light on the Kültepe tablets where Anatolia in the Period of Assyrian Trade Colonies, agriculture and livestock activities are examined. In this research, which is based on cuneiform sources, brought together informations materials, such as books and articles etc, existing and some reviews are made. In main, Kültepe excavations are mentioned in the framework of our topic also from archaeological materials discovered as a result of excavation works made in settlement belong to periods of the prehistoric of Anatolia. In relevant parts of the our study maps and basic photos from archeological finds discovered in the excavation centres are presented.

In our research, native public's agriculture and livestock activities, agricultural and animal products recorded in the tablets, these products' contribute to the economy of society eating habits and culinary culture of native public's, products which Anatolia's sold to the neighboring countries or imported from surrounding areas, in the agriculture irrigation system, in Anatolia livestock the diversity of livestock sectors on such topics are investigated. Agriculture and livestock activities' importance in the terms of local government are emphazied.

It has been examined in the step of three sections. In the first chapter, primarily is mentioned about the geographic location of the city Kaniš. Subsequently, the Period of Assyrian Trade Colonies and in this period the relations between the native public in Assyrian merchants is explained. At the end of the chapter one, buying and selling the real estate in Anatolia, the rights and powers on the real estates of local government, the Anatolian palaces' with regular and systematic use

of lands in matters operation of the lands about measures taken and methods applied are given information about.

In the second chapter, cultivated cereals, vegetable and fruits produced from grains foods and beverages and other foods in the kitchen of the Anatolia, called *rabi* in relating to agricultural activities, in agriculture irrigation systems, agricultural terms and used agriculture tools recorded in the tablets by means of scanning of texts are investigated. Informations in books and articles brought together with some comments are made. With all together cuneiform sources have been which are from archaeological materials utilized also arkeobotanic materials found in the excavation works made in settlements belong to periods of prehistoric of Anatolia in which Neolithic period centres are mentioned about.

In the third chapter, in second millennium B.C in Anatolia livestock activities are examined. Load-carrying and animals used for riding with slaughter animals recorded in Kültepe texts, animal products which trading these products's place in economy of Anatolia as long as permitted the texts are examined. With together cuneiform sources mainly Kültepe/Kaniš also archaeozoological materials discovered in excavations that are made the various regions of Anatolia are given informations.

From documents belonging to native public's particularly the tablets of Ib period which natives took much more actives roles active role in the terms of our topic is importance. Because, in this documentation the economic and social life of the native public have a deep informations. Acvording to these tablets, apart from some local merchants interested in trade, vast majority of people studying are

involved in the agriculture livestock and agricultural production is realized the control of the natives'.

Having been found in Kültepe/Kaniš excavations, according to archaeological artifacts and cuneiform sources in the Period of Assyrian Trade Colonies in Anatolia mainly doing cereal farming, in the vineyard orchards and vegetable-fruit are cultivationed. In Anatolia souls, more cereal cultivation, vineyard and also gardens had been used for the cultivation of fruits and vegetables. Unsuitable lands for agriculture and mountainous areas for livestock had used.

Thanks to cuneiform documents and the archaeological finds, fauna of ancient Anatolian might be able to learn. About in Kültepe texts where in Anatolia most of stock farming having for example animals sheep, goats, cattle /ox and the pig is being understood. Sheep, for meat and wool had been fed. Cattle of bovines, both take advantage of meat and wood, straw, grain, lumber etc. for transportation had been used. In these texts pig, but lard trade recorded, much more about sales of pig only in a few document are mentioned.

In the ancient Anatolia, apart from slaughter animals, animals are used for riding and load-carrying. In texts, the most frequent recorded about the load and riding animal is donkey. Donkey is, in the journey of caravan between Assyrian and Anatolia the most important carrying and transportation vehicle. According to the tablets, also *perdum* which is mule, it may be the idea predominant in Anatolia, is known that horse was also used for riding. In Kültepe excavations discovered archaeological finds and cuneiform sources, in second millennium BC in Anatolia, known also horse's are showing. Horse, in Kültepe tablets as accupational name "*rabi sîsê*" "chief of horses" is recorded.

Apart from animals we have mentioned about, at present-day many animal were known in ancient Anatolia. In Kültepe excavations, on rhytons discovered in every house, buck, eagle, with figures of lion, pig, ram, goat, cattle and bull-head, dog, partridge, rabbit, snail, fish and various figures of bird are depicted. Keeping in Kültepe in cylinder, stamp seals and seal impression and also in mythology, adoration, hunting and war scenes, the description of many animals have been involved.

KAYNAKÇA

Albayrak, İ. (1998): "Koloni Çağında Yerli Bir Bayan "Madawada", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, s. 1-14, Çorum.

_____ (2000): "Kültepe'den Yeni bir Vasiyetnâme", *Archivum Anatolicum,* S. 4, s. 1-16, Ankara.

_____ (2001): "Kültepe Metinlerinde Geçen ma'û "su" Kelimesi", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2000 Yıllığı,* s. 300- 311, Ankara.

_____ (2002): "Kültepe'den Değişik Bir Masraf Listesi" *Archivum Anatolicum,* S. 5, s. 1-10, Ankara.

_____ (2003c): "Kültepe Metinlerinde Geçen Besin Maddeleri", *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri,* s. 59-66, Kayseri.

_____ (2004): "…Onlarla Oturacak, Yiyecek ve Yağlanacak / *ušbat aklat u paššat ištišunu*" *Archivum Anatolicum,* C. 7/1, S. 1, s. 1-21, Ankara.

_____ (2005a): "Kumaş ve Kalay Sevkiyatına İlişkin Üç Kültepe Tableti", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2003-2004 Yıllığı*, s. 269-277, Ankara.

_____ (2005c): "1963 Yılı Kazılarında Ele Geçen Yerli Halkla İlgili Bir Grup Kültepe Tableti", *V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri,* s. 21-32, Çorum.

_____ (2006a): "Fünf Urkunden Aus Dem Archıv Von Peruwa, Sohn Von Šuppibra", *Jaarbericht Van Het Vooraziatisch-Egyptisch Genootschap Ex Oriente Lux,* No: 39, s. 95-105, Leiden.

_____ (2006b): *Kültepe Tabletleri IV* (Kt o/k), Türk Tarih Kurumu Yayınları VI/33, Ankara.

_____ (2007): "Eine Altassyrische Urkunde zum Anatolischen Bodenrecht", *Altorientalische Forschungen,* Band 34, s. 219-224, Berlin.

_____ (2008): "The Toponym Balīhum in the Kültepe Texts", *Altorientalische Forschungen,* Band 35*,* s. 28-34, Berlin.

Alp, S. (1999): *Hititlerde Şarkı, Müzik ve Dans, Hitit Çağında Anadolu'da Üzüm ve Şarap,* Ankara.

Arbuckle, B.S-Öztan, A- Gülçur, S. (2009): "The evolution of sheep and goat husbandry in central Anatolia", *Anthropozoologica* 44 (1), s. 129-157.

Aytuğ, B. (1970): "Arkeolojik Araştırmaların Işığı Altında İç Anadolu Stebi", *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Seri A, C. 20, S. 1, s. 127-143, İstanbul.

Balkan, K. (1955): *Observations on the Chronological Problems of the Kārum Kaniš*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII/28, Ankara.

_____ (1957): *Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniš Kralı Waršama'ya Gönderdiği Mektup*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII/31a, Ankara.

_____ (1974): "Cancellation of Debts in Cappadocian Tablets from Kültepe", *Anatolian Studies Presened to Hans Gustav Gütterbock on the Occasion of his 65th Birthday* (PIHANS 35), s. 29-41, İstanbul.

_____ (1979): "*Makriš* and *Ašiš*, Component-parts of Wagons and Ploughs Respectively, in a Cappadocia Tablet from Kültepe", *Florilegium Anatolicum. Mélanges offerts à Emmanuel Laroche*, s. 49-58, Paris.

_____ (1987): "Eski Asur ve Anadolu'da Kızların Çocuk Yaşında Nişanlanması", *Belleten*, C. LI, S. 200, s. 417-427, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Baskıcı, M. (1998): "Evcilleştirme Tarihine Kısa Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 53, S. 1-4, s. 73-94, Ankara.

Bayram, S. (1990): "Kültepe Tabletlerinde Geçen Yeni Bir Vadesi İfadesi ve Çıkan Neticeler", *X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, s. 453-462, Ankara.

_____ (1991): "Taşınmaz Mallar Hakkında Yeni Kültepe Vesikaları" *Belleten,* C. 55, S. 213, s. 299-319, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

_____ (1994): "Kültepe Metinlerinde Geçen Yeni Yer Adları ve Bunların Değerlendirilmesi", *XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. 1, s. 211-234, Ankara.

Bayram, S.-Çeçen, S. (1996): "Yeni Belgelerin Işığında Eski Anadolu'da Kölelik Müessesesi", *Belleten,* C. LX, S. 229, s. 579-604, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Bayram, S. (1998a): "Kültepe'den Kaçakçılıkla İlgili Yeni Metinler", *XXXIV. Uluslararası Assiriyoloji Kongresi,* s. 285-289, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

_____ (1998b): "Kültepe'den Bir Borç Senedi, Bunun İptaline Ait İkinci ve Mahkemeye İntikal Ettiğine İlişkin Üçüncü Bir Belge", Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Gelişmesi ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sempozyumu Bildiriler, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları,* s. 127-147, Ankara.

Bilgiç, E. (1948): "Anadolu'nun İlk Tarihi Çağının Ana Hatları ile Rekonstrüksiyonu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. VI, Sayı: 1-2, s. 489-516, Ankara.

_____ (1951a): "Die Ortsnamen der "Kappadokischen" Urkunden im Rahmen der Alten Sprachen Anatoliens", *Archiv für Orientforschung* 15, s. 1-37, Vienna.

_____ (1953): "Kapadokya Metinlerinde Geçen Yerli Appellatifler ve Bunların Eski Anadolu Dilleri İçerisinde Yeri", *Ankara*

Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, No: 88, s.1-83, Ankara.

Bilgiç, E- Sever, H- Günbattı, C- Bayram, S. (1990): *Ankara Kültepe Tabletleri I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Bilgiç, E.-Bayram, S. (1995): *Ankara Kültepe Tabletleri II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Bilgiç, E-Günbattı, C. (1995): *Ankaraner Kültepe-Texte III*, Stuttgart.

Çeçen, S. (1991): "Koloni Devri Anadolu'sunda, Tarihi ve Sosyal Olayların Asurlu Tüccarlar Tarafından Tarihleme Olarak Kullanılışı", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,* C. XXXV, S. 1, s. 49-59, Ankara.

Çeçen, S-Hecker, K. (1995): "*ina mātika eblum,* Kültepe Döneminde Geçit Hakkı Üzerine Yeni Bir Metin", *Vom Alten Orient zum Alten Testament, Festscrift für Wolfram Freiherrn von Soden zum 85. Geburtsag am 19. Juni 1993*, s. 31-41, Münster.

Çeçen, S. (1998a): "Yerli Kralların Mabedleri Ziyareti ve Çıkan Neticeler", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri,* s. 119-124, Ankara.

_____ (2002): "Kültepe Belgelerine Göre Anadolu Şehir Devletlerinde Ayaklanma", *Archivum Anatolicum*, S. 5, s. 65-68, Ankara.

Dercksen, J.G. (1996): *The Old Assyrian Copper Trade in Anatolia*, Publications de I'İnstitut historique et archéologique néerlandais de Stamboul (PIHANS 75), İstanbul.

_____ (2004a): *Old Assyrian Institutions*, Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten.

_____ (2004b): "Some Elements of Old Anatolian Society in" *Assyria and Beyond Studies Presented to Mogens Trolle Larsen,* s. 137-177, Leiden.

_____ (2008a): "Subsistence, surplus and the market for grain and meat at ancient Kanesh", *Altoriental Forchungen* 35, s. 86-102, Leiden.

_____ (2008b): "Observations On Land Use and Agriculture in Kaneš", *Old Assyrian Studies in Memory of Paul Garelli* (Old Assyrian Archives, Studies, Volume 4*),* edt: C. Michel, s. 140-157, Leiden.

Donbaz. V. (1989a): "Some Remarkable Contracts of 1-B Period Kültepe Tablets", *Anatolia and the Ancient Near East. Studies in Honor of T. Özgüç,* edt: K. Emre, B. Hrouda, M. J. Mellink and N. Özgüç, s. 75-98, Ankara.

_____ (1989b): "Old Assyrian Terms for Bread (akalu, kirrum)", edt: *H. Behrens, D. Loading and M. Roth, DUMU.É.DUB.BA.A Studies in Honor of Ake W. Sjöberg,* s. 91-97, Philadelphia.

_____ (1993a): "Some Remarkable Contracts of 1-B Period of Kültepe Tablets II" *Aspects of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbors. Studies in Honor of Nimet Özgüç,* edt: M.J. Mellink, E. Porada, T. Özgüç, s. 131-154, Ankara.

_____ (1996a): "Kültepe Tabletleri Işığında İ.Ö 2000-1760 Yıllarında Anadolu'nun Sosyal Yapısı", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1995 Yıllığı,* s. 177-194, Ankara.

_____ (1999): "One 1-B Kültepe Text Corcerning Onions", *Compte rendu des Recontres assyriologiques internationales* 41, *Landwirtschaft Im Alten Orient,* s. 149-153, Berlin.

_____ (2008): "Three court proceedings corcerning Walaliašu'e an Anatolian woman", *Muhibbe Darga Armağanı*, edt: T. Terkan-A. Tibet-E. Kongar, Sadberk Hanım Müzesi, s. 209-222, İstanbul.

Dossin, G. (1952): *Correspondance de Iasmah-Addu* (ARM 5), Paris.

Eidem, J. (1991): "An Old Assyrian Treaty From Tell Leilan", *Marchands, diplomates et empereurs, Études sur la civilisation mésopotamienne offertes à Paul Garelli,* s. 185-207, Paris.

Eisser.G-J.Lewy, (1930): *Die Altassyrischen Rechtsurkunden Vom Kültepe*, Mitteilungen Der Vorderasiatisch-Aegyptischen Geselischaft 33. Band, Leipzig.

Erkut, S. (2008): "Konya Karahöyük'te Ele Geçen M.Ö II. Binyılın İlk Çeyreğinden Buğday Örnekleri", *Belleten,* C. LXXII, S. 263, s. 1-8, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Erol, H. (2007): *Eski Asurca Metinlerde Meslek Adları ve Unvanlarla Geçen Şahıs İsimleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Ertem, H. (1965): *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Faunası*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, S. 157, Ankara.

_____ (1987): *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Florası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, S. 65a, Ankara.

Farber, W. (2001): "…But she refuses to take the Silver!" The Strange of the *aššat rabi sisi'e, K.R. Veenhof Anniversary Volume*, (PİHANS 89), edt: w. H. Van Soldt, s. 137-143, Leiden.

Forlanini, M. (1997): "Gab Es Eine Hethitische Stadt Hamsa?", *Archivum Anatolicum*, S. 3, s.117-123, Ankara.

Garelli, P. (1963): *Les Assyriens en Cappadoce,* Bibliothèque archéologique et historique de l'institut français d'archéologie d'İstanbul XIX, Paris.

Garelli, P-Michel, C. (1995): "Honey in a Newly Discovered Old Assyrian Tablet", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1994 Yıllığı*, s. 211-213, Ankara.

Gavaz, S.Ö. (2008): "Hitit Kenti Zalpa'nın Yeri Üzerine", *Anadolu/Anatolia* 31, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü Dergisi,* s. 1-17, Ankara.

Gelb, I.J. (1935): *Inscriptions from Alishar and Vicinity*, The University of Chicago Oriental İnstitute Publications, Volume XXVII, edt: J.H. Breasted-T. G. Allen, Chicago.

Gökçek, L.G. (1998): "Kültepe Vesikalarında Geçen Nesnelerin Fiyatları", *III. Kayseri ve Yöresi Sempozyumu Bildirileri*, s. 155-170, Kayseri.

Gökçek, L.G-Kuzuoğlu, R. (2003): "Kültepe Metinlerinde Geçen Hububat Türleri ve Ticareti", *Prof. Dr. Kazım Yaşar Kopraman'a Armağan*, s. 378-387, Ankara.

Gökçek, L.G. (2004): "Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda (M.Ö 1975-1723) Anadolu'da Hayvancılık ve Hayvan Ticareti", *Archivum Anatolicum* 7/1, s. 59-78, Ankara.

Gül, Ş. (1992): "Müzemizde Bulunan Kültepe Tabletlerinden Liste Niteliğindeki Bir Grup Vesika", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1990 Yıllığı*, s. 98-106, Ankara.

Günbattı, C. (1989): "Ev Satışı İle İlgili Beş Kültepe Tableti ve Bunlardan Çıkan Bazı Sonuçlar" *Belleten,* C. LIII, S. 206, s. 51-59, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

_____ (1991): "Eski Babil Döneminde Tımar ve Devlet Arazisinin Tahsisi Hakkında Bazı Görüşler", *Belleten,* C. LV, S. 212, s. 1-12, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

_____ (1994): "Kültepe Tabletlerine Göre Kadınların Ticari Faaliyetleri Hakkında Bazı Gözlemler", XI. *Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, s. 191-200, Ankara.

_____ (1997): "Kültepe'den Akadlı Sargon'a Ait Bir Tablet" *Archivum Anatolicum,* S. 3, s. 131-155, Ankara.

_____ (1998c): "Kārum'lar Arasındaki Mektuplaşmalardan Yeni Örnekler", *Compte rendu des Rencontres Assyriologiques İnternationales* (CRRAI 34), s. 479-484, Berlin.

_____ (1999b): "Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Anadolu Kralları ile Asurlu Tüccarlar Arasındaki İlişkilere Işık Tutan İki Yeni Belge", *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. I, s. 75-83, Ankara.

_____ (2000): "Eski Anadolu'da Su Ordali", *Archivum Anatolicum,* S. 4, s. 73-88, Ankara.

_____ (2002): "Kültepe'den Kervan Güzergâhlarına Işık Tutan İki Yeni Metin", *Archivum Anatolicum*, S. 5, s. 79-87, Ankara.

_____ (2005): "Kültepe'de Bulunmuş İki Antlaşma Metni" *Belleten,* C. LXIX, S. 256, s. 759-780, Türk Tarih KurumuYayınları, Ankara.

_____ (2008a): "An Eponym List (KEL G) from Kültepe", *Altorientalische Forschungen* 35, s. 103-132, Germany.

_____ (2008b): "A List of Eponyms from Kültepe (KEL D)", *Old Assyrian Studies İn Memory of Paul Garelli,* (Old Assyrian Archives, Studies, Volume 4), PIHANS 112, edt: C. Michel, s.125-135, Leiden.

Gwaltney, W.C. (1983): *The Pennsylavania Old Assyrian Texts*, Hebrew Union College Annual supplements, No: 3, Cincinnati.

Hawkins, J. D. (1993): "Historical Significance of the Karahöyük (Elbistan) Stele" *Aspects of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbors. Studies in Honour of Nimet Özgüç*, edt: M.J. Mellink-E. Porada and T. Özgüç, s. 273-279, Ankara.

Hecker, K. (1966): *Die Keilschrifttexte der Universitätsbibliothek Giessen*, Berichte und Arbeiten aus der Universitätsbibliothek Giessen 9, Giessen.

Hecker, K- Kryszat, G- Matouš, L. (1998): *Kappadokische Keilschrifttafeln Aus Den Sammlungen Der Karlsuniversität Prag*, Praha.

Hecker, K. (2003a): "kunuk kārim ṣaher rabi", *Alter Orient und Altes Testament Band* 274, *Festchrift für Burkhart Kienast*, s. 183-196, Münster.

İmparati, F. (1992): *Hitit Yasaları*, İtalyan Kültür Heyeti, Ankara.

İzbırak, R. (1947): "Kayseri Şehrinin İşleme ve Gelişmesinde Bağcılığın Etkileri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 4, s. 401-418, Ankara.

Karaduman, F. A. (1994): *1956'da Bulunan Çeşitli Kültepe Vesikalarından Anadolu'nun Tarihi İçtimai ve İktisadi Meseleleri Hakkında Çıkan Neticeler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Kılıç, Y-Duymuş, H.H. (2008): "M.Ö. II. Bin Yılda Anadolu'da Besin Maddeleri (Hitit Öncesi Toplumlarda ve Hititlerde)", *Prof. Dr. Yavuz Ercan'a Armağan,* Ankara.

Kienast, B. (1960): *Die Altassyrischen Texte Des Orientalischen Seminars Der Universitat Heidelberg Und Der Sammlung Erlenmeyer-Basel*, Berlin.

Kryszat, G. (2004): "Herrscher, Herrschaft und Kulttradition in Anatolien nach den Quellen aus den altassyrischen Handelskoloien, Die *sikkātum* und der *rabi sikkitim*", *Altorientalische Forschungen* 31, s. 15-45, Berlin.

Kulakoğlu, F. (2006): Kültepe-Kaniš Kazıları 2006 Yılı Raporu, Ankara.

Lafont, B. (2000): "İrrigation Agriculture in Mari", *Proceedings of the Third Mos Symposium*, s. 129-144, İstanbul.

Larsen, M.T. (1967): *Old Assyrian Caravan Procedures*, Publications de I'İnstitut historique et archéologique néerlandais de Stamboul (PIHANS 22), İstanbul.

_____ (1972): "A Revolt Against Hattuša", *Journal of Cuneiform Studies*, Volume 24, No: 4, s. 100-101, New Haven/Boston.

_____ (1976): *The Old Assyrian City-State And Its Colonies*, Mesopotamia Copenhagen Studies in Assyriology Volume 4, Copenhagen.

_____ (2002): *The Aššur-nādā Archives*, Old Assyrian Archives, Volume 1, Leiden.

_____ (2010): *Kültepe Tabletleri VI-a/ The Archive of the Šalim-Aššur Family*, Volume 1: The First Two Generations, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VI. Dizi, S. 33d-a, Ankara.

Lewy, H. (1956): "On Some Old Assyrian Cereal Names", *Journal of the American Oriental Society,* Volume. 76, No. 4, s. 201-204, New Haven.

Lewy, J. (1929): *Die Kültepetexte der Sammlung Rudolf Blanckerte*, Berlin.

_____ (1930): *Die Kültepetexte aus der Sammlung Frida Hahn*, Berlin.

_____ (1938): "Notes on Pre-Hurrian Texts from Nuzi", *Journal of the American Oriental Society*, Volume 58, No. 3, s. 450-461, New Haven.

_____ (1939b): "The Assyrian Calendar", *Archiv Orientálni* 11, s. 35-46, Prag.

_____ (1946): "Studies Akkadian Grammar and Onomatology", *Orientalia* 15, s. 361-415, Cincinnati.

_____ (1950a): "Hatta, Hattu, Hattuša and "Old Assyrian" Hattum", *Archiv Orientálni* 18/3, s. 366-411, Prag.

_____ (1961): "Amurritica", *Hebrew Union College Annual* (HUCA 32), s. 31-74, Cincinnati.

Littauer.M.A-Crouwel.J.H. (1979): *Wheeled Vehicles and Ridden Animals in the Ancient Near East*, Handbuch Der Orientalistik, Leiden.

Macqueen, J.G. (2001): *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, Ankara.

Malbran, F- Labat, R. (1976): *Manuel D'épigraphie Akkadienne* (Signes, Syllabaire, Idéogrammes), Paris.

Matouš, L.-Rajmová, M. (1984): *Kappadokische keilschrifttafeln mit Siegeln aus der Sammlung der Karlsuniversität in Prag*, Prag.

Mellaart, J. (2003): *Çatalhöyük Anadolu'da Bir Neolitik Kent*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Michel, C. (1997a): "A table avec les marchands paléo-assyriens," in H. Waetzoldt and H. Hauptmann (edt), *Assyrien im Wandel der Zeiten,* Compte rendu des Rencontres Assyriologiques Internationales (CRRAI 39), s. 95-113, Heidelberg.

Michel, C. – Garelli, P.(1997): *Tablettes Paleo-Assyriennes de Kültepe* (Kt 90/k), Volume 1, İstanbul.

Michel, C. (2003): *Old Assyrian Bibliography*, Old Assyrian Archives, Studies, Volume 1, Leiden.

_____ (2004): "The *perdum*-mule, a mount for distinguished persons in Mesopotamia during the first half of the second millennium BC", *Man and animal in antiquity. Proceedings og the Conference at the Swedish İnstitute in Rome, September 9-12, 2002.* (*The Swedish İnstitutte in Rome. Projects and Seminars* 1) s. 190-200, Rome.

Miller, J.L. (2001): "Anum-Hirbi and His Kingdom", *Altorientalische Forschungen* 28*,* s. 65-101, Berlin.

Nashef, K. (1991): *Die Orts- und Gevässernamen der altassyrischen Zeit Réportoire Géographique des Textes Cunéiformes* (RGTC 4)*,* Wiesbaden.

Orlin, L. L. (1970): *Assyrian Colonies in Cappadocia,* Paris.

Öz, E-Albayrak, İ. (2005): "1963 Yılı Kültepe Kazısında Ele Geçen Altı Yeni Tablet", *Archivum Anatolicum* 8/2*,* s. 21-45, Ankara.

Özgüç, N. (1965): *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu/The Anatolian Group of Cylinder Seal Impressions from Kültepe,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, V. Seri, No:22, Ankara.

_____ (1968): *Kaniş Kārumu Ib Katı Mühürleri ve Mühür Baskıları/Seals and Seal Impressions of Level Ib from Karum Kanish*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, V. Seri, S. 25, Ankara.

Özgüç, T. (1950a): *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Kültepe Kazısı Raporu 1948*, Ankara.

_____ (1959): *Kültepe-Kaniş, Asur Ticaret Kolonilerinin Merkezinde Yapılan Yeni Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, V. Seri, S. 19, Ankara.

_____ (1986): *Kültepe-Kaniš II, Eski Yakındoğu'nun Ticaret Merkezinde Yeni Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

_____ (2005): *Kültepe-Kaniš/Neša*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Renfrew, J.M. (1968): "A Note on the Neolithic Grain from Can Hasan", *Anatolian Studies*, Volume 18, s. 55-56, Ankara.

Reyhan, E. (1998): "Hititlerde Toprak Tahsisi", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri,* s. 481-489, Ankara.

_____ (2009): "Hititlerde Devlet Gelirleri, Depolama ve Yeniden Dağıtım", *Gazi Akademik Bakış Dergisi,* C. 2, S. 4, s. 157-174, Ankara.

Sever, H. (1990c): "Kültepe Metinlerine Göre "*birtum*" Kelimesinin Yeni Anlamı" *X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, s. 467-479, Ankara.

Sturm, T. (1995a): "kaspum ammurum, ein Begrift der Silbermetallurgie in den Kültepe-Texten", *Ugarit-Forschungen 27,* s. 487-503, Münster.

Sugiyama (1999): "Trading *perdum* and its aspects in the Old Assyrian Period", *Oriento* 42, s. 1-14, Japan.

Ulshöfer, A.M. (1995): *Die Altassyrischen Privaturkunden*, Freiburger Altorientalische Studien (FAOSB 4), Stuttgart.

Ünal, A. (2007): *Anadolu'nun En Eski Yemekleri, Hititler ve Çağdaşı Toplumlarda Mutfak Kültürü*, İstanbul.

Veenhof, K.R. (1972): *Aspects of Old Assyrian Trade and Its Terminology*, Studia et Documenta ad Iura Orientis Antiqui Pertinentia, Volume 10, Leiden.

_____ (1978): "An Ancient Anatolian Money-Lender. His Loans, Securities and Debt-Slaves", *Festschrift Lubor Matouš***,** Volume II, edt: B. Hruška-G. Komoroczy, s. 279-311, Amsterdam.

_____ (1980): "Een Oldassyrische Brief te Brussel" Akkadica 18, 1980, s: 31-44, Bruxelles.

_____ (1985): "Eponyms of the "Later Old Assyrian Period" and Mari Chronology", *Mari Annales de Recherches İnterdisciplinaires 4*, s. 191-218, Paris.

_____ (1989): "Status and Offices of an Anatolian Gentleman-Two Unpublished Letters of Huharimataku from kārum Kanish", *Anatolia and the Ancient Near East. Studies in Honour of T. Özgüç*, edt: K. Emre-B. Hrouda-M.J.Mellink-N. Özgüç, s. 515-525, Ankara.

_____ (2003): *The Old Assyrian List of Year Eponyms from Karum Kanish and Its Chronological Implications,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Seri. VI, No: 64, Ankara.

_____ (2008): "Across the Euphrates", *Anatolia and the Jazira During the Old Assyrian Period*, (Old Assyrian Archives, Studies, Volume 3), edt: J.G.Dercksen, s. 3-29, Leiden.

_____ (2010): *The Archive of Kuliya, son of Ali-abum, Ankara Kültepe Tabletleri V*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VI. Dizi, Sayı: 33c, Ankara.

Yiğit, T. (1997): "Eski Anadolu Kentlerinden Luhuzatia/Lawazantiya'nın Tarihi ve Lokalizasyonu Üzerine", *Belleten*, C. LXI, S. 230, s. 1-14, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Zarins, J. (1978): "The Domesticated Equidae of Third Millennium B.C. Mesopotamia", *Journal of Cuneiform Studies,* Volume 30, No. 1, s. 3-17, New Haven.

Weeden, M. (2009): "The Akkadian Words for "Grain" and The God Haya", *Die Welt des Orients,* 39. Jahrgang, s. 77-107, Göttingen.

Westenholz, J. G. (1997): *Legends of The Kings of Akkade* (LKA): The Texts (E – mc- 7), Indiana.

İNDEKS

İLGİLİ SATIRLARI YA DA TAMAMI KULLANILAN METİNLER

A

A 22181 196
Adana 237Ö 103
AKT 1, 2 106
AKT 1, 3 112
AKT 1, 4 137
AKT 1, 36 107
AKT 1, 39 136
AKT 1, 45 138
AKT 1, 78 192
AKT 2, 16 34
AKT 2, 26 ..... 57, 90
AKT 2, 34 ..... 174, 175
AKT 2, 38 176
AKT 2, 47 173
AKT 2, 58 232
AKT 3, 56 190
AKT 3, 75 181
ARM I, 132 179
ARM V, 5 ..... 104, 245
ARM V, 13 ..... 104, 222
ATHE 6a 61
ATHE 12 202
ATHE 62 23
ATHE 64 119
ATHE 75 ..... 38, 59

B

BIN 4, 2 ..... 194, 203
BIN 4, 6 228
BIN 4, 9 227
BIN 4, 25 173
BIN 4, 27 172
BIN 4, 38 203
BIN 4, 49 62
BIN 4, 54 230
BIN 4, 58 231
BIN 4, 95 63
BIN 4, 157 ..... 93, 153, 167, 216, 218
BIN 4, 160 111
BIN 4, 162 ..... 95, 122, 159
BIN 4, 171 217
BIN 4, 181 228
BIN 4, 186 100
BIN 4, 219 221
BIN 6, 29 219
BIN 6, 76 232
BIN 6, 84 52,114,215,228,246
BIN 6, 102 62
BIN 6, 114 ..... 171, 181
BIN 6, 155 78
BIN 6, 176 ..... 229, 233
BIN 6, 183 177
BIN 6, 258 142

C

CCT 1, 23 ..... 161, 162, 218
CCT 1, 26a 79
CCT 1, 29 ..... 102, 153
CCT 1, 33b 166
CCT 1, 34a 111
CCT 1, 38a 145
CCT 1, 42b 118
CCT 2, 16a 119
CCT 2, 30 ..... 125, 202
CCT 3, 18b+19a 123
CCT 3, 24 63
CCT 3, 25 91
CCT 3, 44b 171
CCT 3, 48b 200
CCT 4, 6c 228
CCT 4, 18a 119
CCT 4, 27a 230
CCT 4, 45b 77
CCT 5, 26a 214
CCT 5, 29a 175, 176
CCT 5, 30b 86
CCT 5, 32a 156
CCT 5, 33a 88, 92
CCT 6, 6d 213, 224, 225
CCT 6, 22a 195
CCT 6, 40a 93
CCT 6, 40b 182
CTMMA 1, 90a 145

E

EL 1, 64 219
EL 1, 219 163
EL 247 206

I

I 428 213
I 429 95
I 440 120
I 485 177
I 584 100
I 592 93
I 603 77
I 682 89
I 686 171
I 705 ..... 41, 42
I 706 118
I 804 183
ICK 1, 13 63
ICK 1, 93 ..... 127, 139
ICK 1, 129 ..... 74, 156
ICK 1, 134 78
ICK 1, 135 233
ICK 1, 181 ..... 79, 81
ICK 3, 31a 100, 137

J

JCS 41 223

K

K 4415 206
KBo V 7 Rs. 38 ..... 6, 52, 108, 115, 246
KKS 8 158
KKS 21 30
KKS 31 76
Kt 00/k 6 ..... 18, 25, 26, 45, 240
Kt 00/k 10 18
Kt 2001/k 217 206
Kt 2001/k 325a/b 7,43, 120
Kt 73/k 12 86
Kt 84/k 169 38
Kt 87/k 39 31
Kt 87/k 96 61
Kt 87/k 178 ..... 178, 183
Kt 87/k 304 ..... 57, 127
Kt 87/k 320 198
Kt 87/k 497 142
Kt 87/k 550 146
Kt 88/k 1082a 72
Kt 88/k 1087 ..... 71, 72
Kt 88/k 71 ..... 60, 82, 87, 95, 146, 153, 165, 216, 219, 225
Kt 88/k 972 116
Kt 89/k 358a 72
Kt 89/k 367 95
Kt 89/k 376 124
Kt 91/k 390 ..... 127, 140
Kt 91/k 426 60
Kt 91/k 530 170
Kt 92/k 193 ..... 16, 225
Kt 92/k 239 ..... 109, 115, 122
Kt 92/k 244 117
Kt 93/k 81 220
Kt 93/k 299 197
Kt 94/k 1686 ..... 52, 123
Kt 99/k 138 124
Kt a/k 345 101
Kt a/k 583b 36
Kt a/k 604b 140
Kt a/k 1263b 29
Kt b/k 19 213
Kt c/k 450 176
Kt c/k 922 235
Kt c/k 1301+1342 43
Kt c/k 1642 ..... 39, 126, 247
Kt d/k 6b 35
Kt d/k 18a 68
Kt d/k 18b 67
Kt d/k 19b 67
Kt d/k 25a 164
Kt d/k 27b 131
Kt d/k 28b 64
Kt d/k 28a 143
Kt d/k 30a 141
Kt d/k 30b 75
Kt d/k 34b 77, 157
Kt d/k 44b 75, 138, 157
Kt d/k 48b 56, 66
Kt d/k 51 68
Kt f/k 60 83
Kt f/k 62 ..... 83, 166
Kt g/k 18 ..... 58, 84, 97
Kt g/k 199 182
Kt g/t 35 ..... 149, 205
Kt h/k 24 231
Kt h/k 117 172
Kt h/k 139 181
Kt h/k 156 113

Kt h/k 333....83
Kt j/k 97....15, 149, 153, 217
Kt k/k 31....128
Kt k/k 32....56
Kt m/k 21....191, 192
Kt m/k 35....191, 192
Kt n/k 31....124
Kt n/k 32....124
Kt n/k 126....141
Kt n/k 130b....212, 213, 224
Kt n/k 1142....158
Kt n/k 1228....159
Kt n/k 1339....21
Kt n/k 1371....176
Kt n/k 1372....57, 90
Kt n/k 1429....19, 21
Kt n/k 1575....129
Kt n/k 1637....190
Kt n/k 517+1571....16, 225
Kt o/k 2....111, 166
Kt o/k 17....115, 122, 212, 213, 223
Kt o/k 26....109
Kt o/k 29....229
Kt o/k 32....144
Kt o/k 40....69, 136
Kt o/k 44....135
Kt o/k 46....70
Kt o/k 50....30
Kt o/k 52....132
Kt o/k 60....127
Kt o/k 64....69, 135, 167
Kt o/k 70....98, 183
Kt o/k 81....71
Kt o/k 148....107
Kt o/k 196c....41, 42
Kt t/k 1....193, 194
Kt t/k 25....194
Kt v/k 2b....113
Kt v/k 150....40
Kt z/t 14....83, 127
KTBL 3....236
KTBL 13....155
KTBL 14....167, 219
KTH 3....171
KTH 35....92, 203
KTK 10....19, 221, 253
KTK 68....59
KTK 94....157
KTK 95....37
KTS 1, 13a....116
KTS 1, 51a....76
KTS 1, 52a....76, 95
KTS 2, 31....117
KTS 2, 40a....120
KUG 24....145
KUG 27....155, 167
KUG 41....189

M

MRS 6, 41 RS. 16.180.5....205

N

Neşr. C1....154, 188

O

OIP 27, 5....109, 111, 218
OIP 27, 6....96, 110
OIP 27, 7....230
OIP 27, 18a....162
OIP 27, 32....163
OIP 27, 55....121
Or 20....129

P

POAT 38....92

R

RA 35, 120....204, 206
RA 38, 132....128
RA 59, 25....226
RA 59, 38....76, 216

T

TC 1, 16....175, 176, 184
TC 1, 18....221
TC 1, 85....76, 153
TC 1, 102....114, 182
TC 2, 7....184
TC 2, 37....232
TC 2, 47....166, 211, 224
TC 2, 53....93, 167, 216
TC 2, 62....111
TC 3, 15....126, 203
TC 3, 16....202
TC 3, 51....234
TC 3, 65....229
TC 3, 88....85
TC 3, 101....159
TC 3, 155....133
TC 3, 176....98
TC 3, 178....144
TC 3, 181....87, 127, 202

TC 3, 191 160
TC 3, 192 174
TC 3, 240 138
TPAK 1, 93 ..... 127, 139
TTC 1 118
TTC 13 154
TTC 28 ..... 198, 199, 200

V

VAT 13517 93
VS 26, 20 165
VS 26, 30..... 118
VS 26, 118 59

ŞAHIS İSİMLERİ

A

Abarkiar.....161
Abāya 71
Abiaškulāya.....73
Abirba'uš.....161
Abil-Adad..... 222
Abišawiri.....161
Abīya 235
Abu-lamassī.....129
Adad-bāni..... 122, 172
Adad-naṣir 230
Adad-rabi 116, 195
Adamakuni 161
Agua..... 42, 116
Ah-šalim 15, 79, 232
Ahūqar 227
Akadia 57, 90
Alābum.....181
Al-ṭāb 156
Alāhum...63, 78, 81, 89, 108, 166, 167,172, 182, 197, 221, 234
Ale'e..... 190,191
Alili 96
Alu..... 81, 90
Aludhuharša 163
Aluluwa 35
Amrāya.....230
Amur-Aššur 162, 172
Amurāya.....78
Amur-ilī 118, 122, 184, 212, 223, 232
Amur-İštar 44, 78, 81, 93, 140
Amurru-bāni 81, 112
Anina 171
Aniškipil 161
Anum-Hirbi 148, 149, 205, 206, 252
Apeziašu 68
Apilatuku 161
Aplahanda..... 104, 222, 245
Aranapšu..... 81
Arpuwahšušar 132
Arzanahšu 74
Asānum..... 36, 101, 171
Aši'et..... 161
Aškanaššu 161
Aškunanika..... 67,68
Aššur-ṭāb 87, 155
Aššur-bāni..... 21, 195
Aššur-bēli..... 81
Aššur-İddi(n)...21, 65, 77, 81, 85, 89, 145, 155, 184
Aššur-imittī...79, 81, 90, 106, 107,109, 110, 112, 115, 174, 182, 212, 224
Aššur-ištakil..... 79
Aššur-malik...63, 77, 79, 81, 89, 106, 107,113, 137, 158, 159, 173, 190, 233
Aššur-muttabil 114, 117, 215
Aššur-nādā... 22, 63, 72, 85, 88, 93, 116, 155, 166, 171, 211, 212, 224, 236
Aššur-ṣulūlī 81
Aššur-rabi 116, 117
Aššur-rē'î 88,155
Aššur-Šamši..... 44,173
Aššur-taklāku 24, 53, 63, 89, 113, 135, 236
Ašu(w)at 132,133

Ašuaššu 72
Atahšu 30, 76, 101, 137
Atali 67
Atata 59, 230, 233, 234
Ayahšu 31,32
Azu 31, 65, 87, 154
Azulša 69, 167
Azuzu 88

B

Babala 144,218
Balāya 78, 81
Barwawaša 220
Batalāya 39, 40,127
Belīya 113
Bēlum-bāni 120
Bulina 21,29, 72
Buzia 233
Bur-^{d}Sin 168
Buzāzu...21, 30,31, 78,119, 125, 126, 167, 194, 195, 196, 202, 203
Buzuma 35
Buzutāya 43, 81, 113, 136, 182

D

Dakniš 35
Dalaš 34, 75, 87, 161
Dān-Aššur 65, 75, 83, 84,123
Dišayiš 212, 224
Dudu 87
Dunikunni 161
Dunumna 220
Dušāya 40
Dušulla 133

E

Edin-Aššur 113
Elāli 157
Elamma 81,89, 140
Elāya 107
Elirakuni 161
Elišru 132
Ememe 63, 89
Enišru 76, 101, 137, 214
Enlil-bāni 79, 90
Enna-Aššur 109, 111, 218
Enna-mānum 172
Ennam-Bēlum 78
Ennanātum 122, 212, 223
Ennānum 40, 90, 83, 89, 111, 204, 235
Enna-Su'en 70, 72, 73, 79

G

Gala 30
Galgallīya 81, 82, 90
Gallābum 175
Galuba 72
Gazuba 71
Gudea 14

H

Hadahada 82
Hahhiram 155
Halkiašu 74, 133
Halpa 161
Hamala 43, 44, 121
Hamar 65
Hana 138
Hanana 90
Hanu 29, 72, 73, 220
Hapia 78, 157
Hapiahšu 145
Happu(w)ala...31, 63, 77, 81, 89, 139, 153, 191, 192
Happuašu 70, 73, 78, 157, 161
Hapuanika 83
Haraka 161
Haraniš 38
Harawarīya 161
Haštali 73, 161
Hašui 29, 31, 35, 56, 67
Hašušman 59
Hazamil 65
Hazuzum 19, 21
Hinnāya 173, 197
Hištahšu 31, 67
Hištahšušar 37
Hudada 38
Huharimataku 154, 188
Humadašu 75, 77, 139, 158
Humundašu 75, 141
Hunnīya 57, 159, 173
Hura$_{s}$ānum 79, 81, 89, 172
Huraša 161
Hušiuman 65, 143
Huzazu 71

İ

İašar 227
İatalka 69, 70, 136
İddi(n)-abum 81, 90
İddi(n)-Aššur 71, 175, 181

İddi(n)-İštar..... 22, 63, 213
İddi(n)-Kūbum 61, 62
İddi(n)-Su'en..... 67, 117, 220
İkūnum..... 37, 78, 112
İkuppāša 195
İkuppī-Aššur.....119, 204
İkuppīya.....70, 113, 159, 173
İlališka(n)..... 72, 81, 138
İlī-ālum..... 82, 85, 113
İliama 63
İliašrani.....75, 173
İlī-dān.....140
İlī-(İ)ddinaššu.....67
İlī-İddi(n).....192
İlī-Pilah 88
İlištikal.....62
İlī-wedāku.....77, 120, 213, 224
İlīya 213
İmdīlum... 118, 119,120, 139, 155, 177, 184, 232, 234
İnar.....124, 144, 145,149, 205, 252
İnarahšu 132,161
İnarmē.....235
İnna-Su'en 113
İnnāya...63, 64, 78, 91, 113, 124, 154, 158, 159,188, 221, 233, 275
İrbi-Adad 212, 224
İrīšum 70
İrišunu.....72
İrma-Aššur.....88
İrnuid.....173
İrrāya.....23
İšar-bēli 196
İšeriš.....161
İškunanika 57, 67
İšma-Adad 190,191
İšpunahšu..... 57
İšpunuman 61, 145
İštar-Pilah 234
İtama.....87, 202
İtūr-ilī 81, 89, 99, 118
III. Adad-nirāri.....179
III. Salmanassar.....179

K

Kakria 67, 68
Kalāya.....65
Kalulu 65
Kammalia 135
Karanuwa.....115
Karua.....67
Karwāya.....79, 161
Katala..... 193
Kikarašahšu..... 40
Kikarašnahšu..... 72
Kikaršan 31, 32, 219, 220
Kipuman 74
Kiri 57, 67
Kubidahšu..... 69, 132,133, 167
Kūbīya..... 107
Kudādum 79
Kudupiš..... 87
Kukran 56
Kulakula 31
Kuliya..... 117
Kulkulia..... 74
Kulziar..... 30, 65
Kunanīya.....115
Kunuwan..... 132
Kunzat..... 74
Kura..... 87
Kurara..... 229
Kurka 61
Kurub-İštar.....79, 81, 82, 140, 230
Kutalpa 138
Kutāya..... 43
Kutkuta 140

L

Laknanhašušar 75, 141
Lala..... 81
Lamaša..... 167
Lamassī.....62, 226, 227
Laram-Apsû..... 161
Larrahšuman..... 40
Likitiar..... 161
Lila..... 173
Liliwašhe.....78, 157
Lugal-anne-mundu.....14
Lugal-zaggesi.....14
Luhrahšu.....29, 65, 143
Luhzuba 81
Lulu.....81, 83,135
Lušarihu..... 81
Luzina..... 94

M

Madawada..... 68, 69, 70, 71,135, 136, 167
Mahšišapunua..... 137
Mannum-kī-Adad 220
Mannum-kī-Aššur.....21, 190
Maṣi-ilī..... 93
Marila 129

Mazillašar 88,89
Memeber 161
Mula 214, 215
Mulua 76
Mušāya 40

N

Nabi-Enlil 111, 218
Nabi-Su'en 129
Nakištuar 72
Nanāya 100
Naplis 108
Naqīdum 129
Naramsin 14,15
Naram-Su'en 81
Nazum 233
Na/ikiliat/Nikiliet 29, 68, 82
Nim/wahšušar 100, 109, 137, 229
Nikituar 73
Nunu 100, 232

P

Paritia 35
Pedāya 155
Peru(w)a/Pirwa 35, 57, 64,66, 67, 68, 70, 71, 75, 76, 78, 83, 87, 93, 124, 131, 132, 139, 141, 157, 158, 214, 215, 219, 220
Petianalka 138
Pilah-Aššur 161
Pilah-İštar 88, 118, 158, 171
Pulliianni 6, 52, 108, 115, 246
Pūšu-kēn 23, 30, 31, 61, 62, 81, 88, 90, 107, 172, 173, 174, 184, 226, 227, 236
Puziš-Dagan 179
Puzur-Ana 109, 229
Puzur-Aššur 76, 80, 89, 106, 107, 108, 109, 118, 119, 120, 125, 126, 136, 172, 177, 184, 189, 194, 195, 196, 202, 203, 225, 233
Puzur-ilī 82
Puzur-İštar 71, 89, 221
Puzur-šadû 89,136
Puzur-Sîn 140

Q

Qayyātum 81

S

Sahutašu 76
Sargon 14, 15, 94, 148, 149, 153, 154, 217
Sidaru 71
Sukkallia 112, 145
Susānum 230
Susāya 90

Š

Šadahšu 39, 40, 74, 75, 127, 133, 161, 247
Šakriuman 38
Šaktunua 74, 83
Šala 29
Šalim-ahum 92, 172, 173, 220
Šalimmuh 67
Šalma-Aššur 75, 79
Šalmuh 57, 67
Šamahšušar 40
Šamaš-bāni 44, 89, 181, 211, 212, 224
Šamaš-Ennam 220
Šamnahšu 56
Šamnuman 75
Šarabunua 75, 76, 220
Šaranikan 72, 161
Šašia 100
Šašnina 100
Šadahšu 161
Šesur 35
Šilišurbaša 161
Šinilka 76, 101, 137
Šišahšušar 116, 166, 211, 212, 224
Šiwašmei 71, 72, 73
Šiwinala 230
Šizizi 81
Šū-Bēlum 34, 42, 78, 81, 89, 90, 140, 190, 191
Šū-Enlil 107
Šuhurpia 76
Šū-İddi(n) 81
Šū-İštar 21, 43, 79, 89, 93, 116, 123, 172, 213, 228, 234
Šū-Kūbum 108, 226
Šū-Laban 107, 113, 158
Šuluat 193
Šulupua 161

Šūmi-Aššur 44
Šumma-abīya 79,192
Šupiahšu 128
Šuppikunaššu 161
Šupunahšu 59
Šurakuni 161
Šur-Tešup 168
Šuruka 161

Šū-Su'en 93

T

Tabarriš 96
Tahāya.....67
Takšama 72
Talia 61, 69, 70, 81, 136, 139
Tališ.....61
Taltul.....76
Tamnašar.....76
Tamuria...30, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 101, 136, 137, 140, 145
Tanušte 30
Tarām-Kūbi.....63, 91
Tarhuala 59, 65, 143
Tarikuda 164
Tariša 120
Tarmana..... 161, 166, 202
Tatāya 100
Tazkul.....162
Tikšar.....29, 31
Tilina 62
Tuhupiš 78, 157
Tukmana 141
Tulia 155
Tumana 72
Tupezialga 72
Tuppuzi 74,81
Tuthalia 96
Tutupiala 83, 139

U

Ulāya.....81
Uṣur-Aššur.....75
Uṣur-ša-Aššur 36, 90, 116, 192
Uṣur-ša-İštar.....89, 159, 175, 235
Upatiahšu.....161
Usānum.....235
Ušhata..... 31, 83, 84
Ušpita.....84
Utkaria 158
Uzupiškum.....172

W

Walabrāya 161
Walhišna 117, 131,132
Wali.....161
Wališiet 161
Wališra 73
Walizapra 56
Warkali 161
Watništuan 161
Wawali..... 189

Y

Yasmah-Adad 103, 104,222, 245
Yawila..... 104, 222

Z

Zabarna.....29, 40, 128
Zahudašu 101, 137
Ziki.....44, 120, 121
Zua..... 155
Zubanuman..... 71
Zuhuzāya..... 100
Zumu.....81
Zuppa..... 81
Zurakunu..... 161
Zurzur 87
Zuzu..... 29
Zuzuli 217

Ṣ

Ṣilla-Adad 103
Ṣilli-Adad 108

Ṭ

Ṭāb-ṣilla-Aššur 94, 195, 230

YER İSİMLERİ

A

Alalah..... 178
Alişar..... 1, 2, 17, 51, 110
Amalia..... 61
Amkuwa.....17, 19, 221
Amurru..... 178, 179, 183, 204
Asur... 16, 18, 20, 24, 25, 41, 42, 43, 45, 63, 64, 119, 136, 169, 170, 178, 179, 180, 200, 206, 226, 227, 228, 240
Aşıklı 47, 147

B

Badna.....171
Balīhum.. .....227, 229, 231, 234, 235, 249
Boğazköy.....1, 3, 14, 17, 26, 48, 241
Burdur-Antalya 47
Burdur-Hacılar 2, 46, 47, 240
Buruddum 101, 153
B/Purušhattum/Purušhand.15,17,21,129,196, 197

D

D/Turhumit.....122
Dadania.....87
Damaskus..... 178, 179,180
Diyarbakır-Çayönü..... 2,46, 240

E

Erbaba.....148

G

Gömeç.....11, 12, 105, 131

H

Hahhum...14, 17, 18, 119, 120, 182, 227, 230, 231, 249
Hailawakuwa 66, 67
Harsamna.....149, 204, 205, 206, 207, 252
Hattitum.....138
Hattuš/Hattuša(š)...17, 19, 159, 206, 221, 222, 253
Hattušaš-Büyükkaya 3, 48
Hurama 24, 182, 228
Hurmaštum 190

K

Ka/ipitra 220, 221, 222, 253
Kaman-Kalehöyük..... 1, 3, 47, 48, 148
Kaniš..... 3, 11, 12, 13, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 24, 25, 41, 42, 44, 45, 47, 48, 49, 51, 53, 64, 65, 84, 98, 101, 102, 103, 104, 106, 117, 130, 131, 133, 148, 149, 162, 182, 184, 185, 195, 196, 199, 205, 206, 207, 228, 235, 238, 240, 241, 243, 245, 247, 251, 252, 254, 255
Kanua.....71
Karahöyük..... 11, 12, 13, 131
Karaman-Can Hasan 2, 46, 240
Kargamış.....103, 245
Konya-Çatalhöyük 2, 46, 148, 240
Konya-Karahöyük 48, 50, 105
Köşkhöyük..... 148
Kuşaklı 3, 48, 241

L

Luhuzattia/Luhusaddia... 24, 227, 228, 229, 231, 234, 235, 249

M

Mada.....44
Mama...103, 117, 148, 149, 205, 206, 227, 229, 231, 249
Maşathöyük.....3, 48, 241

N

Niğde-Bor..... 148

O

Ortaköy.....3, 48, 241

S

Süberde 148, 152
Sis. 200, 206

Š

Šalahšu(w)a..... 24
Šalati/uwar 192, 193, 194, 196, 251

T

Talwahšušara 64, 65, 66,143
Tegarama..... 101, 103, 145, 244
Tell Abyad..... 229
Tell Brak..... 18
Tell Chuera..... 180
Timelkia 159
Tišmurna..... 231
Tuhpia.....99, 117

U

Uršu.....221, 222, 253

Z

Zalpa... 102, 103, 110, 111,115, 145, 182, 207, 230, 244

W

Wahšušana.....22, 192, 193, 194, 196, 251
Waršama..... 148, 149, 205, 252

EKLER

LEVHALAR LİSTESİ

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: T. Özgüç, Kültepe Kaniš/Neša, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005: 25.

Harita 2: M. T. Larsen, The Aššur-nādā Archive (Old Assyrian Archives, volume 1), Leiden 2002.

RESİMLER LİSTESİ

Res. 1: T. Özgüç, Kültepe Kaniš/Neša, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005: 67.

Res. 2: F. Kulakoğlu, Kültepe-Kaniš Kazıları 2006 Yılı Raporu, Ankara.

Res. 3: A. Ünal, Anadolu'nun En Eski Yemekleri, Hititler ve Çağdaşı Toplumlarda Mutfak Kültürü, İstanbul 2007: 85.

Res. 4: A. Ünal, a.g.e: 83.

Res. 5: T. Özgüç, Kültepe Kaniš/Neša, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005: 133.

Res. 6: F. Kulakoğlu, Kültepe-Kaniš Kazıları 2006 Yılı Raporu, Ankara.

Res. 7: S. Alp, Hititlerde Şarkı, Müzik ve Dans, Hitit Çağında Anadolu'da Üzüm ve Şarap, Ankara 1999: 75.

Res. 8: F. Kulakoğlu, Kültepe-Kaniš Kazıları 2006 Yılı Raporu, Ankara.

Res. 9: T. Özgüç, Kültepe Kaniš/Neša, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005: 204.

Res. 10: T. Özgüç, a.g.e: 172.

Res. 11: T. Özgüç, a.g.e: 169.

Res. 12: T. Özgüç, a.g.e: 171.

Res. 13: T. Özgüç, a.g.e: 177.

Res. 14: T. Özgüç, a.g.e: 183.

Res. 15: N. Özgüç, Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu/The Anatolian Group of Cylinder Seal İmpressions from Kültepe, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1965: lev. 70.

Res. 16: N. Özgüç, a.g.e: lev. 87.

Res. 17: T. Özgüç, Kültepe-Kaniš II, Eski Yakındoğu'nun Ticaret Merkezinde Yeni Araştırmalar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986: lev. 104, 5.

Res. 18: T. Özgüç, Kültepe Kaniš/Neša, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005: 179.

Res. 19: N. Özgüç, Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu/The Anatolian Group of Cylinder Seal İmpressions from Kültepe, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1965: lev. 77.

Res. 20: T. Özgüç, Kültepe Kaniš/Neša, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005: 244.

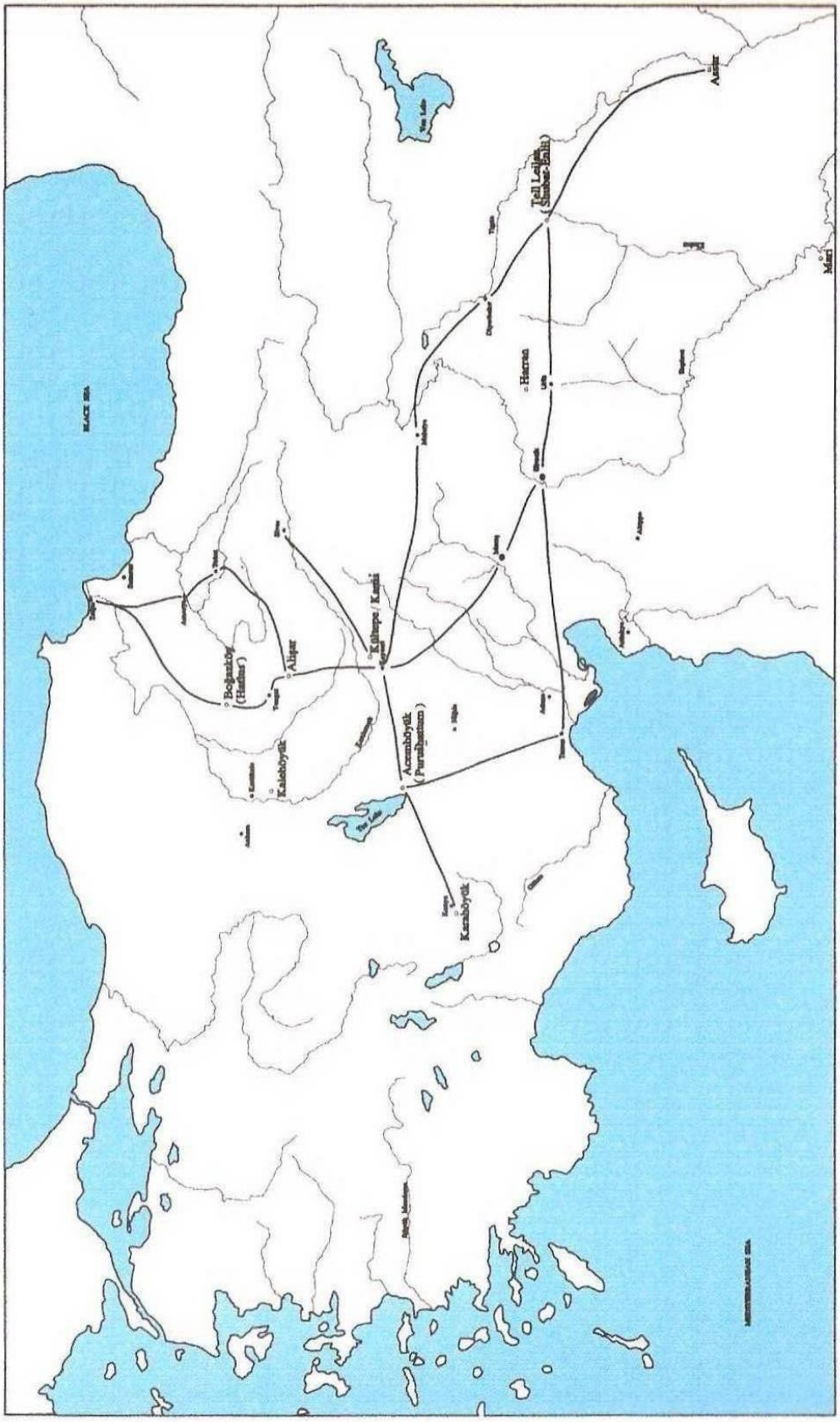
Res. 21: N. Özgüç, Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu/The Anatolian Group of Cylinder Seal İmpressions from Kültepe, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1965: lev. 1.

Res. 22: T. Özgüç, Kültepe Kaniš/Neša, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005: 160.

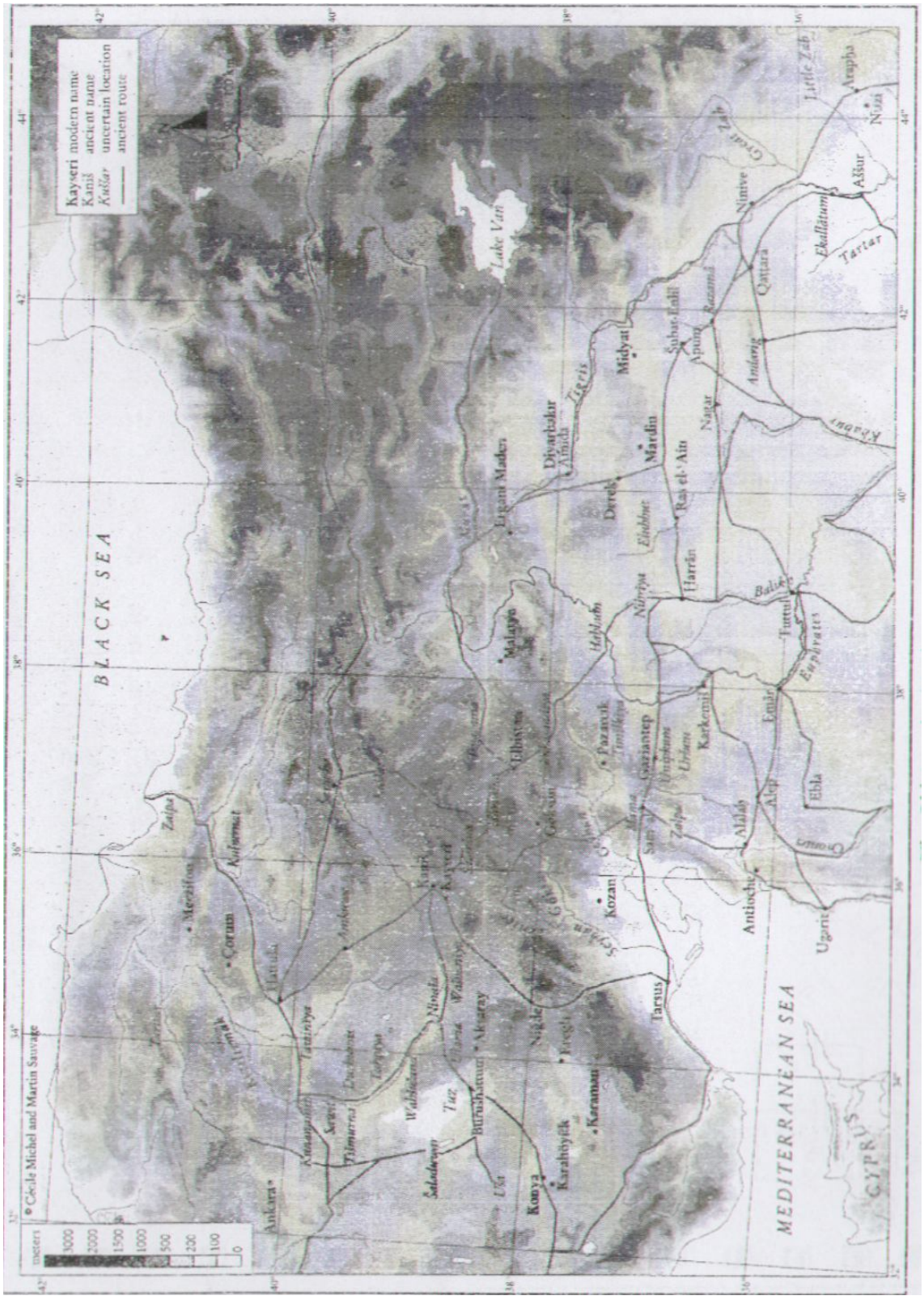
Res. 23: N. Özgüç, Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu/The Anatolian Group of Cylinder Seal İmpressions from Kültepe, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1965: lev. 9.

Res. 24: N. Özgüç, a.g.e: lev. 24b.

LEVHALAR

Harita 1: Asur-Kaniš arasındaki kervan yolları.

Harita 2: Kapadokya'da Eski Asur Ticaret Yolları.

Res.1: Kültepe/Kaniš'in Ib katı yapılarının depolarında duvar diplerine sıralanmış zahire küpleri görülmektedir.

Res. 2: 2006 yılı Kültepe kazısında, Ib yapı katına ait bir odanın kuzeydoğu köşesinde ele geçen iki değirmen taşı ve önlerine yerleştirilmiş iki kapaklı vazo.

Res. 3: Boğazköy Büyük tapınaktaki zahire küplerinden bir örnek.

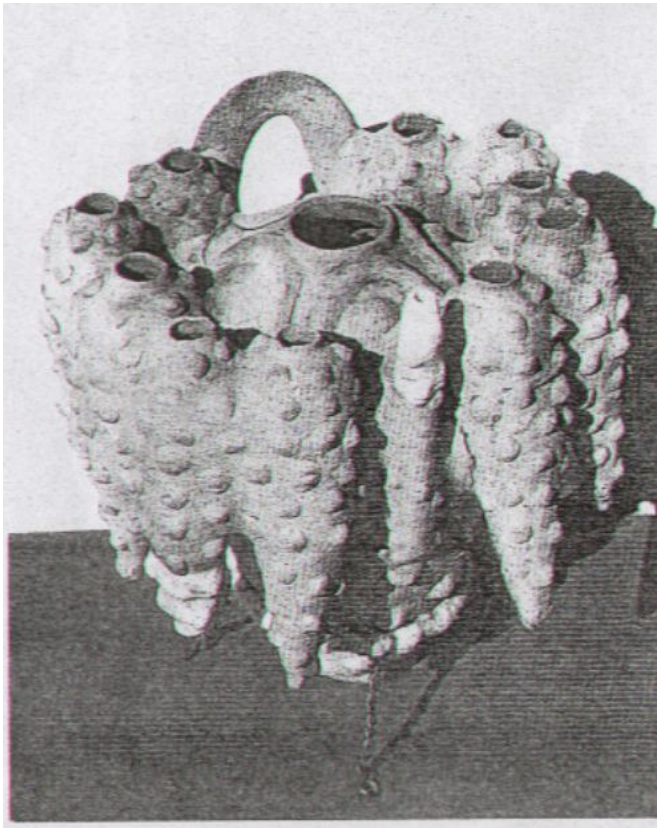
Res. 4: Boğazköy-Büyükkaya'daki tahıl silosu.

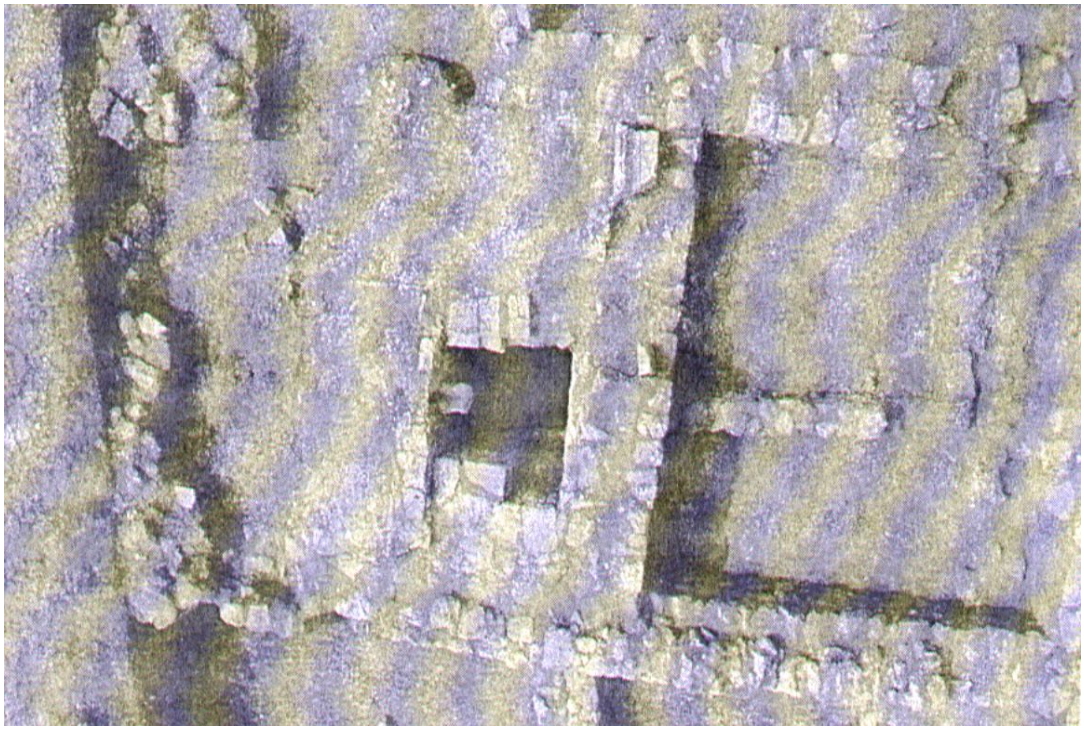
Res. 5: II. kattan kulplu ve kulpsuz, yüksek ayaklı meyveliklerden bir örnek.

Res. 6: 2006 yılı Kültepe kazısında ele geçen sekiz adet iri, üzüm taneli, sepet kulplu küçük kaplar.

Res. 7: Konya-Karahöyük'te bulunan, M.Ö 1750 yıllarına tarihlenen üzüm salkımı biçiminde bir lamba. Bir halkadan duvara aplik olarak asılarak kullanılıyordu.

Res. 8: 2006 yılı Kültepe kazısında ortaya çıkarılan, Roma dönemine ait dikdörtgen planlı sarnıç "şıralık" olarak nitelendirilmiştir.

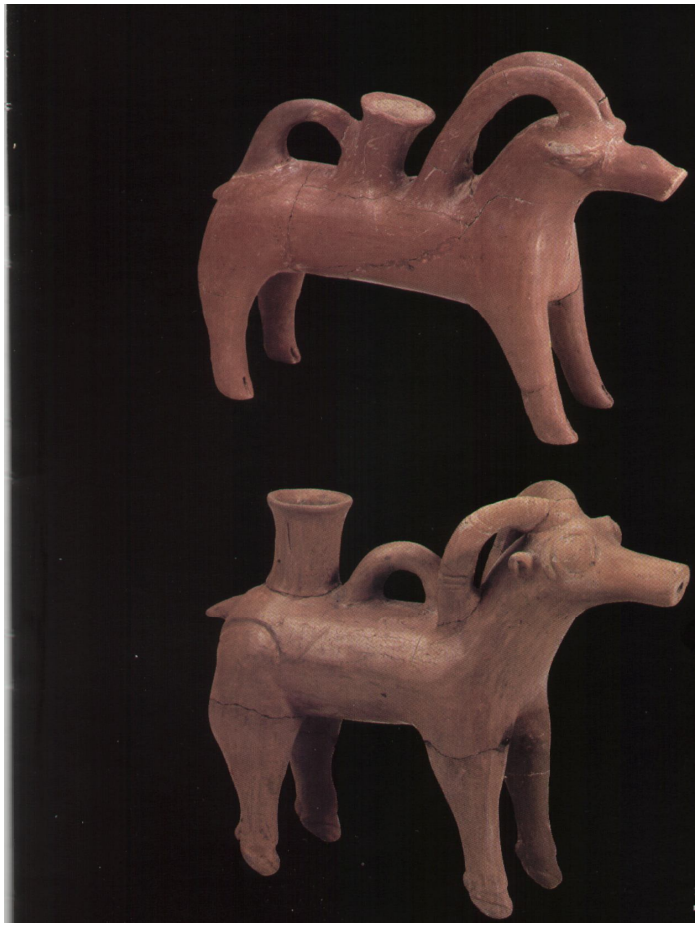
Res. 9: Ib katından yatan domuz biçiminde steatit'ten yapılmış allık kutusu.

Res. 10: II. yapı katından ayakta duran domuz biçiminde yalnız başı boyalı içki kabı.

Res. 11: II. yapı katından ayakta duran aslan biçiminde boyalı içki kabı.

Res. 12: II. yapı katından ayakta duran antilop şeklinde monokrom içki kapları.

Res. 13: II. yapı katından ayakta duran kartal ve bıldırcın biçiminde içki kabı.

Res. 14: II. yapı katından öküz başı ve salyangoz biçiminde içki kabı.

Res. 15: Anadolu grubuna ait bu mühürde, Kaniš'in Baş Tanrıçasının bir koyun üzerinde oturduğu görülmekte, çevresindeki hayvanlar arasında da çok sayıda koyun bulunmaktadır.

Res. 16: Koyun adam tasviri.

Res. 17: Keçi başı tasviri.

Res. 18: II. yapı katından boğa veya öküz başı biçiminde içki kabı.

Res. 19: Kültepe'nin Anadolu grubundan bir silindir mühür baskısında yaban eşeği tarifine uyan bir hayvan bulunmaktadır. Hayvanın sağrısına yerleştirilmiş semerde yerli bir tanrı oturmaktadır.

Res. 20: Taş kalıpta bir tanrı ve tanrıça, eşek üzerinde tasvir edilmiştir.

Res. 21: Eşek üstündeki tanrı tasviri.

Res. 22: Gaga ağızlı testinin kulpu üzerinde bir çift at figürü görülmektedir.

Res. 23: II. kata ait Lāqībum arşivinde ele geçen Atibra'nın mührü.

Res. 24: Boğa ya da atgillerden bir hayvan üzerinde tasvir edilen silahlı tanrı.